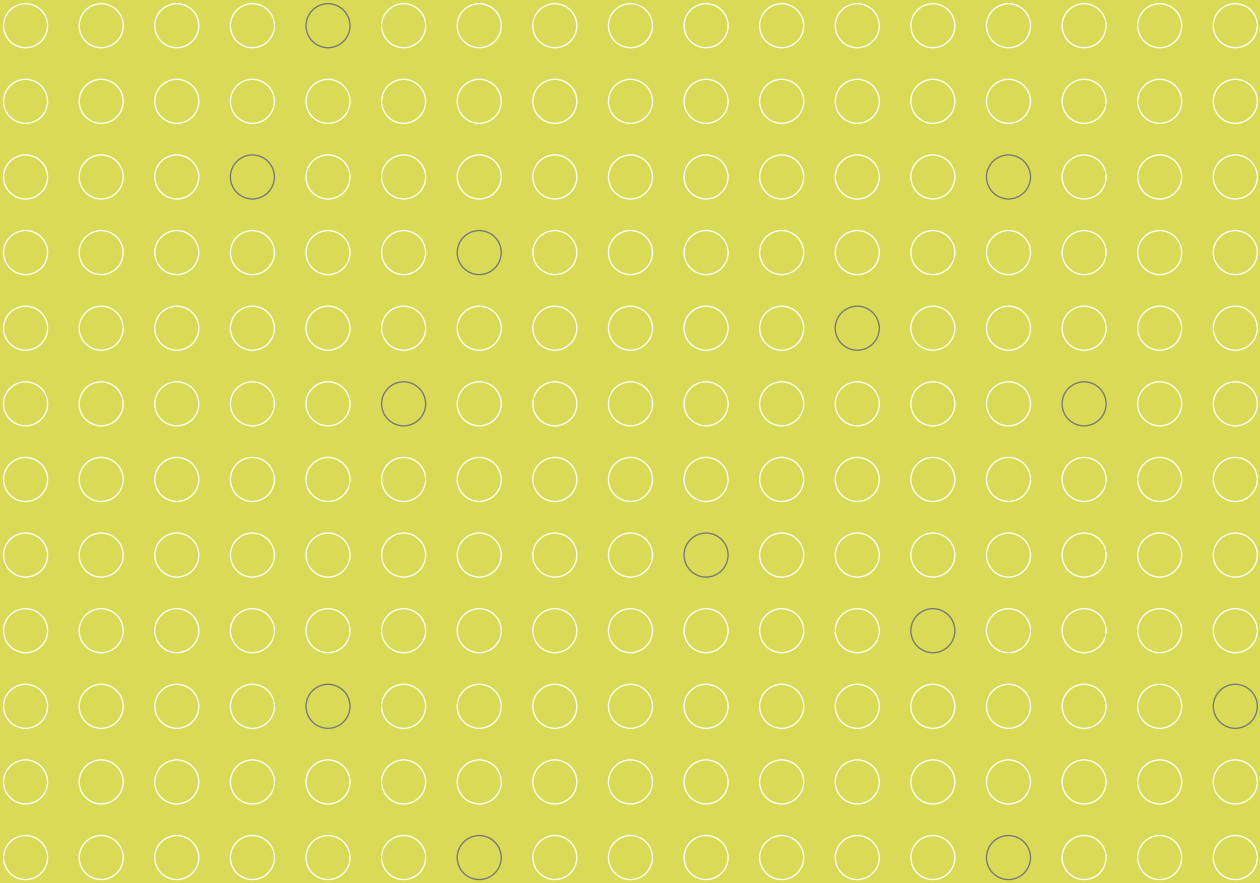
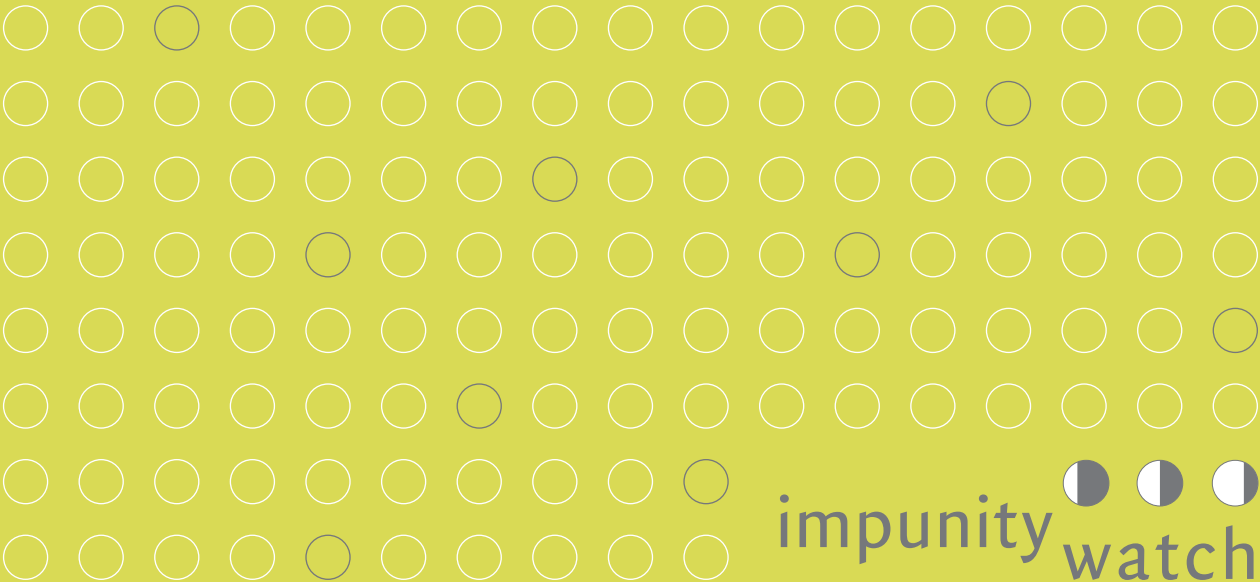

SUZBIJANJE NEKAŽNJIVOSTI U SRBIJI: Opcije i prepreke

COUNTRY FOCUS SERIES

SUZBIJANJE NEKAŽNJIVOSTI U SRBIJI:
OPCIJE I PREPREKE

IMPUNITY WATCH

SUZBIJANJE NEKAŽNJIVOSTI U SRBIJI: OPCIJE I PREPREKE

Izdavač: Impunity Watch

Za izdavača: Ljiljana Hellman

Impunity Watch publikacija

Impunity Watch - Srbija

Partnerske organizacije

Humanitarian Law
Centre

Lawyers' Committee
for Human Rights

Helsinki Committee
for Human Rights in Serbia

Youth Initiative for
for Human Right

ISBN:

Design: Ontwerpburo SUGGESTIE & ILLUSIE

Cover photograph:

Potočari, mass grave, Srebrenica, victims by Jehanne van Woerkom

Financial support provided by:

Solidaridad

© Impunity Watch 2008

t'Goylaan 15

Utrecht

Netherlands

www.impunitywatch.org

SADRŽAJ

SADRŽAJ	3
O IMPUNITY WATCH-U	9
METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	11
PREGLED ISTORIJSKOG I DRUŠTVENO-POLITIČKOG OKVIRA	13
1. Ratovi na prostoru bivše SFRJ	14
2. Pad Miloševićevog režima	17
3. Atentat na prvog demokratskog premijera Republike Srbije	17
4. Politička slika Srbije*	18
5. Žrtve	20
6. Organizacije građanskog društva*	21
7. Vojska*	22
8. Policija*	23
PRAVO NA ISTINU	25
I. VANSUDSKE ISTRAŽNE KOMISIJE	25
I.1. Komisija za istinu i pomirenje	25
I.2. Regionalna inicijativa	35
I.2.1. Regionalne konsultacije	35
I.2.2. Regionalne konsultacije	37

* Zasnovano na analizi koju je za potrebe ovog istraživanja izradio YUCOM – Biljana Kovačević-Vučo, Lena Pelić i Milan Antonijević

* Zasnovano na analizi koju je za potrebe ovog istraživanja napisala Sonja Biserko, HOS i izveštaju koji je za potrebe istraživanja izradio Stipe Sikavica, HOS

* Zasnovano na analizi koju je za potrebe IW projekta izradio Dejan Anastasijević i izveštaju Milana Antonijevića, YUCOM

2. FORENZIČKA ISTRAŽIVANJA	38
2.1. Ekshumacije tela iz pojedinačnih grobnica	39
2.2. Iskopavanja masovnih grobnica u Srbiji 2001. i 2002.	41
2.2.1. Primenjiva procedura	41
2.2.2. Proces ekshumacije masovnih grobnica	44
2.2.3. Provera informacija o postojanju grobnice u Raškoj	46
2.3. Forenzička istraživanja u sklopu sistema međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima	47
2.4. Komisija za nestala lica Vlade Republike Srbije	47
2.5. Međunarodna komisija za nestala lica [International Commission on Missing Persons] (ICMP)	48
3. ARHIVE I ARHIVSKA GRAĐA U SRBIJI	49
3.1. Opšti pregled	49
3.2. Uništavanje arhiva Republičke službe državne bezbednosti	50
3.3. Komisija Generalštaba Vojske Jugoslavije za saradnju sa MKSJ	51
3.4. Skrivanje transkripata sednica Vrhovnog saveta odbran	51
3.5. Arhivi koji bi mogli sadržati informacije vezane za period sukoba	52
3.6. Značaj i pitanje sudbine arhiva MKSJ	52
3.7. Prva konkretna rešenja vezana za arhive MKSJ	53
4. PRISTUP INFORMACIJAMA OD JAVNOG ZNAČAJA	54
4.1. Postupak podnošenja zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja	55
4.2. Klasifikacija tajnih podataka	56
4.3. Resursi i kapaciteti Poverenika za slobodan pristup informacijama od javnog značaja	56
5. SAVEZNI KOMITET ZA PRIKUPLJANJE PODATAKA O IZVRŠENIM ZLOČINIMA PROTIV ČOVEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA	57
6. KAZIVANJE ISTINE	58
7. ANALIZA OSTVARIVANJA PRAVA NA ISTINU U SRBIJI	58
IDENTIFIKACIJA PREPREKA I OCENA POLITIČKE VOLJE ZA OSTVARIVANJE PRAVA NA ISTINU	58
(a) Analiza – Komisije za istinu i identifikacija prepreka	58
(b) Analiza Forenzičkih istraživanja i identifikacija prepreka	61
(c) Analiza arhiva i arhivske građe i identifikacija prepreka	62
(d) Analiza prava na slobodan pristupa informacijama od javnog značaja i identifikacija prepreka	65
PRAVO NA PRAVDU	68
I. USLOVI ZA POSTIZANJE PRAVDE ZA ŽRTVE NA MEĐUNARODNOM NIVOU	68
I.1. MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU (MKSJ)	68
I.1.1. Osnovni podaci, uspostavljanje i struktura	68
I.1.2. Postupak	70
I.1.3. Položaj žrtava i svedoka	71
I.1.4. Položaj optuženih i odbrane	72

I.1.5. Informisanje javnosti, transparentnost i pristup informacijama	72
I.1.6. Predmeti pred MKSJ	72
I.1.7. Saradnja Srbije sa MKSJ	72
I.2. UNIVERZALNA JURISDIKCIJA	73
I.3. MEĐUNARODNI SUD PRAVDE	73
2. USLOVI ZA POSTIZANJE PRAVDE ZA ŽRTVE NA DOMAĆEM NIVOU	74
2.1. MATERIJALNO PRAVNE NORME PRIMENJIVE NA PERIOD SUKOBA	74
2.1.1. Zaštita svedoka	76
2.1.1.1. Svedok saradnik	77
2.1.1.2. Zaštićeni svedok	77
2.1.1.3. Program zaštite učesnika u krivičnom postupku	78
2.1.1.4. Jedinica za zaštitu učesnika u krivičnom postupku	79
2.1.1.5. Uloga žrtvi i njihovih porodica u krivičnom postupku	80
2.1.1.6. Položaj optuženika u krivičnom postupku	81
2.2. DRŽAVNI ORGANI NADLEŽNI ZA POSTUPKE PROTIV UČINILACA RATNIH ZLOČINA	81
2.2.1. Služba za otkrivanje ratnih zločina	82
2.2.2. Tužilaštvo	83
2.2.3. Veće za ratne zločine	85
2.2.4. Visoki savet sudstva	86
2.3. Posebna pritvorska jedinica	87
2.4. Odnosi sa javnošću	87
2.5. Karakteristike postupka	88
2.6. Sredstva za rad domaćih specijalnih nadležnosti	88
2.7. Pritisci na institucije koje se bave ratnim zločinima	89
2.8 Identifikacija prepreka i ocena političke volje za ostvarivanje prava na pravdu	91
 PRAVO NA REPARACIJE	 96
I. MOGUĆNOST PRUŽANJA MATERIJALNIH REPARACIJA ŽRTVAMA U OKVIRU PRAVNOG SISTEMA SRBIJE	96
I.1. Primenjivi pravni okvir	96
I.2. Relevantna sudska praksa	97
2. MATERIJALNE REPARACIJE IZMEĐU DRŽAVA	99
3. SIMBOLIČNE REPARACIJE	100
3.1. Javna izvinjenja	100
3.2. Spomenici i memorijali	101
3.2.1. Spomenik u Prijepolju	101
3.2.2. Komemoracije	102
4. IDENTIFIKACIJA PREPREKA I OCENA POLITIČKE VOLJE ZA OSTVARIVANJE PRAVA NA REPARACIJE	103

GARANCIJE NEPONOVljivOSTI ZLOČINA	106
I. LUSTRACIJA	106
I.1. Razrešenja u pravosuđu	106
I.2. Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (poznat kao Zakon o lustraciji) ¹	107
I.2.1. Oblici i vidovi kršenja ljudskih prava predviđeni Zakonom o lustraciji	108
I.2.2. Lica prema kojima se sprovodi postupak ispitivanja odgovornosti za kršenje ljudskih prava	109
I.2.3. Načela i pravila postupka ispitivanja odgovornosti za kršenje ljudskih prava	110
I.2.4. Stranke u postupku	111
I.2.5. Komisija za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava (Komisija za lustraciju)	111
I.2.6. Mere koje se izriču licima za koja je utvrđeno da su kršila ljudska prava	112
I.2.7. Neuspeh primene Zakona o lustraciji	113
I.3. Lustracione odredbe u pojedinim zakonima	116
I.3.1. Zakonu o univerzitetu ²	116
I.3.2. Zakon o sudijama	116
2. VETING	117
2.1. Slučaj Novak Kilibarda	117
2.2. Slučaj Slobodan Borisavljević	117
2.3. Slučaj Danilo Bulatović	118
2.4. Slučaj Mile Novaković	119
2.5. Slučaj Zoran Simović „Tutinac“	119
3. RASPUŠTANJE I REINTEGRACIJA	119
4. ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA NA DOMAĆEM NIVOU	122
5. ZAŠTITNIK GRAĐANA (OMBUDSMAN)	124
5.1. Građanski branilac/Zaštitnik građana (lokalni ombudsman)	124
5.2. Pokrajinski građanski branilac (ombudsman)	125
5.3. Zaštitnik građana na republičkom nivou („Republički ombudsman“)	131
6. USTAVNI SUD	135
7. ZAŠTITA PRAVA NACIONALNIH MANJINA	140
7.1 Ustavna zaštita	140
7.2 Zakonska zaštita	140
7.3 Zvanične institucije za zaštitu prava manjina	143
8. PROSVETA – PERIOD SUKOBA I DRUGE TEME VEZANE ZA PITANJA TRANZICIONE PRAVDE U OKVIRU NASTAVNOG PLANA I PROGRAMA	147
9. ANALIZA GARANCIJA NEPONOVljivOSTI ZLOČINA	149

¹ Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (Zakon o lustraciji), Službeni glasnik RS, br: 58/03, str: 1.

² Zakon o univerzitetu, Službeni glasnik Republike Srbije, br: 21/02

REZIME	154
ANALIZA PREPREKA I ZAKLJUČCI	157
PREPORUKE	161
BIBLIOGRAFIJA	165

O IMPUNITY WATCH-U

Impunity Watch (IW) je međunarodna inicijativa za istraživanje i izgradnju strategija za suzbijanje nekažnjivosti za teške zločine i ozbiljne povrede ljudskih prava prema međunarodnom pravu. IW deluje u zemljama u kojima nekažnjivost za ove zločine činjene u nedavnoj prošlosti predstavlja pretnju održivom miru i uspostavljanju demokratije i vladavine prava.

U svom radu IW sukcesivno primenjuje tri metode. Prvu metodu predstavlja detaljno istraživanje i analiza uzroka nekažnjivosti i identifikacija prepreka za njeno suzbijanje korišćenjem posebno razvijene metodologije. Na osnovu rezultata istraživanja, konsultujući širok krug relevantnih aktera, IW donosi preporuke i identifikuje nove strateške pristupe usmerene na suzbijanje nekažnjivosti u odabranim zemljama. Kreiranje i zagovaranje usmerenih strategija, kako na domaćem tako i na međunarodnom nivou, predstavlja drugu osnovnu metodu rada IW-a.

Konačno, na osnovu rezultata istraživanja IW kreira sistem praćenja procesa suzbijanje nekažnjivosti i stepena u kome države odgovaraju na svoje obaveze u ostvarivanju prava na istinu, prava na pravdu, pružanju reparacija i garancija da se zločini počinjeni u prošlosti neće ponoviti.

Jedan od osnovnih ciljeva IW-a je da primenom navedenih metoda podrži i promoviše aktivno učešće organizacija građanskog društva i šireg kruga zainteresovanih domaćih subjekata u borbi protiv nekažnjivosti u odabranim zemljama kroz zajednički rad i jačanje nacionalnih kapaciteta za istraživanje, javni nadzor, izgradnju političkih strategija i zalaganje za njihovo usvajanje.

IW je nastao 2005. kao projekat holandske nevladine organizacije Solidaridad, da bi se 2008. konstituisao kao samostalna Fondacija IW. Danas, IW simultano sprovodi svoje probne projekte u Srbiji i Gvatemali. Ove dve udaljene i veoma različite zemlje odabrane su da bi se demonstrirala univerzalna primenljivost metodologije IW-a u različitim političkim i društvenim kontekstima. Istovremeno, primena sličnih metodoloških parametara u različitim kontekstima predstavlja osnovu za identifikovanje metoda za suzbijanje nekažnjivosti koji su, uprkos različitim iskustvima, univerzalno primenjivi.

Srbija je odabrana zbog problema nekažnjivosti za zločine počinjene tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije tokom poslednje decenije dvadesetog veka. Opravdanost ovakvog izbora dodatno je potvrdila i presuda Međunarodnog suda pravde (MSP) kojom je Srbija proglašena odgovornom za kršenje Konvencije o genocidu zbog propusta da spreči i kazni ovaj zločin počinjen u Srebrenici 1995.³

IW je u Srbiji okončao fazu istraživanja i identifikovanja ciljanih strategija u saradnji sa četiri partnerske organizacije civilnog društva: Inicijativom mladih za ljudska prava (YIHR), Komitetom pravnika za ljudska prava (YUCOM), Fondom za humanitarno pravo (FHP) i Helsinškim odborom za ljudska prava u Srbiji (HOS). Ove organizacije imaju dugogodišnje iskustvo i istaknutu ulogu u bavljenju problemom nekažnjivosti u Srbiji sa različitih aspekata.

Izveštaj je napisala Ljiljana Hellman, koordinator Impunity Watch projekta u Srbiji na osnovu istraživanja koje su sprovedi i analiza koje su izradili istraživači i analitičari Inicijative mladih za ljudska prava - Časlav Lazić, Miroslav

3 MSP, Presuda, BiH protiv SCG, Spor koji se odnosi na primenu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, 26.02.2007.

Janković i Dragan Popović; Fonda za humanitarno pravo – Bojana Vujošević, Ivan Stojanović i Sandra Orlović; Komiteta pravnika za ljudska prava – YUCOM – Biljana Kovačević-Vučo, Lena Pelić, Novak Vučo i Milan Antonijević; i Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji – Sonja Biserko, Mileva Jurić i Stipe Sikavica.

Zahvaljujemo se konsultantima koji su za potrebe ovog istraživanja izradili stručne analize: Dejanu Anastasijeviću, Marijani Tomi, Jeleni Milić i Slobodanu Petronijeviću.

Veliku zahvalnost dugujemo agenciji „Argument“ koja je izradila Studiju percepcije tranzicione pravde u Srbiji, a posebno Fondu za otvoreno društvo i Misiji OEBS-a u Srbiji koji su podržali njenu izradu, kao i proces konsultacija za kreiranje strategija baziranih na rezultatima našeg istraživanja.

Za celokupan proces istraživanja, analiziranja i izrade našeg izveštaja zahvaljujemo se Solidaridadu, Cordaid-u i HIVOS-u koji su podržali naš projekat.

Posebnu zahvalnost dugujemo Ivanu Jovanoviću i Jeleni Stevančević iz Misije OEBS-a koji su sa nama učestvovali u mnogim fazama rada kako na studiji tako i na izveštaju u celni.

Zahvaljujemo se svim ispitanicima koji su razgovorom sa našim istraživačima omogućili sprovođenje ovog istraživanja, a posebno Vrhovnom Sudu Srbije, Okružnom sudu u Beogradu, Tužilaštvu za ratne zločine, Ministarstvu pravde Srbije, Republičkom tužilaštvu, Udruženju tužilaca Srbije, Društvu sudija Srbije, Kancelariji Nacionalnog saveta za saradnju sa MKSJ, Službi poverenika za informacije od javnog značaja, Kancelariji ombudsmana,

Pravosudnom centru za edukaciju sudija i tužilaca, bivšim članovima i zaposlenima u Komisiji za istinu i pomirenje Ljubodragu Dimiću, Gordani Ristić, Radovanu Bigoviću i Slavoljubu Đukiću; istaknutim stručnjacima u oblastima relevantnim za naše istraživanje - Dragoljubu Todoroviću, advokatu, koji je zastupao žrtve u gotovo svim domaćim suđenjima za ratne zločine, advokatu Rajku Daniloviću koji je zastupao porodicu premijera Đinđića u suđenju njegovim atentatorima; nekadašnjim nosiocima visokih državnih funkcija Vladanu Batiću, Nenadu Miliću, Vladimiru Popoviću i Milanu St. Protiću; istaknutim profesorima i pravnim stručnjacima Vesni Rakić-Vodinelić i Vojinu Dimitrijeviću; jednoj od najznačajnijih intelektualki u Srbiji istoričarki Latinki Perović; velikim novinarima i analitičarima Jovanu Duloviću, Milošu Vasiću i Filipu Švarmu; direktorki Arhiva Beograda istoričarki Branki Prpi; stručnjacima za sudsku medicinu Dušanu Dunjiću i Oliveru Stojkoviću; nekadašnjoj direktorki beogradske kancelarije ICMP-a Ani Kron.

Izrazitu zahvalnost dugujemo našoj kolegici, sjajnom novinaru i analitičaru Ani Uzelac, jednoj od autora

Percepcijske studije koja je dala veliki doprinos kako u procesu istraživanja tako i u kreiranju samog izveštaja.

Konačno, zahvaljujemo se centralnom timu Impunity Watch-a u Utrehtu, Holandija – Susan Kemp, Anni McTaggart i posebno izvršnoj direktorki Marlies Stappers na velikoj podršci.

I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Čini se da poslednjih decenija postepeno jača svest o tome da se samo suzbijanjem nekažnjivosti za teške zločine prema međunarodnom pravu počinjene u prošlosti može uspostaviti održivi mir i izgraditi moderno društvo i država zasnovana na demokratskoj vladavini prava. Osnivanje ad hoc međunarodnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu⁴, a potom i stalnog Međunarodnog krivičnog suda (MKS)⁵ predstavlja revolucionarnu prekretnicu u borbi protiv nekažnjivosti. Osnove međunarodne borbe protiv nekažnjivosti, moglo bi se reći, postavljene su 1997. kada je, na zahtev tadašnjeg Podkomiteta UN-a za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina, Lui Žuane [Louis Joinet] sazeo postojeće međunarodne standarde o nekažnjivosti u Principe za zaštitu i promociju ljudskih prava kroz suzbijanje nekažnjivosti⁶ (Žuane-Orentliher Principi) koje je, zatim 2005., na zahtev Komisije UN-a za ljudska prava, ažurirala Dajen Orentliher [Diane Orentlicher]⁷. Žuane-Orentliher Principi su izgrađeni oko tri osnovna prava koja pripadaju žrtvama ovakvih zločina: 1. Pravo na istinu; 2. prava na pravdu; i 3. prava na reparaciju. Metodologija IW-a, na osnovu koje je sprovedeno istraživanje uzroka nekažnjivosti u Srbiji, kreirana je da pruži informacije koje omogućavaju identifikaciju i analizu uticaja specifičnih prepreka na ostvarenje svakog od ova tri prava. U skladu sa Žuane-Orentliher Principima, metodologija uvažava i izuzetan značaj promovisanja i implemen-tacije mera usmerenih ka sprečavanju ponavljanja zločina i represije, te smo sakupljanjem relevantnih informacija pokušali da identifikujemo i analiziramo postignute rezultate do sada kao i prepreke u ostvarivanju ovih mera. Kroz šest osnovnih oblasti istraživanja koje obuhvataju 1. normativni okvir, 2. sredstva i kapacitete relevantnih državnih institucija, 3. nezavisnost i volju tih institucija, 4. političku volju, 5. uticaj različitih centara moći i 6. stepen razvijenosti građanske svesti u društvu, pokušali smo da identifikujemo prepreke u borbi protiv nekažnjivosti i ostvarenju navedenih prava žrtava i pružanju garancija neponovljivosti zločina kao i da utvrdimo postignuti stepen njihovog ostvarenja.

Sa istraživačima iz četiri partnerske organizacije (YIHR, YUCOM, FHP i HOS), angažovanim na IW projektu, prikupili smo osnovne informacije koje zahteva metodologija istraživanja, a koje su dostupne putem javnih dokumenata, objavljenih izveštaja i analiza različitih organizacija, kao i podataka kojima raspolažu naši partneri a koji ranije nisu objavljivani. Kada smo postojeće informacije prikupili i sistematizovali u skladu sa metodologijom, dobili smo i pregled informacija i oblasti koje je trebalo dodatno istražiti i usaglasiti strategije i metode za njihovo istraživanje.

Značajan broj dokumenta prikupili smo posredstvom zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja. U oblastima gde nam pristup dokumentima nije bio omogućen ili gde nije bilo drugih pouzdanih izvora, identifikovali smo i intervjuisali osobe koje su na osnovu svog sadašnjeg ili ranijeg angažovanja imale ili su mogle imati potrebne informacije. Razgovarali smo sa nekadašnjim članovima vlade i drugim zvaničnicima, predstavnicima pravosuđa, advokatima, bivšim članovima Komisije za istinu, novinarima, istoričarima i drugima. U pojedinim oblastima koje zahtevaju specifične kombinacije stručnosti i iskustva, poput analize budžeta relevantnih institucija ili policije i bezbednosnih službi, angažovali smo odgovarajuće stručnjake koji su izradili potrebne analize. Konačno, da bi dobili što precizniju sliku o radu zvaničnih institucija angažovanih na suzbijanju nekažnjivosti, u saradnji sa

4 Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) osnovan je 25.05.1993. Rezolucijom 827 SB UN-a (S/RES/827 (1993)), a Međunarodni krivični sud za Ruandu (MKSJR) 08.11.1994. Rezolucijom 955 SB UN-a (S/RES/955 (1994)).

5 Prvi stalni Međunarodni krivični sud, (MKS), osnovan je 1998. usvajanjem Rimskog statute koji je stupio na snagu 2002.god. Sud je zvanično počeo sa radom u martu 2003. kao nezavisna međunarodna organizacija, nakon što je 89 država ratifikovalo njegov Statut.

6 Set Principa za zaštitu i promociju ljudskih prava kroz suzbijanje nekažnjivosti [Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights Through Action to Combat Impunity], E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1

7 Ažurirani Set Principa za zaštitu i promociju ljudskih prava kroz suzbijanje nekažnjivosti [Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights Through Action to Combat Impunity] E/CN.4/2005/102/Add.1

Misijom OEBS-a i Fondom za otvoreno društvo, sproveli smo Studiju percepcije tranzicione pravde u Srbiji sa zvaničnicima i službenicima institucija koje su nosioci procesa suzbijanja nekažnjivosti. Studiju je realizovala agencija za primenjena sociološka i politikološka istraživanja „Argument“. Putem ove studije pokušali smo da procese suzbijanja nekažnjivosti i prepreke u njima sagledamo i iz perspektive ljudi koji ih u ime države sprovode i da na taj način upotpunimo naša saznanja.

Ipak, zbog kompleksnosti problema nekažnjivosti u Srbiji, a pre svega zbog prisustva snažnog regionalnog elementa i dinamičnih političkih zbivanja, određene segmente nismo uspeli u dovoljnoj meri da istražimo. To se pre svega odnosi na percepciju problema nekažnjivosti iz ugla žrtava koje se većinom nalaze u susednim ili trećim zemljama, zatim percepcije mladih u Srbiji i regionu, što predstavlja značajan indikator za utvrđivanje stepena u kome su ostvarene garancije da se zločini neće ponoviti. Konačno, potrebno je i da se dublje istraže ostali složeni društveni faktori i uticaji skrivenih centara moći.

Tokom naredne faze projekta, u kojoj planiramo da pratimo dinamiku prevazilaženja identifikovanih prepreka u procesu suzbijanja nekažnjivosti, proširićemo fokus sa Srbije na ceo region. Pokušaćemo da naše nalaze i iskustva podelimo sa stručnom javnošću u susednim zemljama kao i da putem dodatnih istraživanja upotpunimo postojeća saznanja.

Dodatne informacije o našem istraživanju, metodologiji, nalazima i budućim studijama mogu se naći na veb stranici IW-a: www.impunitywatch.org

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) konstituisana je tokom i nakon Drugog svetskog rata kao jednopartijska socijalistička federalna država,⁸ čiji je društveno-politički sistem bio definisan kao tzv. „samoupravni socijalizam“, sistem socijalizma koji je sama razvila i po kome se razlikovala od drugih komunističkih zemalja.⁹ SFRJ je bila federacija sastavljena od šest socijalističkih republika (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora i Makedonija) i dve socijalističke autonomne pokrajine (Vojvodina i Kosovo). Na čelu Jugoslavije se od 1945. nalazio Maršal Josip Broz Tito koji je imao funkciju doživotnog predsednika SFRJ.¹⁰ Josip Broz Tito je umro 1980., a nakon njegove smrti upravljanje državom preuzima kolektivno Predsedništvo SFRJ, čiji se članovi biraju po ključu iz svih federalnih jedinica. Nakon Brozove smrti, SFRJ ulazi u period teških finansijskih problema koji su uzrokovali dugotrajnu privrednu krizu. Privrednu krizu koja nije adekvatno rešavana dodatno produbljuje sukob među političkim elitama federalnih jedinica, te privredna kriza vremenom prerasta u političku.¹¹

Iako bivša Jugoslavija (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija – SFRJ) nije predstavljala deo sovjetskog bloka, krajem dvadesetog veka bila je zahvaćena procesom demokratizacije i liberalizacije i slomom komunizma koji je zahvatio zemlje istočne Evrope. Proces otvaranja sovjetskog bloka uticao je i na Jugoslaviju i uzrokovao je slabljenje uloge Saveza komunista Jugoslavije u političkom životu, pojačavanje zahteva za uvođenje pluralističkog političkog sistema, ali i jačanje nacionalističkih struja u federalnim jedinicama.¹²

Na čelo srpskih komunista 1987. dolazi Slobodan Milošević koji 1989.¹³ ukida autonomiju pokrajina Vojvodine i Kosova, garantovanu Ustavom SFRJ iz 1974.¹⁴ Pobune u pokrajinama protiv ukidanja autonomije bile su brzo, a ona na Kosovu i brutalno, ugušene, dok je Milošević nastavio sa širenjem srpskog nacionalizma i idejama Velike Srbije.¹⁵ Istovremeno, u drugim republikama, naročito u Sloveniji i Hrvatskoj, razvijala se težnja ka osamostaljivanju, izazvana rastom vlastitog nacionalizma i podržana pretnjama rastućeg srpskog ekspanzionističkog nacionalizma.¹⁶

Vladajuća partija u Jugoslaviji, Savez komunista Jugoslavije se raspala na XIV vanrednom kongresu SKJ 1989., kada su delegati Srbije, uz podršku rukovodstva Crne Gore i dve pokrajine nad kojima je Milošević imao kontrolu, pokušale da izvrše izmenu Ustava iz 1974., što je izazvalo izlazak slovenačkog rukovodstva iz partije. Istovremeno, Jugoslovenska narodna armija (JNA), gubeći oslonac u komunističkoj partiji, ušla je u proces dezintegracije, dok je

8 Prvi naziv bio je Demokratska Federativna Jugoslavija koja je uz neka teritorijalna proširenja, pobedom komunističke partije u revoluciji koja se odvijala tokom drugog svetskog rata, zamenila prethodnu Kraljevinu Jugoslaviju, da bi ubrzo promenila naziv u Federativna Narodna Republika Jugoslavija i konačno Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. Principi na kojima je bila zasnovana usvojeni su 29. novembra 1943. na Drugom zasjedanju Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ). Deklaracija Drugog zasjedanja AVNOJ-a (19. IX 1943.), Službeni list DFJ br. 1/45, str. 1.; Ustav SFRJ, Službeni list SFRJ br. 14/63., str. 261.

9 Jugoslovenski samoupravni socijalizam zasnivao se na tzv. društvenom vlasništvu za razliku od tzv. državnog vlasništva u ostalim komunističkim zemljama i društvenom, odnosno socijalističkom samoupravljanju. Ovaj sistem je za razliku od drugih komunističkih zemalja bio fleksibilniji, liberalniji, decentralizovan i uvažavao je određene elemente tržišne privrede. Ustav SFRJ 1963., *Supra* n.

10 Ustav SFRJ 1974., Službeni list SFRJ br. 9/74, str. 209., čl. 333.; Izbor predsednika Republike, Službeni list SFRJ br. 26/74, str. 849.

11 REPUBLIKA, Ogleđi, V. Goati, Političke elite, građanski rat i raspad SFRJ, br. 147 1-15. septembar 1996.

12 V. Goati, Političke elite, građanski rat i raspad SFRJ, Ogleđi, Republika br. 147., 1.-15. septembar 1996.; MKSJ, IT-94-I "Prijedor", Tužilac protiv Duška Tadića, Presuda, 07.05.1997., p.70.

13 Amandmani IX do XLIX na Ustav SR Srbije, Službeni glasnik SR Srbije br. 11/89, str. 585.

14 Ustav SFRJ, Službeni list SFRJ br. 9/1974.; Ustav SR Srbije, Sl. glasnik SR Srbije br. 8/745.

15 "Velika Srbija" je politička ideja koja ima za cilj da ujedini sve etničke Srbe i teritorije u kojima su Srbi nekada živeli, u jedan entitet, odnosno zajedničku državu. Vidi: MKSJ, Tužilac protiv D. Tadića., *Supra* n.6., p. 72.

16 MKSJ, Tužilac protiv D. Tadića., *Supra* n.6., p. 73.

njeno rukovodstvo stalo na stranu interesa Srbije, iako je nastavilo da se deklarativno zalaže za održavanje integriteta nekadašnje SFRJ.¹⁷

U Sloveniji je sve više raslo neprijateljsko raspoloženje prema građanima koji su se deklarirali za zajedničku državu i, konačno, u decembru 1990. u Sloveniji je održan plebiscit na kome se većina građana opredelila za samostalnu državu.¹⁸ U Hrvatskoj je na vlast došla nacionalistička vlada dr. Franje Tuđmana koja je, izmenivši Ustav Republike Hrvatske, ušla u konflikt sa srpskom manjinom u Hrvatskoj, podržavanom od strane Slobodana Miloševića.¹⁹ Sledivši primer Slovenije, u Hrvatskoj je održan plebiscit u maju 1991., gde je ogromna većina građana glasala za nezavisnost Hrvatske.²⁰

U martu 1991. rad kolektivnog saveznog Predsedništva SFRJ bio je blokiran zbog nekoliko pitanja, među kojima je bilo i pitanje uvođenja vanrednog stanja u Jugoslaviji, zbog čega su članovi Predsedništva iz Republike Srbije, Republike Crne Gore, Autonomne Pokrajine Vojvodine i Autonomne Pokrajine Kosovo i Metohija dali ostavke na svoje položaje. U svom govoru od 16. marta 1991., Slobodan Milošević, u svojstvu predsednika Republike Srbije, izjavio je da je sa Jugoslavijom svršeno i da Srbiju više ne obavezuju odluke saveznog Predsedništva.²¹

Slovenija i Hrvatska proglasile su nezavisnost istog dana, 25. juna 1991., ali su predstavnici Slovenije, Hrvatske, SFRJ i Evropske zajednice u julu 1991. potpisali tromesečni moratorijum na aktivnosti Slovenije i Hrvatske u pravcu uspostavljanja nezavisnosti²² koji je istekao 08. oktobra 1991., kada su parlament Slovenije i Sabor Hrvatske proglasili nezavisnost.²³ Makedonija se od zajedničke države odvojila nakon plebiscita održanog u septembru 1991., dok je Bosna i Hercegovina proglasila svoju nezavisnost u martu 1992., nakon plebiscita održanog u februaru, na kome nisu učestvovali bosanski Srbi koji su u međuvremenu, u januaru 1992., proglasili Srpsku Republiku Bosne i Hercegovine.²⁴

Srbija i Crna Gora su ostale u saveznoj državi sastavljenoj od teritorija ove dve republike, ali pod imenom Savezna Republika Jugoslavija koja je zvanično osnovana u aprilu 1992.²⁵

Savezna Republika Jugoslavija u ovom obliku postojala je od 27. aprila 1992. do 04. 02. 2003., kada je transformisana u Državnu zajednicu Srbije i Crne Gore. Nakon razmimoilaženja srpskog i crnogorskog rukovodstva sredinom 1990-tih, u Crnoj Gori sve veću podršku dobija ideja nezavisnosti u odnosu na Srbiju. Nakon demokratskih promena u Srbiji 2000., Evropska unija (EU) se uključuje u pregovore između dve republike koji rezultiraju usvajanjem Ustavne povelje državne zajednice Srbije i Crne Gore u februaru 2003. Nova ustavna povelja ostavila je mogućnost svakoj republici članici da organizuje referendum o nezavisnosti nakon tri godine. Referendum o nezavisnosti Crne Gore održan je 21. maja 2006., i nakon što je tesna većina crnogorskih građana glasala za nezavisnost, 03. juna 2006. proglašena je samostalna Crna Gora. Tim događajem je dovršen raspad bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

I. RATOVI NA PROSTORU BIVŠE SFRJ

Slovenija – Slovenija je 25. juna 1991. godine proglasila nezavisnost od SFRJ a jedinice JNA napale su Sloveniju odmah nakon proglašenja nezavisnosti, 27. juna 1991., ali je Slovenija u tzv. Desetodnevnom ratu, u kome su učestvovali pripadnici JNA i Teritorijalne odbrane Slovenije, uspela da odbrani svoju nezavisnost. Slovenačke vojne i policijske snage zadržale su suverenost nad teritorijom a krnje Predsedništvo SFRJ je 18. jula 1991. donelo odluku

17 Goati, Političke elite, *Supra* n. 6.

18 MKSJ, Tužilac protiv D. Tadića, *Supra* n.6., p. 73.

19 MKSJ, Tužilac protiv D. Tadića, *Supra* n.6., p. 74-76.

20 *Ibid.*

21 MKSJ, Predmet br:IT-02-54-T, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Izmenjena optužnica za Hrvatsku, p. 99

22 Tzv. "Briunska deklaracija", nazvana po ostrvu Briuni (Hrvatska) gde je potpisana; Skupna deklaracija (Briunska deklaracija), Službeni list R. Slovenije, br. 9/91 - I – Međunarodni ugovori, [Uradni list RS, št. 9/91 - I – Međunarodne pogodbe]

23 *Ibid.*

24 *Ibid.*, p.78.

25 *Ibid.*, p.79.

o povlačenju trupa JNA iz Slovenije, čime je pristalo na otepljenje Slovenije i raspad SFRJ.²⁶ Poslednji pripadnici JNA povučeni su iz Slovenije u oktobru 1991.

Hrvatska – Sukob između hrvatskih oružanih snaga i vojnih snaga hrvatskih Srba i JNA trajao je od 1991. do 1995. Veći oružani sukobi počeli su u oblasti Knina, gde su na strani srpskih policajaca učestvovali pripadnici JNA. Tokom avgusta i septembra 1991. velika područja Hrvatske (Dalmacije, Like, Korduna, Banije, zapadne Slavonije i Baranje) dospela su pod srpsku kontrolu, kao rezultat akcija srpskih vojnih, dobrovoljačkih i policijskih snaga sprovedenih uz podršku JNA i bila uključena u sastav raznih "srpskih autonomnih oblasti".²⁷ Nakon pada Vukovara pod kontrolu JNA u novembru 1991., na insistiranje međunarodne zajednice, predstavnici Hrvatske i Srbije su se dogovorili o povlačenju JNA iz Hrvatske. Sporazum o prekidu vatre potpisan je početkom 1992. u Sarajevu, a primirje je bilo prekinuto početkom 1993, nakon što je na području severne Dalmacije hrvatska vojska izvela vojnu operaciju Maslenica, a nekoliko meseci kasnije i operaciju Medački džep.

Iako se JNA zvanično povukla iz Hrvatske u maju 1992, veliki delovi njenog naoružanja i ljudstva ostali su u područjima pod srpskom kontrolom i predati su "policiji" Republike Srpske Krajine (RSK).²⁸ Na teritorijama koje su tokom sukoba bile pod kontrolom srpskih snaga zatočeno je više hiljada nesrpskih civila od kojih su mnogi lišeni života, dok je nesrpsko stanovništvo prisilno premeštano na lokacije pod kontrolom hrvatske vlade ili deportovano van zemlje.²⁹ U maju 1995. hrvatska vojska je vojnom operacijom "Bljesak" preuzela kontrolu nad delovima Zapadne Slavonije koji su se nalazili u okviru RSK. U avgustu iste godine, u saradnji sa V korpusom Armije BiH, izvela je vojnu operaciju "Oluja" kojom je stekla kontrolu nad zapadnim delom oblasti pod kontrolom srpskih snaga. Ove operacije dovele su do masovnog egzodusa srpskog stanovništva iz Hrvatske kao i brojnih zločina učinjenih nad stanovništvom koje je ostalo.³⁰ Sukob je okončan 1995. potpisivanjem Erdutskog sporazuma³¹ i mirnom reintegracijom istočnih delova Hrvatske.³²

Bosna i Hercegovina (BiH) – JNA se povukla iz Slovenije i Hrvatske u BiH, razmeštajući svoje jedinice u neke opštine u kojima nije bilo granizona niti drugih objekata JNA.³³ JNA je prekomandovala u BiH sve bosanske Srbe koji su se nalazili u jedinicama JNA na drugim mestima i povukla sve pripadnike JNA koji nisu bili državljani BiH. Od ovih oružanih snaga je potom formirana vojska Republike Srpske (VRS) kojom su komandovali oficiri bivše JNA i koja je nasledila vojnike, oficire, opremu i naoružanje JNA. SRJ je nastavila, u potpunosti, da finansira VRS, kao do tada JNA, bivšim oficirima JNA koji su postali oficiri VRS nastavila je da isplaćuje plate a kasnije i penzije.

Počev od marta 1992., srpske regularne i neregularne snage počele su da preuzimaju kontrolu nad pojedinim područjima u BiH.³⁴ U ovim oblastima je u novembru 1991. održan referendum na kome su se građani BiH srpske nacionalnosti izjasnili za ostanak ovih teritorija u Jugoslaviji. Vlada BiH je proglasila referendum nevažećim. Ubrzo zatim je u Grudama HDZ BiH proglasila tzv. Hrvatsku zajednicu Herceg Bosna (HZHB) i tzv. Hrvatsku zajednicu Posavine u Bosanskom Brodu. Početkom 1992. SDS je autonomne oblasti proglasio tzv. Srpskom Republikom BiH koja će kasnije dobiti naziv Republika Srpska (RS), a potom je proglašena i Hrvatska zajednica Središnje Bosne.

Nakon što je međunarodna zajednica 6. aprila 1992. priznala nezavisnost BiH, započeo rat koji je trajao do septembra 1995.³⁵

26 Republika Slovenija, Kancelarija vlade za informisanje [Urad vlade za informiranje], 10 godina nezavisnosti Slovenije [Slovenija - 10 let samostojnosti], 25.06.2001., dostupno na veb sajtu Vlade R. Slovenije: <<http://www.ukom.gov.si/10let/>>, posećen 17.05.2008.

27 MKSJ, Predmet br:IT-02-54-T, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Izmenjena optužnica za Hrvatsku, p. 105.

28 MKSJ, Predmet br:IT-02-54-T, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Izmenjena optužnica za Hrvatsku, p. 109

29 MKSJ, Predmet br: IT-03-72-I, Tužilac protiv Milana Babića, Izjava o činjenicama, 27.01.2004.

30 MKSJ, Predmet br: IT-06-90-PT, Tužilac protiv Ante Gotovine et al., Izmenjena spojena optužnica, p.33.

31 Erdutski sporazum, dostupan na veb sajtu Zajedničkog veća opština Vukovar: <http://www.zvo.hr/files/erdutski_sporazum.doc>, posećen 17.05.2008.

32 MKSJ, IT-02-54 "Kosovo, Hrvatska i Bosna i Hercegovina", Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Transkripti, 26.06.2003. svedočenje Pitera Gelbrajta [Peter Galbraith], str. 23 i 22

33 MKSJ, Predmet br:IT-02-54-T, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Izmenjena optužnica za Bosnu i Hercegovinu, p. 60.

34 MKSJ, Predmet br:IT-02-54-T, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Izmenjena optužnica za Bosnu i Hercegovinu, p. 75.

35 Politički rukovodilac bosanskih Srba Radovan Karadžić je ratne ciljeve izložio na 16. sednici Skupštine Republike Srpske (RS) 1992: 1) razdvajanje od druge dve zajednice; 2) koridor između Semberije i Krajine, 3) eliminacija reke Drine kao granice, odnosno ukidanje postojeće granice koja je razdvajala BiH od Srbije; 4) uspostavljanje granice na reci Uni i reci Neretvi, 5) podela grada Sarajeva na srpski i muslimanski deo; 6) izlaz Srpske republike BiH na more. Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u BiH, MSP, Presuda, BiH protiv SCG, *Supra* n. 1, 26.02.2007., p. 371.

Srpske snage su, između ostalog, gotovo četiri godine držale pod opsadom Sarajevo, glavni grad BiH, tokom kojih je stradalo oko 10.000 ljudi. Hiljade nesrpskih civila je bilo zatvarano u objektima u BiH i izvan nje, gde su bili izloženi mučenju, seksualnom zlostavljanju, telesnim povredama i likvidaciji. U julu 1995., Vojska Republike Srpske zauzela je zaštićenu zonu UN Srebrenica, gde je za nedelju dana pogubljeno preko 7.000 bošnjačkih muškaraca i dečaka. Zbog ovog događaja, Srbija je proglašena odgovornom pred MSP-om za nepoštovanje Konvencije o genocidu.³⁶ Nakon masakra sarajevskih građana na pijaci Markale 1995., snage NATO-a intervenisale su bombardovanjem srpskih položaja oko Sarajeva, posle čega je postignut dogovor o deblokadi grada.³⁷ Potom su u Dejtonu [Dayton], Ohajo, SAD, predsednik BiH Alija Izetbegović, predsednik Hrvatske Franjo Tuđman i predsednik Srbije Slobodan Milošević postigli sporazum o primirju i prekidu vatre, a mirovni ugovor je potpisan 14. decembra 1995. u Parizu, kada je rat i okončan.³⁸ Prema podacima Istraživačko dokumentacionog centra iz Sarajeva u ratu u Bosni i Hercegovini ubijeno je, nestalo ili nastradalo oko 98000 građana.³⁹

Kosovo [Kosova] — Nakon ukidanja autonomije 1989. na Kosovu je uvedeno vanredno stanje. Građani albanske nacionalnosti živeli su u strahu bez mogućnosti zaposlenja u državnim institucija, javnim, društvenim i privrednim ustanovama te su počeli formirati paralelne sisteme poput zdravstva i školstva.⁴⁰ Sredinom 1990-ih formirana je gerilska grupa kosovskih Albanaca pod nazivom Oslobodilačka vojska Kosova (OVK) [Ushtria Çlirimtare e Kosovës (UÇK)] koja je pružala oružani otpor srpskim snagama i zalagala se za nezavisnost Kosova.⁴¹ Rastuće tenzije prerasle su u oružani sukob između OVK i srpskih snaga koji je trajao od februara 1998. do juna 1999. Sukobi su kulminirali masakrom u selu Račak [Rečak], gde je u januaru 1999. ubijeno oko 45 kosovskih Albanaca.⁴² Nakon toga je sazvana međunarodna konferencija u francuskom gradu Rambujeu [Rambouillet], gde je sastavljen predlog mirovnog sporazuma koji je srpska strana odbila da potpiše.⁴³ Posle neuspelog pokušaja pronalaženja diplomatskog rešenja, vazdušne snage NATO-a započele su vojnu intervenciju.⁴⁴ U tom periodu, srpske snage su na Kosovu sprovele kampanju etničkog čišćenja u okviru koje je blizu 800.000 kosovskih Albanaca proterano, ubijene su hiljade civila, od kojih se mnogi i danas vode kao nestali.⁴⁵ NATO intervencija okončana je 9. juna 1999. potpisivanjem Vojno-tehničkog sporazuma u Kumanovu („Kumanovski sporazum“) između VJ i NATO-a.⁴⁶ Savet bezbednosti UN-a (SB UN) je narednog dana usvojio Rezoluciju 1244 kojom je Kosovo stavljeno pod tranzicioni protektorat administracije UN-a te uspostavljena Privremena administrativna misija UN-a na Kosovu [United Nations Interim Administration Mission in Kosovo] (UNMIK).⁴⁷ Nakon dolaska međunarodnih snaga, na Kosovu je nestalo i ubijeno između 2000-2500 nealbanaca – Srba, Roma, Bošnjaka, Goranaca, itd.⁴⁸ Kosovo je proglasilo nezavisnost 17. februara 2008. koju je do danas priznalo najmanje 50 zemalja sveta, dok se vlasti u Srbiji tome suprotstavljaju.⁴⁹

36 MSP, Presuda, BiH protiv SCG, *Supra* n.1.

37 NATO Revija, R.C.: Hendrikson, Istorija prelaska Rubikona, [NATO Review, R. C. Hendrickson, History Crossing the Rubicon], 1995.

38 OHR, Opšti okvirni sporazum za mir u BiH [The General Framework Agreement for Peace in BiH], 14.12.1995.

39 Dostupno na ve sajtu IDC: http://www.idc.org.ba/prezentacija/rezultati_istrazivanja.htm. Posećen 14.08.2009.

40 YIHR, D.Popović, A.Nosov, Pravda za Kosovo – šansa za Srbiju, Beograd, 22.02. 2008., dostupno na veb sajtu YIHR: < http://ssla.oneworld.net/external/?url=http%3A%2F%2Fyih.org%2Findex.php%3Fid%3D293%26lang%3D_bhs >, posećen 08.12.2008. http://ssla.oneworld.net/external/?url=http%3A%2F%2Fyih.org%2Findex.php%3Fid%3D293%26lang%3D_bhs >, posećen 08.12.2008..

41 B92, Emisija Insajder, Kosovo: Kako je pokrenuto ludilo, 12.06.2006., transkript dostupan na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/emisije/insajder.php?yyyy=2006&mm=06&nav_id=201054>, posećen 12.09.2008.

42 MKSJ, Tužilac protiv S.Miloševića, *Supra* n. 16., Transkripti, 28.05.2002. svedočenje Berni Kelija [Barney Kelly], str. 5651 – 5764

43 M. Veler, Konferencija u Rambujeu o Kosovu, Kraljevski institut međunarodnih poslova [M. Weller, The Rambouillet Conference on Kosovo, Royal Institute of International Affairs], 1999.

44 Intervencija je trajala od 24. marta do 10. juna 1999.

45 HRV, Po naređenju – Ratni zločini na Kosovu, Samizdat B92, oktobar 2001., str. 43.-59.

46 Vlada R. Srbije, Činjenice o Srbiji, Vojno-tehnički sporazum između Međunarodnih bezbednosnih snaga ("KFOR") i vlada Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srbije, Kumanovo, 09.06.1999., dostupno na veb sajtu Vlade Srbije: <<http://www.arhiva.srbija.sr.gov.yu/cms/view.php?id=1028>>, posećen 15.06.2008.

47 SB UN, S/RES/1244, 10.06.1999.

48 *Kosovska knjiga pamćenja*, Fond za humanitarno pravo, dostupno na veb sajtu FHP: <http://www.hlc-rdc.org/stranice/Linkovi-modula/Kosovska-knjiga-pamcenja.shtml>. Posećen: 22.04.2009.

49 DANAS, Ukupno 50 zemalja priznalo Kosovo, 10.10.2008.

2. PAD MILOŠEVIĆEVOG REŽIMA

Miloševićeva odluka da u septembru 2000. ne prizna pobjedu protivkandidata Vojislava Koštunice na predsjedničkim izborima dovela je do masovnog protesta stotina hiljada građana širom Srbije koji su kulminirali 5. oktobra 2000 u vidu masovnih demonstracija na ulicama glavnog grada. Osnovne poluge Miloševićevog režima su počele da se urušavaju, demonstranti su zauzeli i zapalili zgrade Skupštine i državne televizije, dok su se brojni pripadnici policije pridružili građanima. Milošević je bio prinuđen da javno prizna poraz i preda vlast u ruke dotadašnjoj opoziciji.⁵⁰ Pod optužbom za zloupotrebu položaja radi pribavljanja lične koristi i koristi za Socijalističku partiju Srbije (SPS) Milošević je uhapšen u aprilu 2001.⁵¹ a u junu iste godine Vlada Srbije izručila ga je MKSJ-u koji je protiv njega podigao optužnicu još 1999.⁵² Slobodan Milošević je umro 11. marta 2006. u pritvorskoj jedinici MKSJ-a.⁵³ Nakon brojnih spekulacija u javnosti o uzroku njegove smrti autopsijom je utvrđeno da je preminuo od posledica „mijokardinalnog infarkta“⁵⁴

3. ATENTAT NA PRVOG DEMOKRATSKOG PREMIJERA REPUBLIKE SRBIJE

Nakon demokratskih promena u Srbiji, Zoran Đinđić izabran je za premijera prve demokratske vlade Republike Srbije posle izbora održanih u decembru 2000. Premijer Đinđić ubijen je 12. marta 2003. u dvorištu zgrade Vlade. Nakon njegovog ubistva, raspisana je poternica za pripadnicima kriminalne grupe Zemunski klan za koju se verovalo da je odgovorna za organizovanje atentata, uvedeno je vanredno stanje i pokrenuta akcija Sablja tokom koje su privođena sva lica koja su imala bilo kakve veze sa Zemunskim klanom i koja je trebalo da predstavlja konačni obračun države sa organizovanim kriminalom. U akciji “Sablja” podneto je 3.919 krivičnih prijava protiv 3.400 osoba zbog sumnje da su izvršile 5.812 krivičnih dela. Rasvetljeno je 28 ubistava, 23 ubistva u pokušaju, 45 iznuda, 15 otmica, 208 krivičnih dela neovlašćene proizvodnje, držanja i stavljanja u promet opojnih droga i više desetina ostalih težih krivičnih dela.

Na predlog zamenika specijalnog tužioca Jovana Prijića, razdvojen je postupak za ubistvo premijera od postupka protiv optuženih za druga krivična dela koja su, prema optužnici, učinili kao pripadnici Zemunskog klana. Suđenje optuženima za ubistvo premijera pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu počelo je 22. decembra 2003., a prvostepena presuda je izrečena 23. maja 2007.

Utvrđeno je da je atentat izvršio Zvezdan Jovanović, oficir Jedinice za specijalne operacije (JSO) Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) Srbije. Svi optuženi su proglašeni krivim i osuđeni na kazne zatvora u trajanju od 8 do 40 godina.⁵⁵ Prvooptuženi, Milorad Ulemek, bivši komandant JSO-a osuđen je na 40 godina zatvora zbog organizovanja atentata, a Zvezdan Jovanović, kao neposredni izvršilac atentata, takođe je osuđen na 40 godina zatvora.⁵⁶

U decembru 2008., Vrhovni sud Srbije je potvrdio odluku o jedinstvenoj kazni zatvora Miloradu Ulemeku i Zvezdanu Jovanoviću od po 40 godina zatvora za ubistvo premijera Zorana Đinđića. Potvrđena je presuda svim ostalim pripadnicima zemunskog klana i bivše JSO, izuzev Sretku Kaliniću kome je presuda preinačena sa 35 na 30 godina, Željku Tojagi Žmigiju sa 30 na 15 i Dušanu Krsmanoviću sa 30 na 20 godina zatvora.⁵⁷ Iako je bilo zahteva za otvaranje istrage političke pozadine ubistva premijera Zorana Đinđića, ni šest godina posle atentata nije pokrenuta istraga o političkoj pozadini tog zločina.⁵⁸

50 D.Bujošević, I.Radovanović, 5. oktobar – Dvadeset četiri sata prevrata, Medija centar, Beograd 2001.

51 GLAS JAVNOSTI, Predao se Milošević, 01.04.2001.

52 MKSJ, Saopštenje za javnost PR-597-T, Slobodan Milošević je prebačen na MKSJ, 29.06.2001.

53 MKSJ, Saopštenje za javnost P1050-T, Slobodan Milošević nađen mrtav u svojoj ćeliji u pritvorskoj jedinici, 11.03.2006.

54 MKSJ, Saopštenje za javnost P1056-T, Novo obaveštenje predsednika suda u vezi sa smrću Slobodana Miloševića, 17.03.2006.

55 Okružni sud u Beogradu, Ubistvo premijera Đinđića, Objavljena presuda posebnog odeljenja za organizovani kriminal, 23.05.2007., dostupno na veb sajtu Okružnog suda u Beogradu: <<http://www.okruznisudbg.org.yu/content/2005/predmeti/posebno/ubistvopremijera>>, posećen 21.05.2008.

56 Okružni sud u Beogradu, Ubistvo premijera Đinđića, Objavljena presuda posebnog odeljenja za organizovani kriminal, 23.05.2007., dostupno na veb sajtu Okružnog suda u Beogradu: <<http://www.okruznisudbg.org.yu/content/2005/predmeti/posebno/ubistvopremijera>>, posećen 21.05.2008.

57 BLIC, Legiji potvrđeno 40 godina robije za ubistvo Đinđića, 27.12.2008. Dostupno na: <<http://www.blic.rs/hronika.php?id=71967>>.

58 B92, Politička pozadina atentata. Dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2009&mm=03&dd=12&nav_id=349659, posećen: 03.03.2009.

4. POLITIČKA SLIKA SRBIJE*

Početak devedesetih godina prošlog veka,⁵⁹ socijalistički samoupravni sistem je napušten, a osnove političkog sistema današnje Republike Srbije, kao parlamentarne demokratije, postavljene su Ustavom Srbije iz 1990.,⁶⁰ nakon čega je doneta i prateća zakonska regulativa.⁶¹ Srbija je uređena kao parlamentarna demokratija, ali je u praksi još dugo vremena vodeću ulogu imala samo jedna politička opcija - SPS čiji je predsednik bio Slobodan Milošević.⁶² Uprkos činjenici da Srbija ima višepartijski sistem još od 1990., u praksi dugo nije postojao suštinski pluralizam. Prema mnogim ocenama, čak ni novi Ustav Srbije iz 2006.⁶³ nije normativno otvorio prostor za razvoj i demokratizaciju političkog sistema.⁶⁴

Narodna skupština je najviše predstavničko telo i nosilac ustavotvorne i zakonodavne vlasti u Republici Srbiji.⁶⁵ Nadležna je da: donosi i menja Ustav, odlučuje o promeni granice Republike Srbije, raspisuje republički referendum, potvrđuje međunarodne ugovore kad je zakonom predviđena obaveza njihovog potvrđivanja, odlučuje o ratu i miru i proglašava ratno i vanredno stanje, nadzire rad službi bezbednosti, donosi zakone i druge opšte akte iz nadležnosti Republike Srbije, daje prethodnu saglasnost na statut autonomne pokrajine, usvaja strategiju odbrane, usvaja plan razvoja i prostorni plan, usvaja budžet i završni račun Republike Srbije na predlog Vlade, daje amnestiju za krivična dela, bira Vladu, nadzire njen rad i odlučuje o prestanku mandata Vlade i ministara, bira i razrešava sudije Ustavnog suda, bira predsednika Vrhovnog kasacionog suda, predsednike sudova, Republičkog javnog tužioca, javne tužioce, sudije i zamenike javnih tužilaca, u skladu sa Ustavom, bira i razrešava guvernera Narodne banke Srbije i nadzire njegov rad, bira i razrešava Zaštitnika građana, i nadzire njegov rad, bira i razrešava i druge funkcionere određene zakonom.⁶⁶

Narodna skupština je jednodomna i ima 250 poslanika koji se biraju na neposrednim izborima svake četiri godine,⁶⁷ i koji uživaju imunitet.⁶⁸ Na obrazloženi predlog Vlade, Narodnu skupštinu može raspustiti Predsednik Republike.⁶⁹

Većinom glasova svih poslanika skupštine bira se predsednik kao i jedan ili više potpredsednika Narodne skupštine. Predsednik je nadležan da predstavlja Narodnu skupštinu, saziva njene sednice, predsedava njima i vrši druge predviđene poslove.⁷⁰

Predsednik Republike predstavlja državu u zemlji i inostranstvu, ukazom proglašava zakone, predlaže Narodnoj skupštini kandidata za predsednika Vlade nakon što sasluša mišljenje predstavnika izabranih izbornih lista, predlaže Narodnoj skupštini nosioce funkcija, postavlja i opoziva ukazom ambasadore Republike Srbije na osnovu predloga Vlade, prima akreditivna i pozivna pisma stranih diplomatskih predstavnika, daje pomilovanja i odlikovanja. Predsednik, takođe, komanduje Vojskom i postavlja, unapređuje i razrešava oficire Vojske Srbije.⁷¹ Bira se na neposrednim izborima tajnim glasanjem na mandat od pet godina.⁷² Uživa imunitet kao narodni poslanik

* Zasnovano na izveštaju i analizi koju je za potrebe ovog istraživanja izradio Stipe Sikavica, HOS.

59 Indikativno je da je taj proces u Srbiji i započet i okončan znatno kasnije nego u ostalim bivšim jugoslovenskim republikama (sem Crne Gore, naravno).

60 Ustav Republike Srbije, Sl. glasnik R. Srbije br. 1/90.

61 Zakon o izboru narodnih poslanika i Zakon o izbornim jedinicama za izbor narodnih poslanika, «Službeni glasnik RS» br. 1/90. Elektronske kopije oba zakona nalaze se kod koordinatora IW i u arhivi Helsinškog odbora.

62 HOS, S. Sikavica, Politička slika, 17.10.2007.

63 Ustav Republike Srbije, Sl. glasnik R. Srbije, br. 83/06.

64 HOS, Godišnji izveštaj za 2006, Novi Ustav Srbije – kontinuitet pravnog sistema, str. 133-134; Beograd, 2007.

65 Ustav Republike Srbije 2006, *Supra* n. 40., čl. 98

66 *Ibid.*, čl. 99.

67 *Ibid.*, čl. 102.40

68 Poslanici ne mogu biti pozvani na krivičnu ili drugu odgovornost za izraženo mišljenje ili glasanje u vršenju svoje funkcije i bez odobrenja Narodne skupštine ne mogu biti pritvoreni niti se protiv njih može voditi sudski postupak u kome se može izreći kazna zatvora. Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40., čl. 103.

69 Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40., čl. 109.

70 Ustav Republike Srbije 2006. *Supra* n. , čl. 104.

71 *Ibid.*, čl. 112.

72 *Ibid.*, čl. 114. i 116.

i o njegovom imunitetu odlučuje Narodna skupština.⁷³ Pre isteka mandata, Predsednik može sam podneti ostavku ili ga može razrešiti Narodna skupština odlukom koju usvoji najmanje dve trećine poslanika, ukoliko Ustavni sud utvrdi da je Predsednik povredio Ustav.⁷⁴

Za razmatranje i pretresanje pitanja iz nadležnosti Narodne skupštine, predlaganje akata kao i sagledavanje stanja vođenja politike, izvršavanja zakona, drugih propisa i opštih akata od strane Vlade obrazuju se odbori.⁷⁵ Narodna skupština treba da ima 30 odbora⁷⁶ i delokrug rada svakog od njih ponaosob je definisan Poslovnikom.⁷⁷

Vlada je nosilac izvršne vlasti⁷⁸ i nadležna je da utvrđuje i vodi politiku; izvršava zakone; donosi uredbe; predlaže zakone i daje o njima mišljenje kada ih podnese drugi predlagač, usmerava, usklađuje i nadzire rad organa državne uprave.⁷⁹ Vlada je odgovorna Narodnoj skupštini.⁸⁰ Vladu Republike Srbije čine predsednik vlade, odnosno premijer, jedan ili više potpredsednika i ministri. Kandidata za predsednika Vlade Narodnoj skupštini predlaže predsednik Republike. Predloženi kandidat za premijera iznosi program i predlaže sastav nakon čega o izboru predsednika, članova i programa Vlade glasa Skupština, a za izbor je potrebna većina od ukupnog broja poslanika.⁸¹ Mandat Vlade vezan je za mandat Narodne skupštine koja ju je izabrala.⁸² Glasanje o nepoverenju Vladi ili njenom pojedinom članu može zatražiti najmanje 60 narodnih poslanika ili sama Vlada.⁸³ Premijer predstavlja Vladu, vodi i usmerava njen rad, stara se o njenom ujednačenom političkom delovanju i usklađenosti rada njenih članova. Ministri su za svoj rad odgovorni Premijeru, Vladi i Narodnoj skupštini.⁸⁴

Mandat Vlade je vezan za mandat Narodne skupštine.⁸⁵ Premijer i članovi Vlade uživaju imunitet kao narodni poslanici i o njihovom imunitetu odlučuje Vlada.⁸⁶

Donošenje zakona - Pravo predlaganja zakona ima svaki narodni poslanik, Vlada, skupština autonomne pokrajine ili najmanje 30.000 birača, dok Zaštitnik građana i Narodna banka Srbije (NBS) imaju pravo predlaganja zakona iz svoje nadležnosti.⁸⁷ Procedura usvajanja zakona regulisana je Poslovnikom Narodne Skupštine.⁸⁸ Svaki predlagač je obavezan da obrazloži predlog koji pak mora biti utemeljen na zakonodavstvu Evropske unije (EU) i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava.⁸⁹ Zakon (drugi opšti akt) je izglasan ako za predlog glasa prosta (apsolutna) većina, odnosno najmanje 126 poslanika. Glasanje se obavlja javno (elektronskim sistemom, dizanjem ruke ili prozivkom) ili tajno (elektronskim sistemom ili glasačkim listićima).⁹⁰

73 *Ibid.*, čl. 119.

74 Ustav Republike Srbije 2006. *Supra* n. , čl. 117. i 118.

75 Poslovnik Narodne skupštine, *Supra* n. , čl. 40.

76 Odbori u sadašnjem sazivu Narodne skupštine su: Odbor za ustavna pitanja, Odbor za finansije, Odbor za odbranu i bezbednost, Odbor za inostrane poslove, Odbor za pravosuđe i upravu, Odbor za prosvetu, Odbor za zdravlje i porodicu, Odbor za saobraćaj i veze, Odbor za međunarodne odnose, Odbor za zaštitu životne sredine, Odbor za nauku i tehnološki razvoj, Odbor za omladinu i sport, Odbor za rad, boračka i socijalna pitanja, Odbor za urbanizam i građevinarstvo, Administrativni odbor, Odbor za razvoj i ekonomske odnose sa inostranstvom, Odbor za industriju, Odbor za poljoprivredu, Odbor za odnose sa Srbima izvan Srbije, Odbor za trgovinu i turizam, Odbor za kulturu i informisanje, Odbor za predstavljanje i predloge, Zakonodavni odbor, Odbor za privatizaciju, Odbor za Kosovo i Metohiju, Odbor za privredne reforme, Odbor za evropske integracije, Odbor za smanjenje siromaštva, Odbor za ravnopravnost polova i Odbor za lokalnu samoupravu. Dostupno na: www.parlament.sr.gov.yu, posećeno: 18. 03 2009.

77 Poslovnik Narodne skupštine, *Supra* n. , čl. 44.-73.

78 *Ibid.*, čl. 122.

79 *Ibid.*, čl. 123.

80 *Ibid.*, čl. 124.

81 Ustav Republike Srbije 2006. *Supra* n. , čl. 127.

82 Ustav Republike Srbije 2006. *Supra* n. , čl. 128.

83 Ustav Republike Srbije 2006. *Supra* n. , čl. 130. i 131.

84 Ustav Republike Srbije 2006. *Supra* n. , čl. 125.

85 *Ibid.*, čl. 128.

86 *Ibid.*, čl. 134.

87 *Ibid.*, čl. 107.

88 Poslovnik Narodne skupštine R. Srbije, Sl. glasnik R.Srbije br. 53/05. .

89 *Ibid.*, čl. 135.

90 Poslovnik Narodne skupštine, *Supra* n. , čl. 105.

PRILOG I: PREGLED REZULTATA PARLAMENTARNIH IZBORA NAKON PADA REŽIMA U REPUBLICI SRBIJI

Prvi demokratski parlamentarni izbori posle pada režima održani 23.12.2000. ⁹¹											
Izlaznost: 57,65%											
Stranke koje su prošle cenzus (5%)		Srpska radikalna stranka (SRS)			Srpski pokret obnove (SPO)		Socijalistička partija Srbije (SPS)			Demokratska opozicija Srbije (DOS)	
Broj mandata		23			1		37			176	
Vanredni parlamentarni izbori posle ubistva Zorana Đinđića održani 28.12.2003. ⁹²											
Izlaznost: 58,75%											
Stranke koje su prošle cenzus (5%)		SRS	Demokratska stranka Srbije (DSS)		Demokratska stranka (DS)		G17 Plus			SPO	SPS
Broj mandata		82	53		37		34			22	22
Prevremeni parlamentarni izbori održani 21.01.2007. ⁹³											
Izlaznost: 60,4%											
Stranke koje su prošle cenzus (5%)	SRS	DS	DSS	G17 Plus	SPS	LDP	Savez vojvođanskih Mađara	Koalicija lista za Sandžak dr S. Ugljanin	Unija Roma Srbije	Koalicija Albanaca Preševske doline	Romska partija
Broj mandata	81	64	47	19	16	15	3	2	1	1	1
Vanredni izbori održani 11.05.2008. ⁹⁴											
Izlaznost: 60,7%											
Stranke koje su prošle cenzus (5%)		Za evropsku Srbiju (DS, G17 Plus, LSV)		SRS	DSS	SPS, Partija ujedinjenih penzionera Srbije i Jedinstvena Srbija		LDP	Mađarska koalicija	Bošnjačka lista za evropski Sandžak	Koalicija Albanaca Preševske doline
Broj mandata		102		78	30	20		13	4	2	1

5. ŽRTVE

Budući da se većina sukoba odvijala van teritorije Srbije i žrtve zločina koje su počinile, organizovale ili na bilo koji način pomogle srpske oružane snage ili drugi državni organi većinom se nalaze u susednim ili drugim zemljama. Lica nesrpskih žrtava ratnih zločina u medijima u Srbiji je moguće videti samo u pojedinim dokumentarnim filmovima ili televizijskim prenosima suđenja pred MKSJ.

Međutim, ni srpske žrtve, koje se većinom nalaze u Srbiji, takođe nisu primetne u javnom diskursu, iako uživaju određene privilegije, poput učešća u zdravstvenom osiguranju, itd. Za njihova pitanja zadužen je Sektor za boračko-invalidsku zaštitu Ministarstva za rad i socijalnu politiku.⁹⁵

Glas žrtava se mogao čuti na javnim svedočenjima koja su u Srbiji organizovale organizacije civilnog društva, poput FHP-a i Inicijative mladih za ljudska prava i u sudnicama Veća za ratne zločine, u formi koja je ograničena

⁹¹ Izveštaj Republičke izborne komisije (RIK), Sl. R. Srbije, br. 2/01.

⁹² Izveštaj RIK, Sl. glasnik R.Srbije br. 131/03.

⁹³ Izveštaj RIK, Sl. glasnik R.Srbije br. 16/07.

⁹⁴ Izveštaj RIK, Sl. glasnik R.Srbije br. 013-2586/08

⁹⁵ Dostupno na: http://www.minrzs.gov.rs/cir/index.php?option=com_content&view=article&id=652&Itemid=76

pravilima i potrebama sudskog postupka.⁹⁶ Svedočenja žrtava nesrpske nacionalnosti u Srbiji postala su moguća zahvaljujući angažovanju FHP-a i poverenju koje su žrtve imale u ovu nevladinu organizaciju, a koje inicijalno nisu imale u državne institucije.⁹⁷

Objedinjen broj žrtava poginulih u sva četiri sukoba nije do sada utvrđen, niti je izvršen sveobuhvatni popis. Postoje spiskovi nestalih osoba u konfliktima u BiH, Hrvatskoj i na Kosovu, koje je sačinio Međunarodni komitet Crvenog Krsta.⁹⁸ Broj žrtava poginulih i nestalih u ratu u BiH popisao je Istraživačko-dokumentacioni centar (IDC), organizacija za ljudska prava iz Sarajeva. Prema ovim podacima, tokom konflikta u BiH, između 1992. i 1995., stradalo je 97.207 osoba među kojima je bilo 39.684 civila i 57.523 vojnika. Ubijeno je 80.545, a nestalo 16.662 lica. Među poginulima je 87.451 osoba muškog i 9.756 ženskog pola. Od ukupnog broja žrtava 64.036 su bošnjačke, 24.905 srpske, 7.788 hrvatske i 478 drugih nacionalnosti.⁹⁹

Fond za humanitarno pravo je 2005. započeo projekat pod nativom „Kosovska knjiga pamćenja“ koji predstavlja pojedinačni popis osoba stradalih u vezi sa konfliktom na Kosovu. Do kraja avgusta 2009., istraživači/analitičari FHP-a dokumentovali su sudbinu 10.283 žrtve, od ukupnog broja evidentiranih žrtava (13.421).¹⁰⁰

6. ORGANIZACIJE GRAĐANSKOG DRUŠTVA*

U Srbiji postoji 177 nevladinih organizacija koje se bave ljudskim pravima.¹⁰¹ Poseban zakon o nevladinim organizacijama, uprkos dosadašnjim pokušajima,¹⁰² do zaključenja ovog izveštaja nije usvojen, tako da je njihov status i dalje regulisan starim Zakonom o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije.¹⁰³

Međutim, čini se, da mnogo značajniji problem predstavljaju prateći poreski zakoni koji nisu prilagođeni funkcionisanju organizacija civilnog društva.¹⁰⁴ Prema istraživanju organizacije Međunarodni centar za neprofitno pravo [International Center for Not-for-Profit Law] (ICNL) više od polovine nevladinih organizacija u Srbiji istaklo je da pravni i poreski okvir predstavljaju glavnu prepreku za obezbeđenje finansijskih sredstava. Pored toga, većina organizacija finansira se iz više od jednog izvora,¹⁰⁵ ali se veoma malo sredstava obezbeđuje iz odgovarajućih fondova države Srbije. Mnoge organizacije veruju da je ovakvo stanje odraz negativnog stava Vlade prema nevladinim organizacijama te da država ne želi da finansira organizacije koje imaju kritički odnos prema njoj.¹⁰⁶

Prema istraživanju Centra za slobodne izbore i demokratiju (CESID), veće nevladine organizacije su veoma prepoznatljive u javnosti, ali su one koje se bave zaštitom ljudskih prava često izložene javnim napadima, putem štampanih i elektronskih medija, ali i preko govora poslanika u Narodnoj skupštini i drugih predstavnika vlasti i političara. Tako je nakon proglašenja nezavisnosti Kosova u februaru 2008. izvršna direktorka FHP Nataša Kandić, koja je prisustvovala svečanoj sednici Kosovskog Parlamenta tokom proglašenja nezavisnosti, bila izložena ozbiljnim napadima u visokotiražnim štampanim i elektronskim medijima, dok je ministar u Vladi Srbije Velimir Ilić javno

96 U postupcima koji se vode pred domaćim sudovima žrtave su često označene kao NN lica. FHP smatra da je problem, pored procesnih ograničenja, i u tome da "domaći tužioci ne vide sebe u ulozi zastupnika glasa žrtava". FHP, Pravno psihološka podrška svedocima/žrtvama, dostupno na veb sajtu FHP-a: <<http://www.hlc-rdc.org/PravdalReforma/Sudjenje-za-ratne-zlocine/PravnoPsiholoskaPodrskaSvedocimaZrtvama/469.sr.html>>, posećen 17.05.2008.

97 Takođe, usled nedostatka odgovarajućih propisa i prakse u ovoj oblasti, u prvim slučajevima, mere zaštite svedoka po prvi put su uspostavljene tokom saradnje FHP-a, kao zastupnika žrtava i jedinice za istraživanje ratnih zločina MUP-a Srbije. FHP, Pravno psihološka podrška, *Supra* n. 62.

98 Spisak nestalih u konfliktu u BiH. Dostupno na veb sajtu: <http://www.familylinks.icrc.org/eng/missing-bosnia>, posećen: 18.03.2009.

99 Dostupno na veb sajtu IDC: http://www.idc.org.ba/prezentacija/rezultati_istrazivanja.htm, posećeno: 18.03.2009.

100 Intervju sa Sandrom Orlović, 15.09.2009. ; Saopštenje za štampu *Predstavljeni rezultati dosadašnjeg popisa ubijenih, stradalih i nestalih Srba, Roma, Bošnjaka, Crnogoraca i drugih nealbana na Kosovu*, dostupno na veb sajtu FHP: <http://www.hlc-rdc.org/Saopstenja/1759.sr.html>, posećeno: 15.09.2009.

*Zasnivano na analizi koju je za potrebe ovog istraživanja izradio YUCOM – Biljana Kovačević-Vučo, Lena Pelić i Milan Antonijević

101 Centar za razvoj neprofitnog sektora (CRNPS), Baza podataka o nevladinim, neprofitnim organizacijama u SR Jugoslaviji, dostupno na veb sajtu CRNPS-a: <www.crnps.org.yu>, posećen 08.11.2008.

102 Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu izradilo je tokom prve polovine 2007. nacrt Zakona o udruženjima. Početkom jula 2007. ovo ministarstvo je održalo niz sastanaka sa predstavnicima domaćih i međunarodnih nevladinih organizacija koji su dali brojne sugestije i primedbe na postojeći nacrt zakona, ali one nisu usvojene. Konačni nacrt je formulisao 15. oktobra 2007. od kada se zakon nalazi u skupštinskoj proceduri ali još nije usvojen. Narodna skupština, akti u proceduri, Zakon o udruženjima, predlaže Vlada R. Srbije, dostupno na veb sajtu Narodne skupštine: <http://www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/akta/akta_detalji.asp?Id=562&t=P#>>, posećen 17.06.2008.

103 Zakon o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju za teritoriju SFRJ, Službeni list SFRJ, br. 42/90 i Službeni list SRJ br. 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i 73/00

104 YUCOM, M. Antonijević, Studija slučaja na osnovu iskustva nevladine organizacije, Beograd, jul 2007.

105 Izvori finansiranja su mahom fondacije, međunarodne organizacije, strane vlade.

106 Međunarodni žurnal neprofitnog prava [The International Journal of Not-for-Profit Law], *Omogućavanje razvoja organizacija [Enabling Organizational Development]*, dostupno na veb sajtu ICLN: <http://www.icnl.org/KNOWLEDGE/ijn/vol9iss4/special_1.htm>, posećen 08.11.2008.

nazivao izdajnikom i zahtevao njeno hapšenje.¹⁰⁷ Predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji Sonja Biserko napadnuta je nekoliko puta, poslednji takav napad dogodio se u oktobru 2008., kada su Biserko nepoznati napadači sačekali ispred vrata njenog stana u Beogradu i uputili joj pogrdne reči.¹⁰⁸

Takođe, protiv čelnika ovih organizacija vodi se niz sudskih postupaka, što takođe predstavlja vid opstrukcije njihovog rada.¹⁰⁹ U februaru 2009. Nataša Kandić, izvršna direktorka Fonda za humanitarno pravo, osuđena je za klevetu predsednika Srpske napredne stranke Tomislava Nikolića, čime su ugrožene buduće aktivnosti nevladinih organizacija koje se bave ljudskim pravima, a pre svega nekažnjivošću i suočavanjem sa prošlošću. Kako ocenjuju nevladine organizacije za ljudska prava, ovakvim stavom suda negirano je pravo svih da otvaraju pitanja prošlosti, izvršenih ratnih zločina i učesnika u njima.¹¹⁰

7. VOJSKA*

Do kraja postojanja SFRJ, Jugoslovenska Narodna Armija (JNA) je predstavljala tip klasične nacionalne oružane snage kakve su postojale u mnogim državama. Armiju su činila tri roda: kopnena vojska, ratna mornarica i ratno vazduhoplovstvo, a u sastavu JNA nalazile su se i jedinice graničara.¹¹¹ Personalni kadar JNA sastojao se od oficira, podoficira i vojnika, zatim rezervnog sastava i teritorijalne odbrane (TO). JNA je bila savezna vojska sa sedištem u Beogradu, ali je TO imala svaka republika, finansirala se iz republičkih budžeta i nalazila se pod kontrolom ministarstva odbrane republičkih vlada.¹¹²

Nacionalni sastav JNA bio je inicijalno mešoviti, ali se početkom '90-ih postepenim raspadom federacije i porastom diskriminacije u samoj vojsci, procenat oficira i vojnika srpske i crnogorske nacionalnosti povećavao da bi konačno ostalo samo nekoliko oficira koji nisu bili iz ovih etničkih grupa.¹¹³ Ovako transformisana JNA učestvovala je u sukobima na prostoru bivše Jugoslavije boreći se pod kontrolom Srbije, odnosno SRJ, za stvaranje nove Jugoslavije pod srpskom dominacijom čije bi jezgro činile Srbija i Crna Gora.¹¹⁴ Početkom ratnih operacija JNA se sve više oslanjala na paravojne snage regrutovane u Srbiji i Crnoj Gori, kako zbog značajno smanjenog broja pripadnika vojske izazvanog etničkom transformacijom tako i zbog manje motivisanosti regrutovanih građana da učestvuju u ratnim operacijama.¹¹⁵ JNA je ove grupe snabdevala oružjem i opremom¹¹⁶, ali postoje i brojni dokazi koji ukazuju na to da su ove jedinice bile pod direktnom kontrolom JNA.¹¹⁷ Konstatujući da je JNA prestala da bude neutralna sila u sukobima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, SB UN-a usvojio je 15. maja 1992. Rezoluciju 752,¹¹⁸ u skladu sa kojom je izvršeno povlačenje JNA iz BiH. Od delova JNA, u čijem su se sastavu nalazili pretežno građani BiH srpske nacionalnosti, stvorena je vojska RS za čijeg je vrhovnog komandanta postavljen general Ratko Mladić. Ostatak JNA se povukao u SRJ gde je formirana Vojska Jugoslavije (VJ).¹¹⁹ VJ je učestvovala u sukobu u Hrvatskoj,¹²⁰ nastavila je saradnju sa VRS u BiH gde su, uprkos povlačenju, ostali vazduhoplovci i avioni VJ koji su sarađivali sa VRS tokom 1992. i 1993.¹²¹ i u

107 FHP, Saopštenje za javnost, U Srbiji je nesigurno za branitelje ljudskih prava, 25.02.2008.

108 Sandžak news. Dostupno na veb sajtu: <http://www.sandzaknews.info/2008/10/napad-na-sonju-biserko/> posećen 11.04.2009.

109 Grupa osam nevladinih organizacija (CZKD, HOS, FHP, YUCOM, YIHR, ŽUC, Građanske inicijative, Beogradski krug, Saopštenje za javnost, Vlasti u Srbiji podstiču kampanju protiv nevladinih organizacija koje se bave suočavanjem sa prošlošću, Beograd, 29.07.2005.

110 Saopštenje grupe NVO povodom presude Nataši Kandić. * Zasnovoano na analizi koju je za potrebe ovog istraživanja napisala Sonja Biserko, HOS i izveštaju koji je za potrebe istraživanja izradio Stipe Sikavica, HOS

111 Vojna enciklopedija, 4 tom, Grafički zavod Hrvatske 1972., str. 142.

112 MKSJ, IT-94-I "Prijedor", TUŽILAC protiv DUŠKA TADIĆA, Presuda, 7. maja 1997., p. 105.-107.

113 MKSJ, Tužilac protiv D. Tadića, Supra n.6., p. 108.-109.

114 Ibid. p. 104.

115 O tome svedoči značajan broj dezertera, ljudi koji izbegavaju da se odazovu pozivima na regrutaciju, protesti roditelja vojnika isl. Republika, Ko to rado ide u vojnike. Dostupno na veb sajtu: http://www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/98/198/198_18.HTM, posećen 11.04.2009.

116 Ibid. p. 110.

117 Na to ukazuje npr. Uredba o upisu dobrovoljaca u teritorijalnu odbranu, Sl. glasnik SR Srbije br. 50/91, . čl. 1: "Popuna JNA dobrovoljcima vrši se u skladu sa saveznim propisima", ili Naredba o angažovanju dobrovoljaca u oružanim snagama SFRJ za vreme neposredne ratne opasnosti, Sl. list SFRJ br. 89/91.

118 SB UN, 3069. sastanak, Rezolucija br. S/RES/752 [SC 3069th Meeting Resolution S/RES/752], 15.05.1992.

119 MKSJ, Tužilac protiv D. Tadića, Supra n.6., p. 113.-114.

120 MKSJ, IT-95-13/1 "Vukovarska bolnica", Tužilac protiv Mileta Mrkšića, Miroslava Radića i Veselina Šljivančanina, Presuda, 27.09.2007., p.85

121 MKSJ, IT-94-I "Prijedor", TUŽILAC protiv DUŠKA TADIĆA, Presuda, 7. maja 1997., p. 118.

operacijama protiv albanskog stanovništva na Kosovu 1998-1999.¹²² Nakon sukoba sa Oslobodilačkom Vojskom Kosova i snagama NATO-a, VJ je reformisana najpre u vojsku SCG, a nakon odvajanja Crne Gore u maju 2006. podeljena je na Vojsku Crne Gore (VCG) i Vojsku Srbije (VS).¹²³ Danas se na čelu vojske nalazi Ministarstvo odbrane (MO), dok se u sastavu Vojske nalaze i Generalštab VS, Sektor za politiku odbrane, Sektor za ljudske resurse, Sektor za materijalne resurse, Vojno-bezbednosna agencija (VBA), Vojno obaveštajna agencija (VOA) i Sekretarijat. VS je strukturisana na principu brigadne organizacije u skladu sa NATO standardima. U komandnom lancu postoje Komanda Kopnenih snaga, Komanda za obuku i Komanda Vazduhoplovstva i Protivvazdušne odbrane.¹²⁴

Početkom 2001. formirana je Komisija VJ za saradnju sa MKSJ-om koja je pune dve godine radila na pregledanju dokumentacije iz Vojnog arhiva i formirala obimnu dokumentacionu građu koja je korišćena za odbranu Slobodana Miloševića i drugih srpskih optuženika pred MKSJ-om. Informacija o postojanju ove Komisije dospela je u javnost tek krajem 2002. Boris Tadić, došavši tada na čelo MO, pod pritiskom javnosti, ugasio je Komisiju aprila 2003.¹²⁵ U njenim sefovima pronađeno je oko 14.000 dokumenata.¹²⁶

Na polju reforme vojske, značajna je činjenica da je Srbija novembra 2006. primljena u program Partnerstvo za mir.¹²⁷ Posle izvesnog prolongiranja, u septembru 2007., ministar inostranih poslova Srbije Vuk Jeremić potpisao je tzv. Prezantacioni dokument. U skladu sa tim, u domenu organizacije i upravljanja ljudskim i materijalnim resursima VS se približila NATO standardima,¹²⁸ ali je prema postojećim procenama, proces reforme trenutno u zastoju.¹²⁹

Ozbiljnu senku na ugled VJ (VS) stavljaju i brojni dokazi da je ova institucija u godinama posle pada režima skrivala pojedine optuženike za ratne zločine. Na suđenju optuženima za pomaganje haškom optuženiku Ratku Mladiću,¹³⁰ penzionisani potpukovnik VJ Srdoljub Nikolić izjavio je da je Mladićev boravak u vojnim objektima do maja 2002. bio potpuno legalan. Bivši premijer Srbije Vojislav Koštunica potvrdio je ovu izjavu i dodao da postoje zvanični zapisi i da se na sastancima Vrhovnog saveta odbrane (VSO) raspravljalo o pitanjima skrivanja haških optuženika.¹³¹ Poseban problem za VJ predstavljaju i dalje nerazjašnjeni slučajevi vojnika Dragana Jakovljevića i Dražena Milovanovića, stradalih pod neutvrđenim okolnostima u toku služenja vojnog roka u oktobru 2005., za koje se veruje da su ubijeni jer se sumnja da su u vojnim objektima videli haškog optuženika Ratka Mladića.¹³² Pored toga, Vojska Jugoslavije se suočava i sa drugim nerazjašnjenim slučajevima smrti vojnika na redovnom odsluženju vojnog roka, kao što je slučaj vojnika Dragana Kostića, nastradalog u kasarni u Leskovcu, za koga se sumnja da je izvršio samoubistvo kako je prvobitno utvrđeno, slučaj Milana Matića, nastradalog u oktobru 2005. u kasarni Bagremar kod Mladenovca, itd.¹³³

8. POLICIJA*

Postepeni raspad SFRJ odrazio se i na rasformiranje i prestanak rada saveznih policijskih službi i saveznih službi državne bezbednosti, dok je nekadašnja Služba za zaštitu ustavnog poretka (SZUP) praktično prestala sa radom još sredinom 1980-ih.

¹²² MKSJ, Izveštaj veštaka Filipa Koa, Kancelarija Tužioca, Vojno analitički izveštaj: Snage SRJ i Srbije na Kosovu. I deo: Narativ, Kosovske operacije; [EXPERT REPORT OF PHILLIP COO, OTP Military Analysis Report: Forces of the FRY and Serbia in Kosovo. Part II: Kosovo Operations Narrative]; Izveštaj veštaka Rejnoda Tunensa, Oružane snage SFRJ i sukob u Hrvatskoj – Aktivnosti JNA u BiH i podrška JNA (VJ) snagama bosanskih Srba, [EXPERT REPORT OF REYNAUD THEUNENS The SFRY Armed Forces and the Conflict in Croatia - JNA Activity in BiH and JNA (VJ) Support to Bosnian-Serb Forces], 16.12.2003

¹²³ S. Sikavica, Novi početak Srpske vojske, Helsinška povelja br. 95–96, 2006., str. 17–18.

¹²⁴ VS, Organizacija VS u 2008., dostupno na veb sajtu VS: <<http://www.vojska.mod.gov.yu/cir/organizacija/struktura.htm>>, posećen 14.08.2008.

¹²⁵ VREME, N. Lj. Stefanović, Ukidanje vojne komisije za saradnju sa Tribunalom: Topčiderski Hag, br. 641, 17.04.2003.

¹²⁶ GLAS JAVNOSTI, Honorari za penzionisane generale, 14.04.2003.

¹²⁷ NATO, Saopštenje za javnost br. (2006)150, Deklaracija Samita u Rigi koju su izdali šefovi država i vlade učesnice sastanka Severoatlantskog saveza u Rigi, 29.11.2006. [Press Release no. (2006)150 Riga Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Riga on 29 November 2006], 29. 11. 2006., dostupno na veb sajtu NATO: <<http://www.nato.int/docu/pr/2006/p06-150e.htm>>, posećen 29. 05. 2008.; ODBRANA, Redakcijski tekst, Srbija u Partnerstvu za mir, br. 29., 01.12.2006., str. 3.

¹²⁸ DANAS, S. Sikavica, U procepu kosovske retorike, 8.- 9. 9. 2007.

¹²⁹ HOS, Samoizolacija: realnost ili cilj, Beograd 2008. 09. 2003.

¹³⁰ Sudenje grupi od 12 lica za učešće u skrivanju optuženika Mladića otpočelo je u septembru 2006. pred Drugim opštinskim sudom u Beogradu koji se u decembru 2007 oglosio nenadležnim.

¹³¹ B92, Politički vrh znao za Mladića, 28.11.2006., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=11&dd=28&nav_id=221606&nav_category=64>, posećen 11.07.2008.

¹³² Analizu slučajeva stradalih vojnika za potrebe IW projekta izradila Jelena Milić, Centar za Evroatlantske studije (CEAS)

¹³³ B92, Roditelji u crnom traže istinu. Dostupno na veb sajtu: <http://www.vesti.rs/exit/Roditelji-u-crnom-traze-istinu.html>, posećen 11.04.2009.

Načelnik Republičke službe državne bezbednosti Srbije u Miloševićevom režimu Jovica Stanišić je do 1992. uspostavio kontrolu nad saveznim službama bezbednosti, dok je načelnik vojne Kontra-obaveštajne službe (KOS) Aleksandar Vasiljević iste godine uhapšen pod optužbom za proneveru i izdaju. U oktobru 1992. republička služba unutrašnjih poslova Srbije je zauzela zgradu Savezne službe bezbednosti i preuzela njihovu kompletnu dokumentaciju i arhiv.¹³⁴ Savezna služba bezbednosti je nakon toga raspuštena. Nekadašnja savezna Kontra-obaveštajna služba je pak nastavila da postoji, ali pod potpunom kontrolom Miloševićevog režima.

RDB Srbije je imala značajnu ulogu u sukobima, ali i u planiranju i izvršenju zločina. Tome u prilog govore postupci koji se pred MKTJ-om vode protiv vodećih srpskih obaveštajaca Jovice Stanišića i Franka Simatovića¹³⁵ kao i činjenica da su pripadnici RDB-a pred domaćim sudovima optuženi i osuđeni za niz zločina i političkih ubistava.¹³⁶ Prema nekim saznanjima RDB je i osnivala nacionalističke stranke, poput Srpske radikalne stranke (SRS), koje su korišćene za širenje ratne propagande, regrutovanje dobrovoljaca i formiranje paravojnih jedinica koje su bile pod kontrolom RDB-a. Takve jedinice bile su Srpska dobrovoljačka garda (SDG), pod vođstvom Željka Ražnatovića Arkana,¹³⁷ «Beli orlovi» i druge.¹³⁸ Miloševićev režim se trudio da učesće ovih jedinica u sukobima u Hrvatskoj i BiH, a posebno njihovu povezanost sa državom, učini što manje vidljivim da bi smanjio svoju odgovornost za najteže zločine koje su ove jedinice sprovodile kao i da bi putem propagande mogao nastaviti iluziju u javnosti da Srbija ne učestvuje u sukobima.

Nakon demokratskih promena 5. oktobra 2000, novi premijer Srbije Zoran Đinđić želeo je da smeni Radeta Markovića, koji je za načelnika srpske tajne službe postavljen za vreme Miloševića, ali je novoizabrani predsednik SRJ Vojislav Koštunica insistirao da on, u interesu bezbednosti države, ostane na funkciji još nekoliko meseci. To vreme Marković je iskoristio da uništi hiljade inkriminišućih dokumenata iz arhive RDB-a.¹³⁹ RDB je 2002. zvanično preimenovan u Bezbednosno informativnu agenciju (BIA) koja više nije bila pod okriljem MUP-a.¹⁴⁰ Iako je ovaj događaj bio ocenjen kao napredak, efekat nije bio očekivan, već je BIA u potpunosti ostala van kontrole Vlade. Istovremeno, oko 300 pretežno mladih i reformskih orijentisanih pripadnika BIA zamenjeno je kadrovima koji su pripadali ili bili blisku režimu Slobodana Miloševića, a na nameru da se spreči reforma BIA-a, ukazuje i činjenica da su neki od ovih kadrova već bili penzionisani. Premijer Zoran Đinđić je pokušao kadrovskim promenama da povrati kontrolu nad BIA, ali je u martu 2003. ubijen.¹⁴¹

Zakon o BIA ne predviđa mogućnost da bilo koja institucija izvan same BIA može da istražuje prošle ili sadašnje aktivnosti ove agencije. Načelnik BIA je odgovoran samo premijeru, ali je i sam premijer jedino ovlašćen da razreši i postavi novog načelnika.¹⁴² Jedini oblik kontrole predviđen ovim zakonom je obaveza načelnika da dva puta godišnje podnese izveštaj o aktivnostima agencije skupštinskom odboru za odbranu i bezbednost,¹⁴³ ali je tek Zakonom o službama bezbednosti Srbije¹⁴⁴ usvojenim u decembru 2007. predviđeno da je Skupštinski odbor ovlašćen da detaljnije ispituje aktivnosti službi. Međutim, ovaj zakon se ne može primeniti sve dok se ne izmeni postojeći Zakon o BIA.¹⁴⁵ Posle parlamentarnih izbora 2008. i promene vlade došlo je i do smene Direktora BIA i mogu se nazreti prvi znaci otvaranja ove službe, mada je još uvek rano za davanje ozbiljnijih procena.¹⁴⁶

* Zasnovano na analizi koju je za potrebe IW projekta izradio Dejan Anastasijević i izveštaju Milana Antonijevića, YUCOM.

¹³⁴ MKSJ, Tužilac protiv S.Miloševića, *Supra* n. 17., Transkripti, svedočenje Lorda D. Owena, str. 28372-28580, 03-04.11.2003.

¹³⁵ MKSJ je protiv Stanišića i Simatovića podigao optužnicu zbog osnovane sumnje da su počinili zločine u sklopu ovih sukoba, a postupak je u toku. MKSJ, Predmet br. IT-03-69, Tužilac protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića, Optužnica, 01.05.2003. (09.07.2008.MKSJ).

¹³⁶ Suđenje za ubistvo bivšeg predsednika Srbije Ivana Stambolića, suđenje za ubistvo četvorice članova SPO-a i pokušaj ubistva Vuka Draškovića - Slučaj „Ibarska magistrala“.

¹³⁷ VREME, J.Dulović, F-Švrm, *Vukovi i Zmije*, br. 638, 27. mart 2003.

¹³⁸ BLIC, M. Maleš, T. N. Đaković, Radikali godinama bili servis službe bezbednosti, 05.10.2008.

¹³⁹ Vidi: ARHIVE I ARHIVSKA GRAĐA U SRBIJI.

¹⁴⁰ Zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji (BIA), Sl. glasnik R. Srbije, br. 42/02.

¹⁴¹ Vlada R. Srbije, ZORAN ĐINĐIĆ (1952-2003), dostupno na veb sajtu Vlade: <<http://www.arhiva.srbija.srgov.yu/cms/view.php?id=1077>>, posećen 23.05.2008.

¹⁴² Zakon o BIA, *Supra* n. 98., čl. 5.

¹⁴³ *Ibid.*, čl. 18.

¹⁴⁴ Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, Sl. glasnik br. 116/07.

¹⁴⁵ VREME, D. Anastasijević, Tajne službe: Špijuni i kontrolori, br. 884, 13.12.2007.

¹⁴⁶ DANAS, J. Tomašević, Saša Vukadinović novi direktor BIA, 18.07.2008.

Tokom sukoba, Miloševićev režim je uveravao javnost da Srbija ne učestvuje u ratu. Istovremeno, režimska propaganda je svakodnevno zastrašivala građane slikama ratnih stradanja, uveravala ih da im konstantno pretila opasnost od „drugih“ (građana druge države, pripadnika drugog naroda, druge vere, druge kulturne ili društvene grupe). Rasplamsavan je nacionalizam, nacionalna netrpeljivost, mržnja i ksenofobija. Paralelno s tim stvaran je osećaj da su svi građani žrtve „velike nepravde“ i „svetskih zavera“.

Nakon pada režima, ostao je težak zadatak da se izbori sa još uvek snažnim stubovima prethodnog režima, ali i da se neutrališu uticaji i efekti režimske propagande.

U ovakvoj situaciji, traganje za ostvarivanjem prava na istinu čini se, možda, kao najveći, verovatno i najznačajniji, ali i najsloženiji izazov u procesu tranzicije pravde i suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji i regionu. U narednom odeljku pokušaćemo da predstavimo inicijative i procese koji su postojali ili postoje u periodu od pada Miloševićevog režima do danas.

I. VANSUDSKE ISTRAŽNE KOMISIJE

I.1. Komisija za istinu i pomirenje

Prve inicijative za osnivanje Komisije za istinu na prostoru bivše Jugoslavije nastaju nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma u BiH.¹⁴⁷ U Srbiji su osnivanje ovakve Komisije zagovarali predstavnici organizacija civilnog društva i drugi istaknuti domaći intelektualci iz razloga kao što su obaveze prema žrtvama, garantovanja neponovljivosti zločina, uspostavljanja demokratske vladavine prava ili distanciranje od prethodnog režima u slučaju Srbije.¹⁴⁸ Aleks Borejn [Alex Boraine], predsednik međunarodnog Instituta za pravdu u tranziciji [The International Center for Transitional Justice] (ICTJ) i potpredsednik Komisije za istinu i pomirenje u Južnoafričkoj Republici [Truth and Reconciliation Commission of South Africa], bio je od samog početka angažovan, posredstvom Američkog instituta za mir [The United States Institute of Peace] (USIP)¹⁴⁹ i Instituta za otvoreno društvo [Open Society Institute], u naporima za promovisanje ideje osnivanja komisije za istinu i pomirenje kako u BiH tako i u Srbiji.¹⁵⁰ Među predstavnicima vlasti, neposredno nakon pada Miloševićevog režima, prvi put je o Komisiji u javnosti počeo da govori Goran Svilanović, ministar inostranih poslova u tadašnjoj saveznoj vladi SRJ.¹⁵¹ Svilanović je Komisiju video kao način da se srpska javnost suoči sa svedočenjima o zločinima koji su počinjeni na teritoriji bivše Jugoslavije u ime srpskog nacionalnog i drugih interesa, ali je istovremeno komisiju posmatrao kao uvod u suđenja

¹⁴⁷ Tako je predsednik Jevrejske zajednice BiH, Jakob Finci, uz podršku Američkog instituta za mir [The United States Institute of Peace] (USIP) i njihovog direktora Programa vladavina prava, Nila Krica [Neil J. Kritz] osnovao udruženje građana „Istina i pomirenje“ u okviru kojeg je započeo promociju projekta osnivanja Komisije za istinu i pomirenje.

¹⁴⁸ Aleks Borejn, *Zemlja zderane maske* [Alex Boraine, *A Country Unmasked*], Samizdat FREEB92, 2001; REČ, Dejan Ilić, *Jugoslovenska Komisija za istinu i pomirenje* 2001-?, br. 73.19/2005.

¹⁴⁹ USIP je nezavisna institucija koju je 1984. osnovao Kongres SAD-a i koja ima za cilj prevenciju, kontrolisanje i mirno rešavanje međunarodnih sukoba kroz pružanje znanja, veština, sredstava kao i direktnog angažovanja u mirovnim procesima širom sveta. Vidi: USIP veb sajt, <<http://www.usip.org/aboutus/faqs.html>>, posećen 06.04.2008.

¹⁵⁰ Dejan Ilić, *Komisija*, *Supra* n. 147.

¹⁵¹ Beogradski centar za ljudska prava, *Izveštaj o stanju ljudskih prava u Jugoslaviji za 2001. godinu*, Beograd 2002, str. 284.; Ana Krajnc i Emilija Marinkov, *Komisija za istinu i pomirenje*, Zbornik studentskih radova, Beograd 2005, str. 13., dostupno na veb sajtu nevladine organizacije Grupa MOST: <<http://www.most.org.yu/RADOVI/komisija.pdf>>, posećen 07.04.2008.

odgovornima za zločine, a nikako kao alternativu utvrđivanju krivične odgovornosti, što su komisije uglavnom bile u drugim kontekstima.¹⁵² Predstavnici ICTJ sastali su se početkom 2001. u Beogradu sa visokim jugoslovenskim zvaničnicima kao i sa predstavnicima organizacija koje su zagovarale osnivanje komisije za istinu i razgovarali o mogućnostima za osnivanje ovakvog tela u SRJ.¹⁵³ Činilo se da ideja o stvaranju komisije generalno ima široku podršku, ali su se shvatanja o tome kakav bi trebalo da bude njen mandat, ovlašćenja, ili sastav, značajno razlikovala.¹⁵⁴ Pokrenuta je i debata na temu osnivanja i modela komisije i pitanja suočavanja sa prošlošću, istine, odgovornosti i pomirenja uopšte. B92 i Fond za otvoreno društvo su marta 2000. u Ulcinju organizovali konferenciju pod nazivom „Istina, odgovornost, pomirenje“, gde je pedesetak sociologa, pravnika, istoričara i pisaca iz regiona, zatim Izraela, Austrije, Holandije, Nemačke, Finske, SAD-a raspravljalo o mehanizmima utvrđivanja istine, pitanju kolektivne i individualne krivice, odnosno odgovornosti, i uslovima za pomirenje. Veran Matić, predsednik Asocijacije nezavisnih elektronskih medija (ANEM) i glavni i odgovorni urednik B92, najavio je buduće planove da se u saradnji sa nizom drugih organizacija i institucija radi na senzibilisanju javnosti u Srbiji za otvaranje širokog dijaloga o istini i odgovornosti kao i na stvaranju uslova za formiranje Komisije za istinu i pomirenje.¹⁵⁵ U aprilu 2000., Alternativna akademska obrazovna mreža (AAOM) i ANEM organizovali su u Beogradu međunarodnu konferenciju na ovu temu pod nazivom „Pomirenja: kako to rade drugi“, odnosno „Rešavanje konflikta u različitim kulturama“. Ova dvodnevna konferencija sastojala se iz niza predavanja i razgovora sa stručnjacima iz zemalja koje su imale iskustva sa procesima tranzicije pravde, kao što su Čile i Salvador, dok gostima iz Južnoafričke Republike, Aleksu Borejnu i Albi Saksu [Albie Sachs], jugoslovenske vlasti tada nisu odobrile vize za ulazak u zemlju.¹⁵⁶ Narednu konferenciju pod nazivom „U potrazi za istinom i odgovornošću – ka demokratskoj budućnosti“ koju je B92 organizovao u maju 2001. uz pomoć Fondacije Hajnrih Bel [Heinrich Böll Stiftung] i OEBS-a, preduhitriilo je osnivanje državne Komisije za istinu i pomirenje dekretom predsednika tadašnje Savezne Republike Jugoslavije, Vojislava Koštunice, 29. marta 2001.¹⁵⁷

OSNIVANJE KOMISIJE ZA ISTINU I POMIRENJE SRJ

Odluka o osnivanju Komisije došla je iznenada i mimo opisanih i preporučenih procesa, inicijativa i dijaloga. U Odluci se navodi da se Komisija osniva zbog potrebe da se ispitaju uzroci i tokovi sukoba koji su doveli do raspada SFRJ i rata kao i da se razotkriju sve činjenice o događajima na čitavom području gde su se odvijali sukobi i brojna kršenja ratnog i humanitarnog prava kao i ljudskih prava, što je rezultiralo velikim brojem ljudskih žrtava i velikim materijalnim razaranjima, kako bi se postiglo suočavanje sa istinom i opšte pomirenje „unutar zemlje i među narodima u regionu“. Nije preciziran ustavni ili zakonski osnov za uspostavljanje Komisije, već se poziva na obavezu predsednika Republike da se stara o poštovanju i sprovođenju ustavnosti i zakonitosti i da doprinosi ostvarivanju sloboda i prava čoveka i građanina.¹⁵⁸ Predviđeno je da će Komisija za istinu i pomirenje imati zadatak da:

- organizuje istraživački rad na razotkrivanju evidencije o društvenim, međunacionalnim i političkim sukobima koji su doveli do rata i rasvetljavanju lanca uzročnosti ovih događaja;
- informiše domaću i inostranu javnost o svom radu i rezultatima
- ostvari saradnju sa srodnim komisijama i telima u susednim zemljama i inostranstvu radi razmene iskustava u radu.¹⁵⁹

¹⁵² Vreme, *Povodom ideje da se formira Komisija za istinu* - Drmanje tihe većine, br. 516, 23. novembar 2000.

¹⁵³ ICTJ, Godišnje izveštaj za 2001/2002. [Annual report 2001/2002], dostupan na veb sajtu ICTJ-a: <<http://www.ictj.org/images/content/118/183.pdf>>, posećen 12.04.2008.

¹⁵⁴ Npr. Drinka Gojković je smatrala da bi takva komisija trebalo da prikuplja dokaze pomoću kojih bi rekonstruisala istinu o zločinima i kršenjima ljudskih prava i da takva istina postane javna, obavezujuća i sankcionisana; Nenad Dimitrijević je verovao da bi komisija trebalo da se bavi isključivo zločinima koje je počinila srpska strana; Vojin Dimitrijević je smatrao da bi ovakva komisija trebalo da se bavi samo zločinima počinjenim na teritoriji Srbije; Nataša Kandić se zalagala za stvaranje regionalne komisije na prostoru bivše Jugoslavije. Vidi: D. Ilić, *Jugoslovenska Komisija za istinu*, *Supra* n. 147; A. Borej, *Zemlja zderane maske*, *Supra* n. 147 str. 359.

¹⁵⁵ B92, *Istina, odgovornost, pomirenje*, Transkripti sa konferencije u Ulcinju, dostupno na veb sajtu B92, > <http://www.b92.net/trr/konferencija/diskusija/pomirenja-12.html><, posećen, 07.04.2008.

¹⁵⁶ VREME, Biljana Vasić i Tamara Skroza, *Povodom ideje da se formira Komisija za istinu* - Drmanje tihe većine, br. 519., 23.11.2000.; B92, arhiva vesti, Konferencija „Pomirenja: Kako to rade drugi“, 28.04.2000., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&mm=04&dd=28&nav_category=1&nav_id=6459>, posećen 07.04.2008.

¹⁵⁷ Odluka o osnivanju Komisije za istinu i pomirenje, Službenik list SRJ, br. 15/2001.

¹⁵⁸ Izveštaj Beogradskog centra za ljudska prava za 2002. godinu, str 475, IW dokumentacija.

¹⁵⁹ Odluka o osnivanju, *Ibid*.

Članove Komisije, njih 19, imenovao je predsednik u okviru Odluke o osnivanju. To su bili Radovan Bigović (dekan Teološkog fakulteta Srpske pravoslavne crkve), Mirjana Vasović (naučna saradnica Instituta društvenih nauka), Tibor Varadi (profesor na Centralnoevropskom univerzitetu u Budimpešti, nekadašnji ministar pravde u saveznoj vladi Milana Panića), Svetlana Velmar Janković (književnica iz Beograda), Mihajlo Vojvodić (profesor na Odeljenju za istoriju i bivši dekan Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu), Đordije Vuković (asistent Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu), vladika Šumadijski Sava (Vuković), Vojin Dimitrijević (direktor Beogradskog centra za ljudska prava, bivši profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu), Ljubodrag Dimić (profesor na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu), Slavoljub Đukic (nezavisni novinar, bivši urednik nedeljnika NIN), Aleksandar Lojpur (advokat iz Beograda), Boško Mijatović (naučni savetnik Instituta ekonomskih nauka), Radmila Nakarada (viša naučna saradnica Instituta za evropske studije), Predrag Palavestra (član Srpske akademije nauka i umetnosti), Latinka Perović (istoričarka iz Beograda, nekadašnja visoka funkcionerka Saveza komunista Srbije), Zoran Stanković (ekspert za sudsku medicinu, general JNA), Svetozar Stojanović (naučni savetnik Instituta društvenih nauka, nekadašnji savetnik predsednika SRJ Dobrice Ćosića), Darko Tanasković (profesor Filozofskog fakulteta, bivši ambasador SRJ u Turskoj) i Sulejman Hrnjica (profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu).¹⁶⁰

Ne postoje javni podaci o tome na koji način i prema kakvim kriterijumima su odabrani članovi ove Komisije. Pre donošenja Odluke predsednik Koštunica pozvao je buduće članove Komisije na sastanak koji je održan 23. marta 2001. u Palati federacije gde je trebalo da se izjasne da li pristaju da budu imenovani kao i da se bliže upoznaju sa planovima za rad Komisije.¹⁶¹ U toj inicijalnoj fazi komunikaciju sa budućim članovima Komisije obavljao je savetnik predsednika države, Slobodan Samardžić.¹⁶² Sastanak je imao svečani karakter i trebalo je da predstavlja konstitutivnu sednicu buduće Komisije. Latinka Perović, jedna od članica Komisije imenovana u Odluci o osnivanju, kaže da se kolebala da li treba da se odazove takvom pozivu, ali je zaključila da joj neka građanska forma, ipak, nalaže da pristane, budući da je poziv uputio prvi predsednik Jugoslavije posle petooktobarskih promena. O samom sastanku ona dalje govori:

.....

„To je bio dosta širok sastav i nekih se članova sećam... Mi smo imali mogućnost da se tamo obavestimo šta je to što je nameravala ta Komisija da radi i tu nekog jasnog plana nije bilo. Koštunica je tada rekao da je to jedinstven prostor, misleći na bivšu Jugoslaviju i da su se tu desili zločini i da su ih činili i jedni i drugi, da bi Komisija to trebalo da prouči i da sugeriše šta država da uradi. Svi su članovi Komisije govorili... Moram reći, bilo je ljudi kojima nije bilo jasno šta bi trebalo Komisija da radi, ali ne sećam se da je neko doveo u pitanje samo formiranje Komisije.“¹⁶³

Sugerisano je da bi članovi Komisije trebalo da formiraju zajedničke stavove i da bi u buduće trebalo da istupaju, čak i kada ne daju izjave u svojstvu članova Komisije, u skladu sa tim stavovima. Ovakav pristup naveo je Latinku Perović da posumnja u buduću nezavisnost i integritet ovog tela kao i da je njen stvarni mandat bio da na neki način racionalizuje zločine počinjene u prošlosti. Vojin Dimitrijević, koji se pozivu na prvi sastanak odazvao iz motiva sličnih onima koje navodi Latinka Perović, postavio je pitanje mandata i načina rada Komisije koji nisu bili definisani. Smatrao je da su to informacije koje su potencijalnim članovima Komisije neophodne da bi mogli da se izjasne da li žele da pristupe tom telu. Dobio je obećanje da će to uskoro biti rešeno.¹⁶⁴ Neki od članova su predlagali da se Komisija ne formira već na tom prvom sastanku, već da se budućim članovima da vremena da razmisle o svemu.

¹⁶⁰ Odluka o osnivanju, *Supra* n. 156

¹⁶¹ Razgovor sa Latinkom Perović koji je vodio istraživač IW/YIHR, Časlava Lazić 10.07.2007. u Beogradu; Razgovor sa Slavoljubom Đukićem koji je vodio istraživač IW/YIHR, Časlav Lazić, 26.07.2007. u Beogradu; Razgovor sa Ljubodragom Dimićem koji je vodio istraživač IW/YIHR, Časlav Lazić 28.04.2008.

¹⁶² Ministar za Kosovo i Metohiju u vladi Srbije od-do, vidi: Razgovor sa Latinkom Perović, *Supra* n.; Razgovor sa Slavoljubom Đukićem, *Supra* n. 160.

¹⁶³ Razgovor sa Latinkom Perović, *Supra* n.

¹⁶⁴ Razgovor sa Vojinom Dimitrijevićem koji je vodio istraživač IW/YIHR, Časlava Lazić 03.04.2007. u Beogradu;

Nekoliko dana nakon ovog sastanka, a pre nego što su jasno utvrđeni mandat i način rada, objavljena je Odluka o osnivanju i zakazan prvi sastanak Komisije za 17. april 2001.¹⁶⁵ Pre održavanja prvog sastanka, 15. aprila 2001., Latinka Perović i Vojin Dimitrijević su napustili Komisiju. Predsedniku SRJ, odnosno osnivaču Komisije, uputili su otvorena pisma u kojima su obrazložili svoje odluke. Latinka Perović je verovala da se Komisija ne stvara na ovaj način, da je nastajanje komisije proces koji se zasniva na zahtevu za suočavanjem koji mora proizaći iz društva. Navela je da ne uspeva sebi da nađe mesto u državnoj komisiji koja je čvrsto institucionalizovana i čiji mandat nije jasan i da je ona očekivala da će Komisija biti sasvim nezavisna u odnosu na svog osnivača kao i u svom radu.¹⁶⁶

Vojin Dimitrijević je, između ostalog, naveo da komisija koja donosi sudove o događajima koji su se odigrali van teritorije Srbije, a sastavljena je isključivo od građana Srbije, ne može izgledati nepristrasno, niti može imati odgovarajući pristup dokumentima, svedocima i drugim izvorima koji se ne nalaze na teritoriji Srbije kao i da je njen administrativni aparat nedovoljan..

Na osnovu uvida u Odluku o osnivanju i materijala za prvi sastanak Komisije, Vojin Dimitrijević je izdvojio kao problematične činjenice da je država prenela suviše mala ovlašćenja na Komisiju koja nije dobila ni mogućnost da izdaje obavezujuće pozive svedocima. Smatrao je da područje delovanja buduće Komisije nije definisano na odgovarajući način, budući da je ono čisto istorijsko i fokusirano na događaje uoči raspada SFRJ, te da nije dobro što je Komisiji tako dat mandat da se bavi uzrocima sukoba, umesto rasvetljavanjem zločina:

.....

„Tu nisu važne namere, ni ko je bio u pravu a ko ne, niti čije se ponašanje može objasniti i razumeti (i možda opravdati), već je važno ko je bio čovek a ko nečovek.“

Vojin Dimitrijević je, takođe, verovao da je Komisiji dato nerealno široko polje rada, što je prema njegovoj oceni izazivalo bojazan da će se radom ovakve komisije samo kompromitovati ideja o istini i pomirenju na prostoru bivše Jugoslavije. Latinka Perović je na sličan način ocenila da strategija rada ovog tela nije jasna i da ona tu ne prepoznaje „ozbiljan plan da se uđe u preispitivanje odgovornosti Srbije i zločina koji su počinjeni u ime srpskog društva“.¹⁶⁷ Do decembra 2001. Komisija je izgubila još dva člana. Početkom juna 2001. članstva u Komisiji se odrekao i Tibor Varadi, ocenivši da je ono nespojivo sa njegovim angažovanjem na zastupanju tadašnje SRJ pred Međunarodnim sudom pravde u predmetu po tužbi koji je protiv nje podnela BiH za genocid, budući da je Komisija trebalo da se bavi utvrđivanjem istine o događajima koji predstavljaju i predmet ovog spora.¹⁶⁸ Vladika Šumadijski Sava (Vuković) preminuo je 17. juna 2001.,¹⁶⁹ dok je u decembru 2001. Darko Tanasković imenovan za ambasadora SRJ u Vatikanu i na Malti,¹⁷⁰ iako njegovo članstvo u Komisiji zvanično nije prestalo do kraja postojanja ovog tela.

Krajem oktobra 2002. predsednik je još jednom Odlukom¹⁷¹ proširio sastav Komisije imenovanjem devet novih članova. U dopunjeni sastav komisije ušli su Mira Beham (novinar i publicista iz Minhena i Beograda), Đorđe Vukadinović (politički filozof iz Beograda), Miomir Dašić (istoričar i član Crnogorske akademije nauka i umetnosti), Mustafa Jusufspahić (imam beogradske Bajrakli džamije), Andrija Kopilović (prodekan katoličkog Katehetskog instituta u Subotici), Emir Kusturica (filmski režiser), Ljubiša Lazarević (profesor Pravnog fakulteta u Beogradu), Slobodan Reljić (glavni i odgovorni urednik beogradskog nedeljnika „NIN“) i Ljiljana Smajlović (novinar iz Beograda).¹⁷² Ni u ovoj odluci nisu navedeni kriterijumi po kojima su odabrani članovi Komisije. Međutim, prema izjavi koordinatora Komisije, inicijativu za dopunu i proširenje sastava pokrenuli su njeni postojeći članovi koji su i predložili lica koja su imenovana. „Komisija je smatrala da je potrebno da u svojim redovima ima još predstavnika manjinskih etničko-religioznih zajednica, novinara, pravnika i poznatih delatnika iz kulture i umetnosti.“¹⁷³

¹⁶⁵ Razgovor sa Latinkom Perović, *Supra* n.

¹⁶⁶ Razgovor sa Latinkom Perović, *Supra* n.

¹⁶⁷ Pisma su objavljena u dnevnom listu DANAS, Pismo Vojina Dimitrijevića 18.04.2001. A Latinke Perović 21.04.2001.; Razgovor sa Latinkom Perović, *Supra* n.; Razgovor sa Vojinom Dimitrijevićem, *Supra* n.

¹⁶⁸ B92, arhiva vesti, *Varadi istupio iz Komisije za istinu*, 10.06.2001., dostupno na veb sajtu B92 <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2001&mm=06&dd=10&nav_category=1&nav_id=26510>, posećen, 06.04.2008.

¹⁶⁹ GLAS JAVNOSTI, P. Pašić - D. Alempijević, *Umro vladika šumadijski Sava*, 18.06.2001.

¹⁷⁰ DANAS Vikend, *Islamolog u Vatikanu*, 10-11.04.2004.

¹⁷¹ Odluka o dopuni sastava Komisije za istinu i pomirenje, „Sl. list SRJ“ br. 59/02.

¹⁷² Odluka o dopuni sastava Komisije, *Supra* n.

¹⁷³ DANAS, S. Bisevac, *Povodom proširenja Komisije za istinu i pomirenje - Uskoro javno svedočenje o Srebrenici*, 30.10.2002.

MANDAT KOMISIJE ZA ISTINU I POMIRENJE SRJ

U prisustvu preostalih članova prvi sastanak Komisije je održan 17. aprila 2001. Odlukom o osnivanju je propisano da Komisija, da bi započela sa radom, treba da donese odgovarajući programski i organizacioni dokument.¹⁷⁴ U okviru prvog sastanka,¹⁷⁵ Komisija je usvojila Osnovna pravila rada (programski dokument).

Ovim dokumentom kao osnovni ciljevi rada Komisije određeni su:

.....

1.1. (...) da kroz suočavanje sa istinom o sukobima u SFRJ i državama nasljednicama, koji su izazvali zločine protiv mira, brojna kršenja ljudskih prava, ratnog i humanitarnog prava, doprinese opštem pomirenju unutar SR Jugoslavije i sa susednim narodima.

.....

2.2. (...) da svestrano ispita i utvrdi uzroke i tokove sukoba, koji su doveli do raspada bivše države i rata, i izazvali zastrašujuća ljudska stradanja i razaranja dobara u prošloj deceniji.

Predviđeno je da će Komisija u okviru svog rada sprovoditi istraživanje „o državnoj krizi i društvenim sukobima koji su doveli do rata“ i „nastojati da rasvetli lanac uzročnosti događaja koji su predmet istraživanja“. O svom radu Komisija je imala obavezu da obaveštava javnost kao i da teži uspostavljanju saradnje sa srodnim komisijama, telima i drugim domaćim i stranim vladinim i nevladinim organizacijama i telima.

Garantovana je nezavisnost i samostalnost kako Komisije tako i njenih članova, ali se istovremeno Osnivaču (predsedniku Republike) daje ovlašćenje da, uz saglasnost dve trećine članova Komisije, imenuje i razrešava članove Komisije.

Kao organi Komisije predviđeni su:

- Koordinator – koji je bio zadužen za organizovanje rada Komisije. Za ovu poziciju, Predsednik Republike predlagao je jednog od članova Komisije.
- Izvestilac Komisije – je imao zadatak da predstavlja Komisiju u javnosti, u odnosima sa državnim organima, drugim domaćim i međunarodnim organizacijama i telima. Izvestioca iz reda članova Komisije birala je sama Komisija na period od šest meseci.
- Sekretar Komisije – osoba zaposlena u Kabinetu Predsednika Republike zadužena da opslužuje Komisiju i njena tela. Sekretara je birao Koordinator Komisije uz saglasnost kabineta Predsednika Republike.
- Radne grupe Komisije – tela preko kojih se obavlja rad Komisije - formirane za različite oblasti (istorijska građa, ustavnopravna pitanja, delovanje medija, kultura, ekonomija, itd.). Svi članovi su bili obaveštavani o održavanju sastanaka radnih grupa i imali su pravo da prisustvuju sastancima svih radnih grupa.
- Stručnjaci ili timovi stručnjaka – Koordinatoru i Radnim grupama bila je ostavljena mogućnost da za pojedina istraživanja angažuju određene stručne osobe ili timove stručnjaka, institute i nevladine organizacije.

Bilo je predviđeno da će rad Komisije biti javan, te da će Izvestilac organizovati konferencije za štampu nakon svakog sastanka, da će se periodično objavljivati kolekcije rezultata sprovedenih istraživanja kao i izveštaji kojima će se prezentovati sinteza rada Komisije. Takođe, u okviru ovakvih izveštaja, koji bi se bazirali na usvojenim stavovima, postojala je mogućnost paralelnog objavljivanja izdvojenog mišljenja članova Komisije.

Za usvajanje teksta, izmena i dopuna Osnovnih pravila rada Komisije bila je zadužena sama Komisija, ali je za njihovu pravosnažnost bila neophodna saglasnost Predsednika Republike. Druga, dopunska pravila, Komisija je mogla usvajati glasovima većine članova i za njih nije bila predviđena saglasnost Predsednika.

¹⁷⁴ Odluka o osnivanju, *Supra* n. 156

¹⁷⁵ Beogradski centar za ljudska prava, Izveštaj za 2001. *Supra* n. 150

Komisija je donosila odluke na sastancima, pod uslovom da je na njima bila prisutna najmanje polovina članova i da je za njih glasala najmanje polovina prisutnih članova.

Nacrt budžeta za rad Komisije, čije je trajanje bilo ograničeno na najduže tri godine uz ostavljenu mogućnost produženja da bi se završio započeti posao, trebalo je da izrade Koordinator i Sekretar Komisija i da ga odobri kabinet Predsednika. Sredstva za rad obezbeđivala su se iz državnog budžeta, uz predviđenu mogućnost primanja javnih donacija, ali za sve to je bila neophodna saglasnost Koordinatora Komisije i kabineta Predsednika.

Članovi Komisije imali su pravo na nadoknadu troškova vezanih za svoj rad. Prema navodima prvog sekretara Komisije Gordane Ristić, Komisija je tehnički bila dobro opremljena,¹⁷⁶ ali nije posedovala svoju sopstvenu bazu dokumenata, te je bila prinuđena da koristi dokumenta koja su sakupile druge institucije.¹⁷⁷ Komisija nije imala status pravnog lica, već je bila ad hoc telo formirano pri generalnom sekretarijatu predsednika SRJ. Ona nije imala svoj račun, tako da su sva plaćanja obavljana preko generalnog sekretarijata. Postojao je pod-račun Komisije, takođe pod ingerencijom generalnog sekretarijata, na kome su se nalazila ograničena sredstva kojima je Komisija mogla samostalno raspolagati, ali opet uz saglasnost sekretarijata. Komisiji je bio odobren budžet u vrednosti od oko 20.000 američkih dolara.¹⁷⁸ Sekretarka Komisije je za sve administrativno tehničke poslove bila upućena na službe generalnog sekretarijata.¹⁷⁹

Tokom leta 2001. objavljen je konkurs za poziciju sekretara Komisije. Koordinator Komisije Dimić i izvestiteljka Nakarada su intervjuisali kandidate. Za poziciju sekretara Komisije izabrana je Gordana Ristić.¹⁸⁰ Kao druga osoba zaposlena u Komisije, bio je istoričar Vladimir Cvetković koji je radio po osnovu honorarnog ugovora koji se produžavao na mesec dana u periodu od 6 meseci. Bilo je predviđeno da se u rad uključi još dvadesetak mladih istraživača, ali to nikada nije realizovano.¹⁸¹

Cvetković je radio na kopiranju i sortiranju oko 5.000 svojeručno pisanih iskaza izbeglih i raseljenih lica koje je tokom sukoba prikupio Komesarijat za izbeglice, a koje je Komisiji predao Momčilo Mitrović, direktor Instituta za noviju istoriju Srbije koji je ranije bio angažovan na tom projektu.¹⁸²

Početkom jeseni 2001. Komisiji su dodeljene prostorije u Resavskoj ulici u Beogradu.¹⁸³ Komisija se iz Palate federacije u nove prostorije uselila u januaru 2002. gde je i ostala do kraja svog postojanja.

Na prvom sastanku Komisije, na osnovu usvojenih pravila, za koordinatora Komisije bio je izabran profesor Ljubodrag Dimić a za Izvestioca Radmila Nakarada, oboje na mandat od po šest meseci.¹⁸⁴

Iako su stručnjaci ICTJ učestvovali u nekim prethodnim diskusijama na temu osnivanja Komisije za istinu i pomirenje, nisu bili konsultovani prilikom njenog osnivanja, već mesec dana nakon što je Komisija osnovana. Dva dana pre održavanja konferencije B92, 16. maja 2001., predsednik Koštunica je pozvao Aleksa Borejna da se sastane sa članovima Komisije u svojstvu specijalnog savetnika. Borejn, i sam iznenađen osnivanjem Komisije, istakao je da ima ozbiljne rezerve prema ovom telu, ali se odazvao pozivu, jer je smatrao pozitivnom spremnost Predsednika i Komisije da saslušaju njegove sugestije. Na sastanku Borejn je izneo sledeće preporuke:

- da je za uspešan rad Komisije neophodno prethodno obaviti obimne konsultacije koje su prema njegovom mišljenju važnije od samog rada Komisije;

¹⁷⁶ Razgovor sa Gordanom Ristić koji je vodio istraživač IW/YIHR, Časlav Lazić 10.07.2007. u Beogradu.

¹⁷⁷ ICTJ, Đorđe Đorđević, Kratak izveštaj o lokalnim, regionalnim i međunarodnim dokumentovanjem ratnih zločina i povreda ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji [Summary Report regarding Local, Regional and International Documentation of War Crimes and Human Rights Violations in the former Yugoslavia], april 2002.

¹⁷⁸ HRV, World Report 2003, Serbia and Montenegro – Human Rights Developments, p.392

¹⁷⁹ Razgovor sa Gordanom Ristić, koji je vodio istraživač IW/YIHR, Časlav Lazić 10.07.2007. u Beogradu.

¹⁸⁰ Razgovor sa Gordanom Ristić, *Supra n.*

¹⁸¹ Razgovor sa Vladimirom Cvetkovićem koji je vodio istraživač IW/YIHR, Časlav Lazić 16.04.2008. u Beogradu; Razgovor sa Slavoljubom Đukićem, *Supra n.*; Razgovor sa Ljubodragom Dimićem, *Supra n.*

¹⁸² Razgovor sa Ljubodragom Dimićem, *Supra n.*; Razgovor sa Vladimirom Cvetkovićem, *Supra n.*

¹⁸³ Razgovor sa Ljubodragom Dimićem, *Supra n.*

¹⁸⁴ Beogradski centar za ljudska prava, Izveštaj za 2001., *Supra n.*, str.; Komisija za istinu i pomirenje - Izveštaj o radu, objavljen 22.02.2002.

- da Komisija „treba da pripada narodu“ a ne Predsedniku ili članovima komisije, i da mora biti regionalna a ne nacionalna;
- da Komisija mora imati širok mandat;
- da Komisija mora biti nezavisna;
- da Komisija mora imati raznovrsno članstvo;
- da Komisija mora imati objektivni pristup svom radu;
- da Komisija, osim srpskim žrtvama, mora da se bavi i žrtvama drugih naroda na prostoru bivše Jugoslavije;
- da Komisija mora raditi na terenu, na prostoru celog regiona i prići svim žrtvama;
- da Komisija mora organizovati javna saslušanja i učiniti svoje pretrase i svoj celokupan rad javnim jer je to najefikasniji način da se suprotstavi snažnoj medijskoj propagandi iz prethodnog perioda, u čemu je naglasio značaj uloge medija;
- da je Komisija za istinu i pomirenje „suštinski komplementarna“ MKSJ-u i da je ne treba shvatiti kao alternativu ovom sudu, već kao telo koje treba da obavi istrage u onim sferama u kojima sud nije u mogućnosti da to uradi;
- da Komisija treba da uspostavi protokole koji će omogućiti njenu saradnju sa MKSJ-om kao i sličnim institucijama u drugim organizacijama i inicijativama koje se bave ljudskim pravima u državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije;
- da zbog očiglednih teškoća sa kojima će se Komisija suočavati i otpora na koji će nailaiti u procesu traganja za istinom, njen rad mora biti naročito temeljan i moraju ga obavljati ugledni stručnjaci;
- da Komisija mora imati razvijen program za odnose sa javnošću.¹⁸⁵

Članovi Komisije su se saglasili sa ovim predlozima i najavili da će za desetak dana izraditi nacrt dokumenta koji će biti predstavljen javnosti a u koji će biti uvrštene ove sugestije kao i saradnja Komisije sa nevladinim organizacijama i sa MKSJ-om. Aleks Borejn je izrazio spremnost za pružanje pomoći u daljem radu Komisije - kako njegovu ličnu u svojstvu stalnog savetnika Komisije tako i spremnost Međunarodnog centra za pravdu u tranziciji (MCPT).¹⁸⁶ U tom cilju, predstavnici MKSJ-a su u junu 2001. organizovali su dvodnevni seminar za članove Komisije.¹⁸⁷

Nacrt Osnovnog programskog dokumenta, Komisija je objavila 15. decembra 2001. u dnevnom listu „Politika“ da bi nakon konsultovanja, dobijenih komentara i sugestija, na sastanku koji je održan 15. januara 2002., usvojila konačni nacrt ovog dokumenta.¹⁸⁸

Njime je ustanovljeno da će Komisija težiti da „utvrđivanjem istine otkloni mnoge uzroke i oblike nesporazuma i uspostavi poverenje među društvenim grupama i narodima“, a njen cilj je da podstiče i organizuje istraživanja:

1. o osnovnim uzrocima političkog, ekonomskog, društvenog i moralnog propadanja SFRJ;
2. o ratovima i drugim sukobima na prostoru bivše Jugoslavije, koji su izazvali velike ljudske žrtve, etnička čišćenja, izbeglištvo, logore, ekonomska razaranja i uništavanja, rušenje spomenika kulture, pojavu diktatura, međunarodnu izolaciju zemlje, opštu kriminalizaciju društva;
3. o kršenju ljudskih prava i povredama međunarodnog javnog, humanitarnog i ratnog prava.

I ovde se garantuje nezavisnost Komisije u odnosu na njenog osnivača, državne organe, sve druge političke činioce i međunarodno okruženje, ali se naglašava da ona „u svom radu računa na autoritet države u pružanju pravne i druge pomoći.“

Komisiji je data obaveza da svoj rad učini javnim kao i da nastoji „da doprinese razotkrivanju laži i predrasuda, formiranju svesti o odgovornosti i uspostavljanju klime tolerancije“. Saznavanje istine trebalo je da doprinese pomirenju sa susednim narodima, državama i međunarodnom zajednicom.

¹⁸⁵ ICTJ, Godišnje izveštaj za 2001/2002. *Supra* n.152; NEZAVISNE NOVINE, arhiva vesti, Suprotstaviti medijskim manipulacijama iz prošlosti, 18.05.2001., dostupno na veb sajtu Nezavisnih novina:

<http://www.novine.ca/arhiva/2001/18_05_01/>, posećen, 09.04.2008.; GLAS JAVNOSTI, Sastanak Komisije za istinu i pomirenje - Borejnovе sugestije, 17.05.2001.

¹⁸⁶ NEZAVISNE NOVINE, Suprotstaviti medijskim manipulacijama, *Supra* n. ; GLAS JAVNOSTI, Sastanak Komisije, *Supra* n.

¹⁸⁷ ICTJ, Godišnji izveštaj za 2001/2002. *Supra* n. 152

¹⁸⁸ Komisija, Izveštaj o radu, *Supra* n. 183.

Propisano je i da će Komisija sarađivati sa svim domaćim i stranim vladinim i nevladinim organizacijama i stručnjacima koji poseduju relevantnu dokumentaciju ili se bave problemima koji predstavljaju predmet rada ovog tela. Komisiji je dat i zadatak da uspostavlja dijalog sa međunarodnom zajednicom, njenim telima i institucijama, uključujući i Haški tribunal, i drugim relevantnim institucijama u zemlji i regionu.

Predstavljajući način na koji će Komisija raditi, ovaj dokument je predviđao da će se ona oslanjati na „autoritet znanja i zakonska ovlašćenja kojima raspolaže“, a da će članovi komisije biti spremni na konsultacije sa naučnom, stručnom i političkom javnošću i prihvatanje svih konstruktivnih ideja.

Kao osnovne faze rada Komisije utvrđene su:

- evidentiranje postojeće građe i saznanja;
- prikupljanje izvornog materijala i iskaza svedoka;
- identifikovanje osnovnih kontroverzi i analiza ukupnog materijala;
- saopštavanje rezultata.

Istraživački timovi Komisije trebalo je da se bave naučnim i stručnim istraživanjem i razgovaraju sa učesnicima događaja koji su bili predmet istrage komisije.

U cilju raspodele dužnosti Komisije, bilo je predviđeno formiranje sledećih radnih grupa:

1. Grupa za istraživanje ključnih istorijskih događaja i procesa 1980-2000;
2. Grupa za istraživanje kršenja ljudskih i povreda humanitarnog i ratnog prava;
3. Grupa za istraživanje socijalno-psiholoških činilacaGrupa za istraživanje verskog faktora;
4. Grupa za istraživanje uloge javnog mnjenja i medija;
5. Grupa za istraživanje inostranih činilaca.

Komisiji je mandatom dat trogodišnji vremenski period u okviru koga je trebalo da završi zadati posao. U ovom dokumentu su takođe regulisana neka pitanja od važnosti za operativno funkcionisanje komisije. Prvi put su spomenuti službenici u stalnom radnom odnosu koji su trebalo da pomažu članovima Komisije i istraživačkim timovima. Navedeno je i da će Komisija imati svoj budžet, ali ništa više u vezi s tim problemom nije bilo precizirano. Komisija je bila obavezna da najmanje jednom mesečno organizuje sastanke svojih članova; da redovno organizuje javne rasprave, razgovore i svedočenja; da održava stalne kontakte sa medijima i objavljuje relevantnu dokumentaciju. Na kraju svog mandata Komisija je trebalo da objavi izveštaj sa rezultatima celokupnog istraživanja i da saopšti svoje preporuke vladi.

ODNOS KOMISIJE ZA ISTINU I POMIRENJE SA CIVILNIM DRUŠTVOM

Ovakav način osnivanja Komisije, izbor članova, zavisnost u odnosu na osnivača kao i njen preširoko uspostavljen mandat, naišli su na kritike predstavnika civilnog društva i organizacija za ljudska prava. Na konferenciji u organizaciji B92, na kojoj su učestvovali članovi Komisije za istinu i pomirenje SRJ, predstavnici državnih institucija, predstavnici civilnog sektora, i ugledni predstavnici javnog, kulturnog i političkog života, izraženo je dosta skepticizma prema Komisiji, načinu njenog osnivanja, sastavu, mandatu, i planu radu. Učesnici konferencije usvojili su sledeće preporuke:

Komisiji za istinu i pomirenje u Jugoslaviji, da:

1. Pokrene najširu javnu raspravu u zemlji o programu i mandatu Komisije, problemima suočavanja sa istinom i odgovornošću za sva kršenja ljudskih i manjinskih prava, ratne zločine i druga krivična dela počinjena od 1991. godine do danas;
2. Uloži sve napore da se javno čuju svedočenja žrtava;
3. Proširi sastav Komisije i u njen rad uključi veći broj predstavnika manjinskih naroda, pripadnika raznih verskih zajednica, nevladinih organizacija i profesionalnih udruženja;
4. Objavi sve relevantne dokumente, koji mogu da doprinesu otkrivanju istine o tome ko je, kada i gde donosio i

- sprovodio odluke koje su direktno doprinele pripremama, organizovanju, otpočinjanju i vođenju rata.
5. Uspostavi blisku saradnju sa sličnim komisijama i ombudsmanima u regionu, koja uključuje i razmenu dokumenata kao i svedočenja žrtava i svedoka u pisanoj i elektronskoj formi;
 6. Uspostavi saradnju sa Haškim tribunalom i specijalizovanim nevladinim organizacijama iz oblasti zaštite ljudskih prava;
 7. Razmotri stanje u kulturi, obrazovanju, pravosuđu i medijima, i utvrdi njihovu ulogu i odgovornost u raspirivanju verske i nacionalne mržnje i netrpeljivosti, kršenju ljudskih prava i izazivanju rata;
 8. Uspostavi saradnju sa različitim strukturama društva, a posebno sa medijima, nevladinim organizacijama, verskim zajednicama, interesnim i profesionalnim udruženjima.

Saveznoj skupštini, Vladi i predsedniku SRJ:

1. Preporučuje se Saveznoj skupštini i Vladi da u saradnji sa predsednikom SRJ, kao osnivačem Komisije za istinu i pomirenje, razmotri mogućnost donošenja zakona kojim će se urediti mandat i ovlašćenja te komisije;
2. Preporučuje se da se razmotri mogućnost osnivanja međudržavne Komisije za istinu i pomirenje sa zemljama nastalim raspadom SFRJ.

Saveznoj skupštini i Vladi i republičkim skupštinama i vladama:

1. Omogućiti nezavisno delovanje Komisije za istinu i pomirenje i njeno prisustvo u javnosti;
2. Omogućiti Komisiji pristup svim relevantnim dokumentima i podacima kojima država raspolaze;
3. Ovlastiti Komisiju da poziva svedoke koji imaju saznanja o relevantnim događajima;
4. Obezbediti potpunu pravnu i fizičku sigurnost svedoka-žrtava;
5. Preuzeti obavezu obeštećenja pojedinaca za koje Komisija utvrdi da su bile žrtve državnog nasilja;
6. Omogućiti Komisiji direktne i nesmetane veze i saradnju sa komisijama i ombudsmanima iz drugih zemalja.¹⁸⁹

U novembru 2001. Ljubodrag Dimić, Aleksandar Lojpur i Radmila Nakarada, kao predstavnici Komisije, učestvovali su na skupu koju je ICTJ organizovao u Pragu, zajedno sa učesnicima iz BiH i Hrvatske.¹⁹⁰ Na skupu se diskutovalo o komisiji za istinu i drugim inicijativama iz oblasti tranzicione pravde.¹⁹¹ Prisutni su kritikovali Komisiju SRJ, postavljajući pitanje legitimeteta koji takva komisija ima da ispituje uzroke raspada SFRJ i izbijanja sukoba.¹⁹² Učesnici su usvojili rezoluciju u kojoj su se saglasili da će unapređivati regionalnu saradnju u svim sferama procesa tranzicione pravde.¹⁹³

AKTIVNOSTI KOMISIJE ZA ISTINU I POMIRENJE

Na konferenciji za štampu, održanoj 21. februara 2002.¹⁹⁴, Komisija je iznela ambiciozan plan aktivnosti za naredna tri meseca. U sklopu najavljenih aktivnosti bilo je predviđeno da će Komisija organizovati:

- Javna saslušanja – projekat prikupljanja svedočenja vezanih za najznačajnije zločine iz prethodnih ratova – Srebrenica, Vukovar, Štrpci, Kosovo, operacija Oluja. Prvo saslušanje bilo je zakazano za maj 2002.
- Promovisanje edicije „Dokumenta Komisije za istinu i pomirenje“ – zbornik u kome bi se objavljivala dokumenta različitih institucija iz perioda koji je Komisija istraživala. Kao prvo izdanje ovog serijala, najavljen je zbornik dokumenata Srpske pravoslavne crkve (SPC) od 1980. do 1990.
- Bibliografija domaćih i inostranih naslova koji se bave jugoslovenskom krizom.

¹⁸⁹ Preporuke učesnika konferencije “U potrazi za istinom i odgovornošću – ka demokratskoj budućnosti” koja je održana od 18. do 20. maja u Beogradu u organizaciji B92, 20.05.2001.

¹⁹⁰ Razgovor sa Ljubodragom Dimićem, *Supra* n.

¹⁹¹ ICTJ, Godišnje izveštaj za 2001/2002. *Supra* n. 152.

¹⁹² Razgovor sa Ljubodragom Dimićem, *Supra* n.

¹⁹³ B92, Rezolucija usvojena na radionice u Pragu, [Resolution arising from the Prague workshop], 17.11.2001., dostupno na veb sajtu B91: <<http://www.b92.net/trr/eng/prague.html>>, posećen 12.04.2008.

¹⁹⁴ Beogradski centar za ljudska prava, Izveštaj o stanju ljudskih prava u Jugoslaviji za 2001. godinu, Beograd 2002, str.

U okviru grupe koja se bavila analizom uloge javnog mnjenja i medija, u saradnji sa Nemačkom fondacijom za mir, bilo je planirano da Komisija izradi dve studije, jednu o upotrebi etničkih stereotipa u među-etničkim sukobima na prostoru bivše SFRJ, i drugu o kreatorima javnog mnjenja u među-etničkim sukobima na prostoru bivše SFRJ – slučaj Nemačke, Francuske, Velike Britanije, SAD-a i Rusije (1990-2000).¹⁹⁵

Tokom aprila 2002. objavljeno je da će se prvo javno saslušanje o zločinu u Srebrenici, koje je bilo najavljeno za maj, održati u toku jeseni 2002.¹⁹⁶ Komisija je 28. maja 2002. organizovala okrugli sto pod nazivom „Komisija za istinu i pomirenje godinu dana posle: Dokle se stiglo i kuda se ide?“. Okrugli sto je bio zamišljen kao prilika da se Komisija i njeni članovi predstave široj javnosti i da razgovaraju o planovima i mandatu sa onima koji su ih kritikovali do tada. Na ovom skupu Komisiji su ponovo upućene kritike zbog njenog fokusa na utvrđivanje uzroka sukoba, a ne na zločine kao i zbog njene neaktivnosti.¹⁹⁷ Komisija je u svom informatoru o radu izrazila žaljenje što se veliki broj onih koji su ih kritikovali u prethodnom periodu nije odazvao pozivu na Okrugli sto, kao i da se dosta onih koji su došli uopšte nije uključilo u diskusiju.¹⁹⁸

Istraživači Holandskog instituta za ratnu dokumentaciju [Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie] (NIOD) Dik Šonord [Dick Schoonoord], Bob de Graf [Bob de Graaf] i Nevena Bajalica došli su na poziv Komisije u Beograd 10. juna 2002., gde su predstavili zaključke svog Izveštaja o događajima u Srebrenici [Srebrenica, een 'veilig gebied'] u prostorijama Komisije, a sledećeg dana su održali zajedničku konferenciju za novinare u Medija centru.¹⁹⁹

Komisija se 21. juna 2002. sastala sa norveškim stručnjakom za ratne sukobe i mirovne procese Johanom Galtungom [Johan Galtung], nakon čega su održali i zajedničku konferenciju za štampu na kojoj je Galtung izneo niz pohvala na račun rada Komisije, ali je istovremeno izneo i kritike na račun uloge međunarodne zajednice i MKSJ-a.²⁰⁰

Tokom leta 2002. Komisija je sakupljala tekstove objavljene na internetu na bosanskom, srpskom i hrvatskom jeziku vezane za pitanja istine i pomirenja na prostoru bivše Jugoslavije, i zbirku tih tekstova su postavili na svojoj veb stranici. Tokom istog perioda, Komisija je saopštila da neće biti u mogućnosti da, kako je u aprilu iste godine bilo planirano, u saradnji sa kolegama iz BiH, u septembru organizuje svedočenja žrtava iz Srebrenice u Beogradu. U obrazloženju je navedeno da su zbog izostanka očekivane finansijske podrške prinuđeni da odlože nastavak rada na organizaciji planirane serije svedočenja.²⁰¹

Neposredno nakon formiranja Državne zajednice SCG kojim je najavljen mogući kraj ovog tela, Komisija je u periodu od 8. do 15. februara 2003. u Etnografskom muzeju organizovala, ranije planiranu, izložbu pod nazivom „Mediji i rat“. Izložba je obuhvatala fotografije o ratovima na prostoru bivše Jugoslavije fotoreportera nemačkog magazina Štern [Stern] Mihaila Moldvaja [Mihaly Moldvay], video instalaciju „Vorštas 1999“ [„Warshots 1999“] Matiasa Venera [Matthias Wähner] iz Minhena [Munich] o ratu na internetu tokom sukoba na Kosovu i NATO intervencije kao i „Medijsku sobu“, prikaz izveštavanja stranih medija o ratovima u bivšoj Jugoslaviji berlin-skih umetnika Klaudije Buraum [Claudia Burbaum], Matiasa Rajhelta [Matthias Reichelt] i Marka Sifnera [Mark Schiffner]. Prvog dana izložbe održano je i predavanje profesora Saut Bank univerziteta u Londonu Fila Hemonda [Phil Hamond] na temu ratnog izveštavanja, odnosa medija i kulturnog identiteta i razvoja medija u postsovjetskoj eri. U svom uvodnom govoru prilikom otvaranja izložbe, kome je prisustvovao i predsednik Koštunica, članica Komisije Mira Beham, izjavila je da postoji mogućnost da će Komisija prestati sa radom, budući da je administracija nove državne zajednice SCG „odlučila da je Komisija suvišna”.²⁰²

¹⁹⁵ Komisija, Izveštaj o radu, *Supra* n. 183

¹⁹⁶ B92, arhiva vesti, Javna svedočenja o zločinima u bivšoj Jugoslaviji, 22.04.2002., dostupno na veb sajtu B92: >http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2002&mm=04&dd=22&nav_category=1&nav_id=58359, posećen 10.04.2008.

¹⁹⁷ B92, arhiva vesti, Okrugli sto o radu Komisije za istinu i pomirenje Javna svedočenja o zločinima u bivšoj Jugoslaviji, 28.05.2002., dostupno na veb sajtu B92: >http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2002&mm=05&dd=28&nav_category=1&nav_id=59364; Dejan Ilić, Komisija, *Supra* n. 147

¹⁹⁸ Informator o radu Komisije za istinu i pomirenje distribuiran putem njihove mejling liste 4.10.2002.; Dejan Ilić, Komisija, *Supra* n. 147

¹⁹⁹ Informator o radu Komisije, *Supra* n. 197; B92, Izveštaj o događajima u Srebrenici, 11.06.2002.; Dejan Ilić, Komisija, *Supra* n. 147

²⁰⁰ DNEVNIK Online - Jugoslovenska komisija za istinu i pomirenje prikuplja svedočenja o „olujci“ i događajima na Kosovu - Utvrđivanje uzroka tra-gičnih događaja, 22.06.2002., dostupno na veb stranici DNEVNIK-a Online: <<http://www.nspm.org.yu/Hronike/hre22-30april02.htm#3>>, posećen 11.04.2008.

²⁰¹ Informator o radu Komisije, *Supra* n. 197

²⁰² DANAS, M. Jovanović, Mediji i rat kao povod za izložbu i predavanje - Komisija za istinu i pomirenje suvišna, 10.02.2003.; GLAS JAVNOSTI, Izložba u Etnografskom muzeju - Mediji i rat, 08.02.2003.

KRAJ KOMISIJE ZA ISTINU I POMIRENJE

Kada je 4. februara 2003., stupanjem na snagu Ustavne povelje, formirana Državna zajednica Srbija i Crna Gora (SCG)²⁰³, pratećim Zakonom o sprovođenju Ustavne povelje bilo je uređeno pitanje načina nastavka ili prestanka rada nekadašnjih saveznih institucija i organa, ali Komisija uopšte nije pomenuta u ovom dokumentu. Komisija nije uneta u Zakon na zahtev crnogorskog DPS-a, uz obrazloženje da za dve godine postojanja nije ništa uradila, čemu se ostali učesnici u izradi Ustavne povelje i Zakona nisu usprotivili.²⁰⁴

Članovi komisije su verovali da to, ipak, ne predstavlja definitivni kraj Komisije, već da je donošenje odluke o njenoj daljoj sudbini odloženo za neki kasniji period. Tako su odlučili da Ministarskom savetu SCG i široj javnosti predstave detaljan program rada Komisije koji bi služio „kao predlog za početak dijaloga, pre svega, unutar Komisije, ali u isto vreme i sa Ministarskim savetom i sa organizacijama i institucijama koje se bave ovim pitanjima“. Prednacrt Novog programa rada Komisije sastavio je sam koordinator Aleksandar Lojpur. Dokument pod nazivom „Prednacrt Programa Državne Komisije za istinu i pomirenje“ je završen u maju 2003. U njemu je bio sadržan detaljan plan budućeg rada Komisije. Komisija je tako planirala da sačini izveštaj o masovnom kršenju ljudskih prava na prostoru bivše Jugoslavije tokom '90-ih. Zločini su podeljeni na one koje je počinila srpska strana, gde su uvršćeni Dubrovnik, Vukovar, Sarajevo, Bijeljina, Srebrenica, Štrpce, i one koje su počinile hrvatske snage u Hrvatskoj i BiH. Ovo je ujedno i prvi dokument Komisije u kome je dat veći značaj kršenjima ljudskih prava i humanitarnog prava tokom sukoba u odnosu na dotada dominantne uzroke sukoba koji su i dalje zadržali značajno mesto u planu rada. Drugi izveštaj koji je Komisija predvidela odnosio se na uzroke zapadnobalkanskih ratova u '90-im. Ova istorijska analiza trebalo je da obuhvati širok spektar političkih zbivanja na Balkanu i u drugim krajevima sveta koje su imale uticaj na Balkan od 19. veka do danas.²⁰⁵

Ministarski savet SCG nikada nije doneo zvaničnu odluku o sudbini Komisije, država ju je ostavila da se sama ugasi bez rešenog statusa i bez sredstava za nastavak rada.

1.2. Regionalna inicijativa

1.2.1. Regionalne konsultacije

Ideja o potrebi pokretanja regionalnih inicijativa u procesima tranzicije pravde na prostoru bivše Jugoslavije počela je da se formira relativno brzo nakon završetka kosovskog konflikta. U junu 2001. grupa nezavisnih intelektualaca formirala je steering committee za regionalnu saradnju pod nazivom Odgovornost, uzroci i posledice događaja. Osnivačkom sastanku prisustvovali su učesnici iz SRJ, Kosova, Hrvatske, BiH i Makedonije. Učesnici su verovali da je jedna regionalna inicijativa neophodna da bi se na objektivan način i bez predrasuda mogli rasvetliti i analizirati događaji koji su doveli do konflikta i dobiti potpuna slika zločina počinjenih u okviru i u vezi sa sukobima. Predloženo je eventualno formiranje nezavisnog regionalnog centra za istraživanje, dokumentovanje i utvrđivanje istine o zločinima počinjenim tokom ratova devedesetih godina.²⁰⁶

Međutim, na ovom polju nisu preduzeti konkretniji koraci sve do 6. aprila 2004. kada su u Sarajevu tri nevladine organizacije iz regiona: Fond za humanitarno pravo iz Beograda (Srbija), Istraživačko – dokumentacioni centar, Sarajevo (BiH) i Dokumenta, Zagreb (Hrvatska) potpisale Protokol o regionalnoj saradnji.²⁰⁷ Saglasili su se da će sarađivati u dokumentovanju i utvrđivanju istine o konfliktima tokom devedesetih godina prošlog veka; okončanju

203 Ustavna povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora i Zakon o sprovođenju Ustavne povelje državne zajednice Srbija i Crna Gora, Službeni list SCG br. 1/2003., stupili na snagu 4.2.2003.

204 B92, Emisija Kažiprst - Iluzija ili stvarnost, 18.02.2003., dostupno na veb sajtu B92: >http://www.b92.net/info/emisije/kaziprst.php?yyyy=2003&mm=02&nav_id=101423, posećen 11.04.2008.

205 Saopštenje za javnost koordinatora Komisije Aleksandra Lojpara, distribuirano putem mejling liste Komisije 3. juna 2003.

206 ICTJ, Đ.Đorđević, Sažeti izveštaj o lokalnim, regionalnim i međunarodnim dokumentacijama o ratnim zločinima i povredama ljudskih prava [Summary Report regarding Local, Regional and International Documentation of War Crimes and Human Rights Violations in the former Yugoslavia], April 2002., str. 31.

207 Protokol o regionalnoj saradnji na istraživanju i dokumentovanju ratnih zločina u zemljama bivše Jugoslavije između Istraživačko-dokumentacionog centra, Sarajevo, Centra za istraživanje i dokumentaciju, Zagreb i Fonda za humanitarno pravo, Beograd, 06.04.2004.

nekažnjivosti za teške povrede humanitarnog prava počinjene u prošlosti; i pružanju pravde žrtvama. Konstatovali su da je u nedostatku zvaničnih inicijativa njihova regionalna saradnja neophodna u cilju stvaranja uslova za suočavanje sa prošlošću kao i zato što danas žrtve i počinioци mahom žive u različitim državama u regionu. Identifikovane su osnovne aktivnosti među kojima je, između ostalog, predviđeno stvaranje kompatibilne baze podataka o ratnim zločinima i informacionog sistema u ove tri zemlje kao i stvaranje modela tranzicione pravde za bivšu Jugoslaviju kao i moguće kreiranje mehanizama za kazivanje istine na regionalnom nivou.²⁰⁸

U cilju izgradnje kapaciteta, u Sarajevu je organizovan trening za osoblje regionalnih partnerskih organizacija o informacionim sistemima za baze podataka o ratnim zločinima i serija radionica usmerenih ka ukupnoj oceni organizacija, izgradnji strategija i menadžmenta u Zagrebu.

U martu 2005., u beogradskom Medija Centru, tri organizacije su prezentovale svoj regionalni projekat. Regionalna saradnja je nastavljena kroz serije sastanaka. U julu 2005. na Kopaoniku (Srbija) organizovali su letnju školu o tranzicionoj pravdi za studente i aktiviste nevladinih organizacija iz regiona.

Početkom septembra 2005. u Beogradu, u prisustvu Huan Mendeza [Juan Mendez], predsednika ICTJ-a, inicirane su Regionalne konsultacije civilnog društva o ograničenjima i mogućim modelima tranzicione pravde u SCG, BiH, Hrvatskoj i Kosovu za predstavnike nevladinih organizacija iz navedenih zemalja. Svrha konsultacija bilo je razvijanje regionalnog plana za otvaranje javne debate o obavezama država u odnosu na mnogobrojna i sistematska kršenja ljudskih prava u prošlosti i za pružanje većih mogućnosti za saradnju nevladinih organizacija u regionu.²⁰⁹

Prvi regionalni forum organizovan je 6. maja 2006. u Sarajevu. Tema foruma bilo je 'Utvrđivanje istine u post-konfliktnom periodu: Inicijative i perspektive na zapadnom Balkanu'. Učesnici su iskazali podršku suđenjima pred MKSJ kao i nacionalnim suđenjima za ratne zločine, kako bi se utvrdila individualna krivična odgovornost počinilaca ratnih zločina, ali i svest da suđenja nisu dovoljna da bi se utvrdila puna istina o neposrednoj prošlosti, obezbedila pravda za žrtve i sprečilo ponavljanje nasilja. Naglašena je potreba za javnim debatama i širokim konsultacijama o načinu i inicijativama za utvrđivanje istine i podržan je predlog organizatora da se uputi poziv parlamentima država u regionu da pokrenu raspravu o instrumentima suočavanja sa prošlošću, donesu program i odrede strategije za uspostavljanje pravde u odnosu na kršenja ljudskih prava u prošlosti. Posebno je naglašen značaj regionalnog pristupa ovim pitanjima.²¹⁰ Nakon toga, u decembru 2006. u Beogradu su održane regionalne konsultacije sa umetnicima²¹¹ koji su nedvosmisleno iskazali spremnost za suprotstavljanje poricanju činjenica o prošlosti. Drugi regionalni forum održan je u Zagrebu u februaru 2007. gde je, kao i na prethodnom, konstatovano postojanje društvene potrebe za ovakvim procesima i neophodnost regionalnog pristupa. Istaknut je izraziti značaj arhive MKSJ, odnosno njene dostupnosti u celoj regiji. Učesnici su se složili da je potrebno formirati poimenični popis žrtava zbog stvaranja istorijskog sećanja i sprečavanja pokušaja preoblikovanja prošlosti.²¹² Nacionalne konsultacije sa mladima održane su u junu 2007. u Sarajevu i u julu 2007. u Beogradu i Zagrebu.²¹³ Prepoznata je vrednost uloge mladih koji su izrazili spremnost da se kroz aktivizam uključe u proces izgradnje mehanizma za prikupljanje činjenica o ratnim dešavanjima na prostoru bivše Jugoslavije. Potvrđen je značaj regionalnog pristupa i uočena važnost pitanja institucionalizacije procesa kroz stvaranje komisije koja bi za zadatak imala prikupljanje činjenica i njihovo prezentovanje kao i kroz uticaj na državne organe da takvu instituciju priznaju i podrže. U septembru 2007. u Sarajevu su održane Regionalne konsultacije sa novinarima. Učesnici su se saglasili oko postojanja potrebe za stvaranjem regionalnog javnog konteksta u kome će se utvrđivati i saopštavati činjenice o zločinima počinjenim u prošlosti kao i stvaranja javnog mnjenja na regionalnom nivou koje podržava utvrđivanje i saopštavanje istine. Predloženo je i stvaranje Regionalnog žurnala sa priložima vezanim za pitanja ratnih zločina i Regionalnog portala

208 Protokol o regionalnoj saradnji, *Supra* n.

209 HLC, Transitional Justice: Civil Society Consultation, Newsletter No. 16., 30 August 2005.

210 Documenta, IDC, FHP, Utvrđivanje istine u post-konfliktnom periodu: Inicijative i perspektive na zapadnom Balkanu - Zaključci Regionalne konferencije, maj 2006.

211 Regionalna konsultacija umetnika o nasleđu prošlosti, decembar 2006., Beograd, u organizaciji Fonda za humanitarno pravo, Harisa Pašovića i Nenada Prokića.

212 Documenta, IDC, FHP, Zaključci međunarodne konferencije Utvrđivanje istine o ratnim zločinima i sukobima, drugog regionalnog foruma o tranzicionoj pravdi, februar 2007.

213 Konsultacije sa mladima u organizaciji IDC-a, Sarajevo, jun 2007.; Nacionalne konsultacije mladih o mehanizmima za utvrđivanje i kazivanje istine u organizaciji HLC-a, Beograd, jul 2007.; Nacionalne konsultacije sa organizacijama mladih o suočavanju s prošlošću u organizaciji Documenta i Mreže mladih Hrvatske, srpanj 2007.

– Suočavanje sa prošlošću.²¹⁴ U oktobru 2007. u Beogradu su održane Regionalne konsultacije sa mladima. Konstatujući da Mladi nemaju odgovornost za ono što je počinjeno, ali imaju za odnos prema počinjenom, učesnici su zaključili da oni svoju ulogu vide u stvaranju pozitivnog konteksta u regiji za podršku Regionalnog tela za utvrđivanje i kazivanje činjenica kao i u uključivanju u debatu o njegovom mandatu. Oni smatraju da inicijativa za formiranje ovakvog tela mora imati legitimitet u odnosu prema nacionalnim vladama i UN-u tako što će biti transparentno podržana od strane civilnog društva.²¹⁵ Takođe, u oktobru 2007. u Beogradu su održane i Regionalne konsultacije sa organizacijama za ljudska prava. Učesnici su podržali inicijativu za osnivanje regionalnog, nezavisnog i zvaničnog tela, koje bi se bavilo utvrđivanjem i kazivanjem činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji, koje mora biti fokusirano na žrtve, te da je zbog toga značajno stvaranje javne platforme za saslušanje žrtava. Složili su se da prioritet organizacija za ljudska prava u regionu treba da bude formiranje koalicije koja će javno zagovarati formiranje ovakvog tela. Potvrđena je potreba za stvaranjem poimeničnog spiska žrtava koji je već obavljen u BiH.²¹⁶ Treći regionalni forum održan je u februaru 2008. u Beogradu. Učesnici su u okviru tri radne grupe definisali osnovne potrebe i očekivanja žrtava; diskutovali o regionalnom pristupu u utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima i stvaranju pozitivne klime za utvrđivanje istine i sprečavanje ponavljanja ratnih zločina.²¹⁷ U Podgorici su u maju 2008. održane Regionalne konsultacije sa udruženjima žrtava, žrtvama i veteranima o načinima utvrđivanja i kazivanja činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji. Učesnici su podržali osnivanje Regionalne komisije i izneli niz konkretnih predloga vezanih za njen mandat, sastav i osnivanje. Naglasili su značaj stvaranja platforme za svedočenje žrtava i dostupnosti arhive MKSJ.²¹⁸ U junu 2008. u Mitrovici su održane Regionalne konsultacije sa žrtvama, mladima, novinarima i organizacijama za ljudska prava.²¹⁹ U oktobru 2008. održan je četvrti regionalni forum u Prištini, gde je formirana Koalicija organizacija za ljudska prava, udruženja žrtava i porodica žrtava stradalih i nestalih, organizacija mladih, ženskih grupa, organizacija za mir i razvoj demokratije i drugih nevladinih organizacija i profesionalnih grupa (Koalicija) za podršku inicijativi za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica za ratne zločine i druge teške povrede ljudskih prava u neposrednoj prošlosti (REKOM), kojoj je, uoči i na samom forumu, pristupilo 108 organizacija i 155 pojedinaca iz država naslednica bivše Jugoslavije.²²⁰

Iz navedenog vidimo da su inicijativu o osnivanju zvanične Regionalne komisije podržala udruženja i udruge žrtava i veterana, organizacije mladih i za ljudska prava, umetnici, pisci i novinari iz regije koji su učestvovali u konsultacijama civilnog društva. Na osnovu debate i zaključaka učesnika, organizatori će sačiniti preporuke o mehanizmima za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima na regionalnom nivou, koje će predati nacionalnim vladama u regiji i Savetu bezbednosti UN. U toku je stvaranje Regionalne koalicije za osnivanje Regionalne komisije koja će organizovati akciju prikupljanja 1.000.000 potpisa za osnivanje Komisije a potom, sa preporukama civilnog društva, predati nacionalnim vladama sa zahtevom za donošenje odluke o prihvatanju inicijative.²²¹

1.2.2. Razlozi za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima (REKOM)*

Tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije devedesetih godina prošlog veka stradalo je najmanje 120.000 ljudi, dok je sudbina 17.158 nestalih još uvek nepoznata. Do sada je na suđenjima pred nacionalnim sudovima, MKSJ i internacionalizovanim sudom na Kosovu osuđeno 250 lica odgovornih za ratne zločine koji izdržavaju zatvorske kazne, dok je u Hrvatskoj oko 400 lica srpske nacionalnosti osuđeno u odsustvu. Pred MKSJ se trenutno vode postupci protiv 22 lica, a pred pravosudnim organima u državama u regionu odgovara oko 200 optuženih.

214 Documenta, IDC, FHP, Regionalne konsultacije sa novinarima: Instrumenti za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji, septembar 2007.

215 Documenta, IDC, FHP, Regionalne konsultacije sa mladim instrumentima i inicijativama za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji, oktobar 2007.

216 Documenta, IDC, FHP, Regionalne konsultacije sa organizacijama za ljudska prava: Instrumenti za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima, oktobar 2007.

217 Documenta, IDC, FHP, Treći regionalni forum o mehanizmima za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji, februar 2008.

218 Documenta, IDC, FHP, Regionalne konsultacije sa udruženjima žrtava, žrtvama i veteranima o načinima utvrđivanja i kazivanja činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji, maj 2008.

219 Documenta, IDC, FHP, Regionalne konsultacije sa žrtvama, mladima, novinarima i organizacijama za ljudska prava o Regionalnoj komisiji za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji, jun 2008.

*Zasnovano na izlaganju Nataše Kandić: Inicijativa za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima [REKO], na Konferenciji za štampu Upravnog odbora FHP-a, 17.06.2008.

220 Razgovor sa Jelenom Simić, koordinatorkom REKOM projekta u FHP-u

221 FHP.

Prosečno suđenje pred MKSJ traje dve godine, dok na nacionalnom nivou neki postupci traju i više godina.

Organizacije koje su pokrenule ovu inicijativu (FHP, IDC i Documenta), kao i većina učesnika konsultacija i debata, snažno podržavaju krivična suđenja za ratne zločine, ali su istovremeno svesni njihovih objektivnih ograničenja, poput vremena potrebnog za sprovođenje dokaznog postupka, obezbeđenje i strah svedoka, starost i umiranje svedoka i počinilaca. Postojećom dinamikom sudovi u regionu bili bi u mogućnosti da do kraja 2020. okončaju postupke protiv najviše 1.200 počinilaca ratnih zločina, što nije dovoljno da se obezbedi potpuni pregled izvršenih zločina, vraćanje ljudskog dostojanstva žrtvama i poverenja među etničkim zajednicama u regionu.

Iz navedenih razloga postoji već dosta široko uverenje da je za budućnost regiona neophodno osnivanje REKOM-a koji bi koristio činjenice utvrđene u krivičnim postupcima, poimenične popise ubijenih i nestalih u oružanim sukobima, organizovao javna saslušanja žrtava i sproveo dodatne istrage o ratnim zločinima.

Blizu dve trećine zvaničnika i službenika institucija koje su nosioci procesa suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji smatra da treba da postoji neko regionalno telo ili komisija.²²²

Ovakva komisija mogla bi da obezbedi verodostojan, objektivan i zvaničan zapis o prošlosti koji je zemljama u regionu potreban da bi se moglo suprotstaviti izmišljenim i preuveličanim prikazima, relativizaciji i minimiziranju, ali i da pomogne u pronalaženju nestalih. Takođe, radu tužilaštava u regionu ona bi mogla pomoći prikupljanjem, korišćenjem, organizovanjem i čuvanjem dokaza koji mogu da se koriste za pokretanje i vođenje krivičnih postupaka. REKOM bi mogao da obezbedi javnu platformu za žrtve i otvoriti prostor u javnosti, koji za njih do sada nije postojao. Konačno, takva komisija bi mogla da postane sredstvo za promovisanje tolerancije i razumevanja, ali i sredstvo za obezbeđivanje dokaza o tome na koji način su određene institucije pojedinačno ili grupno propustile da brane ljudska prava u prošlosti.

2. FORENZIČKA ISTRAŽIVANJA

Po završetku sukoba na prostoru bivše SRJ bilo je registrovano oko 40.000 nestalih lica. Od tog broja samo u BiH bilo je prijavljeno oko 30.000 nestanaka, u Hrvatskoj oko 5.500 i oko 4.400 na Kosovu. Danas je nerazjašnjena sudbina još oko 17.500 lica, od kojih oko 13.500 u BiH, 2.000 u Hrvatskoj i oko 2.000 na Kosovu.

Sukobi 1990-ih godina mahom su se odvijali izvan teritorije Srbije, tako da su nestala lica poslednji put viđena u sklopu ratnih događanja u BiH, Hrvatskoj i na Kosovu. Sledstveno tome, pitanje forenzičkih istraživanja u Srbiji nije bilo previše aktuelno i nije usvojen državni plan o forenzičkim istragama.²²³ Ipak, pitanje ekshumacija jeste otvarano u tri specifična oblika. Prvi predstavlja seriju ekshumacija posmrtnih ostataka neidentifikovanih lica na različitim lokacijama u Srbiji, a koja su se mogla dovesti u vezu sa oružanim sukobima na prostoru Republike Hrvatske i BiH radi njihove identifikacije metodom DNK analize koju je Komisija za nestala lica SRJ započela 2002. Drugi oblik predstavljaju ekshumacije masovnih grobnica koje su otkrivene nakon pada Miloševićevog režima, u kojima su se nalazila tela ubijenih kosovskih Albanaca koje su pripadnici srpskih oružanih snaga dovezli sa Kosova u proleće 1999. u nameri da se prikriju tragovi počinjenih zločina. Treći oblik jeste mogućnost da se na osnovu sistema pružanja međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima ekshumacije izvrše izvan teritorije Srbije, ali kao deo istraga u predmetima ratnih zločina koji se vode pred srpskim pravosudnim organima.

222 Percepcijska studija Zvaničnici i službenici institucija koje su nosioci procesa suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji, koju je prema projektu koji je IWV razvio u saradnji sa Misijom OEBS-a u Srbiji realizovala agencija Argument a realizaciju podržali FOS i OEBS.

223 Republika Srbija, Komisija za nestala lica, dopis br. 021-01-1/2007-59 od 20.06.2007. koji je predsednik Komisije za nestala lica Veljko Odalović uputio Fondu za humanitarno pravo po osnovu zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja koji je podnela Bojana Vujošević, istraživač Fonda za humanitarno pravo angažovana na IWV projektu

2.1. Ekshumacije tela iz pojedinačnih grobnica

U toku sukoba na prostorima bivše Jugoslavije u SRJ je osnovana Komisija Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica²²⁴ koja se kasnijim nizam odluka Vlade menjala,²²⁵ da bi 2003. postala Komisija Saveta ministara za nestala lica²²⁶, a 2006. Komisija za nestala lica pri Vladi Srbije.²²⁷ Komisija je prvobitno imala mandat da se bavi pitanjem nestalih lica u oružanim sukobima na području Hrvatske i BiH, da bi 2003. on bio proširen i na Kosovo. Iz navedenog razloga Komisija nije učestvovala u ekshumacijama masovnih grobnica koje su izvršene u Srbiji u periodu 2001-2002 (u početku nije bilo nikakvih indicija da je reč o licima stradalim u okviru sukoba u Hrvatskoj ili BiH, a naknadno je utvrđeno i da su tela dovezena sa Kosova). Međutim, ovo telo je odigralo ključnu ulogu u izvođenju serije ekshumacija pojedinačnih grobnica neidentifikovanih lica koja se mogu dovesti u vezi sa oružanim sukobima na prostoru Hrvatske i BiH. U periodu od 2002. do 2007., radi identifikacije DNK analizom, ekshumirani su grobovi nekoliko grupa neidentifikovanih lica.

Prvu grupu predstavljaju posmrtni ostaci neidentifikovanih tela koja su rečnim tokovima u periodu 1991.-1995. doplovila sa područja zahvaćenih oružanim sukobima te nakon policijske i sudsko medicinske procedure sahranjena na grobljima na nekoliko lokacija u Srbiji. Tokom 2002. izvršene su ekshumacije tela u Novom Sadu (60 tela), Sremskoj Mitrovici, Rumi i Indiji (111 tela), Šapcu, Vladimirovcima, Bogatiću i Loznici (52 tela). U novembru 2006. godine izvršene su ekshumacije neidentifikovanih tela sahranjenih na gradskim grobljima Nova Bežanija i Orlovača u Beogradu. Sledeća je izvršena u maju 2007. kada su ekshumirana 23 tela pronađena u reci Dunav i sahranjena na gradskim grobljima u Smederevu (10 tela), Pančevu (4 tela) i Kovinu (9 tela).

U drugu grupu spadaju ekshumacije posmrtnih ostataka tela koja su na VMA u Beogradu dovežena sa područja zahvaćenih oružanim sukobima na prostoru Hrvatske i BiH radi identifikacije, ali ipak nisu identifikovana kao i lica koja su sa tih prostora dovežena na lečenje u ovu ustanovu, gde su preminula i nakon toga sahranjena kao neidentifikovana. U maju 2004. izvršene su ekshumacije ovih tela na groblju Lešće (71 tela) u Beogradu i gradskom groblju u Obrenovcu (6 tela).

Treću grupu predstavlja ad hoc postupanje Komisije po pojedinačnim zahtevima za ekshumaciju na osnovu informacija dobijenih od nadležnih organa Republike Hrvatske, BiH i UNMIK-a, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom. Takav slučaj je bilo probno iskopavanje na području opštine Raška.

Osnove za regionalnu saradnju na traženju nestalih lica postavljene su još 1995., kada je rat u BiH okončan 10. novembra potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma²²⁸, u okviru koga su se strane potpisnice obavezale da će putem mehanizama traženja MKCK pribaviti informacije o svim nestalim osobama kao i da će u potpunosti sarađivati sa MKCK, u nastojanju da se odrede identitet, okolnosti i sudbina nestalih osoba.²²⁹ Sedam dana kasnije, takođe u Dejtonu, tadašnji šefovi diplomatije Srbije i Hrvatske, Milan Milutinović i Mate Granić, potpisali su Sporazum o saradnji u traženju nestalih lica.²³⁰ Saradnja u ovoj oblasti je dalje precizirana na sastanku ministara inostranih poslova SRJ i Hrvatske održanom 10. januara 1996. na osnovu čega su 17. aprila 1996. u Zagrebu predsednik Komisije Vlade SRJ za humanitarna pitanja i nestala lica prof. Dr. Pavle Todorović i Predsednik Komisije Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale osobe bojnič Ivan Grujić potpisali Protokol o saradnji između

224 Odluka o obrazovanju Komisije Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica, Službeni list SRJ, br. 83/94, str. 1298.

225 Odluka o izmenama Odluke o obrazovanju Komisije Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica, Službeni list SRJ, br. 55/97, str. 9.; Odluka o izmenama Odluke o obrazovanju Komisije Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica, Službeni list SRJ, br. 47/98, str. 1.

226 Rešenje o imenovanju predsednika i članova Komisije Saveta ministara za nestala lica, Službeni list SCG, br. 50/03, str. 2.; Odluka o obrazovanju Komisije Saveta ministara za nestala lica, Službeni list SCG, br. 50/03, str. 1.

227 Odluka o obrazovanju Komisije za nestala lica, Službeni glasnik Republike Srbije broj 49/06, 73/06, i 116/06

228 Zakon o potvrđivanju Opšteg mirovnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, Službeni list SRJ, Međunarodni ugovori, br. 12/02, str. 3.

229 Zakon o potvrđivanju Opšteg mirovnog sporazuma, *Supra* n. 227, Aneks 7, čl. V

230 Republika Srbija, Komisija za nestala lica, dopis br. 021-01-1/2007-58 od 20.06.2007. u okviru koga je dostavljena i kopija Sporazuma o saradnji i traženju nestalih lica sa Republikom Hrvatskom koji je potpisan na nivou ministara inostranih poslova u Dejtonu 17.11.1995., a koji je predsednik Komisije za nestala lica Veljko Odalović uputio Fondu za humanitarno pravo po osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja koji je podnela Bojana Vujošević, istraživač Fonda za humanitarno pravo angažovana na IWV projektu.

Komisije Vlade SRJ za humanitarna pitanja i nestala lica i Komisije Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale osobe.²³¹

Plan i dinamika ekshumacija registrovanih grobnih mesta na teritoriji Republike Srbije dogovarani su na zajedničkim sastancima Komisije za nestala lica SRJ (SCG/Srbije) i nadležnog tela Republike Hrvatske.²³² Ekshumacijama su na osnovu potpisanih protokola i dogovora prisustvovali predstavnici Povjerenstva za zatočene i nestale Vlade Republike Hrvatske, Kancelarije za traženje nestalih i zarobljenih lica Republike Srpske, Federalne Komisije za traženje nestalih lica BiH, Međunarodne Komisije za nestala lica i Međunarodnog komiteta Crvenog krsta.²³³

Ekshumacije su vršene po naredbi pravosudnih organa po mesnoj nadležnosti (Okružnih sudova, Tužilaštava, Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu i Tužilaštva za ratne zločine).²³⁴ U ovaj proces ekshumacija bilo je uključeno više organizacija i institucija (Institut za sudsku medicinu u Novom Sadu, Institut za sudsku medicinu na VMA, Institut za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta u Beogradu, Krimotehnika i radnici sekretarijata unutrašnjih poslova i radnici javnih komunalnih preduzeća. Ekshumacijama su u svojstvu posmatrača prisustvovali ekspertske timovi iz Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a u skladu sa sporazumom o saradnji i antropolozi Međunarodne komisije za nestala lica (ICMP) i Međunarodni komitet Crvenog krsta.²³⁵

Ukupno je ekshumirano 385 tela, a do sada je izvršena identifikacija i predati su posmrtni ostaci 206 lica. Porodicama u Srbiji predati su posmrtni ostaci 13 lica ekshumiranih na grobljima Lešće u Beogradu i Obrenovcu, Povjerenstvu za zatočene i nestale Republike Hrvatske predati su posmrtni ostaci 71 lica, i to 44 tela ekshumirana u Novom Sadu, 16 u Sremskoj Mitrovici, 4 na groblju Lešće u Beogradu, 6 na groblju Nova Bežanija u Beogradu i 1 u Šapcu, Federalnoj Komisiji za nestale osobe BiH ukupno je predato 97 tela, od toga 63 tela ekshumirana u Sremskoj Mitrovici, 17 u Šapcu, 6 na groblju Lešće i 11 na groblju Nova Bežanija u Beogradu, Kancelariji za traženje zarobljenih i nestalih lica Republike Srpske predati su posmrtni ostaci ukupno 25 tela, od toga 3 ekshumirana u Sremskoj Mitrovici, 1 u Šapcu, 20 na groblju Lešće u Beogradu i 1 u Novom Sadu.²³⁶

Komisija realizuje aktivnosti u skladu sa svojim mandatom, planom rada za tekuću godinu, preuzetim obavezama na osnovu potpisanih međunarodnih i drugih dokumenata koja se odnose na problematiku nestalih lica i postignutim dogovorima sa drugim učesnicima u procesu.

231 Republika Srbija, Komisija za nestala lica, dopis br. 021-01-1/2007-58 od 20.06.2007. u okviru koga je dostavljena i kopija Protokola o saradnji između Komisije Vlade SRJ za humanitarna pitanja i nestala lica i Komisije Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale osobe koji je potpisan u Zagrebu 17. aprila 1996., a koji je predsednik Komisije za nestala lica Veljko Odalović uputio Fondu za humanitarno pravo po osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja koji je podnela Bojana Vujošević, istraživač Fonda za humanitarno pravo, angažovana na IWV projektu.

232 Republika Srbija, Komisija za nestala lica, dopis, *Supra* n.

233 Republika Srbija, Komisija za nestala lica, dopis, *Supra* n.

234 Republika Srbija, Komisija za nestala lica, dopis, *Supra* n.

235 Republika Srbija, Komisija za nestala lica, dopis, *Supra* n.

236 Republika Srbija, Komisija za nestala lica, dopis br. 021-01-1/2009-02 od 01.12.2006. u okviru koga su dostavljeni statistički pregled ekshumiranih posmrtnih ostataka na teritoriji Srbije, a koji je predsednik Komisije za nestala lica Veljko Odalović uputio Fondu za humanitarno pravo po osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja koji je podnela Bojana Vujošević, istraživač Fonda za humanitarno pravo angažovana na IWV projektu.

PREGLED EKSHUMIRANIH, OBDUKOVANIH, IDENTIFIKOVANIH I PREDATIH NEIDENTIFIKOVANIH TELA
IZ REGISTROVANIH GROBNIH MESTA NA TERITORIJI REPUBLIKE SRBIJE TOKOM 2002.-2007- U VEZI SA
ORUŽANIM SUKOBIMA NA TERITORIJI REPUBLIKE HRVATSKE I BIH

Lokacija		Datum ekshum.	Br. ekshum. tela	Br. ident. tela	Tradicion. metodom identifik.	DNK metodom identifik.	Predati RH	Predati BiH	Predati RS	Predati u Srbiji
Novi Sad	Dunav	mart 2002.	60	45	25	20	44		1	
Sremska Mitrovica	Sava	septemb. 2002.	111	83	32	51	16	63	3	1
Šabac	Sava i Drina	novemb. 2002.	52	19		19	1	17	1	
Beograd (Lešće i Obrenovac)	Područja oružanih sukoba	maj 2004.	77	42	2	40	4	6	20	12
Beograd (N.Bežanija i Orlovača)	Dunav i Sava	novemb. 2006.	62	17		17	6	11		
Pančevo, Kovin	Dunav i Sava	maj 2007.	23							
			385	206	59	147	71	97	25	13
Pojedinačna grobna mesta			20	20		20	14	6		
Ukupno			405	226	59	167	85	113	25	13

2.2. Iskopavanja masovnih grobnica u Srbiji 2001. i 2002.

Tokom NATO intervencije koja je započela u martu 1999.²³⁷, srpske oružane snage, kada je postalo jasno da će izgubiti kontrolu nad Kosovom, u nameri da prikriju tragove masovnih zločina počinjenih nad albanskim stanovništvom i spreče da dokazi dođu u ruke istražitelja MKSJ, pristupile su tzv. akciji „asanacije terena“. Tela ubijenih su iskopavana, utovarana u hladnjače i dovožena na lokacije u Srbiji, gde su ponovo zakopana u sekundarne masovne grobnice. U aprilu 1999. mediji su objavili da je u Dunavu kraj Kladova pronađena je hladnjača sa leševima, nakon čega se otvara istraga i otkrivaju sekundarne masovne grobnice na teritoriji Srbije u Batajnici i Petrovom Selu.²³⁸ To su jedine forenzičke istrage vezane za zločine koji su predmet ovog izveštaja koje su izvedene u Srbiji.

2.2.1. Primenjiva procedura

Domaći propisi ne poznaju specifične procedure vezane za forenzičke radnje u otkrivanju masovnih zločina, odnosno ratnih zločina, već se na ove slučajeve primenjuju standardna pravila krivičnog postupka. Tako uviđaj preduzima organ (u zavisnosti od faze postupka to može biti tužilac, istražni sudija ili predsednik sudskog veća) koji vodi postupak da bi putem neposrednog opažanja utvrdio ili razjasnio neke činjenice,²³⁹ i pri tome može zatražiti pomoć raznih stručnjaka radi pribavljanja preciznijih dokaza ili prisustvo veštaka koje bi olakšalo davanje nalaza ili mišljenja.²⁴⁰ Sprovođenje veštačenja određuje organ koji vodi postupak, pismenom naredbom u kojoj navodi šta je predmet veštačenja i kome se poverava, te se ova naredba dostavlja strankama. Veštačenje se može poveriti pojedincu, a ako je kompleksnije može se angažovati više osoba ili poveriti stručnoj ustanovi ili organu ukoliko postoji. Kada kod suda

237 NATO, Briefing: NATO na Balkanu, 8. Suzbijanje etničkog čišćenja na Kosovu, februar 2005, dostupno na veb sajtu NATO-a: <http://www.nato.int/docu/briefing/balkans/html_cro/balkans08.html>, posećen 01.05.2008.

238 MKSJ, PREDMET MILOŠEVIĆ (IT-02-54) "Kosovo, Hrvatska i Bosna i Hercegovina", Transkripti, str. 8367., 8373., 8395. i 8396., dostupno na veb sajtu MKSJ: <<http://www.un.org/icty/transe54/020722ED.htm>>, posećen 01.05.2008.

239 Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik Republike Srbije, bri. 46/06, čl. 123

240 ZKP, čl. 125.

postoje stalno određeni veštaci za određeni tip veštačenja, onda se po pravilu angažuju oni, ukoliko ne postoji neki opravdani razlog zbog koga treba veštačenje poveriti drugom licu. Izuzetno, ukoliko postoji očigledan nedostatak domaćih stručnjaka, ustanova ili organa za određenu vrstu veštačenja ili ako druge okolnosti to nalažu, moguće je veštačenje poveriti osobi koja ima boravište u inostranstvu, ili uz pismeno odobrenje predsednika Vrhovnog suda Srbije inostranoj stručnoj ustanovi organu druge države i to pod uslovom da je u pitanju krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od preko deset godina.²⁴¹ Osoba koja je pozvana da veštači dužna je da se odazove pozivu.²⁴² Postoji i mogućnost dopunskog veštačenja, te ako u mišljenju veštaka ima protivrečnosti, nedostataka ili se osnovano sumnja u tačnost datog mišljenja može se zatražiti novo veštačenje.²⁴³

Zakon propisuje i niz razloga zbog koji će se određena osoba izuzeti kao veštak, i to u slučaju da ta osoba u određenim bliskim srodničkim, poslovnim ili drugim vezama sa okrivljenim ili je saslušana kao svedok u datom predmetu.²⁴⁴ Pre početka rada veštak se upozorava da davanje lažnog iskaza predstavlja krivično delo, i on polaže zakletvu pred sudom, a veštačenjem rukovodi organ koji vodi postupak u datoj fazi.²⁴⁵ Nalazi veštaka se unose direktno u zapisnik ili veštak podnosi poseban izveštaj gde moraju biti naznačeni podaci o osobi koja je izvršila veštačenje. Ukoliko stranke nisu prisustvovala veštačenju one se obaveštavaju da je ono obavljeno i da mogu pogledati nalaz.²⁴⁶

Za svako umrlo lice mora se utvrditi vreme i uzrok smrti na osnovu neposrednog pregleda, i to može učiniti samo doktor medicine. Predviđeno je da, ukoliko je smrt nastupila izvan zdravstvene ustanove, nadležni opštinski ili gradski organ izdaje nalog doktoru medicine koji treba da utvrdi vreme i uzrok smrti, i to u roku od 12 sati od primljenog poziva. Isti organ je dužan i da snosi troškove ove procedure.²⁴⁷ Ako doktor medicine nije u stanju da utvrdi identitet lica, uzrok smrti ili posumnja da je smrt nastupila nasilnim putem, dužan je da o tome, bez odlaganja, obavesti policiju. U tom slučaju, potvrda o smrti se ne izdaje dok sud ne donese odluku u vezi sa obdukcijom. Ukoliko je telo već zakopano, određuje se ekshumacija u cilju njegovog pregleda i obdukcije.²⁴⁸ Kada se veruje ili sumnja da je smrt određenog lica nastupila kao posledica ili je u vezi sa krivičnim delom, uvek se vrši pregled i obdukcija leša.

Ukoliko se obdukcija vrši van stručne ustanove, leš pregledaju jedan, a po potrebi i više lekara sudsko-medicinske struke. U zavisnosti od faze postupka u kojoj se obavlja, ovim veštačenjem upravlja javni tužilac koji unosi u zapisnik nalaz i mišljenje veštaka, odnosno istražni sudija (u prethodnoj istrazi ili u istrazi) ili predsednik veća (nakon završetka istrage ili nakon podizanja neposredne optužnice).²⁴⁹

Pre započinjanja obdukcije, ukoliko je to potrebno radi utvrđivanja uzroka i vremena smrti, može se zatražiti mišljenje lekara koji je prvi pregledao leš.²⁵⁰ Obdukcija je posebna mera utvrđivanja vremena i uzroka smrti i vrši se, između ostalog, kada nije utvrđen uzrok smrti, ukoliko doktor medicine koji je trebalo da utvrdi uzrok smrti to zatraži, na zahtev nadležnog suda ili kada to zahteva član uže porodice umrlog. Prilikom obdukcije preduzimaju se sve potrebne radnje da bi se utvrdio identitet leša. To podrazumeva posebno opisivanje podataka o spoljnim i unutrašnjim osobinama leša. Kada je potrebno u cilju utvrđivanja identiteta leša primenjuju se razne identifikacione stručne i naučne metode, kao što je uzimanje otisaka prstiju leša, analiza DNK uzorka i poređenje dobijenog DNK profila sa DNK profilom nestalog lica ili drugog lica, krvnih srodnika lica za koje se pretpostavlja da bi mogao biti identifikovan, i ukoliko je potrebno, preduzimanje drugih analiza i primena drugih stručnih i naučnih metoda u cilju utvrđivanja identiteta leša.²⁵¹

Prilikom obdukcije, doktor koji vrši obdukciju može zadržati organe, delove organa i druge uzorke biološkog porekla, ukoliko je to potrebno radi utvrđivanja uzroka smrti ili je značajno iz drugog razloga.²⁵²

241 ZKP, čl. 127.

242 ZKP, čl. 128.

243 ZKP, čl. 135.

244 ZKP, čl. 129.

245 ZKP, čl. 130.

246 ZKP, čl. 134.

247 ZZZ, čl. 219.

248 ZZZ, čl. 220.

249 ZKP, čl. 137.

250 ZKP, čl. 136.

251 ZZZ, čl. 222.

252 ZZZ, čl. 222.

Prilikom pregleda leša, ukoliko su pronađene povrede, veštak utvrđuje kako, čime, na koji način i u koje vreme su iste nanete kao i da li su one prouzrokovale smrt. Utvrđuje se zatim da li je smrt nastupila zbog same vrste, odnosno pripade povrede ili su na takav ishod uticale druge okolnosti.²⁵³ Kod sumnje da je smrt prouzrokovana trovanjem, sumnjive materije nađene na lešu se upućuju na toksikološko veštačenje.²⁵⁴ Takođe, utvrđuje se da li bila pružana i da li je bilo moguće pružiti pomoć ovoj osobi i da li je blagovremena i adekvatna pomoć mogla otkloniti nastupanje smrti. Konačno, veštak je dužan da prikupi nađeni biološki trag (krv, pljuvačka, sperma, urin i dr.), da ga opiše i sačuva za slučaj potrebe za biološkim veštačenjem.²⁵⁵ Kod pregleda i obdukcije začetka treba obratiti pažnju na njegovu starost, sposobnost za vanmaterični život i uzrok smrti, dok kod novorođenčeta treba utvrditi da li je rođeno mrtvo ili živo, koliko je dugo živelo, kao i vreme i uzrok smrti.²⁵⁶

Kada se utvrdi uzrok i vreme smrti, o tome se u najkraćem mogućem roku obaveštava punoletan član porodice umrlog koji ima pravo na neposredan pristup telu uz prisustvo doktora medicine koji je neposrednim pregledom utvrdio vreme i uzrok smrti, o čemu se onda sačinjava pismena beleška koju potpisuje član porodice. Član porodice ima pravo da odbije da pristupi telu, o čemu se takođe sačinjava beleška.²⁵⁷

Članovi porodice u svojstvu oštećenog ili oštećenog kao tužioca u postupku imaju pravo da razmatraju spise i razgledaju predmete koji služe kao dokaz, ali im se to pravo može privremeno uskratiti, ukoliko je predviđeno njihovo svedočenje, dok ne budu saslušani kao svedoci.²⁵⁸ Takođe, članovi porodice mogu dobiti kopije obdukcionog izveštaja putem Zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja, pod uslovom da ti izveštaji nisu iz nekog razloga proglašeni službenom ili kakvom drugom tajnom.

Troškove same obdukcije u načelu snosi obveznik plaćanja troškova lečenja umrlog lica, izuzev kada obdukciju zatraži doktor medicine koga je pozvala opština ili grad, nadležni sud ili član porodice umrlog. U ovim slučajevima troškove obdukcije snosi onaj ko je inicirao.²⁵⁹ Troškovi celokupnih forenzičkih istraga predstavljaju deo troškova celokupnog krivičnog postupka.²⁶⁰ Kada su u pitanju dela koja se gone po službenoj dužnosti, troškove je dužan da unapred isplati organ koji vodi postupak, a potom se oni naplaćuju od osobe kojoj je u presudi ili rešenju o obustavljanju postupka naloženo da naknadi troškove. Tada se određuje ukupan paušalni iznos u skladu sa dužinom i složenosti postupka kao i imovnim stanjem lica koje je obavezno da to plati.²⁶¹

Porodice žrtava u svojstvu oštećenih ili oštećenih, kao tužilaca kao i drugi učesnici u postupku, dužni su da, bez obzira na ishod postupka, snose troškove postupka koje su prouzrokovali svojom krivicom kao i odgovarajući deo paušalnog iznosa.²⁶² O ovim troškovima donosi se posebno rešenje protiv koga se može uložiti žalba o kojoj odlučuje veće sastavljeno za odlučivanje u drugom ili trećem stepenu.²⁶³ Članovi porodice žrtve koji učestvuju u postupku u svojstvu oštećenog kao tužioci, dužni su da nadoknade troškove postupka ako se postupak okonča oslobađajućom presudom za okrivljenog, presudom kojom se optužba odbija ili rešenjem o obustavi postupka. Oštećeni snosi troškove postupka ako odustane od predloga za gonjenje, izuzev kada okrivljeni izjavi da će ih sam snositi. Ukoliko je postupak obustavljen zbog smrti okrivljenog ili zbog zastarelosti krivičnog gonjenja koje se ne može pripisati krivici oštećenog kao tužioca, oni nisu dužni da snose troškove.²⁶⁴

Tokom istrage, oštećeni ima pravo da ukazuje na sve činjenice i da predlaže dokaze koje smatra važnim kako za sam postupak tako i za njetgov eventualni imovinsko-pravni zahtev.²⁶⁵

253 ZKP, čl. 138.

254 ZKP, čl. 140.

255 ZKP, čl. 138.

256 ZKP, čl. 139.

257 ZZZ, čl. 221.

258 ZKP, čl. 60.

259 ZZZ, čl. 223.

260 ZKP, čl. 224.

261 ZKP, čl. 224.

262 ZKP, čl. 278.

263 ZKP, čl. 24.

264 ZKP, čl. 228.

265 ZKP, čl. 59.

2.2.2. Proces ekshumacija masovnih grobnica

Na teritoriji Srbije masovne grobnice su otkrivene na tri lokacije: Batajnica, Petrovo Selo i Perućac. U masovnoj grobnici u Batajnici, pronađeno je osam jama, a u Petrovom selu dve.

Budući da domaće forenzičke institucije nisu bile u potpunosti spremne za ovakve poduhvate, pogotovo ne u pogledu specifičnih materijala potrebnih za ekshumacije masovnih grobnica, da bi sprečile da nedostatak sredstava uspori ili ugrozi tok iskopavanja međunarodne organizacije su brzo reakcijom blagovremeno pribave potrebne materijale i instrumente koji su omogućili da se iskopavanja izvrše u optimalnom vremenskom periodu uz minimalno oštećenje na ekshumiranim telima. MKSJ je odmah prebacio materijale kojima su raspolagali njihovi forenzički timovi u susednoj BiH, čime je omogućeno da se sa ekshumacijama u Srbiji počne, a zatim su pomoć u sredstvima pružili i OEBS, MKCK, dok je ICMP pored sredstava obezbedio i svoje stručnjake koji su na osnovu sporazuma koji je postignut između ove organizacije i Okružnog suda u Beogradu dobili dozvolu da učestvuju u procesu ekshumacija. Uzorci kostiju i zuba predati su ICMP-u koji je vršio DNK analizu.²⁶⁶

Budući da u Srbiji nije bilo uslova za sprovođenje DNK analize, krajem novembra 2001., Institut za sudsku medicinu u Beogradu, u saradnji sa MKSJ, je uzorke iz grobnice sa uzorcima rodbine nestalih, koje su prikupili Institut i ICMP, predao Nacionalnom institutu za toksikologiju [Instituto Nacional do Toxicologia] u Madridu koji je izvršio analizu i izveštaj predao Institutu i Kancelariji Tužilaštva MKSJ.²⁶⁷

Prilikom procesa ekshumacije i identifikacije tela pronađenih na ovim lokacijama, utvrđeno je da se radi o telima Albanaca koji su ubijeni na Kosovu. Proces ekshumacija su pratili predstavnici MKSJ-a, ICMP-a, OSCE-a, i FHP-a.²⁶⁸ FHP je, na osnovu izjava svedoka i članova porodica nestalih, podataka o predatim identifikovanim telima dobijenim od članova porodica ili od istražnog sudije Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu kao i na osnovu zapažanja samih posmatrača FHP-a, sačinio opsežan izveštaj,²⁶⁹ u kome su sadržani podaci o identitetu većine lica pronađenih u grobnicama kao i o tome na koji način su oni ubijeni i njihova tela premeštena u Srbiju.

266 Razgovor sa Anom Kron; Razgovor sa Dušanom Dunjićem; ICMP, Izveštaj o forenzičkom monitoringu u vezi s iskopavanjem i prikupljanjem ljudskih posmrtnih ostataka sa nekoliko povezanih lokacija u Batajnici, SCG, avgust - decembar 2002., april 2004.

267 MKSJ, Predmet Milošević (IT-02-54) "Kosovo, Hrvatska i BiH", Transkripti, svedočenje Viliama Fultona [William Fulton], istražitelja MKSJ, 28.05.2002., str. 5674-5675

268 Lična zabeleška autora izveštaja Ljiljane Hellman koja je prisustvovala ekshumaciji kao predstavnik Misije OEBS-a u Srbiji.

269 FHP, izveštaj Sudbina nestalih Albanaca na Kosovu, Beograd 2005;

Pregled masovnih grobnica u Srbiji²⁷⁰

Grobnica		Datum ekshumacije i obdukcije	Broj tela	Opis grobnice	Istražni tim/Prisutni
Batajnica	Batajnica „BA 01“	od 12.06.2001. do 27.06.2001.	38	Nalazi se na strelištu SAJ-a MUP-a Srbije u Batajnici. Površine oko 1 ara, širine 2 m — 7 m i dubine 4 m.	- Istražni sudija Okružnog suda u Beogradu Goran Čavlina - Tim Instituta za sudsku medicinu u Beogradu kojim je rukovodio prof. dr. Dušan Dunjić. - Tim arheologa koji je vodila dr Marija Đurić. - Okružni tužilac u Beogradu Rade Terzić - Kapetan MUP-a Srbije Dragana Karleuša - Posmatrači: ICMP, OEBS, MKSJ, FHP, MKCK
	Batajnica „BA 02“	od 16.07.2001. do 12.09.2001.	Najmanje 269 (255 tela i veliki broj slobodnih kostiju)	Na terenu SAJ-a, 300 metara od reke Dunav i oko kilometar južno od puta Beograd-Batajnica	- Istražni sudija Okružnog suda u Beogradu Milan Dilparić - Tim Instituta za sudsku medicinu u Beogradu kojim je rukovodio prof. dr. Dušan Dunjić. - Tim arheologa koji je vodila dr Marija Đurić. - Posmatrači ICMP, OEBS, MKSJ, FHP, MKCK
	Batajnica „BA 03“	od 17.06.2001. do 29.07.2002.	37 (arheološki izveštaj) 39 (rezultati autopsije)	na severnom delu strelišta SAJ-a, približne dužine 16,70 m, širine 2,80 m do 2,90 m i dubine 2,50 m	- Istražni sudija Okružnog suda u Beogradu Milan Dilparić - Tim Instituta za sudsku medicinu u Beogradu kojim je rukovodio prof. dr. Dušan Dunjić. - Tim arheologa koji je vodila dr Marija Đurić. -Viši forenzički arheolog Džon Sterenberg [Jan Sterenberg], ICMP -Viši forenzički antropolog Mark Skinner [Mark Skinner], ICMP - Posmatrači ICMP, OEBS, MKSJ, FHP, MKCK
	Batajnica „BA 04“	mesto odlaganja zemljišta iskopanog za vreme izgradnje drugih grobnica			
	Batajnica „BA 05“	od 08.08.2002. do 14.11.2002	293 (arheološki izveštaj) 287(rezultati autopsije)	12 nepravilno raspoređenih gomila tela	- Istražni sudija Okružnog suda u Beogradu Milan Dilparić - Tim Instituta za sudsku medicinu u Beogradu kojim je rukovodio prof. dr. Dušan Dunjić. - Tim arheologa koji je vodila dr Marija Đurić. -Viši forenzički arheolog Džon Sterenberg, ICMP - Posmatrači ICMP, MKSJ, FHP, MKCK
	Batajnica „BA 06“	od 19.08.2002. do 02.09.2002	Manji broj rasutih nagorelih ljudskih kostiju	oko 6 m x 7 m	- Istražni sudija Okružnog suda u Beogradu Milan Dilparić - Tim Instituta za sudsku medicinu u Beogradu kojim je rukovodio prof. dr. Dušan Dunjić. - Tim arheologa koji je vodila dr Marija Đurić. -Viši forenzički arheologa Džon Sterenberg, ICMP -Arheolog Hju Taler [Hugh Taler], ICMP - Posmatrači ICMP, MKSJ, FHP, MKCK
	Batajnica „BA 07“	od 04.11.2002. do 16.12.2002	Oko 74 (arheološki izveštaj)	dužine 14 m, širine od 2,8 m do 2,9 m i dubine 2,7 m.	- Istražni sudija Okružnog suda u Beogradu Milan Dilparić - Tim Instituta za sudsku medicinu u Beogradu kojim je rukovodio prof. dr. Dušan Dunjić. - Tim arheologa koji je vodila dr Marija Đurić. -Arheolog Hju Taler, ICMP - Posmatrači ICMP, MKSJ, FHP, MKCK
	Batajnica „BA 08“	od 21.11.2002. do 26.12.2002	2 i manji broj kostiju	4 m x 2,6 m	- Istražni sudija Okružnog suda u Beogradu Milan Dilparić -Viši forenzički arheologa Džon Sterenberg, ICMP - Tim Instituta za sudsku medicinu u Beogradu kojim je rukovodio prof. dr. Dušan Dunjić. - Tim arheologa koji je vodila dr Marija Đurić. -Arheolog Hju Taler, ICMP - Posmatrači ICMP, MKSJ, FHP, MKCK

270 Dopis Instituta za sudsku medicinu u Beogradu upućen istraživačima YIHR angažovanim na IW projektu po osnovu zahteva za Slobodan pristup informacijama od javnog značaja br. 06-5342 od 22.06.2007. koji je potpisao upravnik Instituta Prof. dr. Branimir Aleksandrić, 27.08.2007.; FHP, izveštaj Sudbina nestalih *Supra* n.; Okružni sud u Beogradu, Repatrijacija identifikovanih posmrtnih ostataka, dostupno na veb sajtu Okružnog suda u Beogradu: <<http://okruznisudbg.org.yu/content/2005/saopštenja/repatrijacija>>, posećen 03.05.2008.

Perućac		od 06.09.2001. do 14.09.2001	Prema podacima FHP-a najmanje 48 (26 celih i 52 dela tela) Prema podacima Okružnog suda 48	Na ušću rečice Dervente u jezero Perućac, oko 6 km od ulaska u hidrocentralu Perućac i oko 20 km od Bajine Bašte	-Istražni sudija Okružnog suda u Užicu -Tim patologa VMA, kojim je rukovodio dr. Zoran Stanković. - Tim arheologa koji je vodila dr Marija Đurić. - Opštinski tužilac iz Bajine Bašte, Dragan Manović, -Okružni tužilac iz Užica, Branimir Petronijević -Predsednik Okružnog suda u Užicu Ljubiša Radulović -Predsednika Opštinskog suda u Bajinoj Bašti Milana Radulović - Posmatrači ICMP, OEBS, MKSJ, FHP, MKCK	
Petrovo selo	Petrovo selo „PS I“	od 24.06.2001. do 27.06.2001	16	Prema podacima FHP-a 78 Prema podacima Okružnog suda u Beogradu 77	Na livadi, oko 350 m od zgrade Centra specijalnih jedinica MUP-a	-Istražni sudija Okružnog suda u Negotinu Milorad Momčilović -Tim Zavoda za sudsku medicinu iz Niša, na čijem se čelu nalazio prof. dr Vujadin Otašević - Posmatrači ICMP, MKSJ, FHP, MKCK
	Petrovo selo „PS II“		Oko 62		Oko 250 m od grobnice „PS I“ na uzvišenju među gustom šumom	-Istražni sudija Okružnog suda u Negotinu Milorad Momčilović - Tim Zavoda za sudsku medicinu iz Niša, na čijem se čelu nalazio prof. dr Vujadin Otašević - Posmatrači ICMP, MKSJ, FHP, MKCK

Prema oceni FHP-a zabrinjavajuća je činjenica da stručnjaci Instituta za sudsku medicinu u Beogradu nisu utvrđivali uzroke smrti na telima pronađenim u Batajnici, što može ukazivati na pokušaj da se onemogućiti korišćenje ovih dokaza u sudskim procesima. FHP poseduje kopije lekarskih izveštaja o smrti za trideset i dva lica pronađena u masovnim grobnicama u Batajnici, čije potvrde o smrti je sačinio Institut za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta u Beogradu.²⁷¹ U rubrici: „Stanje koje je dovelo do neposrednog uzroka smrti“, za ova tela upisano je: „Uznepredovale post mortalne promene. Neutvrđen uzrok smrti“. Forenzičari UNMIK Kancelarije za nestala lica i sudsku medicinu [Office on missing persons and forensics] (OMPF), koji su obdukciju ovih tela vršili nakon predaje tela UNMIK-a i nakon izvršene obdukcije tima Instituta za sudsku medicinu, ipak su uspeli da utvrde uzroke smrti za ova tela. Prema njihovim izveštajima, na osnovu uočljivih prostrelnih rana, utvrđeno je da je smrt u najvećem broju ovih slučajeva prouzrokovana metkom ispaljenim u glavu ili grudi. Tim stručnjaka VMA, koji je vršio obdukcije na lokaciji Perućac, utvrdio je da je u pojedinim slučajevima smrt nastupila ispaljivanjem projektila u potiljak.²⁷²

2.2.3. Provera informacija o postojanju grobnice u Raškoj

Početkom juna 2007. u mestu Rudnici kod Raške, pod nadzorom istražnog sudije Veća za razne zločine Okružnog suda u Beogradu Milana Dilparića, vršeno je iskopavanje radi provere informacija dobijenih od više pojedinaca da se u napuštenom kamenolomu nalaze zakopana tela Albanaca ubijenih tokom sukoba na Kosovu. Nekoliko dana je bagerima otkopavan teren. Prisutni su bili predstavnici UNMIK-a, OSCE-a, Predstavnik Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (MKCK) Krasimir Naumov, Veljko Odalović iz Komisije za nestala lica Vlade Srbije, Arif Mućoli iz Komisije za nestala lica Vlade Kosova i Haki Kosumi iz Udruženja porodica nestalih lica iz Prištine. Na ovoj lokaciji nisu pronađeni ljudski ostaci.²⁷³

Prema poverljivim informacijama kojima raspolaže FHP, iskopavanje je izvršeno na pogrešnoj lokaciji. Organi gonjenja Republike Srbije su naknadno primili informaciju o, prema ovom izvoru, tačnoj lokaciji ali nisu pristupili proveriti ove informacije.

271 Izveštaji o smrti lica: 2BA/002, 2BA/004, 2BA/018, 2BA/026, 2BA/062, 2BA/077, 2BA/082, 2BA/098, 2BA/110, 2BA/114, 2BA/118, 2BA/128, 2BA/132, 2BA/138, 2BA/161, 2BA/167, 2BA/171, 2BA/184, 2BA/200, 2BA/211, 2BA/212, 2BA/216, 2BA/221, 2BA/229, 2BA/233, 2BA/241, 2BA/242, 2BA/243, 2BA/247, 2BA/248, 2BA/251, 2BA/254.

272 FHP, izveštaj Sudbina nestalih *Supra* n.

273 Politika, M. Dugalić Provera podataka o masovnoj grobnici u kamenolomu, 06.06.2007., Str. A7; B92, Bez dokaza o masovnoj grobnici, 08.06.2007., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=06&dd=08&nav_id=250481>, posećen 22.05.2008.

2.3. Forenzička istraživanja u sklopu sistema međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima

Međunarodna krivičnopravna pomoć se pruža po odredbama međunarodnih ugovora ili u slučajevima koji nisu regulisani ugovorom u skladu sa domaćim zakonom o krivičnom postupku,²⁷⁴ i obuhvata izvršenje raznih dokaznih i drugih procesnih radnji, kao što su saslušanje okrivljenog, svedoka i veštaka, uviđaj, pretres prostorija i lica, zaplenu predmeta ili dostavljanje akata pismenih materijala i drugih predmeta.²⁷⁵ Domaći pravosudni organi molbe za pružanje međunarodne pravne pomoći inostranim organima podnose preko organa koji se određuje posebnim propisom. Ova oblast uređena je memorandumima potpisanim između Tužioca za ratne zločine i Republičkog javnog tužioca Republike Srbije sa državnim tužiocima Hrvatske i BiH. Prema ovim sporazumima, ovlašćena lica za koordinaciju saradnje u Republici Srbiji su zamenik Republičkog javnog tužioca i zamenik Tužioca za ratne zločine Republike Srbije, a u slučaju saradnje sa BiH i Tužilac za kontakt Savetodavne grupe tužilaca zemalja Jugoistočne Evrope [SEEPAG Prosecutorial Focal Point]. U Republici Hrvatskoj to su zamenik Glavnog državnog odvjetnika i zamenik Ravnatelja ureda za suzbijanje korupcije i organizovanog kriminaliteta i za kaznena djela iz nadležnosti ureda. U BiH, ovlašćeni su zamenik Glavnog tužioca Tužiteljstva/Tužilaštva Bosne i Hercegovine-rukovodilac Posebnog odeljenja za organizovani kriminal, privredni kriminal i korupciju, zamenik Glavnog tužioca Tužiteljstva/Tužilaštva BiH - rukovodilac Posebnog odeljenja za ratne zločine.²⁷⁶ U hitnim slučajevima, pod uslovom reciprociteta, molbe se mogu dostavljati putem Ministarstva unutrašnjih poslova.²⁷⁷

Ministarstvo pravde Republike Srbije je u maju 2004. zaključilo sa Misijom OEBS-a u SCG Memorandum o razumevanju u skladu sa Strategijom pružanja podrške u jačanju kapaciteta organa pravosuđa i policije u Republici Srbiji koju je OEBS usvojio 2003. Glavna komponenta Strategije je olakšavanje regionalne saradnje u predmetima ratnih zločina u skladu sa međunarodno priznatim standardima. U skladu sa tim, pokrenut je niz aktivnosti usmeren ka unapređenju regionalne saradnje u postupcima za ratne zločine. Jedna od najznačajnijih inicijativa je tzv. Palički proces, odnosno serija regionalnih sastanaka visokih predstavnika pravosuđa i nadležnih ministarstava u cilju razmatranja konkretnih modaliteta saradnje u postupcima za ratne zločine. Prvi sastanak održan je u novembru 2004. na Paliću.

Kao rezultat ovog procesa uobličeni su konkretni mehanizmi za poboljšanje saradnje. Potpisani su ranije spomenuti memorandumima između Tužioca za ratne zločine i Republičkog javnog tužioca Republike Srbije sa državnim tužiocima Hrvatske i BiH. Sledstveno tome ostvaren je niz konkretnih rezultata putem saradnje na konkretnim slučajevima.

Uspostavljanje regionalne saradnje u predmetima ratnih zločina predstavlja i preduslov koji se mora ispuniti da bi MKSJ ustupio predmete domaćim pravosudnim organima.²⁷⁸

2.4. Komisija za nestala lica Vlade Republike Srbije

Komisija Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica obrazovana je 1994.²⁷⁹ Nakon formiranja Državne zajednice SCG, Savet ministara je 14. novembra 2003. doneo Odluku o obrazovanju Komisije Saveta ministara za nestala lica, sa zadatkom da prati, proučava i utvrđuje predloge za rešavanje pitanja nestalih lica sa teritorije SCG u oružanim sukobima na prostoru bivše SFRJ kao i humanitarna pitanja njihovih porodica.²⁸⁰ Vlada je imenovala predsednika komisije Gvozdena Gagića i ostale članove.²⁸¹

274 ZKP, *Supra* n. , čl. 507.

275 ZKP, *Supra* n. , čl. 508.

276 Memorandum o saglasnosti u ostvarivanju i unapređenju saradnje u borbi protiv svih oblika teškog kriminala zaključen između Republičkog javnog tužilaštva i Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije i Tužiteljstva/Tužilaštva Bosne i Hercegovine, 01.07.2005.;

Memorandum o saglasnosti u ostvarivanju i unapređenju saradnje u borbi protiv svih oblika teškog kriminala zaključen između Republičkog javnog tužilaštva i Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije i Državnog odvjetništva Republike Hrvatske, 05.02.2005.

277 ZKP, *Supra* n. , čl. 508.

278 Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije, Regionalna Saradnja, Dostupno na veb sajtu Tužilaštva za ratne zločine: <http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/SARADNJA_LAT.htm>, posećen 12.04.2008.; MKSJ, Pravilnik o postupku i dokazima, IT/32/Rev. 41, 28.02.2008., Pravilo 1 Ibis Prosleđivanje optužnice drugom sudu

279 Odluka o osnivanju Komisije Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica, Službeni list SRJ br: 83/94, str. 1298.

280 Odluka o osnivanju Komisije Saveta ministara za nestala lica, Službeni list SCG br: 50/03

281 Rešenje o imenovanju predsednika i članova Komisije Saveta ministara za nestala lica, Službeni list SCG br: 50/03

Nakon odvajanja Crne Gore, Odlukom Vlade Srbije 8. juna 2006. obrazovana je Komisija za nestala lica Vlade Republike Srbije,²⁸² sa mandatom da se bavi rešavanjem problema nestalih lica u oružanim sukobima na prostoru bivše SFRJ i Kosova. Komisija je preuzela sve aktivnosti i obaveze Komisije saveta ministara za nestala lica SCG. Rad Komisije uređen je poslovníkom.²⁸³

U ekshumacijama koje je organizovala Komisija za nestala lica bilo je uključeno više organizacija i institucija, poput Instituta za sudsku medicinu u Novom Sadu, Instituta za sudsku medicinu na Vojno Medicinskoj Akademiji (VMA), Instituta za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta u Beogradu, Krimotehnike i radnika sekretarijata unutrašnjih poslova i radnika javnih komunalnih preduzeća. Ekshumacijama su u svojstvu posmatrača prisustvovali ekspertske timovi iz Hrvatske i BiH, a u skladu sa sporazumom o saradnji i antropolozi Međunarodne komisije za nestala lica (ICMP) i Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK).²⁸⁴

Komisija nije učestvovala u ekshumacijama masovnih grobnica Batajnica, Petrovo selo i Perućac koje su izvršene tokom 2001. i 2002., jer je nadležnost da se bavi nestalim licima sa Kosova dobila tek u novembru 2003. i u skladu sa svojim mandatom učestvovala u organizaciji identifikacija i primopredaja posmrtnih ostataka sa ovih lokacija UNMIK-u.²⁸⁵

Komisija realizuje aktivnosti u skladu sa svojim mandatom, planom rada za tekuću godinu, preuzetim obavezama na osnovu potpisanih međunarodnih i drugih dokumenata koja se odnose na problematiku nestalih lica i postignutim dogovorima sa drugim učesnicima u procesu.

2.5. Međunarodna komisija za nestala lica [International Commission on Missing Persons] (ICMP)

Organizacija ICMP je osnovana 1996. u gradu Lionu u Francuskoj, nakon samita G-7 zemalja, na inicijativu tadašnjeg predsednika SAD Bila Klintonu [Bill Clinton]. Mandat ove organizacije je da obezbedi saradnju državnih organa pri lociranju i identifikaciji nestalih tokom oružanih sukoba ili kršenja ljudskih prava kao i da im pomogne u sprovođenju ovih aktivnosti.²⁸⁶

Od osnivanja ICMP je angažovan na prostoru bivše Jugoslavije gde je, između ostalog, radio sa Komisijom za nestala lica SRJ/SCG/Vlade Republike Srbije. Sa tadašnjim Saveznim ministarstvom spoljnih poslova u Vladi SRJ potpisali su 2001. Memorandum o razumevanju.²⁸⁷ ICMP je, takođe, potpisao sporazum sa Koordinacionim Centrom Vlade Srbije za Kosovo kojim je bilo predviđeno njegovo učešće u iskopavanjima tela osoba nestalih u sukobima na Kosovu. U skladu sa potpisanim sporazumima, ova organizacija je tokom 2001. kao posmatrač i 2002., kao aktivni učesnik učestvovala u iskopavanju preko 800 posmrtnih ostataka iz grobnica na teritoriji Srbije. ICMP je uspeo da identifikuje preko 90 procenata ovih tela, a tokom leta 2006. izvršena je repatrijacija svih ekshumiranih posmrtnih ostataka, uključujući i one neidentifikovane.

ICMP je 2002. potpisao Sporazum o saradnji sa Komisijom Savezne vlade SRJ za humanitarna pitanja i nestale koja mu je omogućila da pomaže u pronalaženju osoba nestalih u konfliktima na prostorima Hrvatske i BiH u periodu između 1991. i 1995. Od potpisivanja ovog sporazuma, u Hrvatsku i BiH je vraćeno 300 tela nestalih.

Za potrebe identifikovanja tela iz masovnih grobnica prilikom ekshumacija u Srbiji 2001. i 2002., ICMP je otvorio laboratoriju za DNK analizu u Beogradu koju je posle prelaznog perioda prešla u vlasništvo Vlade Srbije.²⁸⁸

282 Odluka o osnivanju Komisije Vlade Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije br. 49/06, 73/06, i 116/06

283 Odluka o obrazovanju Komisije za nestala lica, Službeni glasnik Republike Srbije br. 49/06, 73/06 i 116/06

284 Republika Srbija, Komisija za nestala lica, dopis br.

285 Republika Srbija, Komisija za nestala lica, dopis br.

286 ICMP, Informator, dostupno na veb sajtu ICMP-a: <<http://www.ic-mp.org/wp-content/uploads/2007/12/fact-sheet-bos.pdf>>, posećen 12.05.2008.

287 Memorandum o razumevanju između ICMP-a i Saveznog ministarstva inostranih poslova SRJ [Memorandum of Understanding between ICMP and the e federal ministry of foreign affairs of the FRY], 2001.

288 Razgovor sa Anom Kron; Razgovor sa Dušanom Dunjićem

ICMP je zatražio da pomogne Srbiji u kompletiranju svih iskopavanja i identifikaciji i repatrijaciji posmrtnih ostataka. ICMP, stoga, nadgleda procese iskopavanja posmrtnih ostataka lica stradalih u konfliktima i pruža podršku civilnom društvu u predstavljanju porodica i osoba nestalih u konfliktima.

3. ARHIVE I ARHIVSKA GRAĐA U SRBIJI

3.1. Opšti pregled*

Uređenje oblasti arhiva i arhivske građe u Srbiji nije precizno uređeno pozitivnim propisima. U Srbiji ne postoji zakon o arhivskoj građi koji bi regulisao ovu materiju na republičkom nivou. Detaljnom analizom brojnih propisa kojima je uređena ova oblast,²⁸⁹ a koji se odnose na arhive i registre koji bi mogli sadržati informacije vezane za zločine počinjene tokom sukoba na prostoru bivše Jugoslavije tokom 1990.-ih, koju je sproveo YUCOM početkom 2008., konstatovano je da pravni okvir u ovoj oblasti karakteriše značajan broj ozbiljnih praznina u većini važećih propisa koji su uz to često anahroni. Neki od važećih pravilnika u ovoj oblasti usvojeni su još 1969.,²⁹⁰ dok ni jedan pravilnik niti uputstvo nije donet niti noveliran od 1999.

Osnovni zakon u ovoj oblasti je Zakon o arhivskoj građi SRJ iz 1998. koji se danas primenjuje, kao zakon republike Srbije.²⁹¹

Prema ovom zakonu arhivsku građu čine izvorni i reprodukovani na bilo koji način zabeleženi dokumentarni materijali od trajne vrednosti i značaja za nauku, kulturu i druge društvene potrebe. Registraturski materijal čini sav izvorni i reprodukovani na bilo koji način zabeležen dokumentarni materijal i knjige, kartoteke i druge evidencije o tom materijalu, iz koga nije odabrana arhivska građa.²⁹² Arhivski fond SRJ, odnosno Srbije, čine arhivska građa i registraturski materijal nastali u radu skupštine, predsednika Republike, vlade, ministarstava, drugih republičkih organa i organizacija, Vrhovnog suda, Republičkog državnog tužioca, Ustavnog suda, Narodne banke, Vojske, vojnih sudova, vojnih tužilaštava, Vojnog pravobranilaštva, Vrhovnog saveta odbrane; preduzeća ili drugih organizacija kojima je zakonom povereno vršenje javnih ovlašćenja; javnih preduzeća, javnih ustanova i drugih organizacija osnovanih zakonom i međunarodnih skupova čiji su organizatori organi Republike Srbije, odgovarajućih organa i organizacija prethodnih država u čijem sastavu se nalazila Srbija kao i organizacija političkog, sindikalnog i drugog udruživanja za delovanje na teritoriji Srbije kao i političkih, kulturnih, naučnih, javnih i drugih ličnosti čije su aktivnosti od interesa za Srbiju, ako se ta arhivska građa poveri nadležnom republičkom organu, odnosno organizaciji u skladu sa zakonom.²⁹³ Arhivska građa i registraturski materijal su u svojini Republike Srbije i predstavljaju kulturno dobro od opšteg interesa.²⁹⁴

*Zasnovano na analizi koju je za potrebe IW projekta izradio Milan Antonijević, YUCOM.

289 Zakon o arhivskoj građi Savezne republike Jugoslavije, "Službeni list SRJ", br. 12/98, 13/98; Pravilnik o uslovima za korišćenje registraturskog materijala i arhivske građe državnog sekretarijata za inostrane poslove diplomatskih i konzularnih predstavništava Jugoslavije u inostranstvu, "Službeni list SFRJ", br. 23/69; Pravilnik o korišćenju arhivske građe saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove, "Službeni list SFRJ", br. 47/89; Pravilnik o registrima arhivske građe, "Službeni glasnik RS", br. 24/97; Pravilnik o korišćenju arhivske građe saveznog sekretarijata za inostrane poslove, "Službeni list SFRJ", br. 49/87; Odluka o utvrđivanju funkcije matične ustanove Arhiva Vojvodine u Novom Sadu u oblasti zaštite arhivske građe i registraturskog materijala, "Službeni list APV", br. 11/2003; Uputstvo o postupku odabiranja arhivske građe, izlučivanju bezvrednog registraturskog materijala i o načinu primopredaje arhivske građe, Službeni glasnik SRS", br. 47/81; Odluku o utvrđivanju funkcije matične ustanove arhiva Vojvodine u Novom Sadu u oblasti zaštite arhivske građe i registraturskog materijala, "Službeni list APV", br. 11/2003; Uputstvo o načinu vođenja i korišćenja arhivske knjige, "Službeni glasnik SRS", broj 47/81; Uredba o listi kategorija registraturskog materijala i odabiranju i pripredaji arhivsek građe Savezne republike Jugoslavije, "Službeni list SRJ", br. 49/99; Uputstvo o načinu preuzimanja nadležnosti, odnosno poslova, radnika, sredstava, arhive i dokumentacije saveznih ministarstava i drugih saveznih organa i organizacija i službi Savezne vlade, čije se nadležnosti, odnosno poslovi preuzimaju, "Službeni list SRJ" broj 29/98; Uputstvo o načinu preuzimanja zaposlenih, poslova, sredstava, predmeta u radu, arhive i druge dokumentacije od strane Službe za zajedničke poslove saveznih organa, "Službeni list SRJ", broj 2/97; Rešenje o utvrđivanju teritorije arhiva, "Službeni glasnik RS", broj 7/96; Odluka o utvrđivanju arhivske građe od izuzetnog značaja koji se čuva u arhivima, "Službeni glasnik RS", broj 42/98; Pravilnik o kriterijumima za utvrđivanje podataka o Vojski Jugoslavije koji predstavljaju vojnu tajnu, stepen vojne tajne i mere za njihovu zaštitu "Službeni Vojni list 22/2002; Pravila službene prepiske za kancelarijsko poslovanje u Vojski Jugoslavije 1994. godine; Listom kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja u Vojski Jugoslavije (1999. godina), Uredba o načinu evidentiranja, obrade, čuvanja, korišćenja, zaštite i dostavljanja drugim nadležnim državnim organima informacija i dokumenata o poslovima iz nadležnosti Bezbednosno-informativne agencije, "Službeni glasnik RS", br. 68/2002.

290 Pravilnik o uslovima za korišćenje registraturskog materijala i arhivske građe državnog sekretarijata za inostrane poslove diplomatskih i konzularnih predstavništava Jugoslavije u inostranstvu, "Službeni list SFRJ", br. 23/69

291 Zakon o arhivskoj građi, *Supra* n.

292 Zakon o arhivskoj građi, *Supra* n., čl. 2.

293 Zakon o arhivskoj građi, *Supra* n., čl. 1. i 3.

294 Zakon o arhivskoj građi, *Supra* n., čl. 5.

Koristi se za naučno-istraživačke, stručne i druge potrebe pravnih i fizičkih lica kao i za potrebe ostvarivanja funkcija saveznih organa i organizacija.²⁹⁵ Arhivska građa postaje dostupna javnosti najkasnije 30, a u posebno propisanim slučajevima 50 godina od njenog nastanka, dok republički organi po potrebi mogu odrediti i kraće rokove.²⁹⁶

Krajnje nejasne i protivrečne procedure pretrage arhivske građe, navedene u zakonu i drugim pratećim aktima, još više otežavaju istražiteljima i istoričarima bilo kakav rad koji bi bio zasnovan na dokumentima iz obimne arhivske građe.

Važećim propisima prevelika ovlašćenja daju se npr. direktoru Bezbednosno informativne agencije (BIA)²⁹⁷, tako što je način evidentiranja, obrade, čuvanja, korišćenja, zaštite i dostavljanja drugim nadležnim državnim organima informacija i dokumenata ostavljen u potpunosti direktoru Agencije, na dalje uređivanje.

Prekršajna odgovornost predviđena je za propuste u sređivanju, registraciji i čuvanju arhivske građe kao i za nezakonito pribavljanje arhivske građe za sebe ili za drugo lice i za takve radnje su predviđene novčane kazne.²⁹⁸

Prisvajanje, prikrivanje, veće oštećenje ili uništavanje arhivske građe ili registarskog materijala ili njihovo iznošenje bez adekvatnog odobrenja zakonom se predviđa kao krivično delo za koje je propisana zatvorska kazna u trajanju od 3 meseca do 5 godina.²⁹⁹ Ovako određeno krivično delo je nepotpuno i nema stepenovanje otežavajućim okolnostima. Nije dat poseban značaj arhivskoj građi institucija poput vojske, policije, obaveštajnih i bezbednosnih službi koje bi mogle da sadrže značajne informacije vezane za povrede ljudskih prava i humanitarnog prava.

U Srbiji, međutim, ni jedna državna institucija nije se bavila sistematizovanjem podataka vezanim za eventualna kršenja ljudskih prava ili za zločine počinjene tokom sukoba u cilju njihovog otkrivanja, ali su se brojne institucije bavile skrivanjem i uništavanjem takvih podataka.

Tužilaštvo MKSJ je konstantno nailazilo na ozbiljne probleme u pribavljanju dokumenta i pristupu arhivama u Srbiji,³⁰⁰ čak i kada su u pitanju bile informacije koje su se ticale srpskih žrtava.³⁰¹

3.2. Uništavanje arhiva Republičke službe državne bezbednosti

Služba državne bezbednosti je nakon pada Miloševićevog režima 7. oktobra 2000., na sastanku vrha Republičke službe državne bezbednosti (RDB), donela odluku o uništavanju dosijea ove službe za period 1998. - 2000. Novinari televizije B92 i nedeljnika „Vreme“ došli su do dokumenta - depeše br. 3210 koju je 6. oktobra 2000. tadašnji načelnik RDB-a Radomir Marković uputio svim načelnicima centra RDB-a u kojoj se, između ostalog, naređuje hitno uništenje dokumentacije. Samo u sedištu RDB u Beogradu uništeno je 11.490 dokumenata, uključujući i mikrofilmove, a dokumentacija je uništavana u Centrima RDB-a širom Srbije, gde je spaljeno ukupno 363.638 dokumenata.³⁰² B92 je 2001. godine svu dokumentaciju dostavio Tužilaštvu, ali je istraga pokrenuta samo protiv Radomira Markovića.³⁰³

295 Zakon o arhivskoj građi, *Supra n.*, čl. 20.

296 Zakon o arhivskoj građi, *Supra n.*, čl. 21.

297 Član 8. Uredbe o načinu evidentiranja, obrade, čuvanja, korišćenja, zaštite i dostavljanja drugim nadležnim državnim organima informacija i dokumenata o poslovima iz nadležnosti Bezbednosno informativne agencije, "Službeni glasnik RS", br. 68/2002 propisuje da "Način evidentiranja, obrade, čuvanja, korišćenja, zaštite i dostavljanja drugim nadležnim državnim organima informacija i dokumenata, u skladu sa ovom uredbom, bliže će internim uputstvima urediti direktor Agencije."

298 Zakon o arhivskoj građi, *Supra n.*, čl. 32. i 33.

299 Zakon o arhivskoj građi, *Supra n.*, čl. 31.

300 Vidi npr. MKSJ, Saopštenje za javnost, Obraćanje tužioca Brammertza Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija, 04.06.2008.

301 Vidi npr. MKSJ, Saopštenje za javnost, Obraćanje tužiteljke Karle Del Ponte Savezu bezbednosti Ujedinjenih nacija, 30.10.2002.

302 Dokumenta o uništavanju dokumentacije u Centrima RDB u Valjevu, Zrenjaninu, Užicu, Kraljevu, Leskovcu, Vranju, Kragujevcu, Sremskoj Mitrovici, Smederevu, Zaječaru, Nišu, Požarevcu i KC RDB za KiM – Niš, kao i u Kabinetu načelnika RDB i u V Upravi RDB, a na osnovu 36 odluka načelnika RDB dostupna je na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2004&mm=11&dd=17&nav_id=155968&nav_category=11>, posećen 11.05.2008.

303 Depeša Načelnika Resora državne bezbednosti Radomira Markovića broj 3210, od 06.10.2000; B92, Emisije, Insajder: Rukopisi ne gore, 1. deo, emitovana 15. 11. 2004., transkript emisije dostupan na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2004&mm=11&dd=17&nav_id=155968&nav_category=11>, posećen 11.05.2008.; B92, DB uništio preko 35.000 stranica, 17. 11. 2004., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2004&mm=11&dd=17&nav_id=155968&nav_category=11>, posećen 11.05.2008.

3.3. Komisija Generalštaba Vojske Jugoslavije za saradnju sa MKSJ

Istovremeno, Slobodan Milošević je za potrebe svoje odbrane pred MKSJ imao na raspolaganju dokumentaciju iz poverljivih vojnih arhiva i analize RDB-a koje mu je dostavljao njegov tim odbrane.³⁰⁴ Za potrebe njegove odbrane, dokumentaciju je sistematizovala i prosledivala Komisija Generalštaba Vojske Jugoslavije koja je formirana u proleće 2001. gotovo u tajnosti i za koju se u javnosti saznalo tek kada je ukinuta. Odluku o njenom ukidanju doneo je početkom aprila 2003. kabinet, tada novog ministra odbrane Borisa Tadića. Tadašnji ministar inostranih poslova Goran Svilanović navodi da ova Komisija nikada nije ponudila rezultate svog istraživanja Nacionalnom savetu za saradnju sa Haškim tribunalom na čijem se čelu Svilanović tada nalazio, iako je bila obavezna da to učini. Sa Komisijom nisu sarađivali ni Nacionalni savet, niti MKSJ. Svilanović je naveo i podatak da je Komisija raspolagala sa 14.000 dokumenata iz vojnih arhiva i izrazio sumnju da je ona bila osnovana isključivo sa ciljem da pomogne Miloševiću u pripremanju odbrane pred MKSJ, ali je ostavio i mogućnost da je namera bila da se kontroliše dokumentacija koja bi mogla da dovede do optužnica protiv pripadnika Vojske.³⁰⁵

Komisiju su osnovali tadašnji ministar odbrane Slobodan Krapović i načelnik Generalštaba VJ general Nebojša Pavković. U njenom sastavu su se nalazila 28 penzionisanih oficira VJ i jedan aktivni oficir, general Zlatan Terzić. Među penzionisanim generalima u sastavu Komisije nalazili su se nekadašnji načelnik Kontra obaveštajne službe (KOS-a) general Geza Farkaš i nekadašnji zamenik Ratka Mladića general Milan Gvero. Članovi Komisije su iz saveznog budžeta za svoj rad bili plaćeni 350 dinara na sat, što je, prema prosečnom kursu evra³⁰⁶ u periodu u kome je Komisija postojala, iznosilo oko 5.5 EUR.³⁰⁷

3.4. Skrivanje transkripata sednica Vrhovnog saveta odbran

Tužilaštvo MKSJ je u jesen 2002. od SRJ zatražilo uvid u zapisnike sa sastanaka Vrhovnog saveta odbrane (VSO) za period od 1993. do 1997. Predstavnici SRJ nisu želeli da predaju pomenute zapisnike i zahtevali su da se na ova dokumenta stave zaštitne mere.³⁰⁸ Predstavnici SRJ, Goran Svilanović i Vladimir Đerić, objasnili su tadašnjoj tužiteljici MKSJ Karli Del Ponte [Carla Del Ponte] da im je garancija tajnosti ovih dokumenata izrazito značajna zbog postupka koji se protiv njihove zemlje vodi pred Međunarodnim sudom pravde [International Court of Justice] (ICJ) po tužbi BiH za genocid, jer ne žele da oni budu u tom postupku upotrebljeni kao dokaz suprotne strane. Sud je odobrio da se zaštitne mere uvedu za određene delove zapisnika sa 41. i 43. sednice VSO, čemu se glavna tužiteljica nije protivila, smatrajući da je to jedini način da se postigne kompromis i dođe do potrebnih dokaza. Upotreba ovih dokumenata je tako ograničena samo na postupak protiv Miloševića, uz zabranu obelodanjivanja sadržaja zaštićenih dokumenata javnosti, uključujući i njihovo eventualno citiranje u presudi kao i davanje na uvid drugim pravosudnim institucijama.³⁰⁹

U pomenutom postupku pred ICJ zastupnici BiH su tražili od Suda da naloži Srbiji da dostavi neredigovane zapisnike. Sud je odbio ovaj zahtev, uz obrazloženje da je BiH imala na raspolaganju i obilato koristila drugu dokumentaciju dobijenu iz arhive MKSJ, te da je izvedeno dosta dokaza vezanih za odnos vlasti u SRJ i u RS pa da smatra da dodatna dokumentacija nije potrebna.³¹⁰ (205 i 206)

Nakon što je Srbija u postupku pred ICJ oslobođena odgovornosti za direktno izvršenje genocida, nekadašnji tužilac tužilaštva MKSJ u postupku protiv Miloševića, koji je u međuvremenu napustio MKSJ, Britanac Džefri Najls [Geoffrey Nice], u pismu upućenom zagrebačkim dnevnim novinama „Jutarnji list“, optužio je glavnu tužiteljku MKSJ Karlu Del Ponte da se, suprotno sugestijama tima tužilaštva u postupku protiv Miloševića, nagodila sa

304 BETA, Milošević koristi poverljive arhive, 26. 02. 2005.

305 DANAS, S. Sikavica, KOS pod kontrolom civilne vlasti, 19. - 20. 04. 2003.

306 Narodna banka Srbije, Kursna lista na dan, dostupno na veb sajtu NBS: <<http://www.nbs.yu/internet/latinica/scripts/ondate.html>>, posećen 11.05.2008.

307 VREME, N.Lj.Stefanović, Ukidanje vojne komisije za saradnju sa Tribunalom: Topčiderski Hag, br. 641, 17.04.2003.

308 MKSJ Pravilnik o postupku i dokazima, Pravilo 54bis

309 F. Artman, Mir i Kazna, Bybook, Sarajevo, 2007. str. 75. – 81.; K.Del Ponte, Lov – Ja i ratni Zločinci [Carla Del Ponte, La Caccia – Io e i criminali di guerra] Milano, Feltrinelli 2008.

310 ICJ, Presuda, BiH protiv SCG, Spor koji se odnosi na primenu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, 26.02.2007., p. 205. i 206.

Beogradom da se sporni transkripti zaštite, čime je oštetila BiH kao i Hrvatsku koja je, takođe, podnela tužbu za genocid protiv Srbije pred ICJ.³¹¹

Del Ponte je odbacila ovakve optužbe, ističući da je odluku o stavljanju zaštite na dokumenta, u skladu sa pravilima, doneo Sud kao i da je sam ICJ odlučio da ne izda naredbu da mu se dostave neredigovana dokumenta.³¹² Obrazloženje koje je dala tužiteljka u svojoj knjizi potvrđuje i nekadašnja glasnogovornica Tužilaštva Florans Artman [Florence Hartmann].³¹³

3.5. Arhivi koji bi mogli sadržati informacije vezane za period sukoba

Pitanje dostupnosti arhiva vezanih za period sukoba 1990.-ih još nije otvoreno, jer još nije proteklo 30. godina od tih događaja. Međutim, zbog neadekvatne regulative u ovoj oblasti nije moguće doći ni do pouzdanih informacija koji bi arhivi zaista mogli da sadrže relevantne podatke. Arhiv Srbije i Vojni arhiv bi, sasvim izvesno, mogli da sadrže relevantnu građu. Tokom prethodne dve godine, YUCOM je putem zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja, koji je uputio svim poznatim civilnim arhivima u Srbiji, pokušao da sazna da li ove institucije sadrže ovakvu građu, ali odgovori su bili negativni.³¹⁴ Od Vojnog arhiva YUCOM je dobio informaciju da ova institucija upravo preuzima "u skladu sa naređenjima ministra odbrane arhivsku građu iz perioda 1991. do 1999. godine", ali da još nije započeo sa radom na njenom sređivanju, te da ona nije označena i grupisana, tako da ne postoje podaci o tome na šta se konkretno odnose postojeći dokumenti.³¹⁵

YUCOM-u je poznato da postoji i tzv. „Predsednički arhiv“ koji je pripadao nekadašnjem saveznom predsedniku, a nalazio se u Palati federacije. Pristup ovom arhivu bio je mogući jedino uz pismenu dozvolu predsednika. Ta građa se tu nalazila samo dok se po isteku zakonskog roka od 30 godina ne bi prebacila u državni arhiv. Dozvolu za pristup ovom arhivu dobila su dvojica članova tadašnje Komisije za istinu i pomirenje, profesori Mihajlo Vojvodić i Ljubodrag Dimić. Međutim, oni su za potrebe svojih istraživanja samo kopirali manju količinu dokumentacije koja se odnosila na raspad SFRJ, dok ih dokumentacija iz perioda rata u tom trenutku nije interesovala, iako im je bilo poznato da se nalazila u tom arhivu.³¹⁶ Budući da ta građa još uvek nije dostupna javnosti, YUCOM nije uspeo da putem zahteva za pristup informacijama od javnog značaja sazna gde se ona nalazi i šta je u njoj sadržano.³¹⁷

Arhiv Srbije je krajem 2007. preuzeo dokumenta i dosijee od BIA, među kojima se nalazi više od 300.000 dokumenata i oko 50.000 dosijea građana. Međutim, ova građa još uvek nije sređena, a i nejasno je, koliko je značajna ako se uzme u obzir činjenica da je ogromna količina dokumentacije spaljena. Direktor Arhiva Srbije navodi da je svestan koliki značaj za jedno demokratsko društvo ima potreba da se ovakva građa učini dostupnom, naročito žrtvama režima, ali da, prema njegovoj proceni, Arhiv Srbije još dugo vremena neće biti u mogućnosti da sredi građu koju čuva u svojoj arhivi.³¹⁸

3.6. Značaj i pitanje sudbine arhiva MKSJ

Pitanje arhive MKSJ je, kao što su to istakle gotovo sve grupe na konsultacijama u okviru regionalne inicijative za osnivanje REKO, krucijalno za sve na prostoru bivše Jugoslavije koji se na bilo koji način bave pitanjima suzbijanja nekažnjivosti i tranzicione pravde uopšte. Naime, tokom 15 godina svog rada, MKSJ je prikupio ogromnu količinu

311 JUTARNJI LIST, O.Obad, Carla Del Ponte nagodila se s Beogradom, 14.04.2007.

312 JUTARNJI LIST, O.Obad, Nemam deal sa Beogradom, 16.04.2007.; Del Ponte, Lov, *Supra* n.

313 F.Artman, Mir i Kazna, *Supra* n.

314 Dopisi YIHR.

315 Dopis YIHR.

316 Razgovor sa Ljubodragom Dimićem, *Supra* n.

317 Dopis.

318 B92, Perišić: Dosijei BIA još nedostupni, 21. 11. 2007., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=11&dd=21&nav_id=273188&nav_category=11>, posećen 12.05.2008.

dokumentacije u kojoj su sadržane detaljne informacije o skoro svim značajnim događajima na području bivše SFRJ tokom devedesetih godina, što ga čini dragocnim. Tu se nalaze originalni dokumenti, stručni izveštaji veštaka, mnogobrojna svedočenja glavnih aktera ovih događaja, žrtava, njihovih porodica i onih koji su u zločinima učestvovali.³¹⁹ Stoga je veoma značajno da po završetku rada MKSJ njegov arhiv bude dostupan organima gonjenja i pravosudnim institucijama u regionu, porodicama žrtava, medijima, istraživačima i svima koji su zainteresovani za proučavanje događaja vezanih za ratove u bivšoj Jugoslaviji.³²⁰ Ovaj arhiv može biti veoma značajan faktor u postizanju stabilnosti u regionu, jer putem dokazanih i dokumentovanih činjenica može i treba da posluži „pomirenju“, odnosno ujedinjenju novije istorije u regionu, bez predrasuda, manipulacija informacijama, negiranja ili relativizacije. Na taj način, ovaj arhiv bi u ovim zemljama mogao da doprinese stvaranju atmosfere u kojoj neće postojati opasnost od ponavljanja zločina.³²¹

Više od trećine zvaničnika i službenika institucija koje su nosioci procesa suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji, takođe, veruju da arhive MKSJ treba učiniti dostupnim pravosudnim institucijama svih zainteresovanih država na prostoru bivše Jugoslavije, a većina smatra da ova arhiva ne treba da bude smeštena u bilo kojoj od zemalja bivše Jugoslavije.³²²

Vidimo da postoji saglasnost oko jasne potrebe da se ovi arhivi učine dostupni javnosti, pre svega na prostoru bivše Jugoslavije. Konsenzus postoji i oko toga da ovaj arhiv, na lak i jednostavan način, mora biti dostupan što širem krugu ljudi, da mora biti na adekvatan način obezbeđen i stručno uređen i organizovan.³²³ Iz ugla svake profesije poseban značaj ima neki aspekt potencijalnog rešenja, pa je tako za pravosuđe značajno da u arhiv budu uvršćeni i interni izveštaji koje su tužioci i sudska veća koristili da bi sumirali određene faze istraga, grupe dokaza i slično, jer bi bez toga za njih praktično bilo izgubljeno dragoceno petnaestogodišnje iskustvo MKSJ.³²⁴ Za MUP je pak jedino važno da im bude obezbeđen nesmetan i potpun pristup arhivu, ma gde se on nalazio.³²⁵ Ipak pitanje gde bi arhiv trebalo da bude i ko bi trebalo da se brine o njemu i dalje je nerešeno.

Sledeće veoma značajno pitanje za Srbiju je pitanje na koji način će biti izvršena klasifikacija kojom će se odrediti šta će od dokumentacije sadržane u toj arhivi biti javno, a šta ne.³²⁶ Veliki deo ove arhive je očitó javan i dosta toga je već dostupno posredstvom veb sajta MKSJ.³²⁷ Ipak, moraju biti klasifikovani i na adekvatan način zaštićeni iskazi i dokumenta vezana za zaštićene svedoke, mora biti rešeno pitanje mogućnosti korišćenja ove dokumentacije u novim postupcima i konačno i pitanje na koji način će se brinuti o zaštiti podataka o ličnosti koja je takođe neefikasno rešena. Čini se da je jasno da pitanje klasifikacije mora velikim delom biti prepušteno pravosuđu, ali problem predstavlja činjenica da jedinstveno rešenje ne postoji, čak ni okvirno.³²⁸

3.7. Prva konkretna rešenja vezana za arhive MKSJ

Prvi koraci u rešavanju pitanja arhiva MKSJ u Srbiji načinjeni su kao i većina pitanja vezanih za procese tranzicione pravde, u nevladinom sektoru. Tako je FHP postigao sporazum sa Sekretarijatom MKSJ, na osnovu koga je u februaru 2005. započeo sa kopiranjem haške arhive. Uz podršku američkog Kongresa, FHP je u Hagu formirao tim za transfer haške arhive. Ovaj tim snima u DVD formatu tekuća i završena suđenja i kopira dokumentaciju koja se nalazi u sudskoj bazi podataka a koja sadrži dokazne predmete, izjave svedoka, ekspertske izveštaje i

319 Vidi: Izlaganje Florans Artman [Florence Hartmann] na Konferenciji za štampu Upravnog odbora FHP-a, Sudbina nestalih i budućnost Haške arhive, 17.06.2008., dostupno na veb sajtu FHP-a: < <http://www.hlc-rdc.org/Outreach/Konferencije-okrugli-stolovi-seminari/Konferencija-za-stampu-Upravnog-odbora-Fonda-za-humanitarno-pravo/1042.sr.html>>, posećen 24.06.2008.

320 Vidi: Izlaganje Nataše Kandić, izvršne direktorke FHP-a na skupu Rasprava o budućnosti arhive Haškog tribunala koji je organizovao FHP 21. marta 2008., snimak dostupan na veb sajtu You Tube: <<http://youtube.com/watch?v=ISX7dj2IC0s>>, posećen 17.05.2008.

321 Vidi: Izlaganje Florans Artman, *Supra* n.

322 Percepcijska studija, *Supra* n. 222.

323 Vidi: Izlaganje Florans Artman, *Supra* n. ; Izlaganje Dragana Popovića, YIHR, Rasprava o budućnosti arhive, *Supra* n.

324 Vidi: Izlaganje Miroslava Alimpića, Istražnog sudijske Okružnog suda u Novom Sadu, *Supra* n. ;

325 Vidi: Izlaganje Gorana Markovića, Služba za otkrivanje ratnih zločina MUP-a Srbije, *Supra* n. ;

326 Vidi: Izlaganje Rodoljuba Šabića, poverenika za informacije od javnog značaja, *Supra* n.

327 Vidi: Izlaganje Silvije Panović-Đurić, Pravnok savetnika Kancelarije Saveta Evrope u Beogradu, *Supra* n. ; Izlaganje Matiasa Hellmana, Predstavnik sekretarijata ICTY u Beogradu, *Supra* n. ;

328 Vidi: Izlaganje Silvije Panović-Đurić, Pravnok savetnika Kancelarije Saveta Evrope u Beogradu, *Supra*

prateću sudsku dokumentaciju. Cilj projekta je prebacivanje javnog dela arhive u FHP, kako bi bila korišćena za pokretanje krivičnih postupaka, društvenog dijaloga o prošlosti i stvaranje uslova da se ova dokumentacija učini dostupnom najširoj javnosti.³²⁹

4. PRISTUP INFORMACIJAMA OD JAVNOG ZNAČAJA

Pravo na obaveštenost garantovano je Ustavom Srbije u kome se navodi da svako ima pravo da istinito, potpuno i blagovremeno bude obavešten o pitanjima od javnog značaja i da su sredstava javnog obaveštavanja dužna da to pravo poštuju kao i da svako ima pravo na pristup podacima koji su u posedu državnih organa i organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja u skladu sa zakonom.³³⁰

Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja³³¹ stupio je na snagu 13. novembra 2004., kao rezultat četvorogodišnjeg dijaloga i pritiska jednog broja organizacija civilnog društva i medija na institucije izvršne i zakonodavne vlasti.³³² Narodna skupština je 22. decembra 2004. donela Odluku o izboru Rodoljuba Šabića na funkciju Poverenika za informacije od javnog značaja³³³.

Zakonom o slobodnom pristupu uređuju se prava građana na pristup informacijama od javnog značaja kojima raspolaze organi javne vlasti, radi ostvarenja i zaštite interesa javnosti da zna, slobodnog demokratskog poretka i otvorenog društva.³³⁴ Informaciju od javnog značaja zakon definiše kao informaciju, sadržanu u određenom dokumentu, kojom raspolaze organ javne vlasti koja je nastala u radu ili u vezi sa radom organa javne vlasti, a odnosi se na sve ono o čemu javnost ima pravo da zna. Da bi informacija imala ovaj status nije bitno da li je njen izvor organ javne vlasti ili koje drugo lice, nije bitan nosač informacije (papir, traka, film, elektronski mediji i sl.) na kome se nalazi dokument koji sadrži informaciju, datum nastanka informacije, način saznavanja informacije, niti su bitna druga lična svojstva informacije.³³⁵ Organom javne vlasti smatra se državni organ, organ teritorijalne autonomije ili lokalne samouprave, zatim organizacija kojoj je povereno vršenje javnih ovlašćenja i pravno lice koje osniva ili finansira državni organ.³³⁶

Opravdani interes javnosti da zna postoji uvek kada se radi o informacijama koje se odnose na ugrožavanje, odnosno zaštitu zdravlja stanovništva i životne sredine, a kada se radi o svim drugim informacijama, takođe, se smatra da opravdani interes javnosti da zna postoji, ali je ostavljena mogućnost da organ vlasti dokaže suprotno. Dakle, pravo javnosti da zna zakonska pretpostavka i teret dokazivanja da ta pretpostavka nije ispunjena leži na organu vlasti.³³⁷

Svako ima pravo da mu bude saopšteno da li organ vlasti poseduje određenu informaciju od javnog značaja, odnosno da li mu je ta informacija dostupna. Takođe, svako ima pravo da mu se informacija od javnog značaja učini dostupnom, odnosno da mu se omogućiti uvid u dokument koji je sadrži i da ga kopira kao i da mu se, na zahtev, kopija dokumenta uputi poštom, faksom, elektronskom poštom ili na drugi način.³³⁸

Zakon sadrži i antidiskriminacionu odredbu koja garantuje da ovo pravo pripada svima pod jednakim uslovima, bez obzira na državljanstvo, prebivalište, boravište, odnosno sedište, ili lično svojstvo, kao što je rasa, veroispovest, nacionalna i etnička pripadnost, pol i slično.³³⁹

329 FHP, Transfer haške arhive, dostupno na veb sajtu FHP-a: <<http://www.hlc-rdc.org/Outreach/Konfrencije-okrugli-stolovi-seminari/Konferencija-za-stampu-Upravnog-odbora-Fonda-za-humanitarno-pravo/1042.sr.html>>, posećen 19.05.2008.

330 Ustav Srbije 2006, *Supra* n., čl. 51.

331 Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Službeni glasnik Republike Srbije br. 120/04,

332 Koalicija za slobodu pristupa informacijama, Dr J. Jelinčić, izvršni direktor Fonda za otvoreno društvo, Uvodna reč, 05.06.2005., dostupno na veb sajtu Fonda za otvoreno društvo u Srbiji: <http://www.spikoalicija.fosserbia.org/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=44>, posećen 17.04.2008.

333 Odluka o izboru Poverenik za informacije od javnog značaja, Službeni glasnik Republike Srbije br. 137/04, str. 5.

334 Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 1.

335 Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 2.

336 Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 3.

337 Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 4.

338 Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 5.

339 Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 6.

Izuzetno, prava iz ovog zakona se mogu ograničiti samo ukoliko je to neophodno u demokratskom društvu radi zaštite od ozbiljne povrede pretežnijeg interesa zasnovanog na ustavu ili zakonu.³⁴⁰ Sledstveno tome, organi vlasti mogu uskratiti tražiocu uvid u informaciju ukoliko bi time:

1. ugrozio život, zdravlje, sigurnost ili koje drugo važno dobro nekog lica;
2. ugrozio, omeo ili otežao sprečavanje ili otkrivanje krivičnog dela, optuženje za krivično delo, vođenje pretkrivičnog postupka, vođenje sudskog postupka, izvršenje presude ili sprovođenje kazne, ili koji drugi pravno uređeni postupak, ili fer postupanje i pravično suđenje;
3. ozbiljno ugrozio odbranu zemlje, nacionalnu ili javnu bezbednost, ili međunarodne odnose;
4. bitno umanjio sposobnost države da upravlja ekonomskim procesima u zemlji, ili bitno otežao ostvarenje opravdanih ekonomskih interesa;
5. učinio dostupnim informaciju ili dokument za koji je propisima ili službenim aktom zansovanim na zakonu određeno da se čuva kao državna, službena, poslovna ili druga tajna, odnosno koji je dostupan samo određenom krugu lica, a zbog čijeg bi odavanja mogle nastupiti teške pravne ili druge posledice po interese zaštićenih zakonom koji pretežu nad interesom za pristup informaciji.³⁴¹

Ukoliko je informacija već objavljena i dostupna u zemlji ili na internetu, organ vlasti nije obavezan da pruži uvid u informaciju tražiocu.³⁴²

Ako tražilac zloupotrebljava pravo na slobodan pristup informacijama od javnog značaja, a naročito ukoliko je traženje nerazumno, učestalo, kada se ponavlja zahtev za istim ili već dobijenim informacijama, ili kada se traži preveliki broj informacija, organ vlasti nije obavezan da pruži uvid u traženu informaciju.³⁴³

U slučaju da se ostvarivanjem prava na pristup informacijama od javnog značaja može povrediti nečije pravo na privatnost, pravo na ugled ili neko drugo pravo lica na koje se tražena informacija lično odnosi, organ vlasti može tražiocu uskratiti uvid u informaciju, osim ako lice o kome se radi na to pristane, ako se radi o ličnosti, pojavi ili događaju od interesa za javnost, a naročito ako se radi o nosiocu državne i političke funkcije i ako je informacija važna s obzirom na funkciju koju to lice vrši i ako se radi o licu koje je svojim ponašanjem, naročito u vezi sa privatnim životom, dalo povoda za traženje informacije.³⁴⁴

4.1. Postupak podnošenja zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja

Tražilac podnosi zahtev organu vlasti. Zahtev mora sadržati naziv organa vlasti, ime, prezime i adresu tražioca kao i što precizniji opis informacije koja se traži. Nije obavezno navesti razloge zbog kojih se zahtev podnosi. Ako zahtev ne sadrži sve potrebne podatke, organ vlasti dužan je da pouči tražioca o tome kako da dopuni zahtev. Rok za dopunu iznosi 15 dana. Takođe, organ vlasti je dužan da omogući pristup informacijama i na osnovu usmenog zahteva tražioca koji se saopštava u zapisnik.³⁴⁵

Organ vlasti dužan je da bez odlaganja, a najkasnije u roku od 15 dana od prijema zahteva, tražioca obavesti o posedovanju informacije, stavi mu na uvid dokument koji sadrži tu informaciju, odnosno izda mu ili uputi kopiju tog dokumenta. Ako organ vlasti ne odgovori u roku na zahtev, tužilac može uložiti žalbu Povereniku za pristup informacijama od javnog značaja.

Ako organ vlasti odbije, u celini ili delimično, da odgovori na zahtev za slobodan pristup informacijama od javnog značaja dužan je da donese rešenje o odbijanju zahteva i da to rešenje pismeno obrazloži kao i da pruži pouku o pravnom leku protiv takvog rešenja.³⁴⁶ Ukoliko organ vlasti ne poseduje dokument koji sadrži traženu informaciju,

³⁴⁰ Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 8.

³⁴¹ Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 9.

³⁴² Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 10.

³⁴³ Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 13.

³⁴⁴ Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 14.

³⁴⁵ Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 15.

³⁴⁶ Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 16.

proslediće zahtev Povereniku i obavestiće Poverenika i tražioca o tome u čijem se posedu, po njegovom znanju, dokument nalazi.³⁴⁷

Zbog ćutanja organa vlasti i odbijanja zahteva za pristup informacijama, tražilac može da uputi žalbu Povereniku u roku od 15 dana. Žalba se, međutim, ne može izjaviti protiv rešenja Narodne skupštine, predsednika Republike, Vlade Republike Srbije, Vrhovnog suda Srbije, Ustavnog suda i Republičkog javnog tužioca. Protiv ovih rešenja može se pokrenuti samo upravni spor.³⁴⁸

Poverenik donosi rešenje najkasnije u roku od 30 dana od predaje žalbe, pošto prethodno omogućiti organu vlasti da se pismeno izjasni, a po potrebi i tražiocu. Poverenik će odbaciti žalbu koja je nedopuštena, neblagovremena i izjavljena od strane neovlašćenog lica³⁴⁹. Organ vlasti je dužan da dokaže da je postupao u skladu sa svojim obavezama predviđenim ovim zakonom. Protiv rešenja Poverenika može se pokrenuti upravni spor.³⁵⁰ Rešenja i zaključci poverenika su obavezujući. Izvršenje rešenja i zaključaka Poverenika, u slučaju potrebe, obezbeđuje Vlada republike Srbije.³⁵¹

Zakon predviđa prekršajnu odgovornost ovlašćenog lica u organu vlasti koje postupi protivno načelu jednakosti, diskriminiše novinara ili javno glasilo, ne označi nosač informacije, gde je i kada tražena informacija objavljena, ne saopšti istinitu i potpunu informaciju, odnosno ne omogućiti uvid u dokument koji sadrži istinitu i potpunu informaciju, tražiocu ne stavi na uvid dokument i ne izradi kopiju dokumenta na jeziku na kome je podnet zahtev, odbije da primi zahtev, ne obavesti tražioca o posedovanju informacije ili ne obezbedi uvid u dokument koji sadrži traženu informaciju, odnosno ne uputi kopiju dokumenta na odgovarajući način, ne donese rešenje o odbijanju zahteva i odbije da pruži tražiocima neophodnu pomoć za ostvarivanje njihovih prava. Za ovaj prekršaj propisana je novčana kazna.³⁵²

4.2. Klasifikacija tajnih podataka

Republika Srbija nema zakon o klasifikaciji tajnih podataka, što predstavlja ozbiljnu prepreku u primeni Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja. Takođe, nepostojanje zakonskog regulisanja ove oblasti dovodi do toga da su odredbe o tajnosti podataka regulisane raznim uredbama određenih državnih organa, što otvara prostor za zloupotrebe. Praktično, prema rečima Poverenika, pitanje klasifikacije tajnih podataka ostavljeno je dobroj veri, savesnosti ili poštenju funkcionera koji utvrđuju tajnost.³⁵³ Takođe, ne postoji ni funkcionalan zakon o zaštiti podataka ličnosti koji je veoma značajan za ovu oblast.³⁵⁴

Sa druge strane, Krivični zakonik Srbije predviđa krivičnu odgovornost za odavanje državne tajne za koju je predviđena zatvorska kazna koja u zavisnosti od oblika dela i odgovornosti može biti u trajanju od 6 meseci do 15 godina.³⁵⁵

4.3. Resursi i kapaciteti Poverenika za slobodan pristup informacijama od javnog značaja

Prema rezultatima Percepcijske studije Zvaničnici i službenici institucija koje su nosioci procesa suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji, koju je IW razvio u saradnji sa Misijom OEBS-a u Srbiji,³⁵⁶ Poverenik i njegova kancelarija nemaju adekvatne resurse i kapacitete što se ogleda, pre svega, u nedostatku osoblja. Stoga veruju da su i služba kao elina, a i oni lično preopterećeni.³⁵⁷

347 Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 19

348 Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 22.

349 Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 24.

350 Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 27.

351 Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 28.

352 Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n., čl. 46.

353 Vidi: Izlaganje Rodoljuba Šabića, Poverenika za informacije od javnog značaja.

354 Vidi: Izlaganje Rodoljuba Šabića, Poverenika za informacije od javnog značaja.

355 Krivični zakonik Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/05, 88/05, 107/05, čl. 316.

356 Percepcijska studija, *Supra* n.222.

357 *Ibid.*

Samog poverenika kao instituciju, zakonski okvir i konkretne rezultate, većina ispitanika vidi kao pozitivne, ali je приметно da mnogi ispitanici uočavaju i određenu slabost ove institucije, odnosno njenu nemoć da postigne određene rezultate. Neki vide problem u zakonskom okviru, neki u nedovoljno oštrom stavu same institucije, ali se sve svodi na isto – da je u pitanju dobra i potrebna institucija koja bi trebalo da ima veću „snagu“.³⁵⁸

5. SAVEZNI KOMITET ZA PRIKUPLJANJE PODATAKA O IZVRŠENIM ZLOČINIMA PROTIV ČOVEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA

Godine 1992. osnovana Državna komisija za prikupljanje podataka radi utvrđivanja zločina genocida i drugih zločina protiv čovečnosti i međunarodnog prava koji su počinjeni nad stanovništvom srpske i druge nacionalnosti u vreme oružanih sukoba u Hrvatskoj i drugim delovima zemlje.³⁵⁹ Ova Komisija naredne godine postaje Komitet za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava.³⁶⁰ Istovremeno je usvojen i Zakon o prikupljanju i dostavljanju podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava.³⁶¹

Mandat Komiteta je obuhvatao istraživanje uzroka i karaktera ratova na prostoru bivše Jugoslavije od 1990. i posledice tih ratova. Zakon je predviđao obavezu svakoga ko prikuplja ili raspolaže podacima i predmetima kojima se mogu dokazivati zločini učinjeni u sklopu sukoba da te informacije ili predmete dostavi Komitetu, a da ukoliko ima neka saznanja, o tome da izjavu.³⁶² Ukoliko bi osoba koja poseduje ovakve podatke odbila da ih da Komisiji na uvid, Komisija je imala pravo da od nadležnog suda zahteva da ih privremeno oduzme, ali bi to lice tada imalo pravo na nadoknadu štete.³⁶³ Odbijanje pružanja informacija Komitetu predstavljalo je krivično delo za koje se mogla izreći novčana kazna ili kazna zatvora do godinu dana, a ukoliko bi to učinilo službeno ili odgovorno lice, izricala se zatvorska kazna u rasponu od tri meseca do tri godine.³⁶⁴

Pravosudni i drugi državni organi bili su dužni da Komitetu pružaju pravnu pomoć.³⁶⁵ Podaci koje je prikupljao Komitet bili su dostupni javnosti, „osim podataka za koje je utvrđeno da predstavljaju državnu, vojnu, službenu ili poslovnu tajnu.“³⁶⁶

Komitet je bio blizak sa Miloševićevim režimom i tadašnjom Vladom i imao je pristup arhivima Ministarstva pravde i MUP-a.³⁶⁷ Sa padom režima, značaj Komiteta opada, da bi konačno bio ukinut 2003.³⁶⁸

Tokom svog postojanja, Komitet je objavio deset izveštaja i nekoliko knjiga. Podaci koje je prikupljao odnosili su se isključivo na zločine koji su počinjeni nad žrtvama srpske nacionalnosti.³⁶⁹

Značaj tela koje se bavi samo zločinima počinjenim nad pripadnicima vlastitog naroda je veoma mali, jer ne daje potpunu sliku o događajima, a rezultati istraživanja koje sprovodi ne mogu se smatrati objektivnim.

358 Percepcijska studija Zvaničnici i službenici, *Supra* n.

359 Odluka o obrazovanju Državne komisije za prikupljanje podataka radi utvrđivanja zločina genocida i drugih zločina protiv čovečnosti i međunarodnog prava koji su počinjeni nad stanovništvom srpske i druge nacionalnosti u vreme oružanih sukoba u Hrvatskoj i drugim delovima zemlje, Službeni list SFRJ, br. 18/92., str. 273.

360 Odluka o obrazovanju Službe komiteta o prikupljanju podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Službeni list SRJ, br. 68/93., str. 1515.; Uredba o Komitetu za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Službeni list SRJ, br. 37/93., str. 824.; Uredba o dopunama Uredbe o Komitetu za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Službeni list SRJ, br. 29/99, str. 2.

361 Zakon o prikupljanju i dostavljanju podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Službeni list SRJ br. 37/93 i 44/99

362 Zakon o prikupljanju i dostavljanju, *Supra* n., čl. 1. i 2.

363 Zakon o prikupljanju i dostavljanju, *Supra* n., čl. 8.

364 Zakon o prikupljanju i dostavljanju, *Supra* n., čl. 10.

365 Zakon o prikupljanju i dostavljanju, *Supra* n., čl. 4.

366 Zakon o prikupljanju i dostavljanju, *Supra* n., čl. 5.

367 ICTJ, Đ. Đorđević, Summary Report regarding Local, Regional and International Documentation of War Crimes and Human Rights Violations in the former Yugoslavia, April 2002

368 GLAS JAVNOSTI, M. Cvejić, Zatvara se savezni Komitet za zločine protiv čovečnosti - Uzrok smrti ne pominjati, 15.02.2003.

369 Vidi: Izveštaj Komiteta, 01 – 10; Međunarodna mreža pomoći [International Aid Network] (IAN), Ž. Špirić, G. Knežević, V. Jović, G. Opačić, Tortura u ratu, posledice i rehabilitacija: Jugoslovensko iskustvo, B. Radović, Jugoslovenski ratovi 1991-1999 i neke od njihovih društvenih posledica, IAN, Beograd, 2004.

6. KAZIVANJE ISTINE

Mehanizmi utvrđivanja i kazivanja istine u borbi protiv nekažnjivosti koji su do sada primenjeni u Srbiji su malobrojni a u njihovom organizovanju zvanični državni organi nisu učestvovali.

FHP je razvio model kazivanja istine koji se sastoji od promovisanja sudske istine putem prezentacije presuda MKTJ i javnih svedočenja žrtava. U saradnji sa Outreach programom MKTJ i uz finansijsku podršku Saveta Evrope, FHP je tokom 2006. i 2007. organizovao četiri skupa: Van svake sumnje – „Foča '92.“, „Prijedor '92.“, „Srebrenica '95.“ i „Čelebići 92.“. Na ovim skupovima tužioci i istražitelji tužilaštva MKTJ su govorili o saznanjima do kojih su došli tokom istraga vođenih u ovim predmetima. Potom su predstavnici sudskih veća govorili o činjenicama koje su utvrđene presudama u ovim predmetima, da bi poslednja sesija bila posvećena svedočenju i saslušanju glasa žrtava.

Povodom desetogodišnjice zločina u Srebrenici 2005., YIHR i udruženje Majke Srebrenice i Žepe organizovali su tribine u gradovima širom Srbije na kojima su članice udruženja žrtava Majke Srebrenice i Žepe svedočile o zločinu koji se dogodio u julu 1995.

Nedostatak angažovanja zvaničnih institucija u ovim inicijativama ograničava domet ovih inicijativa, tako da ostavlja prostor za samo uzak krug ljudi u Srbiji kojima je na skupovima organizacija za ljudska prava data prilika da čuju glas žrtava.

7. ANALIZA OSTVARIVANJA PRAVA NA ISTINU U SRBIJI

Identifikacija prepreka i ocena političke volje za ostvarivanje prava na istinu

(a) Analiza – Komisije za istinu i identifikacija prepreka

Komisija za istinu i pomirenje SRJ formirana je bez prethodnih javnih konsultacija ili debata, a njene članove je, takođe, bez konsultacija, imenovao osnivač (predsednik SRJ), što je u suprotnosti sa Principima UN-a.³⁷⁰ Komisija nije imala status pravnog lica, već je bila ad hoc telo pri generalnom sekretarijatu predsednika SRJ koji je, uz saglasnost dve trećine članova, imao pravo da imenuje i razrešava njene članove. U inicijalnom sastavu imenovani su isključivo građani Srbije,³⁷¹ dok manjine, verske zajednice, izuzev Srpske pravoslavne crkve, nevladine organizacije i profesionalne asocijacije nisu bile primereno zastupljene. Konačno, neadekvatna zastupljenost grupa čiji su pripadnici bili žrtve predmetnih zločina suprotna je preporučenim Principima za formiranje efikasne Komisije za istinu,³⁷² i dovela je u pitanje legitimitet ovog tela da donosi nepristrasne i relevantne zaključke o događajima koje istražuje.³⁷³

Odlukom o osnivanju definisan je okvirni mandat, a članovi Komisije su usvojili programski i organizacioni dokument kojima je on dalje razrađen, formirana su pravila, procedure i uređena druga pitanja,³⁷⁴ ali za čiju pravosnažnost kao i eventualne izmene i dopune je bila potrebna saglasnost Predsednika države.³⁷⁵ Tako je utvrđivanje mandata, delokruga i pravila rada Komisije bilo gotovo isključivo u rukama predsednika države. Komisiji je dodeljen mandat da se bavi prvenstveno uzrocima izbijanja, ali ne posledicama ratova '90-ih.³⁷⁶ Tumačenje Vere Marković iz Instituta društvenih nauka u Beogradu - da je stvarni mandat Komisije, umesto „suočavanja

370 Ažurirani Set Principa, *Supra* n. 5.

371 Prof. Vojin Dimitrijević je isticao da čak nije bilo ni članova iz Crne Gore, IW, Razgovor sa Vojinom Dimitrijevićem, izvršnim direktorom Beogradskog centra za ljudska prava, Č. Lazić, istraživač YIHR angažovan na IW projektu, 18.04.2008.

372 Ažurirani Set Principa, *Supra* n. 5.

373 ICTJ, Srbija i Crna Gora – Odabrani događaji u okviru procesa tranzicione pravde [Serbia and Montenegro – Selected developments in transitional justice], oktobar 2004.

374 Odluka o osnivanju, *Supra* n. 110.

375 *Ibid.*

376 ICTJ, SCG, *Supra* n. 162.

sa prošlošću i uspostavljanja vrednosnog diskontinuiteta“, bio „uspostavljanje ravnoteže zločina“ - zvuči veoma realno.³⁷⁷ Tako je jedini tekst koji je Slavoljub Đukić napisao u okviru rada ovog tela bio posvećen dokazivanju teze da za zločin u Srebrenici nije odgovoran Milošević, pa donekle ni Karadžić, da nije postojao plan, već da je u pitanju bilo samo „ludilo jednog čoveka“. ³⁷⁸ Zoran Stanković je prilikom predstavljanje izveštaja o Srebrenici, koji je sačinio holandski Institut za ratnu dokumentaciju, polemisao sa navodima holandskog eksperta Dika Honorda da se na prostoru Srebrenice kao nestalo vodi 7.540 ljudi, od kojih je 6.000 najverovatnije ubijeno, iznoseći ocenu da je, prema tada objavljenom izveštaju MKSJ-a o izvršenim ekshumacijama, izvesno jedino da je u Srebrenici stradalo 2.082 lica, među kojima su bili samo jedna žena i sedam dečaka.³⁷⁹ Mirjana Vasović u svojoj polemici u vezi s kritikama nevladinih organizacija pretežno brine o neutralisanju „negativne slike o Srbiji i Srbima“. ³⁸⁰

Predviđena uloga žrtava i njihovih srodnika u radu ovog tela bila je izrazito pasivna i sadržana je u odredbama koje predviđaju da će istraživački timovi Komisije razgovarati sa „učesnicima događaja“ u koje spadaju, između ostalih, svedoci i žrtve zločina.³⁸¹ Bilo je predviđeno i da će Komisija organizovati javne razgovore, rasprave i svedočenja, ali ova odredba nije bila detaljnije precizirana.³⁸² Nisu postojali propisi koji uređuju razgovore sa žrtvama i svedocima, javna svedočenja, niti propisi koji pružaju garancije tajnosti licima koja bi, eventualno, dostavljala relevantne poverljive informacije.

Imajući u vidu da je Komisija imala za cilj da utvrdi uzroke raspada SFRJ, ratova na njenom prostoru kao i kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava počinjenih u okviru tih sukoba, da je bila osnovana samo u jednoj od zemalja bivše Jugoslavije i sastavljeno isključivo od građana jedne zemlje, može se zaključiti da ni teritorijalno ni personalno nije bila adekvatno organizovana

Komisiji je bio odobren početni budžet u iznosu od oko 20.000 američkih dolara,³⁸³ ali do kraja njenog postojanja njen posebni budžet nije formiran.³⁸⁴ Nije imala svoj račun, a sva plaćanja su obavljana preko kabineta predsednika države.³⁸⁵ Komisija je najpre bila smeštena u zgradi Palate federacije, da bi oko pola godine kasnije dobila vlastite prostorije u centru Beograda. Prostorije su bile solidno nameštene i odlično tehnički opremljene.³⁸⁶ Članovi Komisije nisu primali plate već samo nadoknade za troškove koje su imali u radu.³⁸⁷ Zaposlena je bila sekretarka Komisije koja je suštinski bila deo osoblja Kabineta Predsednika, gde je i primala platu. Privremeno je u Komisiji bio zaposlen i jedan istraživač. Čini se da su opisani materijalni resursi bili adekvatni u odnosu na skromne aktivnosti Komisije. Za članove Komisije organizovan je samo jedan dvodnevni seminar koji su u junu 2001. održali predstavnici ICTJ-a.³⁸⁸

Čini se da nije bilo mesta dodatnom političkom pritisku kao ni spoljašnjim mešanju u rad Komisije nad kojom je predsednik države imao direktnu kontrolu. Članovi Komisije bili su jednoglasni u oceni da je ona ukinuta u

377 Međunarodna konferencija - Utvrđivanje istine u post-konfliktnom periodu: Inicijative i perspektive na zapadnom Balkanu, FHP Transkripti, Vera Marković, Komisija za istinu u SRJ: Šta je bio problem?, Sarajevo, maj 2006.

378 "Srebrenica se vrtela oko Mladića gde je on pokazao svoju silu moć i ludilo", IW, Razgovor sa Slavoljubom Đukićem, bivšim članom Komisije za istinu i pomirenje, Č. Lazić, istraživač YIHR angažovan na IW projektu, 12.08.2007.

379 BLIC, N.J.B., Spor broj ubijenih u Srebrenici, 12. 06. 2002.

380 PRIZMA, Centar za liberalno-demokratske studije, M. Vasović, Pobornici „Zvanične verzije“, Beograd, jun 2002., str. 40-44

381 Na veoma mali značaj koji se pridavao žrtvama i svedocima ukazuje i činjenica da se u Programskom dokumentu u kome se nabrajaju „učesnici događaja“ žrtve i svedoci nalaze tek na četvrtom mestu posle istaknutih političkih aktera, organizatora i počinilaca.

382 Osnovni programski dokument Komisije, Način rada čl. 4., Organizacija rada, čl. 7., *Supra* n.

383 HRV, Svetski izveštaj 2003, Srbija i Crna Gora – Razvoj ljudskih prava, [World Report 2003, Serbia and Montenegro – Human Rights Developments], p.392

384 U okviru Zakona o saveznom budžetu za period 2001. - 2003. u kome je Komisija postojala troškovi namenjeni radu ovog tela nisu bili posebno naznačeni u listi troškova Generalnog sekretarijata Predsednika SRJ. Vidi: Zakon o saveznom budžetu za 2001., Sl. list SRJ, br. 73/2000, 3/2001 - ispr., 21/2001, 53/2001 i 69/2001; Zakon o saveznom budžetu za 2002., Sl. list SRJ, br. 3/2002 i 68/2002; Zakon o saveznom budžetu za 2003., Sl. list SRJ, 86/2002 i 35/2003; IW, Bivšim članom komisije za istinu i pomirenje, Radovanom Bigovićem, Č. Lazić, istraživač YIHR angažovan na IW projektu, 21.06.2007.

385 IW, Razgovor sa Gordanom Ristić, bivšom sekretarkom Komisije za istinu i pomirenje, Č. Lazić, istraživač YIHR angažovan na IW projektu, 10.07.2007.

386 *Ibid*, IW, Razgovor sa R. Bigovićem, *Supra* n. 173.

387 Ovi troškovi su se mahom svodili na sendviče i sokove koje su konzumirali na sastancima, IW, Razgovor sa G. Ristić, *Supra* n. 174.

388 ICTJ, Godišnji izveštaj za 2001/2002.

trenutku kada je bila spremna da počne sa radom.³⁸⁹ Treba, međutim, primetiti da je Komisija osnovana kao ad hoc telo kome je dat trogodišnji mandat, i koje je ugašeno nakon skoro dve godine postojanja. Ona je, dakle, imala na raspolaganju dve trećine svog mandata i u tom vremenskom periodu nije uspjela gotovo ništa da uradi. Iz razgovora sa nekadašnjim članovima i zaposlenim u Komisiji stiče se utisak da se nisu često sastajali i da nisu imali jasno definisan plan aktivnosti. Vidimo i da do samog kraja svog postojanja Komisija nije ni zahtevala od osnivača sredstva za implementaciju planiranih aktivnosti.³⁹⁰

Moglo bi se zaključiti da najozbiljniji problem predstavlja pitanje stvarnih motiva za osnivanje Komisije. Prema nekim ocenama, Komisija je bila osnovana da bi amortizovala pritiske međunarodne zajednice na SRJ da sarađuje sa MKSJ-om³⁹¹ ili da učini nešto po pitanju suočavanja sa prošlošću, osude i distanciranja od prethodnog režima.³⁹² Mnoge nevladine organizacije za ljudska prava videle su osnivanje ove komisije i kao pokušaj tadašnjeg predsednika SRJ da ubedi međunarodnu zajednicu da u procesima tranzicije pravde u SRJ prednost treba dati Komisiji spram suđenja pred MKSJ.³⁹³ Fokus na utvrđivanju uzroka rata i istraživanje događaja tokom decenije koja je prethodila sukobima, uz zadatak Komisije da uspostavlja dijalog, između ostalog, sa međunarodnom zajednicom i njenim telima i institucijama, tumačen je kao usmerenost na pravdanje uloge srpske strane pred međunarodnom zajednicom. Komisija je trebalo da posluži kao način da se popravi „formirana slika o Srbiji i Srbima“ (što je prema pismu Vojina Dimitrijevića i bilo navedeno u prvim radnim dokumentima Komisije), a da se zločini koje je tokom sukoba počinila srpska strana, prikriju, relativizuju ili zaborave.³⁹⁴

Razlozi za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima (REKOM) Organizacije koje su pokrenule ovu inicijativu (FHP, IDC i Documenta), kao i većina učesnika konsultacija i debata, snažno podržavaju krivična suđenja za ratne zločine, ali su istovremeno svesni njihovih objektivnih ograničenja poput vremena potrebnog za sprovođenje dokaznog postupka, obezbeđenje i strah svedoka, starost i umiranje svedoka i počinilaca. Postojećom dinamikom sudovi u regionu bili bi u mogućnosti da do kraja 2020. okončaju postupke protiv najviše 1.200 počinilaca ratnih zločina, što nije dovoljno da se obezbedi potpuni pregled izvršenih zločina, vraćanje ljudskog dostojanstva žrtvama i poverenja među etničkim zajednicama u regionu.³⁹⁵ Blizu dve trećine zvaničnika i službenika institucija koje su nosioci procesa suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji smatra da treba osnovati takvo regionalno telo ili komisiju.³⁹⁶ Komisija bi mogla da obezbedi verodostojan, objektivan i zvaničan zapis o prošlosti koji je zemljama u regionu potreban da bi se moglo suprotstaviti izmišljenim i preuveličanim prikazima, relativizaciji i minimiziranju, ali koji bi mogao i da pomogne u pronalaženju nestalih. Takođe, Komisija bi mogla da pruži pomoć tužilaštvima u regionu kroz prikupljanje, korišćenje, organizovanje i čuvanje dokaza koji bi mogli da se koriste za pokretanje i vođenje krivičnih postupaka. REKOM bi mogla da obezbedi javnu platformu za žrtve i otvori prostor u javnosti koji za njih do sada nije postojao.

Inicijativa za osnivanje REKOM je proizašla iz dugotrajnih, širokih konsultacija, što je u saglasnosti sa preporučenim Principima za osnivanje delotvorne komisije za istinu.³⁹⁷ Ona daje dobru osnovu za potencijalno kvalitetnu teritorijalnu i personalnu zastupljenost ovog tela. Takođe, ovako široko postavljena platforma za osnivanje umanjuje mogućnost njene zavisnosti od neke političke struje, ali i od spoljnih uticaja uopšte. Činjenica da je ova inicijativa potekla iz građanskog društva širom regiona gotovo da eliminiše mogućnost postojanja jednostranih (skrivenih) političkih motiva za osnivanje. Ovakvo regionalno zvanično telo imalo bi dobar potencijal da njegovi nalazi imaju jasan legitimitet.

389 IW, Razgovor sa Slavoljubom Đukićem, bivšim članom Komisije za istinu i pomirenje, Č. Lazić, istraživač YIHR angažovan na IW projektu, 26.07.2007.; IW, Razgovor sa G. Ristić, *Supra* n. 174.; IW, Razgovor sa R. Bigovićem, *Supra* n. 173.

390 *Ibid.*, Predlog budžeta je bio formulisan tek pred kraj postojanja Komisije za istinu i pomirenje.

391 FHP, Izveštaj o tranzicionoj pravdi 1999-2005; BG Centar, Izveštaj za 2001., *Supra* n. 108.

392 ICTJ, SCG, *Supra* n. 162.

393 FHP, Izveštaj, *Supra* n. 180.

394 D. Ilić, Komisija, *Supra* n. 106.

395 *Ibid.*

396 Percepcijska studija, *Supra* n. 222.

397 Ažurirani Set Principa, *Supra* n. 5.

(b) Analiza Forenzičkih istraživanja i identifikacija prepreka

Domaći propisi ne poznaju specifične procedure vezane za forenzičke radnje u otkrivanju masovnih zločina, odnosno ratnih zločina, već se na ove slučajeve primenjuju standardna pravila krivičnog postupka, što s obzirom na veoma ograničene potrebe za ovakvim istraživanjima ne predstavlja bitno ograničenje.

Uviđaj preduzima organ koji vodi postupak,³⁹⁸ pri čemu može zatražiti pomoć raznih stručnjaka ili veštaka,³⁹⁹ čime je ostavljeno dovoljno prostora za njegovo kvalitetno obavljanje.⁴⁰⁰ Nadležni opštinski ili gradski organ izdaje nalog doktoru medicine da utvrdi uzrok smrti koja je nastupila izvan zdravstvene ustanove i dužan je da snosi troškove ove procedure.⁴⁰¹ Ukoliko je leš već zakopan, određuje se ekshumacija u cilju njegovog pregleda i obdukcije.⁴⁰² Kada se veruje ili sumnja da je smrt nastupila kao posledica ili u vezi sa krivičnim delom, uvek se vrši pregled i obdukcija leša radi utvrđivanja vremena i uzroka smrti.⁴⁰³ Veoma je pozitivno što zakon ostavlja ovako širok prostor za iniciranje sprovođenja obdukcije i da je porodici umrlog data mogućnost da zahteva njeno izvođenje.⁴⁰⁴ Značajna je i uloga koju zakon daje porodici umrlog i mogućnost da ima uvid u postupak.⁴⁰⁵

Pitanje troškova je dobro rešeno opštim pravilima krivičnog postupka, budući da troškovi forenzičkih istraga predstavljaju deo troškova krivičnog postupka.⁴⁰⁶ Prema tome, kada su u pitanju dela koja se gone po službenoj dužnosti (što je slučaj sa delima koja su predmet ovog izveštaja), troškove je dužan da unapred isplati organ koji vodi postupak, a potom se oni naplaćuju od osobe kojoj je u presudi ili rešenju o obustavljanju postupka, naloženo da naknadi troškove. Oštećeni ili njegova porodica mogu snositi troškove postupka samo izuzetno, u situacijama u kojima oni svojom svesnom odlukom, poput kašnjenja ili odustajanja, stiču ovu obavezu.⁴⁰⁷ Dosadašnja forenzička istraživanja u slučajevima ratnih zločina su uglavnom bila korektno izvedena. Proces je bio u dobroj meri transparentan, predstavnicima međunarodnih organizacija i civilnog društva je odobreno da prisustvuju i imaju uvid u metodologiju koju primenjuju kao i u tok procesa.

Domaće forenzičke institucije nisu bile u potpunosti spremne, a posebno ne adekvatno opremljene za ovakve poduhvate, ali su međunarodne organizacije (MKSJ, ICMP, MKCK i OEBS) uspele blagovremeno da pribave potrebnu opremu.⁴⁰⁸ U Srbiji u početku nije bilo uslova za sprovođenje DNK analize, te je Institut za sudsku

398 ZKP, *Supra* n. 123., čl. 123.

399 *Ibid.*, čl. 125.

400 Zakon pruža veoma širok spektar mogućnosti za određivanje pojedinca ili ustanove koja treba da izvrši veštačenje kao i mogućnost da se pod određenim uslovima a u cilju postizanja što kvalitetnijeg veštačenja, ono poveri stranom fizičkom ili pravnom licu ili licu sa boravištem u inostranstvu. ZKP, *Supra* n. 123., čl. 127.

401 Zakona o zdravstvenoj zaštiti (ZZZ), Sl. glasnik R.Srbije, br. 17/92, 26/92, 50/92, 52/93, 53/93, 67/93, 48/94, 25/96 i 18/02, čl. 219.

402 *Ibid.*, čl. 220.

403 ZKP, *Supra* n. 123., čl. 136.

404 Uzimanje otisaka prstiju leša, analiza DNK uzorka i poređenje dobijenog DNK profila sa DNK profilom nestalog lica ili drugog lica, krvnih srodnika lica za koje se pretpostavlja da bi mogao biti identifikovan, i dr. ZZZ, *Supra* n. 190., čl. 222.

405 Kada se utvrdi uzrok i vreme smrti obaveštava se u najkraćem mogućem roku punoletan član porodice umrlog koji ima pravo na pristup telu uz prisustvo doktora medicine koji je utvrdio vreme i uzrok smrti o čemu se onda sačinjava pismena beleška koju potpisuje član porodice. [ZZZ, *Supra* n. 190., čl. 221.] Članovi porodice u svojstvu oštećenog ili oštećenog kao tužioca u postupku imaju pravo da razmatraju spise i razgledaju predmete koji služe kao dokaz, ali im se to pravo može privremeno uskratiti, ukoliko je predviđeno njihovo svedočenje, dok ne budu saslušani kao svedoci. [ZKP, *Supra* n. 123., čl. 60.] Takođe, članovi porodice mogu dobiti kopije obdukcionog izveštaja putem Zahteva za slobodan pristup, pod uslovom da ti izveštaji nisu iz nekog razloga proglašeni službenom ili državnim tajnom. Oštećeni i njegov punomoćnik imaju pravo da ukazuju na sve činjenice i da predlažu dokaze koje smatraju važnim kako za sam postupak tako za svoj eventualni imovinsko pravni zahtev, i da javnom tužiocu predlažu preduzimanje pojedinih istražnih radnji. [ZKP, čl. 277.] Takođe, oštećeni može uputiti pritužbu neposredno višem javnom tužiocu ukoliko smatra da je nadležni javni tužilac odgovoran za odugovlačenje postupka ili druge nepravilnosti ili pak predsedniku suda ako smatra da je za ovakve nepravilnosti odgovoran nadležni istražni sudija. [ZKP, čl. 59. i 282.]

406 ZKP, *Supra* n. 123., čl. 224.

407 Porodice žrtava u svojstvu oštećenih ili oštećenih kao tužilaca, kao i drugi učesnici u postupku dužni su da, bez obzira na ishod postupka, snose troškove koje su prouzrokovali svojom krivicom kao i odgovarajući deo paušalnog iznosa troškova postupka. Privatni tužilac, odnosno oštećeni kao tužilac je dužan da naknadi troškove (Uključujući nužne izdatke okrivljenog i njegovog branioca kao i nagradu za branioca) ako je postupak završen oslobađajućom presudom, presudom kojom se optužba odbija ili rešenjem o obustavi postupka, osim ako je obustave, odnosno odbijanja optužbe došlo zbog smrti okrivljenog. Ako je postupak obustavljen usled odustanka od tužbe, okrivljeni i privatni tužilac, odnosno oštećeni kao tužilac, mogu se poravnati u pogledu njihovih međusobnih troškova, a ukoliko ima više privatnih tužilaca, odnosno oštećenih kao tužilaca, oni će troškove snositi solidarno. Ukoliko oštećeni odustane od predloga za gonjenje snosiće ukupne troškove osim ako okrivljeni izjavi da će ih sam snositi.; ZKP, *Supra* n. 123., čl. 224., 226. i 228.

408 IW, Razgovor sa A. Kron, *Supra* n. 131.; IW, Razgovor sa D. Dunjićem i O. Stojković, *Supra* n. 131.; ICMP, Izveštaj o forenzičkom monitoringu u vezi s iskopavanjem i prikupljanjem ljudskih posmrtnih ostataka sa nekoliko povezanih lokacija u Batajnici, SCG, avgust - decembar 2002., april 2004.

medicinu u Beogradu, u saradnji sa MKSJ-om, prve uzorke iz grobnice sa uzorcima rodbine nestalih, koje su prikupili Institut i ICMP, predao Nacionalnom institutu za toksikologiju [Instituto Nacional do Toxicologia] u Madridu koji je izvršio analizu i izveštaj predao Institutu i Kancelariji Tužilaštva MKSJ.⁴⁰⁹

Proces ekshumacija su pratili predstavnici MKSJ-a, ICMP-a, OSCE-a, i FHP-a.⁴¹⁰ Prema oceni FHP-a, ekshumacije i obdukcije tela pronađenih u masovnim grobnicama u Srbiji su obavljene efikasno i u kratkom roku. Međutim, osnovnu zamerku FHP vidi u činjenici da Institut za sudsku medicinu u Beogradu nije utvrđivao uzrok smrti lica pronađenih u masovnoj grobnici u Batajnicima⁴¹¹, što umanjuje značaj rezultata ekshumacije u suđenjima za ratne zločine. Forenzičari UNMIK Kancelarije za nestala lica i sudsku medicinu [Office on missing persons and forensics] (OMPF), koji su obdukciju ovih tela vršili nekoliko dana kasnije, konstatovali su da je na osnovu uočljivih prostrelanih rana utvrđeno da je smrt u najvećem broju slučajeva prouzrokovana metkom ispaljenim u glavu ili grudi. Tim stručnjaka VMA, koji je vršio obdukcije na lokaciji Perućac, je u pojedinim slučajevima utvrdio da je smrt nastupila ispaljivanjem projektila u potiljak.⁴¹²

Nema podataka o pritiscima na forenzičare vezanih sa njihovim angažovanjem na ovim slučajevima.⁴¹³ Postupak ekshumacija, identifikacija i repatrijacija neidentifikovanih tela koja su rečnim tokovima dospela na teritoriju SRJ kao i niz sporazuma o saradnji u postupcima ratnih zločina koje je Srbija potpisala sa susednim zemljama svakako predstavljaju pozitivne korake. Ipak, trba imati u vidu da prema nekim informacijama⁴¹⁴ na području Srbije postoje još neotkrivene grobnice, ali je pokretanje postupka za njihovo otkrivanje u nadležnosti organa gonjena. Ministarstvo pravde Srbije je 2004. sa OEBS-om zaključilo Memorandum o razumevanju u skladu sa Strategijom pružanja podrške u jačanju kapaciteta organa pravosuđa i policije u Srbiji koju je OEBS usvojio 2003. Glavna komponenta Strategije je olakšavanje regionalne saradnje u predmetima ratnih zločina u skladu sa međunarodno priznatim standardima. U skladu sa tim pokrenut je niz inicijativa, od kojih je jedna od najznačajnijih tzv. Palički proces, odnosno serija regionalnih sastanaka visokih predstavnika pravosuđa i nadležnih ministarstava u cilju razmatranja konkretnih modaliteta saradnje u postupcima za ratne zločine. Proces je započeo 2004. i u okviru njega su uobličeni neki konkretni mehanizmi za poboljšanje saradnje i potpisani ranije navedeni memorandumi između Tužioca za ratne zločine i Republičkog javnog tužioca Srbije sa državnim tužiocima Hrvatske i BiH.

(c) Analiza arhiva i arhivske građe i identifikacija prepreka

Propisi koji regulišu ovu oblast nisu kodifikovani i mnogi su izrazito zastareli. Osnovni zakon u ovoj oblasti je Zakon o arhivskoj građi SRJ iz 1998. koji se danas primenjuje kao zakon republike Srbije.⁴¹⁵ Ministarstvo Kulture Srbije pripremlilo je Prednacrt Zakona Arhivskoj građi i arhivskoj službi, ali do zaključenja ovog izveštaja novi zakon nije usvojen.⁴¹⁶ Arhivska građa postaje dostupna javnosti najkasnije 30, a u posebno propisanim slučajevima 50 godina od njenog nastanka, dok republički organi po potrebi mogu odrediti i kraće rokove.⁴¹⁷ Pre isteka rokova ova građa se naziva operativnim dokumentima i ostaje u institucijama koje su njihovi tvorci.⁴¹⁸

Prekršajna odgovornost predviđena je za propuste u sređivanju, registraciji i čuvanju kao i za nezakonito pribavljanje arhivske građe za sebe ili za drugo lice i za nju su predviđene novčane kazne.⁴¹⁹ Prisvajanje, prikrivanje, veće

409 MKSJ, Tužilac protiv S. Miloševića, *Supra* n. 17., Transkripti, svedočenje Vilijama Fultona [William Fulton], 28.05.2002., str. 5674-5675.

410 Lična beleška autorke izveštaja Lj. Hellman koja je prisustvovala ekshumaciji kao predstavnik Misije OEBS-a u Srbiji.

411 Izveštaji o smrti lica: 2BA/002, 2BA/004, 2BA/018, 2BA/026, 2BA/062, 2BA/077, 2BA/082, 2BA/098, 2BA/110, 2BA/114, 2BA/118, 2BA/128, 2BA/132, 2BA/138, 2BA/161, 2BA/167, 2BA/171, 2BA/184, 2BA/200, 2BA/211, 2BA/212, 2BA/216, 2BA/221, 2BA/229, 2BA/233, 2BA/241, 2BA/242, 2BA/243, 2BA/247, 2BA/248, 2BA/251, 2BA/254.

412 FHP, izveštaj Sudbina nestalih Albanaca na Kosovu, Beograd 2005.

413 IW, Razgovor sa D. Dunjićem O. Stojković, *Supra* n. 131.

414 Bivši predsednik Skupštine Vojvodine Nenad Čanak izjavio je da u Srbiji postoji 17 masovnih grobnica. Vreme, P. Karanović, Tajna tereta u Majdanu, br. 852, 3. maj 2007.; E-Novine, B. Tončić, Intervju: Azem Vlasi, Srbija zagorčava život Kosovu, 30.08.2008., dostupno na veb sajtu E-novina: <<http://www.e-novine.com/sr/intervju/clanak.php?id=16483>>, posećen 01.09.2008.

415 Zakon o arhivskoj građi, *Supra* n. 132.

416 Ministarstvo Kulture Srbije, Propisi, Dostupno na zvaničnoj prezentaciji Ministarstva kulture Srbije: <<http://www.kultura.sr.gov.yu/?jez=sc&p=56>>, posećen 27.08.2008.

417 Zakon o arhivskoj građi, *Supra* n. 132. čl. 21.

418 *Ibid.*, čl. 14., IW, Razgovor sa direktorkom Arhiva Beograda, Brankom Prpom, I. Stojanović, istraživač FHP-a angažovan na IW projektu, 03.04.2008.

419 *Ibid.*, čl. 32. i 33.

oštećenje ili uništavanje arhivske građe ili registarskog materijala ili njihovo iznošenje bez adekvatnog odobrenja predstavlja krivično delo za koje je propisana zatvorska kazna u trajanju od 3 meseca do 5 godina.⁴²⁰ Ovako određeno krivično delo je nepotpuno i nije stepenovano otežavajućim okolnostima, odnosno nije dat poseban značaj arhivskoj građi institucija, kao što su vojska, policija, obaveštajne i bezbednosne službe, tj. arhivima koji mogu da sadrže značajne informacije vezane za povrede ljudskih prava i humanitarnog prava.

Procedure za korišćenje arhivske građe propisuje svaki arhiv posebno i one su često komplikovane i spore. Najčešće se svode na podnošenje obrazložene molbe za korišćenje arhiva⁴²¹, učlanjivanje u čitaonicu,⁴²² najavljivanje dolaska istraživača.⁴²³ U slučaju nekih arhiva, velika ovlašćenja su data direktorima koji mogu samostalno da utvrđuju način evidentiranja, obrade, čuvanja, korišćenja, zaštite i dostavljanja dokumenata drugim nadležnim državnim organima.⁴²⁴ Tužilaštvo MKSJ-a često je nailazilo na ozbiljne probleme u pribavljanju dokumenta i pristupu arhivama u Srbiji,⁴²⁵ čak i kada su u pitanju bile informacije koje su se ticale srpskih žrtava,⁴²⁶ dok se značajna dokumentacija nekontrolisano nalazi u rukama privatnih lica.⁴²⁷ Direktor centralnog državnog arhiva tvrdi da ova institucija nema potrebne kapacitete da klasifikuje građu kojom raspolaže, ali je i zabrinut zbog nedostatka kontrole nad upotrebom državnih arhiva za potreba krivičnog gonjenja lica odgovornih za ratne zločine pred MKSJ.⁴²⁸

Demokratska vlada koja je smenila Miloševićev režim nije uspela da spreči uništavanje arhiva. Informacija o uništavanju dokumentacije RDB-a je dospela u javnost, ali nas to ne uverava da je u pitanju jedina arhivska građa koja je uništena. Komisija Generalštaba VJ je najmanje dve godine koristila veliku količinu zvaničnih dokumenata, vezanih za zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije, u svrhu odbrane lica optuženih pred MKSJ. Nije poznato koliko važnih dokumenata iz različitih zvaničnih arhiva su iznela privatna lica, poput generala Delića. Prema navodima direktora Arhiva Srbije Miroslava Perišića, pre nekoliko godina iz ovog arhiva je ukradena dokumentacija čiji je deo pronađen na pijaci u Beču. U arhivu Ministarstva inostranih poslova 2002. izgoreo je deo dokumentacije, a država i dan danas ne može da pronađe gde je arhiviran tekst Dejtonskog sporazuma koji je potpisan 1995. Sredinom avgusta 2008. u depou Arhiva Srbije pronađen je veliki broj dokumenata od neprocenjive istorijske vrednosti koji se odnose na period od 17. do 20. veka, za čije postojanje se nije znalo.⁴²⁹

Istina je da vlasti u Srbiji iskazuju zainteresovanost za arhive MKSJ-a, ali je upitno šta su stvarni motivi. Na nedostatak istinske volje da se sistematski priđe tom problemu ukazuje s jedne strane Poverenik za informacije od javnog značaja koji podseća na nepostojanje adekvatnih zakona koji bi omogućili korišćenje tog arhiva i kada bi se on našao u Srbiji, a sa druge strane, na to ukazuje i činjenica da se kopiranjem te dokumentacije, njenim prebacivanjem u zemlju i stavljanjem na raspolaganje pravosudnim organima bavi jedino nevladina organizacija FHP.

Postoje informacije da zbog slabih kapaciteta arhivi nisu u stanju da blagovremeno sistematizuju pristiglu građu,⁴³⁰ međutim, znamo da arhivi sami formiraju predloge svojih budžeta, a nemamo informaciju da su neki od njih tražili bitno veća sredstva od onih koja su im odobrena, već naprotiv da su dobijali onoliko koliko su predlagali.⁴³¹ Arhivi, u odnosu na ukupan državni budžet i budžete drugih institucija, raspolažu sa sasvim solidnim sredstvima.⁴³² Preko polovine zaposlenih ima visoku ili višu spremu. Unutrašnje uređenje arhiva je individualno; uglavnom imaju direktora, upravni i nadzorni odbor, odeljenja podeljena sledstveno grupisanoj građi, i druge zaposlene. Arhivi

420 *Ibid.*, čl. 31.

421 Arhiv Srbije, veb stranica: <<http://www.archives.org.yu/>>, posećena 17.09.2008.

422 *Ibid.*

423 Istorijski arhiv Beograda, veb stranica: <<http://www.arhiv-beograda.org/>>, posećena 17.09.2008.

424 Uredba o načinu evidentiranja, obrade, čuvanja, korišćenja, zaštite i dostavljanja drugim nadležnim državnim organima informacija i dokumenata o poslovima iz nadležnosti BIA, Sl. glasnik RS, br. 68/02, čl. 8.

425 Vidi npr. MKSJ, Saopštenje za javnost, Obraćanje tužioca Brammerta SB UN-a, 04.06.2008.

426 Vidi npr. MKSJ, Saopštenje za javnost, Obraćanje tužiteljke Karle Del Ponte Savezu bezbednosti UN-a, 30.10.2002.

427 BLIC, M. Ivanović, Ž. Jevtić - V. Z. Cvijić, General Delić dostavljao vojna dokumenta Tribunalu, 09.05.2008.

428 B92, Perišić: Dosijei BIA još nedostupni, 21. 11. 2007., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=11&dd=21&nav_id=273188&nav_category=11>, posećen 12.05.2008.

429 BLIC, M. Graf, Pronađen i najstariji spis, 29.08.2008.

430 B92, Perišić: Dosijei BIA još nedostupni, *Supra* n. 217.

431 IW, Razgovor sa B. Prpom, *Supra* n. 207.

432 Arhiv Srbije godišnje raspolaže sredstvima u iznosu od blizu milion evra, dok gradski arhivi imaju oko sto hiljada evra godišnje. Informacije o sredstvima kojima raspolažu arhivi u Srbiji je putem zahteva za pristup informacijama od javnog značaja prikupio Č.Lazić, istraživač YIHR angažovan na projektu IW u periodu od aprila do avgusta 2007.

su solidno opremljeni, poseduju kompjutersku i drugu potrebnu opremu za rad i bezbednost građe.⁴³³ Arhiv Srbije redovno organizuje arhivske tečajeve koji predstavljaju jedan od osnovnih vidova obrazovanja arhivskih stručnjaka. Redovno se održavaju i tematska arhivska savetovanja i uspostavlja međunarodna saradnja i razmena iskustava sa drugim srodnim institucijama u drugim zemljama.⁴³⁴ Stiće se utisak da kapaciteti arhiva ne predstavljaju centralni problem, već činjenica da se građa koja se odnosi na period sukoba mahom ne nalazi u njima, da ne postoje sistematizovani podaci o tome šta je sadržano u dokumentaciji koja će biti dostupna istekom propisanog vremenskog perioda, kao ni garancije bezbednosti arhivske građe.

Ne postoje transparentni kriterijumi za uključivanje ili isključivanje informacija iz arhive ili registra, ili izmena ili objavljivanje takve informacije, ali i pored toga nema podataka o direktnoj političkoj kontroli ili ometanju rada ovih institucija. Ipak, čini se da je prisutan određeni stepen samocenzure rukovodstava ovih institucija, odnosno da rukovodstva mnogih arhiva ne žele da traže veća sredstva i podnose ambicioznije planove da ne bi iritali nadležna ministarstva, te da bi tako zadržali svoj položaj.⁴³⁵ Pravo na davanje saglasnosti na opšte akte, postavljanje direktora i slične vidove kontrole nad radom različitih zvaničnih arhiva imaju različite državne institucije. Tako nad Arhivom Srbije nadležnost ima Ministarstvo Kulture, nad Vojnim arhivom Ministarstvo odbrane, nad lokalnim arhivima opštinske vlasti.⁴³⁶

Pitanje dostupnosti arhiva vezanih za period sukoba '90.-ih još nije istinski otvoreno, jer još nije proteklo 30 godina. Dokumentacija vezana za ovaj period još uvek se u formi operativne dokumentacije nalazi u arhivima organa i institucija koje su ih sačinile. U takvoj situaciji nije moguće doći ni do pouzdanih informacija koji bi arhivi zaista mogli da sadrže relevantne podatke. Tokom perioda istraživanja pokušali smo da putem zahteva za slobodan pristup koje smo uputili svim poznatim civilnim arhivima u Srbiji saznamo da li sadrže ovakvu građu, ali smo dobili negativne odgovore.⁴³⁷ Od Vojnog arhiva smo dobili informaciju da ova institucija upravo preuzima "u skladu sa naređenjima ministra odbrane arhivsku građu iz perioda 1991. do 1999. godine", ali da još ne postoje podaci o tome na šta se konkretno odnose postojeći dokumenti.⁴³⁸

Poznato nam je da tzv. „Predsednički arhiv“, koji je pripadao nekadašnjem saveznom predsedniku a nalazio se u zgradi Palate federacije, sadrži potencijalno značajnu građu. Dozvolu za pristup ovom arhivu imala su dvojica članova Komisije za istinu i pomirenje, profesor Mihajlo Vojvodić i Ljubodrag Dimić koji su za potrebe svojih istraživanja kopirali dokumentaciju koja su se odnosila na raspad SFRJ. Period rata ih tada nije interesovao, ali im je poznato da su se takve informacije nalazile u tom arhivu.⁴³⁹ Arhiv Srbije je krajem 2007. preuzeo dokumenta i dosijee od BIA⁴⁴⁰, ali ova građa još uvek nije sređena. Direktor Arhiva Srbije navodi da još veoma dugo vremena neće biti u mogućnosti da srede svoju arhivu.⁴⁴¹

MKSJ je prikupio ogromnu količinu dokumentacije u kojoj su sadržane detaljne informacije o skoro svim značajnim događajima na području bivše SFRJ tokom '90-tih godina, što njihov arhiv čini dragoceni, ⁴⁴² i veoma je značajno da ta dokumentacija postane dostupna organima gonjenja i pravosudnim institucijama u regionu, porodicama žrtava, medijima, istraživačima i svima koji su zainteresovani za proučavanje događaja vezanih za ratove u bivšoj Jugoslaviji.⁴⁴³ Arhiv MKSJ-a može biti veoma značajan faktor u postizanju stabilnosti u regionu, jer putem

433 Ibid., IW, Razgovor sa B. Prpom, *Supra* n. 207.

434 Arhiv Srbije, O arhivu, dostupno na veb sajtu Arhiva Srbije: <<http://www.archives.org.yu/index.html>>, posećen 17.05.2008.

435 IW, Razgovor sa B. Prpom, *Supra* n. 207.

436 Dopis Ministarstva kulture Srbije upućen na osnovu zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja istraživačima YIHR angažovanim na IW projektu, april 2007.

437 Dopisi Vojnog arhiva upućen YIHR na osnovu zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja istraživačima YIHR angažovanim na IW projektu, oktobar 2007.

438 Ibid

439 IW, Razgovor sa Ljubodragom Dimićem, bivšim članom Komisije za istinu i pomirenje, Č. Lazić, istraživač YIHR angažovan na IW projektu, 10.06.2008.

440 Više od 300.000 dokumenata i oko 50.000 dosijea građana.

441 B92, Perišić: Dosijei BIA još nedostupni, *Supra* n. 217.

442 Izlaganje Florans Artman [Florence Hartmann] na Konferenciji za štampu Upravnog odbora FHP-a, Sudbina nestalih i budućnost Haške arhive, 17.06.2008., dostupno na veb sajtu FHP-a: <<http://www.hlc-rdc.org/Outreach/Konferencije-okrugli-stolovi-seminari/Konferencija-za-stampu-Upravnog-odbora-Fonda-za-humanitarno-pravo/1042.sr.html>>, posećen 24.06.2008.

443 Izlaganje Nataše Kandić, izvršne direktorke FHP-a na skupu Rasprava o budućnosti arhive Haškog tribunala koji je organizovao FHP 21.03.2008., snimak dostupan na veb sajtu You Tube: <<http://youtube.com/watch?v=ISX7dj2IC0s>>, posećen 17.05.2008.

dokazanih i dokumentovanih činjenica može da utiče na ujednačenje novije istorije u regionu. Na taj način, ovaj arhiv bi mogao doprineti stvaranju garancija da se zločini neće ponoviti.⁴⁴⁴

Više od trećine zvaničnika i službenika institucija koje su nosioci procesa suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji takođe veruju da arhive MKSJ treba učiniti dostupnim pravosudnim institucijama svih zainteresovanih država na prostoru bivše Jugoslavije, a većina smatra da ova arhiva ne treba da bude smeštena u bilo kojoj od zemalja bivše Jugoslavije.⁴⁴⁵ Vidimo da postoji saglasnost i u vezi s potrebom da se ovaj arhiv učini dostupnim za javnost, i to na lak i jednostavan način, kao i da mora biti adekvatno obezbeđen, stručno uređeni i organizovani.⁴⁴⁶ Iz ugla svake profesije poseban značaj ima neki aspekt potencijalnog rešenja, pa je tako za pravosuđe značajno da u arhiv budu uvršćeni i interni izveštaji koje su tužioci i sudska veća koristili da sumiraju određene faze istraga, grupe dokaza i slično, jer bi bez toga za njih praktično bilo izgubljeno dragoceno petnaestogodišnje iskustvo MKSJ-a.⁴⁴⁷ Za MUP je pak važno jedino to da im bude obezbeđen nesmetan i potpun pristup arhivu.⁴⁴⁸

Sledeće, veoma značajno pitanje za Srbiju je pitanje, na koji način će biti izvršena klasifikacija kojom će se odrediti šta će od dokumentacije sadržane u toj arhivi biti javno a šta ne.⁴⁴⁹ Veliki deo ove arhive je očito javan i dosta toga je već dostupno posredstvom veb sajta MKSJ.⁴⁵⁰ Ipak, moraju biti klasifikovani i zaštićeni na adekvatan način iskazi i dokumenta vezana za zaštićene svedoke, zatim pitanje mogućnosti korišćenja ove dokumentacije u novim postupcima i konačno na koji način će se brinuti o zaštiti podataka o ličnosti koja je, takođe, neefikasno rešena. Čini se da je jasno da pitanje klasifikacije mora velikim delom biti prepušteno pravosuđu, ali problem predstavlja činjenica da jedinstveno rešenje ne postoji, čak ni okvirno.⁴⁵¹ Kao i većina pitanja vezanih za procese tranzicije pravde, prvi koraci u rešavanju pitanja arhiva MKSJ u Srbiji načinjeni su u nevladinom sektoru. Tako je FHP na osnovu sporazuma sa Sekretarijatom MKSJ a, uz podršku američkog Kongresa, u februaru 2005. započeo sa kopiranjem arhive MKSJ. Cilj projekta je prebacivanje javnog dela ove arhive u FHP, kako bi bila korišćena za pokretanje krivičnih postupaka, društvenog dijaloga o prošlosti i stvaranja uslova da se ova dokumentacija učini dostupnom najširoj javnosti.⁴⁵²

(d) Analiza prava na slobodan pristupa informacijama od javnog značaja i identifikacija prepreka

Ovim zakonom uređuje se pravo građana na pristup informacijama od javnog značaja kojima raspolažu organi javne vlasti, radi ostvarenja i zaštite interesa javnosti da zna, slobodnog demokratskog poretka i otvorenog društva.⁴⁵³ Pravo javnosti da zna je zakonska pretpostavka i teret dokazivanja da ta pretpostavka nije ispunjena leži na organu vlasti,⁴⁵⁴ što definitivno predstavlja pozitivno rešenje. Značajna je i antidiskriminaciona odredba ovog zakona koja garantuje dostupnost ovog prava svima pod jednakim uslovima, bez obzira na državljanstvo, prebivalište, boravište, odnosno sedište, ili lično svojstvo, kao što je rasa, veroispovest, nacionalna i etnička pripadnost,

444 Izlaganje F. Artman, *Supra* n. 231.

445 Percepcijska studija, *Supra* n. 222.

446 Izlaganje F. Artman, *Supra* n. 231 ; Izlaganje Dragana Popovića, YIHR, Rasprava o budućnosti arhive, FHP, Transfer haške arhive, dostupno na veb sajtu FHP-a: <<http://www.hlc-rdc.org/Outreach/Konfrencije-okrugli-stolovi-seminari/Konferencija-za-stampu-Upravnog-odbora-Fonda-za-humanitarno-pravo/1042.sr.html>>, posećen 19.05.2008.

447 Izlaganje Miroslava Alimpića, Istražnog sudijskog Okružnog suda u Novom Sadu, Rasprava o budućnosti arhive, FHP, *Supra* n. 232.

448 Izlaganje Gorana Markovića, Služba za otkrivanje ratnih zločina MUP-a Srbije, Rasprava o budućnosti arhive, FHP, *Supra* n. 232.

449 Izlaganje Rodoljuba Šabića, poverenika za informacije od javnog značaja, Rasprava o budućnosti arhive, FHP, *Supra* n. 232.

450 Izlaganje Silvije Panović-Đurić, Pravni savetnika Kancelarije Saveta Evrope u Beogradu; Izlaganje Matiasa Hellmana, Predstavnik sekretarijata ICTY u Beogradu, Rasprava o budućnosti arhive, FHP, *Supra* n. 232.

451 Izlaganje Silvije Panović-Đurić, Pravnog savetnika Kancelarije Saveta Evrope u Beogradu, Rasprava o budućnosti arhive, FHP, *Supra* n. 232.

452 Rasprava o budućnosti arhive, FHP, *Supra* n. 232.

453 Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n. 146., čl. 1.

454 *Ibid.*, čl. 4.

pol i slično.⁴⁵⁵ Prava iz ovog zakona mogu se ograničiti samo izuzetno, u zakonom propisanim slučajevima⁴⁵⁶ i propisana ograničenja sasvim su prihvatljiva i u skladu su sa međunarodnim standardima. Zaštita ovog prava obezbeđuje se u postupku pred Poverenikom i u postupku pred VSS-om. Pred VSS-om vodi se upravni spor u slučajevima kada nije moguće podneti žalbu Povereniku ili žalbu protiv rešenja Poverenika.⁴⁵⁷ Žalba Povereniku se međutim ne može izjaviti protiv rešenja Narodne skupštine, predsednika Republike, Vlade, VSS-a, Ustavnog suda i Republičkog javnog tužioca. Protiv ovih rešenja može se pokrenuti samo upravni spor.⁴⁵⁸ Ova odredba predstavlja veoma ozbiljno ograničenje primene, ali i značaja ovog zakona. Koliko je ovakva odredba zakona „neprirodna“, najbolje potvrđuje činjenica da ni samo Republičko tužilaštvo nije svesno ove činjenice, te u zvaničnom odgovoru kojim odbija da istraživačima YUCOM-a, angažovanim na IW projektu, pruži traženu informaciju daje pouku da imaju pravo da ulože žalbu Povereniku.⁴⁵⁹ Izvršenje rešenja i zaključaka Poverenika, u slučaju potrebe, obezbeđuje Vlada,⁴⁶⁰ što se u praksi nije pokazalo kao naročito delotvorno. Brojni su primeri izigravanja prava na slobodan pristup informacijama od strane državnih organa. Najdrastičniji primer je, svakako, bio slučaj BIA koja je odbila da pruži tražene informacije YIHR i nakon presude VSS-a⁴⁶¹, da bi im ovo pravo delimično bilo ostvareno nakon tri godine.⁴⁶² Sa druge strane, Vlada, koja je dužna da u slučaju potrebe obezbedi izvršenje rešenja i zaključaka Poverenika, u opisanom slučaju nije odgovorila na svoju zakonsku obavezu.

Drugi problem se ogleda u nepostojanju zakona o klasifikaciji tajnih podataka koji ostavlja široko diskreciono pravo državnim organima u određivanju šta će se smatrati tajnim podacima, odnosno državnim ili poslovnim tajnom. Trenutno postoji snažan pritisak organizacija civilnog društva za usvajanje ovog zakona.⁴⁶³

Prema rezultatima Percepcijske studije⁴⁶⁴, među ispitanicima preovladava mišljenje da Poverenik i njegova kancelarija nemaju adekvatne resurse i kapacitete, što se ogleda, pre svega, u nedostatku osoblja, te veruju da je i služba, kao celina, preopterećena.⁴⁶⁵ Samog Poverenika kao instituciju, zakonski okvir i konkretne rezultate, većina ispitanika vidi kao pozitivne, ali je primetno da mnogi uočavaju i određenu slabost ove institucije, odnosno njenu nemoć da postigne određene rezultate. Neki vide problem u zakonskom okviru, neki u nedovoljno oštrom stavu same institucije, ali se sve svodi na isto – da je u pitanju dobra i potrebna institucija koja bi trebalo da ima veću „snagu“. ⁴⁶⁶ Još prilikom osnivanja kancelarije Poverenika, zbog neažurnosti Vlade u obezbeđenju uslova za rad, došlo je do kašnjenja i ona je formirana tek nakon više od pola godine.⁴⁶⁷ Tokom 2005. i 2006. Poverenik je uz mnogo napora, posredstvom amandmana usvojenih u Skupštini, iz budžetskih rezervi obezbedio dovoljna sredstva za funkcionisanje Službe, da bi tek 2007. sredstva za rad kancelarije bila obezbeđena Zakonom o budžetu Srbije za 2007.⁴⁶⁸ Ipak, uprkos usvojenom budžetu i pribavljenoj saglasnosti Ministarstva finansija⁴⁶⁹ o kadrovskom planu, kancelarija Poverenika faktički nije bila u mogućnosti da zaposli još pet planiranih službenika.⁴⁷⁰

⁴⁵⁵ *Ibid.*, čl. 6.

⁴⁵⁶ Pravo na pristup može se uskratiti 1) ukoliko je to neophodno u demokratskom društvu radi zaštite od ozbiljne povrede pretežnijeg interesa zasnovanog na ustavu ili zakonu; 2) ako tražilac zloupotrebljava ovo svoje pravo (npr. ukoliko je traženje nerazumno, učestalo, kada se ponavlja zahtev za istim ili već dobijenim informacijama ili kada se traži preveliki broj informacija), organ vlasti nije obavezan da pruži uvid u traženu informaciju; 3) u slučaju da se ostvarivanjem prava na pristup može povrediti nečije pravo na privatnost, pravo na ugled ili neko drugo pravo lica na koje se tražena informacija lično odnosi, organ vlasti može uskratiti da omogući uvid u informaciju tražiocu osim ako lice o kome se radi na to pristane, ako se radi o ličnosti, pojavi ili događaju od interesa za javnost, a naročito ako se radi o nosiocu državne i političke funkcije i ako je informacija važna s obzirom na funkciju koju to lice vrši i ako se radi o licu koje je svojim ponašanjem, naročito u vezi sa privatnim životom, dalo povoda za traženje informacije. Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n. 146., čl. 8., 13. i 14.

⁴⁵⁷ Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n. 146., čl. 22. i 27.

⁴⁵⁸ *Ibid.*, čl. 22.

⁴⁵⁹ Dopis Republičkog javnog tužilaštva upućen istraživačima YUCOM-a angažovanim na IW projektu avgust 2007.

⁴⁶⁰ Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n. 146., čl. 28.

⁴⁶¹ DANAS, I.P., BIA ignoriše Vrhovni sud, 31.05.2006.

⁴⁶² BLIC, Plata direktora BIA 150 hiljada dinara, 04.10.2008., DANAS, Broj prisluškivanih u Srbiji ostaje tajna, 06.10.2008.

⁴⁶³ Koalicija za slobodan pristup informacijama od javnog značaja, Narodnoj skupštini predato 72.000 potpisa za usvajanje dva predloga zakona!, dostupno na veb sajtu Koalicije: <http://www.spikoalicija.org/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1&limit=4&limitstart=8>, posećen 03.10.2008.

⁴⁶⁴ Percepcijska studija, *Supra* n. 222.

⁴⁶⁵ *Ibid.*

⁴⁶⁶ *Ibid.*

⁴⁶⁷ Izveštaj o radu Poverenika za informacije od javnog značaja za 2007., Dostupno na veb sajtu poverenik.org.yu/dokumentacija.asp?ID=6>, posećen 12.10.2008.

⁴⁶⁸ Zakon o budžetu R. Srbije 2007, Sl. glasnik R. Srbije br. 58/07

⁴⁶⁹ Saglasnost Ministarstva finansija R. Srbije br. 11-00-243/2007-01, 25.05.2007.

⁴⁷⁰ Izveštaj o radu Poverenika za 2007., *Supra* n. 256.

S druge strane, uprkos svim opisanim teškoćama, kancelarija Poverenika uspeva da raspoložive kapacitete i mogućnosti iskoristi tako da na najbolji mogući način zaštiti pravo građana na slobodan pristup. Prema oceni brojnih organizacija za zaštitu ljudskih prava, Poverenik predstavlja najefikasniju, najtransparentniju i najrevnosniju demokratsku instituciju u Srbiji.⁴⁷¹ Od osnivanja, odnosno od ispunjenja uslova za početak rada sredinom 2005., Poverenik je do kraja 2007. rešio preko 2400 žalbi zbog povrede prava na slobodan pristup. Ono što daje osnova za zabrinutost je utisak da su zavidni rezultati koje postiže ovo telo u velikoj meri produkt ličnih kvaliteta i angažovanja samog Rodoljuba Šabića koji obavlja ovu odgovornu funkciju, a manje produkt čvrsto i kvalitetno postavljene institucije.

471 Otvoreno pismo narodnim poslanicima YIHR I CUPS-a koje je podržala Koalicije NVO povodom čl. 5. Predloga Ustavnog Zakona.

4 PRAVO NA PRAVDU

I. USLOVI ZA POSTIZANJE PRAVDE ZA ŽRTVE NA MEĐUNARODNOM NIVOU

I.1. MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU (MKSJ)

I.1.1 Osnovni podaci, uspostavljanje i struktura

Reagujući na izveštaje o rasprostranjenim teškim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava na tlu bivše Jugoslavije i ocenivši ovu situaciju kao ozbiljnu pretnju međunarodnom miru i sigurnosti, Savet bezbednosti je 1993., na osnovu glave VII Povelje UN-a, Rezolucijom 827 osnovao MKSJ i usvojilo njegov Statut.⁴⁷² Uspostavljanje ovog ad hoc suda je imalo za cilj da se pred lice pravde izvedu osobe odgovorne za pomenute zločine i da se time doprinese sprečavanju njihovog daljeg vršenja i uspostavljanju i očuvanju mira.⁴⁷³

MKSJ je dobio nadležnost da utvrđuje individualnu krivičnu odgovornost osoba, dakle fizičkih lica⁴⁷⁴, za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. januara 1991.⁴⁷⁵, odnosno za teške povrede Ženevskih konvencija od 1949, kršenje zakona i običaja ratovanja, za genocid i zločine protiv čovečnosti.⁴⁷⁶ MKSJ je nadležan isključivo za utvrđivanje individualne krivične odgovornosti, a njeni osnovi su direktna i komandna odgovornost.⁴⁷⁷

Za vođenje suđenja, izricanje presuda i kazni, izdavanje različitih naloga i donošenje odluka o mnogim drugim praktičnim pitanjima neophodnim za rad MKSJ-a nadležna su Sudska veća koja se danas sastoje od tri pretresna i jednog žalbenog veća. U njihovom sastavu nalazi se šesnaest stalnih i najviše dvanaest ad litem sudija. Svako pretresno veće sastoji se od troje stalnih sudija i najviše devet ad litem sudija istovremeno.⁴⁷⁸ Žalbeno veće je zajedničko za MKSJ i drugi ad hoc tribunal koji je osnovao Savet bezbednosti, Međunarodni krivični sud za Ruandu (MKSR) i u njegov sastav ulazi ukupno sedam stalnih sudija, od kojih je pet iz MKSJ, a dvoje iz MKSR. Stalne, kao ni ad litem sudije, ne smeju biti međusobno državljani iste zemlje.⁴⁷⁹ Izbor stalnih i ad litem sudija vrši Generalna skupština UN-a sa spiska kandidata koji na osnovu predloga države članice UN-a i država nečlanice koje imaju stalne posmatračke misije u sedištu UN-a dostavlja Savet bezbednosti.⁴⁸⁰ Mandat sudija traje četiri godine i oni mogu biti ponovo izabrani. Institucija ad litem sudija uvedena je 2000. godine zbog povećanog broja predmeta i pritiska da se rad ad hoc sudova privede kraju. Zastupljenost i uloga ad litem sudija su paralelno sa porastom obima posla i potrebe za ubrzanjem rada, jačali i izjednačavali se sa stalnim sudijama. Izmenama Statuta od

472 Rezolucija 827 (1993) Saveta bezbednosti UN-a (S/RES/827 (1993)).

473 Ibid.

474 Statut MKSJ, čl. 6.

475 Statut MKSJ, čl. 8.

476 Statut MKSJ, čl. 1.-5.

477 Statut MKSJ, čl. 7.

478 Statut MKSJ, čl. 12.

479 Statut MKSJ, čl. 12.

480 Statut MKSJ, čl. 13. bis i 13. ter.

2006.,⁴⁸¹ uvedena je mogućnost da na zahtev Predsednika Suda, Generalni sekretar može iz redova sudija ad litem imenovati rezervne sudije koji će biti prisutni u svakoj fazi nekog postupka, kako bi, u slučaju potrebe, mogli zameniti nekog od sudija u tom predmetu.⁴⁸²

Na čelu sudskih veća nalazi se Predsednik suda koga iz svojih redova biraju stalne sudije, Predsednik obavlja kako sudijsku tako i administrativnu i diplomatsku funkciju.

Za vođenje istraga i krivično gonjenje nadležan je Tužilac koga na predlog Generalnog sekretara imenuje Savet bezbednosti UN-a. Njegov mandat traje četiri godine i može biti ponovo izabran. U radu mu pomaže tužilaštvo koje se sastoji od pravnika, analitičara, kriminoloških stručnjaka, policajaca i drugog potrebnog kvalifikovanog osoblja.

Podršku radu sudskih veća i tužilaštvu pruža treći organ, Sekretarijat, na čijem čelu se nalazi Sekretar Suda. Sekretarijat se takođe bavi pitanjem pravne pomoći, odbrane, pritvora, pružanjem podrške žrtvama i svedocima, informisanjem javnosti.

Sudije usvajaju Pravilnik o postupku i dokazima kojim su regulisane sve faze postupka kao i druga pitanja od značaja za rad ovih organa.⁴⁸³

Optužnicu podiže Tužilac, nakon čega je pregleda sudija pretresnog veća koji ocenjuje da li postoje osnove prima facie, te na osnovu toga optužnicu potvrđuje ili odbacuje. Tokom svog rada, tužilaštvo je imalo i koristilo mogućnost da ne objavljuje podizanje pojedinih optužnica (zapečaćene optužnice) pre nego što ih uruči optuženom. Odluku o tome da neka optužnica ostane pod pečatom donosi pretresno veće na zahtev tužioca. Ovaj princip je zastupljen u nacionalnoj praksi mnogih pravnih sistema i njegoova svrha je da se poveća verovatnoća da će optuženi biti priveden pravdi.

Presuda se donosi odlukom većine sudija pretresnog vjeća, izriče se javno i praćena je pismenim obrazloženjem kojem se mogu dodati izdvojena ili suprotna mišljenja.⁴⁸⁴ Pravilnikom je predviđena procedura za izuzeće sudija zbog postojanje ličnog interesa ili veza sa predmetom koje bi mogle uticati na nepristrasnost i ovaj postupak mogu inicirati strane u postupku ili sam sudija može odluciti da se povuče.⁴⁸⁵ Na presudu pretrenog veća obe strane imaju pravo da ulože žalbu koja se može odnositi bilo na navode o postojanju greške u primeni prava ili u utvrđivanju činjeničnog stanja i o tome odlučuje Žalbeno veće.⁴⁸⁶

Troškovi rada MKSJ podmiruju se iz redovnog budžeta UN-a koji odobrava Generalna skupština, a postoji mogućnost dobijanja i korišćenja dobrovoljnih priloga država, nevladinih i međunarodnih organizacija.⁴⁸⁷

U skladu sa Poveljom UN-a države članice obavezne su da poštuju rezolucije koje donosi Savet bezbednosti, pa time imaju i obavezu saradnje sa MKSJ-om. Ova obaveza podrazumeva saradnju u istrazi i u krivičnom gonjenju optuženih kao i ispunjavanje drugih zahteva za pomoć ili naloga koje izda pretresno veće.⁴⁸⁸ Sledstveno tome, neke države sa prostora bivše Jugoslavije, uključujući i Srbiju, donele su zakone o saradnji sa MKSJ-om.⁴⁸⁹

Savet bezbednosti je 2003. Usvojio Strategiju okončanja MKSJ.,⁴⁹⁰ kojom je predviđeno da će ovo telo svoj rad postepeno finalizirati do kraja 2010. Tada je predviđeno da se MKSJ fokusira na predmete najviših rukovodilaca i da istovremeno pomogne jačanju kapaciteta domaćih pravosudnih sistema u regionu i njihovom osposobljavanju

481 Rezolucija 1660. od 28.02.2006.

482 Statut MKSJ, čl. 12.

483 Statut MKSJ, čl. 15.

484 Statut MKSJ, čl. 23.2.

485 Pravilo 15.

486 Statut MKSJ, čl. 25.

487 Statut MKSJ, čl. 32.

488 Statut MKSJ, čl. 29.

489 Zakon o saradnji SRJ sa Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, Službeni list SRJ, br. 18/2002, Službeni list SCG br. 16/2003

490 Savet bezbednosti UN-a, Rezolucija 1503 usvojena na 4817. sednici, 28.08.2003.

za preuzimanje krivičnog gonjenja i suđenja preostalim počiniocima zločina. Domaćem pravosuđu, kada se za to steknu uslovi, tužilaštvo MKSJ prebacuje predmete koji su istraženi, ali nikada nije podignuta optužnica pred MKSJ kao i manji broj predmeta u kojima je optužnica već podignuta.⁴⁹¹

I.1.2. Postupak

Istrage pokreće i sprovodi tužilac sa svojim timom. Tužilac je ovlašćen da ispituje osumnjičene, žrtve i svedoke, prikuplja dokaze i sprovodi istragu na licu mesta.⁴⁹² On ima pravo da za potrebe istrage zatraži pomoć od relevantnih državnih organa vlasti, međunarodnih tela, uključujući i Međunarodnu organizaciju kriminalističke policije (INTERPOL), kao i da od pretresnog veća ili sudije zatraži da izda sve potrebne naloge za ovaj proces.⁴⁹³ Ukoliko na osnovu rezultata sprovedene istrage tužilac oceni da ima mesta pokretanju postupka, on podiže optužnicu. Da bi optužnica postala pravosnažna mora je potvrditi sudija pretresnog veća.⁴⁹⁴ Ako sudija utvrdi da postoje osnove *prima facie* i potvrdi optužnicu, izdaje se nalog za hapšenje i drugi relevantni nalozi.⁴⁹⁵ Ukoliko se nalog za hapšenje ne ispuni, Raspravno veće izdaje međunarodni nalog za hapšenje.⁴⁹⁶

Tek kada se obezbedi fizičko prisustvo optuženog pred MKSJ moguće je otpočeti sa suđenjem.⁴⁹⁷ Optuženi se smatra nevinim dok mu se ne dokaže krivica, ima pravo na suđenje bez nepotrebnog odugovlačenja, može da ispituje svedoke koji ga terete i ima pravo na žalbu.⁴⁹⁸

Ukoliko sudija pretresnog veća ima lični interes u predmetu ili bilo kakvu vezu sa predmetom koja bi mogla uticati na njegovu nepristrasnost, on ne sme da učestvuje u postupku u tom predmetu. Svaka od strana može iz navedenih razloga da zatraži od predsedavajućeg sudije nekog veća da se sudija izuzme.⁴⁹⁹

Na prvom pojavljivanju pred Pretresnim većem od optuženog se zahteva da se potvrdno ili odrečno izjasni o krivici.⁵⁰⁰ Ukoliko se optuženi potvrdno izjasni o krivici pristupa se sprovođenju postupka odmeravanja kazne pred Pretresnim većem.⁵⁰¹ Ukoliko optuženi poriče krivicu otpočinje suđenje pred Pretresnim većem.⁵⁰²

Postupak se oslanja na tradicije kontinentalnog i anglosaksonskog sistema sa kombinovanim elementima kontradiktornog i inkvizitorskog krivičnog postupka.⁵⁰³

Pretresno veće donosi presudu odlukom većine sudija i ona se izriče javno.⁵⁰⁴ U slučaju oslobađajuće presude prvostepeni postupak se okončava, dok je u slučaju donošenja osuđujuće presude potrebno sprovesti i postupak odmeravanja kazne pred Pretresnim većem.

Pri odmeravanju kazne pretresno veće uzima u obzir težinu dela, lična svojstva osuđenika, otežavajuće okolnosti; olakšavajuće okolnosti, uključujući i saradnju sa tužilaštvom; uobičajenu praksu pri izricanju zatvorskih kazni pred sudovima bivše Jugoslavije; vreme koje je osuđeni odslužio kao kaznu koju mu je odredio sud pojedine države za isto delo za koje mu se sada sudi.⁵⁰⁵ Krivične sankcije koje izriče pretresno veće ograničene su na kaznu zatvora uz

491 *Ibid.*

492 Statut MKSJ, čl. 18.

493 Pravilo 39.

494 Pravilo 47.

495 Statut MKSJ, čl. 19., Pravilo 47.

496 Pravilo 61.

497 Statut MKSJ, čl. 21.

498 Statut MKSJ, čl. 21. i 25.

499 Pravilo 15.

500 Statut MKSJ, čl. 20., Pravilo 62.

501 Pravilo 62 bis, 101. i 102., Statut MKSJ, čl. 24.

502 Pravilo 62., 65.-68.

503 MKSJ, Osnovni podaci, Postupci pred tribunalom, dostupno na veb sajtu MKSJ: <<http://www.un.org/icty/bhs/frames/tribunal.htm>>, posećen 28.04.2008.

504 Statut MKSJ, čl. 23.

505 Statut MKSJ, čl. 24., Pravilo 101.

koju se, eventualno, može naložiti povrat imovine i imovinske koristi stečene kažnjivim ponašanjem.⁵⁰⁶ Maksimalna kazna koju MKSJ može izreći je doživotni zatvor.

Na izrečenu prvostepenu presudu kao i odluku o izricanju kazne, obe strane imaju pravo žalbe. Žalba se može uložiti ukoliko neka od strana veruje da je došlo do greške u promeni prava koja obesnažuje odluku ili greške u utvrđivanju činjeničnog stanja zbog koje je došlo do neostvarenja pravde. U postupku po žalbi odlučuje Žalbeno veće koje odluke pretresnih veća može potvrditi, poništiti ili preinačiti.⁵⁰⁷

Lice koje je osuđeno upućuje se na izdržavanje kazne u jednu od zemalja koje su Savetu bezbednosti izrazile spremnost da prihvate ovu obavezu,⁵⁰⁸ a koju u svakom pojedinačnom slučaju određuje MKSJ.⁵⁰⁹ Osuđenici izdržavaju kaznu saglasno propisima zemlje u kojoj se nalaze, što podrazumeva i primenu eventualnih pravila o uslovima za pomilovanje ili smanjenje kazne, o čemu mora biti obavešten Sud, a Predsednik MKSJ, u dogovoru sa sudijama, o tome mora doneti odluku vodeći se opštim pravnim načelima i načelima pravde.⁵¹⁰

Po okončanju postupka, obe strane imaju pravo na podnošenje molbe za preispitivanje presude.⁵¹¹ Ukoliko se molba odbaci, postupak se okončava, a ukoliko se usvoji, donosi se nova presuda. Ukoliko novu presudu donosi Pretresno veće, obe strane mogu ulagati žalbe, a ukoliko je presudu donelo žalbeno veće postupak se okončava.

1.1.3. Položaj žrtava i svedoka

Uloga žrtve je pasivna i ograničena na davanje izjava i pružanje drugih dokaznih materijala tokom istrage i svedočenja u postupku.

Pravilnikom MKSJ predviđena je mogućnost primene niza zaštitnih mera za žrtve i svedoke. U okviru sekretarijata postoji Služba koja se bavi pitanjima pružanja zaštite i podrške ovim licima pre, tokom i nakon njihovog svedočenja pred Sudom. Primenu zaštitnih mera može inicirati svedok, zastupnik optužbe, branilac, Služba za žrtve i svedoke ili samo Pretresno veće koje u svakom od ovih slučajeva mora doneti odluku o njihovoj primeni. Mere se mogu odnositi na zaštitu identiteta svedoka ili poverljivosti njegovih izjava, ali se one postavljaju isključivo u odnosu na javnost, a ne u odnosu na druge učesnike u postupku. U najtežim slučajevima pribegava se meri premeštanja svedoka u treću zemlju.⁵¹²

Odeljenje za žrtve i svedoke brine i pruža podršku svedocima koji učestvuju u postupcima pred MKSJ, bez obzira na to da li dolaze na poziv odbrane, tužilaštva ili samog suda. Sastoji se od tri jedinice: jedinice za zaštitu koja se bavi pitanjima bezbednosti, jedinice za podršku koja se bavi pitanjima socijalnog i psihološkog savetovanja i podrške svedocima i operativne jedinice koja brine o logistici i administraciji.⁵¹³

Posebna zaštita pruža se žrtvama seksualnog delikta od kojih se ne traži dodatno potkrepljivanje svedočenja.⁵¹⁴

Sekretar suda presudu kojom je optuženi proglašen krivim za delo kojim je nanescena šteta žrtvi prosleđuje vlastima države koje se to tiče, čime se ostavlja mogućnost žrtvi da u skladu sa relevantnim nacionalnim zakonima pokrene postupak za nadoknadu štete.⁵¹⁵

506 Statut MKSJ, čl. 24.

507 Statut MKSJ, čl. 25., Pravila 65 bis, 108, 111-113, 115, 118

508 Do sada su takvi sporazumi potpisani sa deset država: Norveška, Švedska, Finska, Španija, Italija, Austrija, Francuska, Danska, Njemačka i Ujedinjeno Kraljevstvo.

509 Statut MKSJ, čl. 27.

510 Statut MKSJ, čl. 28.

511 Pravila 119 i 127.

512 Statut MKSJ, čl. 22., Pravilo 34.

513 MKSJ, Obaveštenja za svedoke, dostupno na veb sajtu MKSJ: <<http://www.un.org/icty/bhs/frames/tribunal.htm>>, posećen 23.04.2008.

514 Pravilo 96.

515 Pravilo 106.

I.1.4. Položaj optuženih i odbrana

Postupci pred MKSJ uređeni su u skladu sa međunarodno priznatim načelima pravičnog sudskog postupka. Optuženi ima pravo da blagovremeno, na jeziku koji razume bude obavešten o prirodi optužbi koje ga terete. Smatra se nevinim dok se ne dokaže suprotno i ima pravo na pravično i javno suđenje bez nepotrebnog odugovlačenja. Takođe, ima pravo da se brani sam ili uz pomoć branioca koga sam odabere kao i da proverava tačnost dokaza i ispituje svedoke koji ga terete. Ne može biti primoran da svedoči protiv sebe ili da prizna krivicu i ima pravo na žalbu. Za optužene slabog imovinskog stanja, troškove odbrane pokriva MKSJ putem Programa pravne pomoći.⁵¹⁶ Tokom postupka optuženi boravi u Pritvorskoj jedinici MKSJ-a koja se nalazi u sklopu holandskog kaznenog kompleksa u Sheveningenu pored Haga pod nadležnošću Sekretarijata Suda.⁵¹⁷

I.1.5. Informisanje javnosti, Transparentnost i Pristup informacijama

Rasprave pred MKSJ su načelno javne, ukoliko ih Pretresno veće ne zatvori za javnost u skladu s pravilima.⁵¹⁸ Tako su suđenja mahom otvorena za javnosti, simultano se prevode na engleski, francuski, ili jezike iz regiona prema potrebi.

O transparentnosti i pristupačnosti rada MKSJ-a brinu Služba za informisanje javnosti i Outreach program. Outreach program je uspostavljen prevashodno da bi učinio informacije o aktivnostima i rezultatima rada MKSJ dostupnim društvenim zajednicama u državama i entitetima na teritoriji bivše Jugoslavije. Ovaj program funkcioniše pretežno na jezicima regiona (bosanskom, hrvatskom, srpskom (b/h/s), albanskom i makedonskom) i nastoji da objasni rad i značaj ove institucije kao i da formira partnerstva sa značajnim institucijama u bivšoj Jugoslaviji.

Nakon što je na inicijativu Saveta bezbednosti 2003. mandat MKSJ proširen tako da obuhvata i pružanje pomoći pri podizanju kapaciteta lokalnih kapaciteta za procesuiranje predmeta vezanih za ratne zločine ovaj program angažovan je na prebacivanju iskustava i znanja na područje bivše MKSJ.

I.1.6. Predmeti pred MKSJ

Pred MKSJ su do sada zaključeni postupci protiv 114 optuženih. Od toga, deset je oslobođeno, 55 je osuđeno, 31 optuženi se nalazi na izdržavanju kazne, 20 su već izdržali kazne, a dvojica čekaju da budu upućeni na izdržavanje.

Ovim predmetima obuhvaćeni su značajni zločini počinjeni tokom sukoba u BiH, Hrvatskoj i na Kosovu. To podrazumeva zločine koje su srpske snage počinile nad nesrpskim stanovništvom u opštini Prijedor u BiH, a posebno logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje (Tadić IT-94-I, Stakić IT-97-24, Kvočka i drugi IT-98-30/I, Predrag Banović IT-02-65/I, Sikirica i drugi IT-95-8, Radoslav Brđanin IT-99-36), zatim genocid koji su srpske snage izvršile nad Bošnjacima u Srebrenici 1995. (Krstić IT-98-33, Blagojević i Jokić IT-02-60, Momir Nikolić IT-02-60/I, Dragan Obrenović IT-02-60/2, Erdemović IT-96-22); progon nesrpskog stanovništva iz opštine Bosanski Šamac u BiH (Simić i drugi IT-95-9, Todorović IT-95-9/I, Milan Simić IT-95-9/2,); zatvaranje, zlostavljanje i masovna silovanja nesrpskog stanovništva u opštini Foča BiH (Krnojelac IT-97-25, Kunarac, Kovač i Vuković IT-96-23 i IT-96-23/I); zločini počinjeni tokom opsade Sarajeva (Stanislav Galić IT-98-29), progon nesrpskog stanovništva u Višegradu, BiH, (Vasiljević IT-98-32); progon nesrpskog stanovništva iz opštine Brčko, BiH (Jelić IT-95-10, Češić IT-95-10/I,); progon nesrpskog stanovništva u opštini Vlasenica, BiH i zatvaranje u logoru Sušica (Nikolić IT-94-2), granatiranje Dubrovnika, Hrvatska (Pavle Strugar IT-01-42, Miodrag Jokić IT-01-42/I); zločin u Vukovaru, Hrvatska (Mile Mrkšić IT-95-13/I), granatiranje Zagreba, Hrvatska (Milan Martić IT-96-23/2).

⁵¹⁶ Statut MKSJ, čl. 18.

⁵¹⁷ MKSJ, Osnovni podaci, Postupci pred tribunalom, dostupno na veb sajtu MKSJ: <<http://www.un.org/icty/bhs/frames/tribunal.htm>>, posećen 28.04.2008.

⁵¹⁸ Statut MKSJ, čl. 20.

I.1.7. Saradnja Srbije sa MKSJ

MKSJ je prinuđen da se u vršenju svoje pravosudne funkcije oslanja na saradnju država u regionu i međunarodnih organizacija. Države su obavezne da sarađuju sa MKSJ u istrazi i krivičnom gonjenju osoba optuženih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava i da bez nepotrebnog odlaganja ispune svaki zahtev za pomoć ili nalog koji izda Pretresno veće, što, između ostalog, uključuje utvrđivanje identiteta i pronalaženje osoba; uzimanje iskaza i dostavu dokaza; uručenje dokumenata; hapšenje ili pritvaranje osoba; predaju ili dovođenje optuženih pred Međunarodni sud.

Pored pružanja pomoći u obavljanju osnovnog mandata MKSJ, države su dužne da sarađuju sa MKSJ po pitanju preseljenja osetljivih svedoka ili izdržavanja kazni.⁵¹⁹

SRJ je 2002. (odnosno SCG 2003.) usvojila Zakon o saradnji sa MKSJ. Ovim zakonom je uređena saradnja Srbije sa MKSJ i izvršenje obaveza koje za Srbiju proizilaze iz Rezolucije Saveta bezbednosti br. 827 (1993) i Statuta MKSJ na osnovu koga nadležni državni organi odlučuju o ustupanju krivičnog postupka i predaji optuženih MKSJ.⁵²⁰ U aprilu 2002. osnovan je Nacionalni savet za Saradnju sa MKSJ.⁵²¹ Ovo telo, i ako osnovano radi poboljšanja kvaliteta saradnje, nije imalo previše značajne rezultate. Odlazeća tužiteljka MKSJ pohvalila je pomoć ovog tela u dobijanju određenih dokumenata.⁵²² Svakako je značajna aktivnost saveta u postupcima oslobađanja svedoka obaveze čuvanja državne i službene tajne. Međutim, van toga, stiče se utisak da je Savet dosta napora ulagao u pravdanje svoje pozicije i svojih napora i demantovanje optužbi za nečinjenje koje su dolazile od strane tužilaštva ili suda u Hagu.

I.2. UNIVERZALNA JURISDIKCIJA

Tokom devedesetih godina, dok su sukobi na prostoru bivše Jugoslavije još bili u toku, u zemljama koje su prepoznavale princip univerzalne jurisdikcije za procesuiranje ratnih zločina, a na čijoj teritoriji su se zatekla lica osumnjičena za izvršenje ratnih zločina, vođeni su postupci protiv ovih lica. Tako je u Francuskoj vođen postupak protiv Elvir Jvora⁵²³, u Švajcarskoj protiv Gorana Grabeca za zločine u Prijedorskim logorima, u Austriji protiv Duška Cvjetkovića za ubistvo civila u selu Kucice u BiH, u Holandiji protiv Darka Kneževića, u Švedskoj protiv Siniše Jažića za ubistvo bošnjačkih civila⁵²⁴, u Danskoj protiv Refika Sarića, u Nemačkoj protiv Đurađa Kuslića,⁵²⁵ Maksima Sokolovića,⁵²⁶ Nikole Jorgića,⁵²⁷ i Ninoslava Đajića.⁵²⁸

Jedina parnica koja je vođena izvan zemlje, za štetu nastalu izvršenjem zločina na zahtev žrtava, vođena je u SAD, u skladu sa njihovim ATA, protiv Radovana Karadžića.⁵²⁹

I.3. MEĐUNARODNI SUD PRAVDE

⁵¹⁹ Statut MKSJ, čl. 29.

⁵²⁰ Zakon o saradnji SRJ sa MKSJ, Službeni list SRJ br. 18/2002. i Službeni list SCG br. 16/2003

⁵²¹ Odluka o obrazovanju Nacionalnog saveta za saradnju sa MKSJ, Službeni list SRJ br. 23/04., str.217.

⁵²² Percepcijska studija, *Supra* n.222.

⁵²³ Informacija o predmetu *Affaire Elvir Javor*, dostupno na veb sajtu Trial Watch: <http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/affaire_elvir-javor_111.html>, posećen 11.08.2008.

⁵²⁴ Informacija o predmetu *Siniša Jažić*, dostupno na veb sajtu Trial Watch: <<http://www.trial-ch.org/en/trial-watch.html>>, posećen 11.08.2008.

⁵²⁵ Informacija o predmetu *Đurađ Kušljic*, dostupno na veb sajtu Trial Watch: <http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/djuradj_kusljic_140.html>, posećen 11.08.2008.

⁵²⁶ Informacija o predmetu *Maksim Sokolović*, dostupno na veb sajtu Trial Watch: <http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/maksim_sokolovic_139.html>, posećen 11.08.2008.

⁵²⁷ Informacija o predmetu *Nikola Jorgić*, dostupno na veb sajtu Trial Watch: <http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/nikola_jorgic_283.html>, posećen 11.08.2008.

⁵²⁸ Informacija o predmetu *Novislav Đajić*, dostupno na veb sajtu Trial Watch: <http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/novislav_djajic_135.html>, posećen 11.08.2008.

⁵²⁹ Doe v. Karadzic, 866 F. Supp. 734, 738 (S.D.N.Y. 1994); Kadic v. Karadzic, 70 F.3d 232 (2d Cir. 1995), cert. denied, 518 U.S. 1005 (1996).

Međunarodni sud pravde (MPS) [International Court of Justice (ICJ)] osnovan je 1945. Poveljom UN kao osnovni sudski organ UN-a sa sedištem u Palati mira u Hagu (Holandija). Sud ima mandat da rešava u parnicama podnetim od strane država i daje pravna mišljenja o određenim spornim pitanjima.

Još u toku rata, BiH je 1993. podnela tužbu protiv tadašnje SRJ za genocid. Sud je 2006. doneo presudu kojom je Srbiju proglasio krivom za nesprečavanja i nekažnjavanje genocida, ali ju je oslobodio optužbi za učešće u izvršenju genocida. Naime, Sud je utvrdio da je u BiH genocid nesumnjivo izvršen u Srebrenici u julu 1995., ali da nema dovoljno dokaza da je Srbija u tom konkretnom periodu učestvovala u planiranju ili izvršenju. Ova presuda je u Srbiji dočekana kao svojevrсна pobeda i ako njen sadržaj nije ni najmanje pozitivan za zemlju. Naime, Srbija je prva zemlja u istoriji koja je osuđena kršenje konvencije protiv genocida. Dalje, u presudi se navodi da je država finansijski i tehnički pomagala snage VRS,⁵³⁰ kao i da su njene jedinice učestvovala u mnogobrojnim akcijama i da su potencijalno umešane u izvršenje drugih zločinima na teritoriji BiH.⁵³¹

Budući da je MSP imao nadležnost da raspravlja samo u okvirima genocida, nije bio u mogućnosti da utvrđuje postojanje odgovornosti Srbije za druga dela. Međutim, značajno je i to da Sud u ovoj presudi izričito podseća vlasti u Srbiji da činjenica da ne postoji sud koji bi imao nadležnost da utvrdi postojanje takve odgovornosti ne znači da odgovornost zemlje prema međunarodnom pravu ne postoji.⁵³²

2. USLOVI ZA POSTIZANJE PRAVDE ZA ŽRTVE NA DOMAĆEM NIVOU

2.1. MATERIJALNO PRAVNE NORME PRIMENJIVE NA PERIOD SUKOBA

U vreme oružanih sukoba 90-ih godina Srbija je bila vezana, između ostalog, Haškim Konvencijama iz 1899.⁵³³ i 1907.⁵³⁴, Ženevskim konvencijama iz 1949.⁵³⁵ sa Dopunskim protokolima iz 1977.⁵³⁶, Konvencijom o ne-zastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti⁵³⁷, Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida⁵³⁸, Konvencijom protiv torture⁵³⁹, Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima⁵⁴⁰ kao i Bečkom konvencijom o ugovornom pravu⁵⁴¹. Prema tada važećem Ustavu⁵⁴², potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava predstavljala su sastavni deo unutrašnjeg prava, a država je bila obavezna da ispunjava obaveze preuzete međunarodnim ugovorima⁵⁴³. Današnji Ustav Srbije⁵⁴⁴ predviđa neposrednu primenu opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava i potvrđenih međunarodnih ugovora i navodi da oni čine sastavni deo pravnog poretka Srbije, ali dodaje da "potvrđeni međunarodni ugovori moraju biti u skladu sa Ustavom,"⁵⁴⁵ čime se otvara pitanje rešavanja problema eventualne neusklađenosti nekog prihvaćenog međunarodnog ugovora sa Ustavom u svetlu poštovanja osnovnih principa međunarodnog prava, odnosno Bečke konvencije.⁵⁴⁶

530 MSP Presuda, BiH protiv SCG, *Supra* n.1.

531 MSP Presuda, p. 386.

532 MSP Presuda, p. 147. i 148.

533 Haška Konvencija (II) u vezi sa Zakonima i običajima ratovanja na kopnu i njen aneks: Propisi vezani za Zakone i običaje ratovanja na zemlji, 29. jul 1899. ratifikovana 1901.

534 Haška Konvencija (IV) o zakonima i običajima ratovanja na kopnu i njen aneks: Propisi vezani za Zakone i običaje ratovanja na zemlji, 18. oktobar 1907. potpisana 1907.

535 Ženevske konvencije, 12. avgust 1949., Službeni vesnik Prezidijuma Narodne Skupštine FNRJ, br. 6. od 15.09.1950.

536 Dopunski protokoli I i II uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949., 8. jun 1977., Službeni list SFRJ, Međunarodni ugovori br. 16/1978.

537 Konvencija o ne-zastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti, 26. novembar 1968., Službeni list SFRJ, Međunarodni ugovori br. 50/1970.

538 Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, 9. decembar 1948., Službeni vesnik Prezidijuma Narodne Skupštine FNRJ, br. 2 od 15.07.1950.

539 Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, 10. decembar 1984., Službeni list SFRJ, Međunarodni ugovori br. 9/1991.

540 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, 16. decembar 1966., Službeni list SFRJ br. 7/1971.

541 Bečka konvencija o ugovornom pravu, 23. marta 1969., Službeni list SFRJ, Međunarodni ugovori br. 30/1972.

542 Ustav Savezne Republike Jugoslavije, 27. april 1992., Službeni list SRJ br. 1/1992.

543 Ustav SRJ, *Ibid*, čl. 16.

544 Ustav Republike Srbije, 8. novembar 2006., Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

545 Ustav RS, *Ibid*, čl. 16.

546 Bečka konvencija, *Supra* n.9., čl. 27.

Nakon okončanja sukoba i pada Miloševićevog režima, Srbija je ratifikovala Rimski Statut⁵⁴⁷, Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava,⁵⁴⁸ kao i niz drugih dokumenata Saveta Evrope⁵⁴⁹. Sami domaći propisi su još u vreme sukoba bili mahom usklađeni sa preuzetim međunarodnim obavezama da bi nakon procesa harmonizacije domaćih propisa sa Rimskim Statutom aktuelnim Krivičnim zakonikom Srbije na adekvatan način bila obuhvaćena sva krivična dela koja u ovoj oblasti predviđa međunarodno pravo. Međutim, budući da je važeći Krivični zakonik usvojen nakon završetka sukoba⁵⁵⁰ ostala su otvorena pitanja primene na zločine počinjene tokom devedesetih, krivičnog dela zločina protiv čovečnosti i komandne odgovornosti. I ako su oba ova instituta i u vreme sukoba bila deo pravnog sistema Srbije putem ratifikovanih međunarodnih ugovora,⁵⁵¹ pa čak i prisutni u nekim drugim domaćim propisima⁵⁵², mogućnost njihove primene na ovaj period dovodi u pitanje odredbu sadržanu kako u tadašnjem tako i u novom Ustavu koja zahteva da krivična dela i primenjive kazne budu predviđeni zakonom u vreme izvršenja dela.⁵⁵³ U svetlu ove odredbe, primena ovih instituta na zločine počinjene u prošlosti mogla bi predstavljati kršenje ustavnog principa zabrane *ex post facto* zakona.⁵⁵⁴

Pitanje primene zločina protiv čovečnosti rešeno je usvajanjem Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine koji organima koji se osnivaju istim zakonom daje nadležnost otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja kako za odgovarajuća krivična dela predviđena domaćim zakonom tako i za dela koja predviđa Statut MKSJ,⁵⁵⁵ a koja su počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. januara 1991, bez obzira na državljanstvo učinioca ili žrtve. Jedino ograničenje ostaje u tome što je zločin protiv čovečnosti preuzet iz Statuta MKSJ vezan za oružani sukob, za razliku od novog Krivičnog zakonika Srbije koji preuzimajući definiciju iz Rimskog Statuta ne predviđa ovaj uslov.⁵⁵⁶ Istom odredbom Zakona o organizaciji nadležnosti pruženo je i rešenje za problem zločina koje su vršili državljani Srbije ili lica sa dvojnim državljanstvom (Srbije i neke od susednih zemalja) na teritoriji i nad građanima susednih država.

U slučaju komandne odgovornosti, uprkos dugim raspravama koje su na ovu temu vođene kako u zemlji tako i u regionu, nije postignut jasan konsenzus⁵⁵⁷, a domaće pravosuđe izbegava izričitu primenu ovog instituta na period sukoba, i ako se u suštini ne spori da za to postoje zakonski uslovi.⁵⁵⁸ Domaći propisi sadrže niz instituta, kao što su izvršenje krivičnog dela nečinjenjem⁵⁵⁹, saizvršilaštvo⁵⁶⁰, podstrekivanje⁵⁶¹, pomaganje⁵⁶², i organizovanje zločinačkog udruženja⁵⁶³, koji mogu dobrim delom kompenzovati primenu komandne odgovornosti⁵⁶⁴ te tužilaštvo često pribegava primeni ovih principa ili pak korišćenju same komandne odgovornosti na neeksplicitan način.⁵⁶⁵

Zastarelost krivičnog gonjenja i izvršenja kazni za ove zločine zabranjena je Ustavom.⁵⁶⁶

547 Rimski statut međunarodnog krivičnog suda, 17. jul 1998., stupio na snagu 1. jula 2002., Službeni list SRJ, Međunarodni ugovori, br. 5/2001.

548 Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Službeni list SCG, Međunarodni ugovori, br. 13/03;

549 Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o međunarodnom važenju krivičnih presuda, Službeni list SCG, Međunarodni ugovori, br. 13/02; Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima sa Dodatnim protokolom, Službeni list SCG, Međunarodni ugovori, br. 10/01; Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o ekstradiciji sa dodatnim protokolima, Službeni list SCG, Međunarodni ugovori, br. 10/01; Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o prenosu postupaka u krivičnim stvarima, Službeni list SCG, Međunarodni ugovori, br. 10/01

550 Krivični zakonik Republike Srbije, stupio je na snagu 1. januara 2006. (kako je predviđeno u čl. 432 Zakonika), Službeni glasnik RS, br. 85/2005.

551 Ženevske konvencije, *Supra* n., Dopunski protokol I, *Supra* n.

552 Uputstvo o primeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ, Službeni vojnom list, br. 10/1988., tačka 21.

553 Ustav Srbije 1990. čl. 23.; Ustav Srbije 2006. čl. 34.

554 Ustav Srbije 1990. čl. 121.; Ustav Srbije 2006. čl. 34.

555 Statut MKSJ čl.5 Zločin protiv čovečnosti kako je predviđen Statutom MKSJ vezan je za oružani sukob. za razliku od odredbe novog Krivičnog zakonika Srbije koji preuzimajući definiciju ovog dela iz Statuta MKS, ne predviđa ovaj uslov.

556 Krivični zakonik, *Supra* n., čl. 371.

557 FHP, Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu, Beograd, maj 2003.

558 HRV, Nedovršen posao – Veće za ratne zločine, jun 2007.

559 Krivični zakon SRJ, čl.30; Krivični zakonik Srbije, čl.15.

560 Krivični zakon SRJ, čl.22; Krivični zakonik Srbije, čl.33.

561 Krivični zakon SRJ, čl.23; Krivični zakonik Srbije, čl.34.

562 Krivični zakon SRJ, čl.24; Krivični zakonik Srbije, čl.35.

563 Krivični zakon SRJ, čl.26; Krivični zakonik Srbije, čl.346.

564 FHP, I.Rangelov, J.Ničić, Komandna odgovornost: savremeno pravo, 2004.

565 HRV, Nedovršen posao, *Supra*, n. 27.

566 Krivično gonjenje i izvršenje kazne za ratni zločin, genocid i zločin protiv čovečnosti ne zastareva, Ustav Srbije 2006, *Supra* n., čl. 34.

Predsednik Republike⁵⁶⁷, Predsednik i članovi Vlade⁵⁶⁸, Narodni poslanici⁵⁶⁹, Zaštitnik građana⁵⁷⁰ i sudije Ustavnog suda uživaju imunitet kojim je predviđeno da ova lica ne mogu biti pozvana na krivičnu ili drugu odgovornost za izraženo mišljenje ili glasanje u vršenju svoje funkcije. Ukoliko se pozovu na imunitet, ova lica ne mogu biti pritvorena niti se protiv njih može voditi krivični ili drugi postupak u kome se može izreći kazna zatvora bez odobrenja nadležnog tela (Narodne skupštine, Vlade kada su u pitanju Predsednik i članovi Vlade i Ustavnog suda kada su u pitanju sudije Ustavnog suda), izuzev u slučaju da neko od ovih lica bude zatečeno u izvršenju krivičnog dela za koje se može izreći kazna zatvora u trajanju od pet ili više godina.

Sudija, javni tužilac ili zamenik javnog tužioca ne mogu biti pozvani na odgovornost za izraženo mišljenje ili glasanje prilikom donošenja sudske odluke, odnosno obavljanja tužilačke funkcije, osim ako se radi o krivičnom delu kršenja zakona od strane ovih lica i oni ne mogu biti lišeni slobode zbog krivičnog dela učinjenog u obavljanju njihove funkcije bez odobrenja Visokog saveta sudstva za sudije, odnosno nadležnog odbora Narodne skupštine za javne tužioce i zamenike. Članovi Visokog saveta sudstva i Državnog veća tužilaca uživaju istu vrstu imuniteta.

Sveštenici, odnosno verski službenici ne mogu biti pozvani na odgovornost pred državnim organima za postupanje pri obavljanju svoje delatnosti i ne mogu biti pozvani da svedoče o činjenicama i okolnostima koje su saznali prilikom ispovesti.⁵⁷¹

Domaći zakoni ne predviđaju izvršenje naređenja pretpostavljenog kao moguću odbranu ili olakšavajuću okolnost za dela koja su predmet ovog istraživanja, ukoliko je lice koje naređenje izvršava svesno da radnja izvršenja naređenja predstavlja krivično delo.

Na predmetni period odnosi se niz zakona o amnestiji, ali se njima ne predviđa amnestija za dela koja se ovde istražuju. Međutim, Predsednik republike ima ovlašćenje davanja pomilovanja za krivična dela predviđena domaćim propisima. Pomilovanje se daje tačno određenom licu i može se odnositi bilo na oslobođenje od krivičnog gonjenja bilo na potpuno ili delimično oslobođenje od izvršenja kazne, ublažavanje kazne, davanje rehabilitacije, umanjenje, skraćivanje ili potpuno ukidanje pravne posledice osude, skraćivanje trajanja ili ukidanje mere bezbednosti. Što se učestalosti primene ovog instituta tiče, u prethodnih pet godina predsednik republike je pomilovao 18 osoba osuđenih na kaznu zatvora od 5 godina ili više, od čega je 17 pomilovanih osoba bilo optuženo za ubistvo.

Trenutno ne postoje zvanični podaci o tome da se neka osoba osumnjičena za zločine koji su predmet ovog istraživanja legalno nalazi u trećoj zemlji, dok je jedino Rusija odobrila azil licima osumnjičenim za izvršenje krivičnih dela u Srbiji. Naime, u januaru 2008. Rusija je odobrila azil članovima porodice bivšeg predsednika Srbije Slobodana Miloševića, Mirjani Marković i Marku Miloševiću, za kojima je Srbija bila raspisala međunarodnu poternicu. Mirjana Marković je, između ostalog, osumnjičena za umešanost u otmicu i ubistvo nekadašnjeg predsednika Srbije Ivana Stambolića 2000., a Marko Milošević za prebijanje trojice pripadnika pokreta „Otpor“ u Požarevcu iste godine.⁵⁷² U međuvremenu suđenje Marku Miloševiću u odsustvu je okončano.

2.1.1. Zaštita svedoka

Opštu zaštitu svedoka u krivičnom postupku predviđa još uvek važeći Zakonik o krivičnom postupku⁵⁷³ (ZKP) prema kome je sud dužan da svedoka i oštećenog zaštititi od uvrede, pretnje i svakog drugog napada. Takođe, sud može, učesniku postupka ili drugom licu koje pred sudom vređa svedoka ili oštećenog, preti mu ili ugrožava njegovu bezbednost, da izrekne opomenu ili da ga novčano kazni. U slučaju nasilja ili ozbiljne pretnje, sud će obavestiti javnog tužioca radi preduzimanja krivičnog gonjenja. Na predlog istražnog sudije ili predsednika veća,

⁵⁶⁷ Ustav Srbije, čl. 119.

⁵⁶⁸ Ustav Srbije, čl. 134.

⁵⁶⁹ Ustav Srbije, čl. 103.

⁵⁷⁰ Ustav Srbije, čl. 138.

⁵⁷¹ Zakon o crkvama i verskim zajednicama, čl. 8.

⁵⁷² BLIC, T. Marković-Subota, U. Piper, Rusi dali azil Miri i Marku, 31. januar 2008.

⁵⁷³ Zakonik o krivičnom postupku, Službeni list SRJ br: 70/01, 68/02, Službeni glasnik RS br: 58/04, 85/05, 115/05, 49/07.

predsednik suda ili javni tužilac može zahtevati da organi unutrašnjih poslova preduzmu posebne mere zaštite svedoka i oštećenog.⁵⁷⁴

2.1.1.1. Svedok saradnik

Javni tužilac može, do završetka glavnog pretresa, predložiti sudu da se kao svedok sasluša pripadnik kriminalne organizacije protiv koga je podneta krivična prijava ili se vodi krivični postupak, pod uslovom da postoje olakšavajuće okolnosti na osnovu kojih se to lice može osloboditi od kazne ili mu se kazna može ublažiti. Da bi ovakvo lice dobilo status svedoka saradnika potrebno je utvrditi i da je značaj njegovog iskaza za otkrivanje, dokazivanje ili sprečavanje drugih krivičnih dela kriminalne organizacije pretežniji od štetnih posledica krivčnog dela koje je učinio.⁵⁷⁵ Svedok saradnik ne može biti lice za koje postoji osnovana sumnja da je organizator kriminalne grupe.⁵⁷⁶

O ovom predlogu javnog tužioca u istrazi i do početka glavnog pretresa odlučuje veće sastavljeno od trojice sudija, a na glavnom pretresu veće pred kojim se drži glavni pretres. Na sednicu veća poziva se javni tužilac, lice predloženo za svedoka saradnika i njegov branilac, a javnost je isključena. Protiv rešenja kojim se odbija predlog, žalbu može izjaviti samo javni tužilac i to u roku od 48 sati od prijema rešenja. Odluku o žalbi donosi viši sud u roku od tri dana od prijema žalbe i spisa prvostepenog suda. Prilikom saslušanja svedoka saradnika javnost je isključena, osim ako veće na predlog javnog tužioca i uz saglasnost svedoka saradnika ne odluči drugačije.⁵⁷⁷ Svedok saradnik koji je sudu dao iskaz ne može biti gonjen za krivično delo kriminala za koje se vodi postupak u okviru koga je dao iskaz. U slučaju da svedok saradnik ne postupi u skladu sa obavezama predviđenim zakonom ili ako pre pravnosnažno okončanog postupka izvrši novo krivično delo, javni tužilac će nastaviti krivično gonjenje, odnosno pokrenuti krivični postupak. Javni tužilac može odrediti da se određenom svedoku, svedoku saradniku i članovima njihove uže porodice obezbedi posebna zaštita.⁵⁷⁸

2.1.1.2. Zaštićeni svedok

Novim ZKP-om⁵⁷⁹ koji će u celosti stupiti na snagu 31. decembar 2008., uvodi se institut zaštićenog svedoka. Odredbe koje regulišu saslušanje, status, tajnost identiteta i podataka o zaštićenom svedoku već su stupile na snagu.⁵⁸⁰ Sud će doneti rešenje kojim dodeljuje određenom licu status zaštićenog svedoka ukoliko postoje okolnosti koje očigledno ukazuju na to da bi usled saslušanja tog svedoka u postupku koji se vodi za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od deset ili više godina zatvora, za njega ili njemu bliska lica nastupila ozbiljna opasnost po život, zdravlje, fizičku celokupnost, slobodu ili imovinu većeg obima.⁵⁸¹ Sud će tada odrediti i poseban način saslušanja tog svedoka kako se ne bi otkrio njegov identitet. Izuzetno, sud može doneti rešenje kojim se stiče status zaštićenog svedoka i kada se postupak vodi za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, ako osobite okolnosti ukazuju da za svedoka ili njemu bliska lica može nasupiti slična opasnost, a zaštita svedoka na drugi način nije moguća.

Poseban način saslušanja zaštićenog svedoka obuhvata jednu ili više posebnih mera zaštite poput isključenja javnosti sa glavnog pretresa; izmene, brisanja iz spisa ili zabrane objavljivanja podataka o identitetu svedoka; uskraćivanja podataka o identitetu svedoka; saslušanja svedoka pod pseudonimom; prikrivanja izgleda svedoka; svedočenja iz posebne prostorije uz promenu glasa svedoka, primenom uređaja koji menjaju glas; saslušanja svedoka koji se nalazi u drugoj prostoriji, van sudnice, u drugom mestu u zemlji, ili inostranstvu, upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, uz mogućnost primene uređaja koji menjaju glas i izobličuju sliku.

⁵⁷⁴ ZKP, čl. 109.

⁵⁷⁵ ZKP, čl. 504d.

⁵⁷⁶ ZKP, čl. 504d.

⁵⁷⁷ ZKP, čl. 504ž.

⁵⁷⁸ ZKP, čl. 504p.

⁵⁷⁹ Zakoniku o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 46/06, 49/07.

⁵⁸⁰ ZKP 2007., čl. 117.- 122.

⁵⁸¹ ZKP, čl. 177.

Rešenje o određivanju statusa zaštićenog svedoka sud može doneti po službenoj dužnosti ili na zahtev samog svedoka. Za donošenje rešenja sud zakazuje posebno ročište kojem prisustvuje svedok u odnosu na koga se odnosi zahtev i stranke. Sud odmah usmeno saopštava prisutnim licima sadržinu rešenja i upozorava ih da su dužna da podatke o identitetu svedoka čuvaju kao tajnu, i o posledicam kršenja te dužnosti.⁵⁸² Izuzetno, ako organ koji vodi postupak oceni da su ozbiljno ugroženi život, zdravlje ili sloboda svedoka, moguće je okrivljenom i braniocu privremeno, a najkasnije do zakazivanja glavnog pretresa, uskratiti sve ili neke podatke o identitetu zaštićenog svedoka.⁵⁸³ Podaci o zaštićenom svedoku i njemu bliskim licima čuvaju se kao službena tajna. Odredbe o zaštićenom svedoku mogu se primeniti i na osumnjičenog, okrivljenog i oštećenog koji je istovremeno i svedok u krivičnom postupku.⁵⁸⁴

2.1.1.3. Program zaštite učesnika u krivičnom postupku

Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku uređuje uslove i postupak za pružanje zaštite i pomoći učesnicima u krivičnom postupku i njima bliskim licima, koji su usled davanja iskaza ili obaveštenja značajnih za dokazivanje u krivičnom postupku izloženi opasnosti po život, zdravlje, fizički integritet, slobodu ili imovinu.⁵⁸⁵ Učesnicima u postupku smatraju se osumnjičeni, okrivljeni, svedok saradnik, svedok, oštećeni, veštak i stručno lice.⁵⁸⁶ Program zaštite može se sprovesti pre, u toku i nakon pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka za krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti, protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom i organizovanog kriminala. Državni organi i službena lica koja obezbeđuju i pružaju zaštitu učesnika u krivičnom postupku dužni su da sprovedu postupak i da postupaju hitno, a podaci u vezi sa programom zaštite su poverljivi i predstavljaju službenu tajnu.⁵⁸⁷

Odluku o uključanju, produženju, obustavi i prestanku Programa zaštite donosi Komisija za sprovođenje Programa zaštite koja ima tri člana (jedan iz reda sudija Vrhovnog suda Srbije, drugi iz reda zamenika Republičkih javnih tužilaca i rukovodilac Jedinice za zaštitu koje je član Komisije po položaju). Stručne i administrativne poslove za Komisiju obavlja Jedinica za zaštitu.⁵⁸⁸

Jedinica za zaštitu je specijalizovana organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova koje sprovodi Program zaštite. Ona obezbeđuje zaštićenom licu i potrebnu ekonomsku, psihološku, socijalnu i pravnu pomoć.⁵⁸⁹

U okviru Programa zaštite primenjuju se sledeće mere: fizička zaštita ličnosti i imovine, promena prebivališta ili premeštanje u drugu zatvorsku ustanovu, prikrivanje identiteta i podataka o vlasništvu, promena identiteta. U toku sprovođenja Programa zaštite može se primeniti jedna ili više mera, s tim što se mera promene identiteta može primeniti samo kada se cilj Programa zaštite ne može ostvariti drugim merama. Rešenje o određivanju vrste mera donosi Jedinica osim za meru promene identiteta o kome rešenje donosi Komisija.⁵⁹⁰

Nadležni javni tužilac, istražni sudija ili predsednik veća može po službenoj dužnosti ili na predlog učesnika u krivičnom postupku podneti Komisiji zahtev za uključanje učesnika u krivičnom postupku i bliskih lica u Program zaštite. Nakon pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka zahtev može podneti i Jedinica za zaštitu.⁵⁹¹ Ako nadležni javni tužilac, istražni sudija ili predsednik veća oceni da postoji neposredna opasnost po život, zdravlje, fizički integritet, slobodu ili imovinu učesnika u krivičnom postupku ili bliskog lica, obavestiće Jedinicu o potrebi primene hitnih mera. Rukovodilac Jedinice naređuje primenu hitnih mera uz saglasnost učesnika u krivičnom postupku ili bliskog lica. Primena hitnih mera traje do donošenja odluke Komisije o zahtevu za uključanje u Program zaštite.⁵⁹²

⁵⁸² ZKP, čl. 188.

⁵⁸³ ZKP, čl. 119.

⁵⁸⁴ ZKP, čl. 122.

⁵⁸⁵ Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 85/05, čl. 1.

⁵⁸⁶ Zakon o programu zaštite, čl. 3.

⁵⁸⁷ Zakon o programu zaštite, čl. 6.

⁵⁸⁸ Zakon o programu zaštite, čl. 7.

⁵⁸⁹ Zakon o programu zaštite, čl. 12.

⁵⁹⁰ Zakon o programu zaštite, čl. 14.

⁵⁹¹ Zakon o programu zaštite, čl. 25.

⁵⁹² Zakon o programu zaštite, čl. 27.

Ako usvoji zahtev za uključenje u Program zaštite Komisija nalaže rukovodiocu Jedinice za zaštitu da sa licem čija zaštita je odbrena zaključi sporazum o uključenju u Program zaštite. Program zaštite se sprovodi od dana zaključenja sporazuma.⁵⁹³

Nadležni javni tužilac, istražni sudija ili predsednik veća može po službenoj dužnosti ili na predlog Jedinice za zaštitu ili zaštićenog lica podneti Komisiji zahtev za produženje Programa zaštite. Zahtev se podnosi najkasnije 30 dana pre isteka vremena na koje je zaključen sporazum o uključenju u Program zaštite.⁵⁹⁴

Program zaštite se obustavlja ako više ne postoji potreba za zaštitom, ako protiv zaštićenog lica bude pokrenut krivični postupak za krivično delo koje dovodi u pitanje opravdanost sprovođenja Programa zaštite, ako su navedeni neistiniti podaci na osnovu kojih je određen Program zaštite, ako zaštićeno lice bez opravdanog razloga ne ispunjava svoje obaveze iz sporazuma i time dovede u opasnost ili onemogućiti sprovođenje Programa ili na zahtev strane države na čiju teritoriju je premešteno zaštićeno lice. O obustavljanju Programa zaštite odlučuje Komisija.⁵⁹⁵

Program zaštite prestaje istekom vremena na koje je sporazum zaključen, smrću zaštićenog lica, izjavom zaštićenog lica ili zakonskog zastupnika ili staraoca da se odriče zaštite ili donošenjem rešenja o obustavi Programa zaštite.⁵⁹⁶

Međunarodna saradnja u sprovođenju Programa zaštite ostvaruje se na osnovu međunarodnog sporazuma ili uzajamnosti.⁵⁹⁷

2.1.1.4. Jedinica za zaštitu učesnika u krivičnom postupku

Jedinica za zaštitu učesnika u krivičnom postupku formirana je septembra 2005., kao specijalizovana organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova, na osnovu Zakona o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku.⁵⁹⁸ Snažnu podršku osnivanju ove jedinice pružila su SAD posredstvom programa Stalnog savetnika Ministarstva pravde SAD i Službe maršala SAD. Na ovaj način SAD su pomogle uspostavljanju jedinice i programa zaštite svedoka u Srbiji, pripadnici jedinice su tokom 2005. obučavani u SAD, i pružena je značajna finansijska podrška za osnivanje i rad ove jedinice.⁵⁹⁹

Ova Jedinica sprovodi Program zaštite koji obuhvata pružanje ekonomske, psihološke, socijalne i pravne pomoći.⁶⁰⁰ Državne institucije imaju obavezu da pruže svaku vrstu potrebne podrške i pomoći ovoj jedinici u realizaciji Programa zaštite.⁶⁰¹ Program zaštite ostvaruje se primenom različitih mera poput fizičke zaštite, relokacije, prikrivanja ili promene identiteta.⁶⁰² Rešenje o primeni određene vrste mera donosi sama Jedinica, izuzev u slučaju promene identiteta, kada o tome odlučuje Komisija na predlog Jedinice.⁶⁰³

Samostalno primenjuje mere fizičke zaštite lica i imovine, izuzev u slučaju lica lišenog slobode, kada se ove mere moraju preduzimati u saradnju sa Ministarstvom pravde. Ukoliko je neophodno, prilikom primene ovih mera Jedinica može prikriti identitet svojih pripadnika kao i podatke o vlasništvu nad stvarima kojima se služi u primeni mere.

Jedinica za zaštitu može predlagati javnom tužiocu, istražnom sudiji ili predsedniku veća da oni podnesu zahtev Komisiji za uključenje u produžetak ili obustavu Programa zaštite učesnika u krivičnom postupku i bliskih lica, a

⁵⁹³ Zakon o programu zaštite, čl. 29.

⁵⁹⁴ Zakon o programu zaštite, čl. 31.

⁵⁹⁵ Zakon o programu zaštite, čl. 33. i 34.

⁵⁹⁶ Zakon o programu zaštite, čl. 36.

⁵⁹⁷ Zakon o programu zaštite, čl. 39.

⁵⁹⁸ Zakon o programu zaštite, čl. 6.

⁵⁹⁹ Podrška uključuje sveobuhvatne programe profesionalnog usavršavanja i obuka, 25 radio kompleta i dve donacije za specijalizovanu opremu u iznosu od 75,000 dolara.

⁶⁰⁰ Zakon o programu zaštite, čl. 12.

⁶⁰¹ Zakon o programu zaštite, čl. 12.

⁶⁰² Zakon o programu zaštite, čl. 14.

⁶⁰³ Zakon o programu zaštite, čl. 15.

nakon pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka može to učiniti i sama.⁶⁰⁴ Po službenoj dužnosti, Jedinica podnosi Komisiji zahtev za prestanak Programa zaštite.⁶⁰⁵

Vodi evidenciju o ličnim podacima lica koje se štiti, njegovom prebivalištu, promeni ili prikrivanju identiteta, vlasništvu, podacima iz upitnika koji ovo lice popunjava prilikom podnošenja zahteva za uključenje i drugim podacima značajnim za sprovođenje Programa zaštite; o podacima o zaključenim sporazumima o uključenju u Program zaštite; o licima uključenim u Program zaštite na osnovu potvrđenog međunarodnog ugovora ili na osnovu uzajamnosti; o datim saglasnostima zaštićenom licu za zaključenje pravnih poslova koji mogu imati uticaj na treća lica korišćenjem isprave sa privremeno izmenjenim izvornim podacima, za zaključenje pravnih poslova većeg značaja, za učešće u postupku pred sudom ili državnim organom u kojem je neophodna upotreba izvornog identiteta; o licima kojima je odobren pristup podacima u vezi sa Programom zaštite.⁶⁰⁶

Rukovodilac Jedinice odobrava i nadzire pristup podacima vezanim za Program zaštite.⁶⁰⁷ Kao državni službenici, pripadnici ove Jedinice odgovaraju za zakonitost, stručnost i delotvornost svog rada i na njih niko ne sme vršiti uticaj da nešto čine ili ne čine suprotno propisima.⁶⁰⁸

Zaposleni u Jedinici za zaštitu učesnika u krivičnom postupku ne uživaju imunitet.⁶⁰⁹ Visina njihovih plata shodno funkcijama koje obavljaju u Jedinici utvrđene su Pravilnikom o platama zaposlenih u Ministarstvu unutrašnjih poslova koji predstavlja službenu tajnu.⁶¹⁰

U jedinici za zaštitu ne postoje propisani kriterijumi za podelu poslova i zadataka. Raspodela poslova i zadataka vrši se u skladu sa utvrđenim opisom poslova i zadataka na radnim mestima.⁶¹¹

Od ukupnog broja zaposlenih u Jedinici osobe ženskog pola čine 14%, odnosno osobe muškog pola 86%.⁶¹²

2.1.1.5. Uloga žrtvi i njihovih porodica u krivičnom postupku

Žrtve i članovi njihovih porodica se u domaćem pravnom sistemu označavaju termonom - oštećeni.⁶¹³ U toku istrage, oštećeni ima pravo da ukazuje na različite činjenice i predlaže dokaze. Na glavnom pretresu on ima pravo da predlaže dokaze, postavlja pitanja optuženom, svedocima i veštacima, da iznosi primedbe i objašnjenja u pogledu njihovih iskaza i da daje druge izjave i predloge. Ima pravo da razmatra spise i razgleda predmete koji služe kao dokaz, što mu može biti uskraćeno dok ne bude saslušan kao svedok.

Dela koja su predmet ovog istraživanja gone se po službenoj dužnosti te krivični postupak može pokrenuti samo javni tužilac. Međutim, kada javnu tužilačku oceni da nema osnova za pokretanje ili nastavak krivičnog gonjenja za delo u celini ili protiv nekog određenog lica on o tome mora u roku od osam dana da obavesti oštećenog (žrtvu ili članove njene porodice) i obavestiti ga da ima mogućnost da sam preuzme gonjenje. U ovom slučaju oštećeni može zadržati optužnicu koju je javni tužilac podigao ili podići novu. On ima ista prava kao i javni tužilac, osim onih koja su vezana isključivo za funkciju javnog tužioca kao državnog organa.

Oštećeni svoja prava u postupku može ostvarivati preko punomoćnika.

604 Zakon o programu zaštite, čl.25., 31., 34.

605 Zakon o programu zaštite, čl.37.

606 Zakon o programu zaštite, čl. 40.

607 Zakon o programu zaštite, čl. 40.

608 Zakon o državnim službenicima, Službeni glasnik RS, br. 79/05, 81/05 i 83/05., čl. 6.

609 Iz dopisa Direkcije policije broj 2-205/07 - 4, upućenog na zahtev istraživača FHP-a angažovanog na IW projektu.

610 Iz dopisa Direkcije policije broj 2-205/07 - 12, upućenog na zahtev istraživača FHP-a angažovanog na IW projektu.

611 Iz dopisa Direkcije policije broj 2-205/07 - 7, upućenog na zahtev istraživača FHP-a angažovanog na IW projektu.

612 Iz dopisa Direkcije policije broj 2-205/07 - 6, upućenog na zahtev istraživača FHP-a angažovanog na IW projektu.

613 Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, Službeni list SRJ, Br. 70/2001, 68/2002, Službeni glasnik RS, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 49/2007.

2.1.1.6. Položaj optuženika u krivičnom postupku

Prema važećem Krivičnom zakoniku⁶¹⁴, kao i prema Krivičnom zakoniku Rpublike Srbije koji će stupiti na snagu 31. decembra 2008.⁶¹⁵, na optuženike se primenjuje pretpostavka nevinosti, pravilo u sumnji u korist okrivljenog, pravo na odbranu, ne bis in idem, prava lica lišenog slobode, pravo na upotrebu jezika koji razume, zabrana nasilja i iznudivanja u krivičnom postupku, poučavanje neukog lica o njegovim pravima, suđenje u razumnom roku, ekonomičnost postupka, pravo na odbranu.

Ustav Srbije⁶¹⁶ garantuje pravo na pravično suđenje, posebna prava okrivljenog⁶¹⁷ i predviđa pravnu sigurnost u krivičnom pravu.⁶¹⁸ Krivični zakonik garantuje da se krivična dela i kazne mogu propisati samo zakonom kao i da se kazna može izreći samo ukoliko se utvrdi postojanje krivice.⁶¹⁹

2.2. DRŽAVNI ORGANI NADLEŽNI ZA POSTUPKE PROTIV UČINILACA RATNIH ZLOČINA

Prva reformska vlada u Srbiji, pod jakim uticajem međunarodne zajednice, u svetlu usvajanja strategije okončanja rada MKSJ, donela je Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine⁶²⁰ (ZORZ) kojim je stvoren institucionalni okvir za otkrivanje, krivično gonjenje i suđenje za zločine počinjene tokom sukoba na prostoru bivše Jugoslavije devedesetih godina prošlog veka. Stvoreni su, Tužilaštvo za ratne zločine, kao zaseban organ u sklopu sistema javnih tužilaštava Srbije; zatim Veće za ratne zločine pri Okružnom sudu u Beogradu i drugostepeno Veće za ratne zločine u sklopu Vrhovnog suda Srbije. U okviru MUP-a Srbije osnovana je Služba za otkrivanje ratnih zločina kao i Posebna pritvorska jedinica.

614 Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni list SRJ, br. 70/01, 68/02, Službeni glasnik RS, br. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07.

615 Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 46/06, 49/07.

616 Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/06.

617 Posebna prava okrivljenog, Član 33. Ustava Republike Srbije.

- Svako ko je okrivljen za krivično delo ima pravo da u najkraćem roku, u skladu sa zakonom, podrobno i na jeziku koji razume, bude obavешten o prirodi i razlozima dela za koje se tereti, kao i o dokazima prikupljenim protiv njega.
- Svako ko je okrivljen za krivično delo ima pravo na odbranu i pravo da uzme branioca po svom izboru, da s njim nesmetano opšti i da dobije primereno vreme i odgovarajuće uslove za pripremu odbrane.
- Okrivljeni koji ne može da snosi troškove branioca, ima pravo na besplatnog branioca, ako to zahteva interes pravičnosti, u skladu sa zakonom.
- Svako ko je okrivljen za krivično delo, a dostupan je sudu, ima pravo da mu se sudi u njegovom prisustvu i ne može biti kažnjen, ako mu nije omogućeno da bude saslušan i da se brani.
- Svako kome se sudi za krivično delo ima pravo da sam ili preko branioca iznosi dokaze u svoju korist, ispituje svedoke optužbe i da zahteva da se, pod istim uslovima kao svedoci optužbe i u njegovom prisustvu, ispituju i svedoci odbrane.
- Svako kome se sudi za krivično delo ima pravo da mu se sudi bez odugovlačenja.
- Lice koje je okrivljeno ili kome se sudi za krivično delo nije dužno da daje iskaze protiv sebe ili protiv lica bliskih sebi, niti da prizna krivicu.
- Sva prava koja ima okrivljeni za krivično delo ima, shodno zakonu i u skladu sa njim, i fizičko lice protiv koga se vodi postupak za neko drugo kažnjivo delo.

618 Pravna sigurnost u kaznenom pravu, Član 34.

Niko se ne može oglašiti krivim za delo koje, pre nego što je učinjeno, zakonom ili drugim propisom zasnovanim na zakonu nije bilo predviđeno kao kažnjivo, niti mu se može izreći kazna koja za to delo nije bila predviđena.

Kazne se određuju prema propisu koji je važio u vreme kad je delo učinjeno, izuzev kad je kasniji propis povoljniji za učinioca. Krivična dela i krivične sankcije određuju se zakonom.

Svako se smatra nevinim za krivično delo dok se njegova krivica ne utvrdi pravosnažnom odlukom suda.

Niko ne može biti gonjen ni kažnjen za krivično delo za koje je pravosnažnom presudom oslobođen ili osuđen ili za koje je optužba pravosnažno odbijena ili postupak pravosnažno obustavljen, niti sudska odluka može biti izmenjena na štetu okrivljenog u postupku po vanrednom pravnom leku. Istim zabranama podleže vođenje postupka za neko drugo kažnjivo delo.

Izuzetno, ponavljanje postupka je dopušteno u skladu s kaznenim propisima, ako se otkriju dokazi o novim činjenicama koje su, da su bile poznate u vreme suđenja, mogle bitno da utiču na njegov ishod ili ako je u ranijem postupku došlo do bitne povrede koja je mogla uticati na njegov ishod.

Krivično gonjenje i izvršenje kazne za ratni zločin, genocid i zločin protiv čovečnosti ne zastareva.

619 KZ, čl. 1. i 2.

620 Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina, Sl. glasnik R. Srbije, br. 67/03, 135/04, 61/05 i 101/07, čl. 8.

2.2.1. Služba za otkrivanje ratnih zločina

Služba za otkrivanje ratnih zločina nalazi se u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) Srbije, a njenim radom rukovodi starešina Službe koga po pribavljenom mišljenju Tužioca za ratne zločine postavlja Ministar unutrašnjih poslova. Služba postupa po zahtevima Tužioca za ratne zločine, u skladu sa zakonom. Rad Službe uređuje se aktom koji donosi Ministar unutrašnjih poslova, po pribavljenom mišljenju Tužioca za ratne zločine.⁶²¹

Pripadnik službe za ratne zločine može biti državljanin Srbije sa prebivalištem, odnosno boravištem u Srbiji; sa najmanje srednjom stručnom spremom; mlađi od 27 godina sa srednjom, ili mlađi od 30 godina sa višom i visokom stručnom spremom; koji poseduje psihofizičke sposobnosti potrebne za obavljanje poslova radnog mesta, što dokazuje lekarskim uverenjem Zavoda za zdravstvenu zaštitu radnika MUP-a; ima regulisanu vojnu obavezu; nema dvojno državljanstvo; bezbednosno provereno i bez bezbednosnih smetnji.⁶²² U radni odnos za obavljanje poslova u MUP-u ne može se primiti lice koje je osuđivano zbog krivičnog dela za koje se goni po službenoj dužnosti ili protiv koga se vodi krivični postupak za takvo krivično delo, ili koje je osuđivano na bezuslovnu kaznu zatvora u trajanju dužem od tri meseca ili kome je služba u državnom organu ili pravnom licu sa javnim ovlašćenjima prestala zbog teške povrede službene dužnosti pravosnažnom odlukom nadležnog organa. Radni odnos se zasniva putem konkursa.⁶²³

Radi utvrđivanja uslova za napredovanje, odnosno sticanje i gubitak zvanja, rad policijskih službenika i drugih zaposlenih ocenjuje se jedanput godišnje. Rad se ocenjuje pozitivnom ili negativnom ocenom.⁶²⁴

Zaposleni gubi zvanje prestankom radnog odnosa u Ministarstvu. Rad zaposlenih ocenjuje rukovodilac organizacione jedinice, a rad rukovodilaca organizacionih jedinica ocenjuje direktor policije, odnosno funkcioner u čijoj nadležnosti je obavljanje određenih poslova i zadataka ili policijski službenik koga oni ovlaste.⁶²⁵

Zaposleni u Službi za otkrivanje ratnih zločina ne poseduju imunitet.⁶²⁶

Primarnu raspodelu predmeta u okviru Službe vrši načelnik Službe prema vrsti predmeta, a potom načelnik odeljenja i šef odseka. Neposredni starešina određuje koji policijski službenici će postupati po konkretnom predmetu i istovremeno vrši kontrolu postupanja.⁶²⁷

Disciplinska odgovornost radnika Ministarstva unutrašnjih poslova regulisana je Zakonom o policiji⁶²⁸ i Uredbom o disciplinskoj odgovornosti u Ministarstvu unutrašnjih poslova.⁶²⁹ Rukovodilac organizacione jedinice u kojoj radnik radi ili lice koje ovlasti nadležni starešina sprovodi prethodni postupak i s tim u vezi sasluša radnika, svedoke i prikuplja druge dokaze na osnovu kojih se utvrđuje postojanje lakše povrede.⁶³⁰ Disciplinski postupak za lakše povrede pokreće se zahtevom koji sadrži: podatke o radniku, opis povrede, sa mestom, vremenom i načinom izvršenja, pravnom kvalifikacijom i obrazloženjem. Rešenjem se radnik protiv koga se vodi disciplinski postupak oslobađa disciplinske odgovornosti ili se oglašava krivim. Zahtev za izricanje mere odbiće se kao neosnovan, ako se na osnovu podnetog zahteva i materijala prethodnog postupka nađe da ne postoje elementi lakše povrede i kada nastupi zastarelost za vođenje disciplinskog postupka.⁶³¹ Neposredni rukovodilac sprovodi prethodni disciplinski postupak, sasluša radnika, svedoke i prikuplja druge dokaze na osnovu kojih se utvrđuje postojanje teže povrede i podnosi prijavu za učinjenu težu povredu nadležnom starešini.⁶³² Disciplinski sud, kao prvostepeni organ, sprovodi postupak utvrđivanja odgovornosti za učinjenu težu povredu, izriče disciplinske mere i vrši druge

621 ZORZ, čl. 8.

622 Zakon o policiji, „Sl. glasnik“ br. 101/05, čl. 110.

623 Zakon o policiji, čl. 112.

624 Zakon o policiji, čl. 121.

625 Zakon o policiji, čl. 123.

626 Iz dopisa Direkcije policije broj 050-5969 do 5971 i 050-5973 do 5975/07, u arhivi FHP-a.

627 Iz dopisa Direkcije policije broj 050-5969 do 5971 i 050-5973 do 5975/07, u arhivi FHP-a.

628 „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 101/05, čl. 155 do 166.

629 „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 8/06, čl. 1 do 12.

630 Uredba o disciplinskoj odgovornosti u ministarstvu unutrašnjih poslova, Sl. glasnik RS“, br. 71/92, čl. 6.

631 Uredba o disciplinskoj odgovornosti, čl. 7.

632 Uredba o disciplinskoj odgovornosti, čl. 8. i 9.

poslove u vezi sa vođenjem disciplinskog postupka.⁶³³ Po žalbi protiv rešenja o izricanju mera za lakšu povredu odlučuje Disciplinski sud.⁶³⁴ Viši disciplinski sud, kao drugostepeni organ, rešava po žalbi na presude Disciplinskog suda i vrši druge poslove utvrđene zakonom i ovom uredbom.⁶³⁵

Od ukupnog broja radnika MUP-a Srbije raspoređenih u Službu za otkrivanje ratnih zločina, 24% su ženskog, a 76% muškog pola. Podaci po nacionalnoj, verskoj, etničkoj ili drugoj strukturi se ne vode u MUP-u Srbije.⁶³⁶

MUP Srbije smatra da bi se dostavljanjem informacija o visini plata, donacijama i tehničkoj i drugoj pomoći posredno odala službena tajna i javnosti bi se učinili dostupnim podaci o organizaciji i broju radnih mesta u Službi za otkrivanje ratnih zločina, čime bi se ugrozio rad Službe, što preteže nad interesom tražioca da mu se omogući uvid u traženi akt.⁶³⁷

2.2.2. Tužilaštvo

Ustavom je javno tužilaštvo definisano kao samostalni državni organ koji na osnovu relevantnih domaćih propisa i potvrđenih međunarodnih ugovora goni učinioce krivičnih dela i preduzima mere za zaštitu ustavnosti i zakonitosti.⁶³⁸ Najviše javno tužilaštvo u republici je Republičko javno tužilaštvo⁶³⁹ na čijem čelu se nalazi Republički javni tužilac. Javne tužioce, na predlog Vlade, bira Narodna skupština. Njihov mandat traje 6 godina i mogu biti ponovo izabrani.⁶⁴⁰ Zamenike javnih tužilaca koji se prvi put biraju na tu funkciju, takođe, bira Narodna skupština, ali na predlog Državnog veća tužilaca na mandat od 3 godine, nakon čega ih ponovo može izabrati Državno veće tužilaca za trajno obavljanje ove funkcije.⁶⁴¹

Državno veće tužilaca je samostalan organ čija je funkcija obezbeđenje i garantovanje samostalnosti javnih tužilaca i zamenika. U sastav ovog veća ulaze, po funkciji, Republički javni tužilac, ministar nadležan za pravosuđe i predsednik nadležnog odbora Narodne skupštine, a sama Skupština bira još šest članova iz redova javnih tužilaca ili zamenika i dva ugledana pravnika.⁶⁴² Svaki javni tužilac odgovoran je za svoj rad Narodnoj skupštini i Republičkom javnom tužiocu, dok je Republički javni tužilac odgovoran samo Narodnoj skupštini. Zamenici su odgovorni za svoj rad javnom tužiocu.⁶⁴³

Funkcija javnog tužioca ili zamenika može prestati na njegov zahtev, nastupanjem zakonom predviđenih razloga (smrt, gubitak poslovne sposobnosti, navršenje radnog veka, itd), razrešenjem ili ukoliko ne bude ponovo izabran. Odluku o prestanku funkcije tužilaca donosi Narodna skupština, a za odluku o razrešenju je neophodan predlog Vlade. O prestanku funkcije zamenika odlučuje Državno veće tužilaca. Javni tužioci i zamenici uživaju imunitet⁶⁴⁴, a obavljanje ovih funkcije podrazumeva zabranu političkog delovanja⁶⁴⁵ kao i obavljanja dužnosti u organima koji donose ili izvršavaju propise, političkim strankama, ili obavljanje bilo kog javnog ili privatnog plaćenog posla, pružanja pravnih usluga ili saveta uz nadoknadu, kao ni obavljanje bilo koje druge službe, posla ili postupka kojim bi se narušili njihovo dostojanstvo, ugled ili ugrozila nezavisnost, a Republički javni tužilac propisuje koji su to postupci. Nesmetano se pak mogu baviti naučnom i stručnom delatnošću uz nadoknadu.⁶⁴⁶

633 Uredba o disciplinskoj odgovornosti, čl. I I.

634 Uredba o disciplinskoj odgovornosti, čl. 22.

635 Uredba o disciplinskoj odgovornosti, čl. 23.

636 Iz dopisa Direkcije policije broj 050-5969 do 5971 i 050-5973 do 5975/07, u arhivi FHP-a.

637 Iz dopisa Direkcije policije broj 050-5972/07 i 050-5976/07, u arhivi FHP-a.

638 Ustav, čl. 156.

639 Ustav, čl. 157.

640 Ustav, čl. 158. i 159.

641 Ustav, čl. 159.

642 Ustav, čl. 164.

643 Ustav, čl. 160.

644 Ustav, čl. 162.

645 Ustav, čl. 163.

646 Zakon o javnim tužilaštvima, čl. 47.

Prema Nacionalnoj strategiji reforme pravosuđa Republike Srbije⁶⁴⁷, položaj javnog tužioca treba da bude „negde u sredini“ između izvršne i sudske vlasti. To znači da tužilac, iako ne treba da bude običan državni činovnik, ne može imati status nezavisnog sudije.⁶⁴⁸

Udruženje tužilaca kao i veliki deo stručne javnosti oštro kritikuje ustavna i zakonska rešenja kojima je definisan položaj tužilaca.⁶⁴⁹ Udruženje tužilaca se zalaže za smanjenje uticaja izvršne vlasti na tužilaštvo i za veći stepen samostalnosti i nezavisnosti tužilačke funkcije putem usvajanja novog predloga Zakona o javnom tužilaštvu. Oni javno govore o pritiscima koje izvršna vlast vrši na tužilaštvo, veruju da se ti pritisci ne mogu u potpunosti eliminisati, ali da je značajno da se oni svedu na najmanju moguću meru.

Nadležnost vojnih pravosudnih organa, koja je ranije postojala, definitivno je ugašena i prebačena na civilne pravosudne organe Zakonom o preuzimanju nadležnosti vojnih sudova, vojnih tužilaštava i vojnog pravobranilaštva koji je stupio na snagu. 1. januara 2005. Međutim, kada su u pitanju ratni zločini isključiva nadležnost za otkrivanja, krivično gonjenje i suđenje data je specijalnim organima, uspostavljenim ZORZ još 2003.

Tužilaštvo za ratne zločine koje je osnovano ovim zakonom dobilo je nadležnost za postupanje u prvom stepenu i u žalbenim postupcima nad skupom dela koja ovaj Zakon ubraja u korpus ratnih zločina propisanih domaćim zakonom i određenim međunarodnim dokumentima. Sedište tužilaštva je u Beogradu. Na čelu Tužilaštva se nalazi Tužilac za ratne zločine, kome u radu pomažu zamenici i ostali zaposleni.

Budući da je ZORZ *lex specialis* u odnosu na osnovni Zakon o javnom tužilaštvu, na sva pitanja koja nisu regulisana ZORZ-om, a koja su vezana za rad i status tužilaca, zamenika i drugih lica zaposlenih u ovom organu, primenjuju se postojeće odredbe opšteg zakona. Tužioca za ratne zločine kao i druge tužioce bira Narodna skupština, dok njegove zamenike bira i razrešava sam Tužilac i njihov mandat traje četiri godine. Na ovaj način je, bar formalno pravno gledano, položaj zamenika tužioca za ratne zločine u smislu stalnosti nepovoljniji u odnosu na ostale zamenike, jer zamenici tužioca za ratne zločine stalno podležu reizboru (na svake četiri godine), dok je za ostale zamenike predviđen samo jedan reizbor, nakon čega njihova funkcija postaje stalna. Nakon prestanka funkcije u Tužilaštvu za ratne zločine, Tužilac i zamenici se vraćaju na dužnosti koje su prethodno obavljali u javnom tužilaštvu.⁶⁵⁰ Organizaciju i sistematizaciju radnih mesta unutar Tužilaštva za ratne zločine uređuje Tužilac aktom sa kojim se mora prethodno saglasiti Ministar pravde.⁶⁵¹

Za tužioca za ratne zločine ili zamenika može biti izabrana osoba koja ispunjava uslove za izbor okružnog javnog tužioca i koja poseduje visoki moralni ugled i nepristrasnost kao i značajno iskustvo u oblasti krivičnog prava. Pri tome, prednost imaju lica koja poseduju znanje i iskustvo u oblasti međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava.⁶⁵²

ZORZ predviđa obavezu drugih državnih organa da Tužiocu za ratne zločine, kada on to zatraži, omoguće upotrebu tehničkih sredstava, saradnju lica zaposlenih u tim organima kao i pristup dokumentima i drugim informacijama.⁶⁵³

Sredstva za rad javnih tužilaštava kao i Tužilaštva za ratne zločine obezbeđuju se u okviru državnog budžeta i zakon predviđa da ona svojim obimom i vremenom priliva u svako doba treba da održe samostalnost i uredan rad javnih tužilaštava.⁶⁵⁴ Kada je Tužilaštvo za ratne zločine u pitanju, Ministarstvo pravde je dužno da mu obezbedi odgovarajuće prostorije i sve druge tehničke uslove potrebne za efikasan i bezbedan rad.⁶⁵⁵

Tužilaštvo za ratne zločine je od osnivanja zaključilo sa Sjedinjenim Američkim Državama tri ugovora o donacijama. Prvi ugovor iz 2004. je bio u zajedničkom iznosu od 40.000 USD namenjenom Okružnom sudu U Beogradu

647 Nacionalna strategija reforme pravosuđa Republike Srbije, Službeni glasnik RS br. 44/06, 26.05.2006.

648 Nacionalna strategija reforme pravosuđa Republike Srbije, Službeni glasnik RS br. 44/06, 26.05.2006.

649 Vidi: Veb stranica Udruženja tužilaca Srbije, Saopštenja za javnost, dostupno na >http://www.uts.org.yu/index.php?option=com_content&task=view&id=39&Itemid=41 <.

650 ZORZ, čl. 5.

651 ZORZ, čl. 6.

652 ZORS, čl. 5.

653 ZORZ, čl. 7.

654 Zakon o javnom tužilaštvu, Službeni glasnik RS, br. 63/2001, 42/2002, 39/2003 i 44/2004, čl. 91.

655 ZORZ, čl. 19.

i Tužilaštvu za ratne zločine. Druga donacija iz 2005. u iznosu od 16.800 USD i treća zaključena u 2006. godini u iznosu od 10.000 USD namenjene su isključivo Tužilaštvu za ratne zločine.

ZORZ predviđa da zaposleni u tužilaštvu za ratne zločine imaju pravo na platu koja ne može biti manja od jedne niti veća od dvostrukog iznosa plate zaposlenog na odgovarajućim poslovima u Okružnom javnom tužilaštvu. Visinu plate zaposlenih u Okružnom javnom tužilaštvu određuje Vlada.⁶⁵⁶ Oni takođe imaju pravo na staž osiguranja sa uvećanim trajanjem te im se 12 meseci rada računa kao 16 meseci staža osiguranja.⁶⁵⁷

Tužilac za ratne zločine i njegov zamenik imaju pravo na staž osiguranja koji se računa sa uvećanim trajanjem, i to tako što se 12 meseci provedenih na radu u Tužilaštvu za ratne zločine računa kao 16 meseci staža osiguranja.⁶⁵⁸

Na funkciju prvog tužioca za ratne zločine Narodna skupština izabrala je 22. jula 2003. Vladimira Vukčevića koga je svojim glasovima podržalo 129 poslanika, 20 je glasalo protiv, a 7 poslanika nije glasalo.⁶⁵⁹

Vukčević se pre stupanja na dužnost, kao zamenik okružnog tužioca tužilaštva u Beogradu, već sretao sa predmetima ratnih zločina. Prvi put u slučaju jednog Bošnjaka protiv koga je 1996. bila podignuta krivična prijava za zločine nad Srbima u Srebrenici, ali je Vukčević odustao od istrage. Kasnije, u januaru 2003, zastupao je optužbu u suđenju za otmicu Bošnjaka iz autobusa u Sjeverinu.⁶⁶⁰

2.2.3. Veće za ratne zločine

Prema Ustavu Srbije sudska vlast je nezavisna, sudovi su samostalni organi, nezavisni u svom radu. Nadležnost, organizacija, uređenje i sastav sudova se uređuju zakonom što je učinjeno Zakonom o uređenju sudova.⁶⁶¹ U odnosu na ovaj osnovni zakon, ZORZ predstavlja *lex specialis* kojim je u Okružnom sudu u Beogradu osnovano Veće za ratne zločine, nadležno da sudi u prvom stepenu u predmetima ratnih zločina⁶⁶², dok je za postupke po žalbi nadležan neposredno viši, odnosno Vrhovni sud Srbije⁶⁶³ u kome je, takođe, osnovano Veće za ratne zločine.

Ustav Srbije predviđa stalnost sudijske funkcije, s tim da sudije koje se prvi put biraju na ovu funkciju imaju mandat od tri godine pa tek nakon reizbora njihova funkcija postaje stalna.⁶⁶⁴ Sudije za prvi mandat bira Narodna skupština, na predlog Visokog saveta sudstva, a o njihovom reizboru za trajno obavljanje sudijske funkcije, u istom ili drugom sudu, odlučuje sam Visoki savet sudstva. Visoki savet pravosuđa takođe donosi odluku o izboru stalnih sudija u drugi ili viši sud.⁶⁶⁵

Sudiji može prestati sudijska funkcija ukoliko sam to zatraži, ukoliko ne bude izabran na stalnu funkciju, ukoliko nastupe zakonom propisani uslovi, ili ako bude razrešen iz zakonom propisanih razloga. Odluku o prestanku sudijske funkcije donosi Visoki savet pravosuđa i sudija ima pravo da protiv ove odluke podnese žalbu Ustavnom sudu.⁶⁶⁶

Iz redova sudija Okružnog, odnosno Vrhovnog suda, ili drugih sudova raspoređenih na rad u ovim sudovima, predsednici raspoređuju sudije, uz njihovu suglasnost, u Veće za ratne zločine na period od četiri godine.⁶⁶⁷ Ova veća imaju ekskluzivnu nadležnost za suđenje u predmetima ratnih zločina u Srbiji.

⁶⁵⁶ ZORZ, čl. 17.

⁶⁵⁷ ZORZ, čl. 18.

⁶⁵⁸ ZORZ, čl. 18.

⁶⁵⁹ Odluka o izboru tužioca za ratne zločine, RS broj 33 doneta na sednici Trinaestog vanrednog zasjedanja u 2003. godini, održanoj 22. jula 2003.; Veb sajt Vlade R Srbije: <http://www.arhiva.srbija.sr.gov.yu/vesti/2003-07/22/338345.html>, posećen 10.7.2007.

⁶⁶⁰ VREME T.Tagirov, Ličnost godine - Vladimir Vukčević, tužilac za ratne zločine Republike Srbije: Ne mogu da trgujem mrtvim dušama, br. 784., 12. januar 2006.

⁶⁶¹ Ustav, čl.4., 142., 143.; Zakon o uređenju sudova "Sl. glasnik RS", br. 63/2001, 42/2002, 27/2003, 29/04, 101/05, 46/06, čl.1, čl.3.

⁶⁶² ZORZ, čl.9., 10.

⁶⁶³ ZORZ, čl.9., 10; Zakon o uređenju sudova, "Službeni glasnik RS", br. 63/01, 42/02, 27/03, 130/03, 29/04, 101/05 i 46/06.

⁶⁶⁴ Ustav, čl. 146.

⁶⁶⁵ Ustav, čl. 147.

⁶⁶⁶ Ustav, čl. 148.

⁶⁶⁷ Vidi član 10. Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine, "Službeni glasnik RS", br. 67/2003, 135/2004, 61/05.

Za sudiju može biti izabran punoletan državljanin Srbije koji je završio pravni fakultet i položio pravosudni ispit, koji ima opštu zdravstvenu sposobnost, nije osuđivan za krivično delo koje ga čini nepodobnim za obavljanje sudijske funkcije, odnosno koji je dostojan dužnosti sudije.⁶⁶⁸ Za obavljanje funkcije sudije okružnog suda potrebno je posle položenog pravosudnog ispita imati radno iskustvo u pravnoj struci od najmanje šest godina, a za sudiju Vrhovnog suda dvanaest godina.⁶⁶⁹

Ustav garantuje nezavisnost sudije u vršenju svoje funkcije i zabranjuje svaki uticaj na sudiju u vršenju sudijske funkcije.⁶⁷⁰ Sudija, bez svoje saglasnosti, ne može biti premešten ili upućen u drugi sud, izuzev u slučaju kada je ukinut sud ili deo nadležnosti suda za koji je izabran.⁶⁷¹ Sudija ne može biti pozvan na odgovornost za mišljenje ili glasanje izraženo prilikom obavljanja sudijske funkcije osim ako se radi o krivičnom delu kršenja zakona od strane sudije. Takođe, bez odobrenja Visokog saveta sudstva, sudija ne može biti lišen slobode u postupku pokrenutom zbog krivičnog dela učinjenog u okviru obavljanja njegove funkcije.⁶⁷² Ukoliko sudija svojim nezakonitim ili nepravilnim radom prouzrokuje štetu za nju odgovara Republika Srbija koja, ukoliko je šteta prouzrokovana namerno ili grubom nepažnjom, može od sudije tražiti da joj nadoknadi isplaćeni iznos.⁶⁷³

Sudijama je zabranjeno političko delovanje ili članstvo u bilo kojoj političkoj stranci, zatim obavljanje dužnosti ili rad u organima koji donose ili izvršavaju propise, bavljenje bilo kojim javnim ili privatnim plaćenim poslom ili pružanje pravnih usluga ili saveta uz naknadu kao i bilo koja služba, poslovi ili postupci koji mogu ugroziti nezavisnost, dostojanstvo ili ugled sudije (Vrhovni sud pak propisuje koji se poslovi, postupci ili službe ubrajaju u ovu kategoriju). Sudija se nesmetano uz naknadu može baviti naučnom i stručnom delatnošću.⁶⁷⁴

Predmeti se sudijama dodeljuju prema redosledu nezavisnom od ličnosti stranaka i okolnosti slučaja. U skladu sa poslovníkom suda, za svaku kalendarsku godinu se utvrđuje redosled po kome se, isključivo na osnovu oznake i broja predmeta, određuje raspored poslova u sudu. Od ovako određenog rasporeda se ne može odstupati, izuzev u slučaju opterećenosti, opravdane sprečenosti sudije ili oduzimanja predmeta od sudije zbog dužeg odsustva ili odugovlačenja.⁶⁷⁵

U pogledu ostalih zaposlenih, (sudijski pomoćnici, referenti,...) njih takođe raspoređuje predsednik okružnog suda u Beogradu, vodeći račun o dužini radnog staža, iskustvu i pokazanim kvalitetima u radu.⁶⁷⁶

2.2.4. Visoki savet sudstva

Visoki savet sudstva je nezavisan, samostalan organ čija je funkcija obezbeđenje i garantovanje nezavisnosti i samostalnosti sudova i sudija. Nadležan je da bira i razrešava sudije, predlaže Narodnoj skupštini sudije prilikom prvog izbora, predlaže predsednika Vrhovnog suda kao i sve predsednike sudova. Protiv njegovih odluka moguće je podneti žalbu Ustavnom sudu kada zakon to predviđa. U njegov sastav ulazi jedanaest članova i to predsednik Vrhovnog suda, Ministar pravde, predsednik nadležnog odbora Narodne skupštine i još osam članova koje bira Narodna skupština, i to šest iz redova stalnih sudija i dva ugledna pravnika. Mandat članova koje bira Narodna skupština traje pet godina. Svi članovi Saveta uživaju imunitet kao sudije.⁶⁷⁷

668 Zakon o sudijama, čl.41.; Zakon o radnim odnosima u državnim organima, Službeni glasnik RS, br. 48/91, 66/91, 44/98 - dr. zakon*, 49/99 - dr. zakon**, 34/2001. - dr. zakon*** i 39/2002., čl. 6.

669 Zakon o sudijama, čl.41.

670 Ustav, čl.149.

671 Ustav, čl. 150.

672 Ustav, čl.151.

673 Zakon o sudijama, čl.6.

674 Ustav, čl.152., Zakon o sudijama, čl. 27.

675 Zakon o sudijama, čl. 21. i 22.

676 Iz dopisa Okružnog suda u Beogradu broj R-II-24/2007, u arhivi FHP-a.

677 Ustav, čl. 153.-155.

Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu

Za predmete ratnih zločina u prvom stepenu nadležan je Okružni sud u Beogradu.⁶⁷⁸ U Okružnom sudu je u skladu sa zakonom formirano Veće za ratne zločine.⁶⁷⁹ Veće je formirano u oktobru 2003. kada je u njegov sastav ušlo devet sudija, da bi početkom naredne godine broj bio smanjen na osam, od kojih su šest određeni da postupaju na glavnim pretresnima a dvoje su istražne sudije. Sudije Veća postupaju i u predmetima drugih odeljenja ovog suda. Njima u radu pomaže osam sudijskih pomoćnika i administrativno osoblje.⁶⁸⁰ Sudije u Veće za ratne zločine raspoređuje predsednik suda na vreme od četiri godine iz reda sudija tog suda, uz njihovu saglasnost. Predsednik suda može rasporediti u Veće za ratne zločine i sudije drugih sudova upućenih na rad u taj sud, uz njihovu saglasnost.⁶⁸¹

Sudija u Veću za ratne zločine ima pravo na staž osiguranja koji se računa sa uvećanim trajanjem, i to tako što se 12 meseci provedenih na radu u Veću za ratne zločine računa kao 16 meseci staža osiguranja.⁶⁸²

U Okružnom sudu u Beogradu obrazuje se i Posebno odeljenje za obavljanje administrativno-tehničkih poslova, poslova vezanih za zaštitu svedoka i oštećenih i obezbeđenje uslova za primenu procesnih odredaba ZORZ-a.⁶⁸³

Veće za ratne zločine Vrhovnog suda Srbije

Za odlučivanje u drugom stepenu u predmetima ratnih zločina nadležan je neposredno viši sud u odnosu na Okružni sud u Beogradu.⁶⁸⁴ Shodno tome, u Vrhovnom sudu Srbije je obrazovano Veće za ratne zločine u sklopu Krivičnog odeljenja ovog suda.⁶⁸⁵ U sastav njegov ulazi pet sudija kojima u radu pomažu četiri savetnika ovog veća. Prema Rasporedu poslova za 2007. godinu, ovo veće čini pet članova iz redova sudija, među kojima je i predsednik veća, zatim sekretar veća i tri sudijska pomoćnika u veću.

Kada je osnovano u oktobru 2003. godine, u njegovom sastavu se nalazilo devet sudija, od kojih su dvojica istražne. Petoro sudija ovog odeljenja istovremeno je postupalo i u drugim odeljenjima suda.⁶⁸⁶ Naredne godine, broj sudija je smanjen na osam, od kojih su dvoje istražni, i svi postupaju i po drugim predmetima u drugim odeljenjima ovog suda.⁶⁸⁷

2.3. Posebna pritvorska jedinica

U Okružnom zatvoru u Beogradu obrazovana je Posebna pritvorska jedinica za izdržavanje pritvora određenog u krivičnom postupku za krivična dela protiv učinilaca ratnih zločina.

2.4. Odnosi sa javnošću

I Veće i Tužilaštvo za ratne zločine imaju svoje glasnogovornike, a Tužilaštvo ima i Službu za odnose sa javnošću, koji su zaduženi da rad ovih institucija približe javnosti u Srbiji. Ovo je novi koncept u domaćem pravosudnom sistemu koji se, naročito kada su u pitanju ratni zločini, pokazao kao veoma značajan.

678 ZORZ, čl. 9.

679 ZORZ, čl. 10.

680 Pregled rada Okružnog suda u Beogradu za 2003. godinu, Republika Srbije, Okružni sud u Beogradu, III Su. Br. 16/04 – 15, 3. februar 2004.; Pregled rada Okružnog suda u Beogradu za 2004. godinu, Republika Srbije, Okružni sud u Beogradu, III Su. Br. 16/05 – 14, 31. januar 2005.

681 ZORZ, čl. 10.

682 ZORZ, čl. 18.

683 ZORZ, čl. 11.

684 ZORZ, čl. 9.

685 Vidi član 5. Poslovnika o radu i uređenju Vrhovnog suda Srbije "Službeni glasnik RS", br. 5/2002, 46/2002, 72/2004); Veće za ratne zločine, veb sajt Okružnog suda u Beogradu, >http://www.okruznisudbg.org.yu/war_crime_department_about<, posećen 17. marta 2008.

686 Pregled rada Okružnog suda u Beogradu za 2003. godinu, Republika Srbije, Okružni sud u Beogradu, III Su. Br. 16/04 – 15, 3. februar 2004.

687 Pregled rada Okružnog suda u Beogradu za 2004. godinu, Republika Srbije, Okružni sud u Beogradu, III Su. Br. 16/05 – 14, 31. januar 2005.

Služba za odnose sa javnošću Tužilaštva izdaje saopštenja za javnost, proizvodi različite promotivne materijale poput časopisa, dokumentarnih filmova, knjiga i drugih publikacija, organizuje tribine i druge događaje.⁶⁸⁸

Bez obzira na relativno ograničen domet ovih aktivnosti koje su usmerene uglavnom na uzak krug predstavnika stručne javnosti u zemlji, doprinos ovih institucija je značajan, pre svega zbog toga, jer doprinose zastupljenosti tema vezanih za rad njihovih institucija u medijima, a time i u široj javnosti.

2.5. Karakteristike postupka

U postupku za krivična dela ratnih zločina primenjuju se posebne odredbe o postupku za krivična dela organizovanog kriminala.⁶⁸⁹ Takođe, sud može na obrazloženi predlog Tužioca za ratne zločine, narediti nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima i optička snimanja lica za koja postoje osnovi sumnje da su sama, ili sa drugim, izvršila krivično delo ratnog zločina. Ove mere mogu trajati najduže 6 meseci, a na obrazloženi predlog Tužioca za ratne zločine, sud može određenu meru produžiti najviše dva puta u trajanju od po tri meseca. Ovu naredbu izvršavaju organi unutrašnjih poslova, Bezbednosno-informativna agencija i Vojno-bezbednosna agencija.⁶⁹⁰

Ukoliko nije moguće obezbediti prisustvo svedoka ili oštećenog na glavnom pretresu, njihovo saslušanje može se vršiti putem video konferencijske veze i putem međunarodne krivičnopravne pomoći.⁶⁹¹

2.6. Sredstva za rad domaćih specijalnih nadležnosti

Za obezbeđenje odgovarajućih prostorija i svih tehničkih uslova za rad Tužilaštva za ratne zločine, Veća za ratne zločine, Posebnog odeljenja i Posebne pritvorske jedinice nadležno je Ministarstvo pravde.⁶⁹² Sredstva za rad se obezbeđuju uz budžeta Republike Srbije.⁶⁹³ Pored budžetskih sredstava, rad ovih institucija pomažu donacijama Ambasada SAD-a, Misija OEBS-a u Srbiji i Fond za otvoreno društvo.

Zvaničnici ovih institucija smatraju da su sredstva kojima raspolažu nedovoljna za adekvatno obavljanje njihovog posla.⁶⁹⁴

Ekspertsom analizom državnog budžeta i izdvajanja za ove institucije utvrđeno je da su u odnosu na celokupan državni budžet sredstva koja država izdvaja za rad ovih institucija, ipak, značajna. Naime, u 2005., u odnosu na 2004. kao početnu godinu analize, rast sredstava iznosio je 35%, što je u odnosu na rast rashoda Republike Srbije od 11% najveći rast u odnosu na sve ostale pravosudne organe. Već 2006., u odnosu na 2005., taj rast je još značajniji i iznosi 61%. U 2007. i 2008. taj procenat opada, ali je i dalje znatno veći od rasta ukupnih rashoda Republike Srbije.⁶⁹⁵

Ono što otežava preciznost analize sredstava kojima raspolažu ove institucije je i nejasno definisan broj zaposlenih koji često varira. Budžet se, naime, računa prema zvaničnoj sistematizaciji radnih mesta, prema kojoj je predviđeno više zaposlenih nego što ih realno ima.⁶⁹⁶

688 Izveštaj o radu Službe za odnose sa javnošću Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije z 2007. godinu, Beograd, februar 2008.

689 ZORZ, čl. 13.

690 ZORZ, čl. 13. A.

691 ZORZ, čl. 14.

692 ZORZ, čl. 19.

693 ZORZ, čl. 20.

694 Razgovor sa Brunom Vekarićem IV, Razgovor sa Brunom Vekarićem, portparolom Tužilaštva za ratne zločine u Srbiji u Srbiji, Č. Lazić, istraživač YIHR angažovan na projektu IW, 12.06.2008.

695 IW, S. Petronijević, Analiza budžeta, Beograd, februar 2008.

696 Razgovor sa Brunom Vekarićem, *Supra* n.695.

Uprkos svemu, rezultati studije percepcije zvaničnika i službenika ovih institucija i organizacija pokazuju da više od dve trećine ispitanika navodi da se suočavaju sa različitim i brojnim problemima u svom svakodnevnom radu - od preopterećenosti poslom, preko budžetskih restrikcija, manjka kadrova, do nedostatka adekvatnih zakona i medijskog, javnog linča. Najčešće se navodi problem nedovoljnog broja zaposlenih, stručnog i pomoćnog osoblja i otud preopterećenost poslovima i nedostatak vremena, zatim nedostatak prostora, sudnica i opreme, i uz sve to, budžetske restrikcije. Prema navodima ispitanika ove studije, najznačajniji finansijski problemi postoje u oblasti troškova za dolazak i smeštaj žrtava iz država regiona, troškova vezanih za veštačenja, organizovanje stranih institucija za veštačenja i saradnju sa državama regiona koja, takođe, podrazumeva visoke troškove.⁶⁹⁷

Uredbom o platama lica koje vrše funkciju i obavljaju poslove u tužilaštvu za ratne zločine i posebnim organizacionim jedinicama državnih organa u postupku za ratne zločine uređeno je da zaposlenih u ovim institucijama imaju pravo na platu u dvostrukom iznosu u odnosu na plate njihovih kolega na odgovarajućim poslovima u drugim oblastima pravosuđa.⁶⁹⁸ Rezultati percepcijske studije pokazuju da među zaposlenima u ovim institucijama ne postoji generalno nezadovoljstvo visinom plata koje primaju.⁶⁹⁹

2.7. Pritisci na institucije koje se bave ratnim zločinima

Zvaničnici i službenici specijalnih institucija zaduženih za procesuiranje ratnih zločina izloženi su permanentnim pritiscima i pretnjama. Tužilaštvo za ratne zločine dobija, naročito sam tužilac Vukčević, preteća pisma, u parlamentu poslanici SRS-a drže vatrene govore protiv tužioca za ratne zločine i iznose informacije o tome gde se nalaze i gde rade bliski članovi njegove porodice. Portparol tužilaštva je zbog ovakve propagande fizički napadnut u tržnom centru.⁷⁰⁰

Prema rezultatima percepcijske studije pritisci i pretnje su ozbiljni, mahom lični, najčešće dolaze od izvršilaca ratnih zločina, njihovih porodica, prijatelja i ljudi koji su sa njima povezani, ali često dolaze i preko medija. Neki ispitanici navode da pretnje dolaze od izvršne vlasti i SRS.⁷⁰¹

Postupci protiv učinilaca ratnih zločina do usvajanja ZORZ

Do usvajanja Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine (ZORZ) 2003., u Srbiji je bilo pokrenuto sedam postupaka za ratne zločine. Prvo suđenje za ratni zločin protiv civilnog stanovništva počinjen u BiH tokom sukoba 90-ih godina započelo je u novembru 1994. pred Okružnim sudom u Šapcu protiv Dušana i Vojina Vučkovića, pripadnika dobrovoljačke jedinice „Žute ose“. Dušanu Vukčeviću je stavljeno na teret ubistvo 16, ranjavanje 20 i silovanje neodređenog broja Bošnjaka u Domu kulture u Čelopeku, opština Zvornik, dok je njegov brat Vojin optužen za lažno predstavljanje i nedozvoljeno posedovanje oružja. Sud je 8. jula 1996. godine doneo presudu kojom su oni proglašeni krivim. Dušan Vukčević je osuđen na sedam godina zatvora, a Vojin Vukčević na uslovnu kaznu od godinu dana zatvora. Vrhovni sud je 8. oktobra 1998. preinačio izrečenu kaznu, te je Dušan Vukčević osuđen na deset godina zatvora, a Vojin Vukčević na četiri meseca zatvora. To je ujedno bilo i jedino suđenje održano u ovom periodu za zločine počinjene u BiH. Sledeće suđenje otpočelo je pet godina kasnije, 13. septembra 1999. pred Okružnim sudom u Prokuplju i odnosilo se na zločin počinjen na Kosovu. Rezervista Vojske Jugoslavije, Ivan Nikolić optužen je za ubistvo dvoje albanskih civila u selu Penduh tokom aprila 1999. Tužilac je delo naknadno prekvalifikovano u ratni zločin, budući da je počinjeno u vreme trajanja oružanog sukoba. Nikolić je proglašen krivim i 8. jula 2002. osuđen na osam godina zatvora.

Pred Vojnim sudom u Nišu, u novembru 2000. godine počelo je suđenje kapetanu Vojske Jugoslavije Dragiši Petroviću i rezervistima Nenadu Stamenkoviću i Tomici Joviću za ubistvo albanskog bračnog para u selu Gornja

⁶⁹⁷ Percepcijska studija, *Supra* n.222.

⁶⁹⁸ Uredba o platama lica koje vrše funkciju i obavljaju poslove u tužilaštvu za ratne zločine i posebnim organizacionim jedinicama državnih organa u postupku za ratne zločine, Službeni Glasnik RS br. 97/03 i 67/05, čl. 2. i 3.

⁶⁹⁹ Percepcijska studija, *Supra* n.222.

⁷⁰⁰ Informacije dobijene od Tužilaštva za ratne zločine

⁷⁰¹ Percepcijska studija, *Supra* n.222.

Sušica kod Prištine, na Kosovu, krajem marta 1999. Proglašeni su krivim 20. decembra 2000. godine. Petrović je osuđen na 4 godine i 10 meseci, a Stamenković i Jović na po 4 godine i 6 meseci zatvora. Vrhovni vojni sud je u oktobru 2003. presudu preinačio i osudili Petrovića na 9, a Stamenkovića i Jovića na po 7 godina zatvora. Pred istim sudom, 16. septembra 2002. počelo je suđenje oficirima VJ Zlatanu Mančiću i Radetu Radojeviću i vojnicima Danilu Tešiću i Mišelu Seregiju zbog ubistva albanskih civila u selu Kupnin na Kosovu tokom aprila 1999. U toku postupka tužilac je prekvalifikovao delo u ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Presudom od 11. oktobra 2002. proglašeni su krivim i Mančić je osuđen na 7, Radojević na 5, Tešić na 4 i Seregija na 3 godine zatvora. Vrhovni vojni sud preinačio je 12. marta 2003. ovu presudu i osudio Mančića na 14, Radojevića na 9, Tešića na 7 i Seregiju na 5 godina zatvora.

Pred Okružnim sudom u Požarevcu početkom 2000. počelo je suđenje dvojici rezervista MUP-a Republike Srbije Bobanu Petkoviću i Đorđu Simiću, zbog ubistva troje albanskih civila u Orahovcu, na Kosovu 9. maja 1999. Petković je 20. jula 2000. proglašen krivim za ubistvo i osuđen je na 4 godine i 10 meseci zatvora, a Simić na godinu dana zatvora za pomaganje u izvršenju ubistva. Vrhovni sud je ukinuo ovu presudu te je 28. februara 2003. počelo ponovljeno suđenje pred Okružnim sudom u Prokuplju, ali sada po izmenjenoj kvalifikaciji dela u ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Novom presudom izrečenom 21. avgusta 2003. Petković je osuđen na 5 godina zatvora, dok je Simić oslobođen optužbi.

Suđenje pripadnicima specijalne jedinice „Škorpioni“ Saši Cvjetanu i Dejanu Demiroviću za ratni zločin protiv civilnog stanovništva, odnosno ubistvo 14 i ranjavanje pet albanskih žena i dece u Podujevu 28. marta 1999. počelo je 9. oktobra 2002. pred Okružnim sudom u Prokuplju. Vrhovni sud je potom 27. novembra 2002., na zahtev vršioca dužnosti javnog tužioca u Prokuplju zbog obezbeđenja neometanog ispitivanja albanskih svedoka, delegiralo nadležnost za vođenje ovog predmeta Okružnom sudu u Beogradu, gde je ponovno suđenje počelo 12. marta 2003. te je ovaj sud 17. marta 2004. doneo presudu kojom proglašava Sašu Cvjetana krivim i osuđuje ga na 20 godina zatvora. Vrhovni sud je ovu presudu ukionuo i vratio predmet na ponovno suđenje Okružnom sudu u Beogradu koji je ponovno suđenje započeo u maju i doneo novu presudu u junu 2005. kojom je Cvjetan, takođe, proglašen krivim i osuđen na 20 godina zatvora. Predmet protiv Demirovića koji se nalazio u bekstvu je razdvojen i istraga protiv njega je započela nakon što su ga Kanadske vlasti 12. oktobra 2005. izručile Beogradu. U aprilu 2006. tužilac je odustao od krivičnog gonjenja zbog nedostatka dokaza.

Suđenje za otmicu 16 građana Srbije, Bošnjaka iz sela Sjeverin, iz autobusa kojim su išli na posao i njihovo odvođenje i ubijanje u Višegradu, BiH, pokrenuto je pred okružnim sudom u Beogradu 20. januara 2003. protiv pripadnika jedinice „Osvetnici“ iz Republike Srpske, BiH Olivera Krsmanovića, Dragutina Dragičevića, Đorđa Ševića i njihovog komandanta Milana Lukića. Optuženi su 29. septembra 2003. proglašeni krivim za ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Đorđe Šević je osuđen na 15 godina zatvora, a ostali na maksimalnu kaznu od 20 godina zatvora. Vrhovni sud je u septembru 2004. ukinuo ovu presudu i vratio predmet na ponovno suđenje pred istim sudom koje je započelo 17. januara 2005. i okončano 15 jula 2005. Okružni sud u Beogradu ponovo nalazi da su optuženi krivi za navedeni zločin i propisuje identične kazne kao i u prvoj presudi.⁷⁰²

Postupci nakon usvajanja ZORZ

Od usvajanja ZORZ održano je 12 suđenja za ratne zločine.

Za zločin na poljoprivrednom dobru „Ovčara“ u Hrvatskoj 1991., gde je ubijeno najmanje 200 hrvatskih zarobljenika, pokrenuta su tri postupka. „Ovčara 1“, proces protiv 16 pripadnika teritorijalne odbrane (TO) Vukovara i dobrovoljačke jedinice „Leva supodernica“ započeo je 2004. Prvostepena presuda je doneta 2005. kada je 14. lica oglašeno krivim. Vrhovni sud je 2006. poništio presudu i vratio postupak na ponovno suđenje koje je još u toku. „Ovčara 2“, proces protiv Milana Bulića, proipadnika TO Vukovar, počeo je 2005. Prvostepenom presudom Bulić je osuđen na osam godina zatvora, ali je u žalbenom postupku 2007. presuda preinačena na dve godine. „Ovčara 3“, protiv Saše Radaka, dobrovoljca, koji je 2006. prvostepenom presudom osuđen na 20 godina zatvora, ali je Vrhovni sud 2007. poništio presudu i ovaj postupak priključio predmetu „Ovčara 1“ na ponovno suđenje.

⁷⁰² Izvor: dokumentacija FHP

Slučaj Anton Ljekaj [Anton Lekaj] je proces protiv kosovskog Albanca, pripadnika OVK, optuženog za zločine nad civilima. Ljekaj je 2006. osuđen na 13. godina zatvora. Ova presuda je 2007. potvrđena u drugostepenom postupku.

Slučaj Škorpioni, protiv petorice pripadnika jedinice „Škorpioni“ za zločin protiv civila u BiH, otpočeo je 2005. a prvostepena presuda kojom su četvorica osuđena na zatvorske kazne, a jedan oslobođen, doneta je 2007. Žalbeni postupak je u toku.

Slučaj Zvornik, protiv pripadnika TO Zvornik za zločin protiv civilnog stanovništva otpočeo je 2005. i okončan 2008. kada su svi optuženi oglašeni krivim. Žalbeni postupak je u toku.

Slučaj Suva Reka, suđenje pripadnicima MUP-a Srbije za ubistvo civila, mahom staraca, žena i dece, 1999. na Kosovu u mestu Suva Reka, čija su tela pronađena u masovnoj grobnici u Batajnici. Suđenje je počelo 2006.

Slučaj Braća Bitići, suđenje dvojici pripadnika MUP-a Srbije za ubistvo trojice državljana SAD-a, zarobljenih članova dobrovoljačke jedinice OVK. Suđenje je počelo 2006.

Slučaj Vladimir Kovačević „Rambo“, pripadnik JNA, optužen za neselektivno bombardovanje hrvatskog grada Dubrovnik 1991. Kovačević je nakon podizanja optužnice 2006. i 2007. psihički oboleo, nakon čega je upućen na lečenje, a postupak je obustavljen.

Slučaj Sinan Morina, pripadnik OVK, optužen za ratni zločin nad civilima. Suđenje je počelo 2007. i iste godine je doneta prvostepena oslobađajuća presuda.⁷⁰³

2.8 Identifikacija prepreka i ocena političke volje za ostvarivanje prava na pravdu

a) **Analiza uslova za postizanje pravde za žrtve na međunarodnom nivou i identifikacija prepreka**
Daleko najznačajniju instituciju na međunarodnom nivou predstavlja MKSJ. Međunarodni sud zasnovan na mešovitom, anglosaksonskom i kontinentalnom sistemu bio je u početku doživljavan u domaćoj stručnoj javnosti kao potpuno strano telo.⁷⁰⁴ Međutim, vremenom, modifikacijama normativnih okvira, i sa jedne i sa druge strane kao i brojnim konsultacijama između domaćih i međunarodnih pravnih stručnjaka ove razlike su postale veoma malo značajne. Danas, predstavnici domaćeg pravosuđa i drugih zvaničnih institucija koje su nosioci procesa tranzicione pravde u zemlji većinom smatraju da je normativni okvir u kome funkcioniše ovo telo relativno pristojan, primenjiv i zadovoljavajući.⁷⁰⁵ Suđenja pred ovim sudom su otvorila prostor za procesuiranje ratnih zločina na prostoru bivše SFRJ. Na taj način MKSJ je uticao na region a time i na Srbiju u više aspekata.

Prvo, otvorio je pitanje zločina i njihovog procesuiranja. Bez ovih suđenja bilo bi mnogo manje prostora u javnosti za postepeno saznavanje i suočavanje sa zločinima koji su se dogodili. Sudska istina koju je definisao MKSJ predstavlja značajnu prekretnicu u kazivanju istine u celom Regionu.⁷⁰⁶ Paralelno sa tim, MKSJ je istraživao, prikupljao dokumentaciju, otkrivao činjenice o zločinima i otkrivao mnoge grobnice, čime je ubrzao proces otkrivanja sudbine nestalih lica u ovim ratovima. Ovaj proces daje mogućnost za otvaranje postupaka pred domaćim pravosuđem, ali i za postavljanje temelja nove istorije koja bi u nekom trenutku morala ponovo postati jedinstvena za ceo region. Izlazna strategija MKSJ-a ubrzala je proces uspostavljanja uslova za procesuiranje ratnih zločina pred domaćim pravosudnim institucijama, a suđenja koja su se odvijala pred MKSJ-om poslužila su kao model na kome su se izgradili i procesi u regionu. Velika i značajna novina koju MKSJ unosi u domaće pravosuđe je otvorenost prema javnosti. Služba za informisanje javnosti MKSJ-a inspirisala je osnivanje sličnih institucija u domaćim pravosudnim

703 YIHR, Izveštaj Primena tranzicionih zakona u Srbiji 2007, Beograd 2008, str. 58.-60.

704 Vidi npr.: FHP, Konferencija: Informacije o MKSJ-u i načini saradnje, Beograd, mart 2000.; FHP i Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, Konferencija: Komandna odgovornost u domaćem i međunarodnom pravu, Beograd (SCG) i Zagreb (Hrvatska), maj 2003.

705 Percepcijska studija, *Supra* n. 222.

706 Izlaganje Nataše Kandić, promocija izveštaja D. Orentliher, Media Centar, Beograd, jul 2008.

sistemima.⁷⁰⁷ Podizanjem optužnica MKSJ je još u veoma ranoj fazi uspeo da ukloni sa javne i političke scene mnoge značajne kreatore zločina.⁷⁰⁸

Ono što se može zameriti radu MKSJ-a jeste nedovoljna orijentisanost prema potrebama žrtava.⁷⁰⁹ Prema mnogim ocenama MKSJ nije uspeo da adekvatnom kaznenom politikom odgovori na težinu zločina. Propustima u kreiranju izlazne strategije MKSJ je uspeo da značajno oslabi svoje kapacitete u završnim godinama svoga rada kada se odvijaju neki od najznačajnijih procesa. Prinuđen je da se oslanja na saradnju država u regionu i međunarodnih organizacija koje pak imaju obavezu da mu pružaju pomoć kako u obavljanju osnovnog mandata tako i u pitanjima preseljenja osetljivih svedoka ili izdržavanja kazni.⁷¹⁰ SRJ je 2002./SCG 2003. usvojila Zakon o saradnji sa MKSJ. Ovim zakonom je detaljnije uređeno pitanje saradnje i izvršenje obaveza koje proizlaze iz Rezolucije 827⁷¹¹ i Statuta MKSJ na osnovu koga nadležni državni organi odlučuju o ustupanju krivičnog postupka i predaji optuženih MKSJ.⁷¹² Radi poboljšanja kvaliteta saradnje 2002. je osnovan Nacionalni savet za saradnju sa MKSJ.⁷¹³ Iako nedostaju jasno vidljivi rezultati rada tog tela, bivša tužiteljka MKSJ Karla Del Ponte pohvalila je to telo za pomoć u dobijanju određenih dokumenata.⁷¹⁴ Prema oceni predstavnika sekretarijata MKSJ u Srbiji, postojanje Nacionalnog saveta jeste doprinelo funkcionalnijoj saradnji, uz napomenu da je sfera saradnje kojom se bavi ovaj organ MKSJ, inače, najmanje sporna.⁷¹⁵ Svakako je značajna aktivnost Saveta u postupcima oslobađanja svedoka obaveze čuvanja državne i službene tajne kao i dostavljanju brojnih dokumenata na zahtev MKSJ-a. Međutim, stiče se utisak i da je fokus ove institucije, bar kada su u pitanju izjave dostupne u javnosti, u značajnoj meri usmeren ka pravdani i demantovanju optužbi za nesaradnju koje povremeno dolazile od strane MKSJ,⁷¹⁶ uveravanju javnosti u Srbiji da država u potpunosti odgovara svim svojim obavezama i kritikovanju rada MKSJ, a naročito presuda izrečenih optuženima za zločine nad licima srpske nacionalnosti.⁷¹⁷

Kada je u pitanju MSP, prvi problem predstavlja činjenica da se procesi koji su pokrenuti pred ovim sudom odnose isključivo na Konvenciju o Genocidu⁷¹⁸, budući da je za predmetni period to bio jedini način da se pokrene postupak protiv Srbije koja prihvata nadležnost MPS za rešavanje sporova tek od 1999. Okončanje procesa, vođenog prema tužbi BiH protiv Srbije, imalo je, na žalost, samo negativne posledice po pitanju suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji, jer je ojačalo one snage u društvu, uglavnom koncentrisane na vlasti, koje su propagirale negiranje veze Srbije sa zločinima počinjenim u susednim zemljama, uprkos tome što je u obrazloženju presude MSP-a posvećeno dosta pažnje upravo objašnjavanju činjenice da nalaz ovog suda da nema dokaza da je Srbija direktno učestvovala u izvršenju genocida u Srebrenici ne znači da nije učestvovala u izvršenju drugih zločina na teritoriji BiH, ali da sam MSP nema nadležnost da o tome raspravlja. Konačno, suđenja u trećim zemljama na osnovu univerzalne jurisdikcije ostala su gotovo potpuno nepoznata javnosti u Srbiji, pa time i bez značajnijeg uticaja.⁷¹⁹

b) Analiza uslova za postizanje pravde za žrtve na domaćem nivou i identifikacija prepreka

Kao što je već rečeno, neusklađenost domaćih propisa sa međunarodnim standardima ogleda se, pre svega, u činjenici da su, budući da je važeći KZS usvojen nakon završetka sukoba⁷²⁰, ostala otvorena pitanja primene na zločine počinjene tokom '90-ih krivičnog dela zločina protiv čovečnosti i komandne odgovornosti. I ako su oba ova instituta i u vreme sukoba bila deo pravnog sistema Srbije putem ratifikovanih međunarodnih ugovora⁷²¹ pa

⁷⁰⁷ Ibid

⁷⁰⁸ D. F. Orentlicher, Sužavanje prostora za poricanje: Uticak MKSJ na Srbiju, [D.F.Orentlicher Shrinking the Space for Denial: The Impact of the ICTY in Serbia], Centar za tranzicione procese, Beograd, maj 2008. str. 20.

⁷⁰⁹ Ibid, str. 15.

⁷¹⁰ Statut MKSJ, Supra n. 262., čl. 29.

⁷¹¹ Ibid

⁷¹² Zakon o saradnji SRJ sa MKSJ, Sl. list SRJ br. 18/2002. i Sl. list SCG br. 16/2003

⁷¹³ Odluka o obrazovanju Nacionalnog saveta za saradnju sa MKSJ, Sl. list SRJ br. 23/04., str. 217.

⁷¹⁴ Percepcijski studija, Supra n. 185.

⁷¹⁵ IW, Razgovor sa Matias Hellmanom, predstavnikom sekretarijata MKSJ u Srbiji.

⁷¹⁶ Radio Slobodna Evropa (RFE), Ljajić nezadovoljan Brammertzovim izveštajem, 04.06.2008.

⁷¹⁷ GLAS JAVNOSTI (Tanjug), Ljajić: skandalozno oslobađanje Haradinaja, 05.04.2008.; KURIR, Ljajić: Oslobođenje Haradinaja i Orića otežava saradnju, 05.07.2008.

⁷¹⁸ Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948), Sl. list SFRJ, Međ. ugovori, br. 56/50 i 69/50

⁷¹⁹ MSP, Presuda, BiH protiv SCG, Supra n.1.

⁷²⁰ KZS, Supra n. 284.

⁷²¹ Ženevske konvencije i Dopunski protokol I, Supra n. 280.

čak i prisutni u nekim drugim domaćim propisima⁷²², mogućnost njihove primene na ovaj period dovodi u pitanje odredbu, sadržane kako u tadašnjem tako i u novom Ustavu, koja zahteva da krivična dela i primenjive kazne budu predviđeni zakonom u vreme izvršenja dela.⁷²³ U svetlu ove odredbe, primena ovih instituta na zločine počinjene u prošlosti mogla bi predstavljati kršenje ustavnog principa zabrane *ex post facto* zakona⁷²⁴. Pitanje primene zločina protiv čovečnosti rešeno je usvajanjem ZORZ-a koji organima koji se osnivaju istim zakonom daje nadležnost otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja kako za odgovarajuća krivična dela predviđena domaćim zakonom tako i za dela koja predviđa Statut MKSJ-a⁷²⁵, a koja su počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. januara 1991., bez obzira na državljanstvo počinioca ili žrtve. Jedino ograničenje ostaje u tome što je zločin protiv čovečnosti preuzet iz Statuta MKSJ vezan za oružani sukob, za razliku od novog Krivičnog zakonika Srbije koji, preuzimajući definiciju iz Rimskog Statuta, ne predviđa ovaj uslov⁷²⁶. Istom odredbom ZORZ-a pruženo je i rešenje za problem zločina koje su vršili državljani Srbije ili lica sa dvojnim državljanstvom (Srbije i neke od susednih zemalja) na teritoriji i nad građanima susednih država.

U slučaju komandne odgovornosti, uprkos dugim raspravama koje su na ovu temu vođene kako u zemlji tako i u regionu, nije postignut jasan konsenzus⁷²⁷, a domaće pravosuđe izbegava izričitu primenu ovog instituta na period sukoba i ako se u suštini ne spori da za to postoje zakonski uslovi.⁷²⁸ Domaći propisi sadrže niz instituta kao što su izvršenje krivičnog dela nečinjenjem⁷²⁹, saizvršilaštvo⁷³⁰, podstrekivanje⁷³¹, pomaganje⁷³², i organizovanje zločinačkog udruženja⁷³³, koji mogu dobrim delom kompenzovati primenu komandne odgovornosti⁷³⁴ te tužilaštvo često pribegava primeni ovih principa ili pak korišćenju same komandne odgovornosti na neeksplicitan način.⁷³⁵

Zastarelost krivičnog gonjenja i izvršenja kazni za ove zločine zabranjena je Ustavom.⁷³⁶ Nosioci najviših funkcija u zemlji zaštićeni su imunitetom koji ih štiti od svakog vida odgovornosti vezane za obavljanje funkcije, ali uz odobrenje nadležnih institucija ova lica takođe mogu odgovarati za zločine.⁷³⁷ Domaći zakoni ne predviđaju izvršenje naređenja pretpostavljenog, kao moguću odbranu ili olakšavajuću okolnost za dela koja su predmet ovog istraživanja, ukoliko je lice koje naređenje izvršava svesno da radnja izvršenja naređenja predstavlja krivično delo. Na predmetni period odnosi se niz zakona o amnestiji, ali se njima ne predviđa amnestija za dela koja se ovde istražuju. Međutim, Predsednik republike ima ovlašćenje davanja pomilovanja za krivična dela predviđena domaćim propisima. Pomilovanje se daje tačno određenom licu i može se odnositi bilo na oslobođenje od krivičnog gonjenja bilo na potpuno ili delimično oslobođenje od izvršenja kazne, ublažavanje kazne, davanje rehabilitacije, umanjenje, skraćivanje ili potpuno ukidanje pravne posledice osude, skraćivanje trajanja ili ukidanje mere bezbednosti. Što se učestalosti primene ovog instituta tiče, u prethodnih pet godina predsednik republike je pomilovao 18 osoba osuđenih na kazne zatvora od 5 godina ili više, od čega je 17 pomilovanih osoba bilo optuženo za ubistvo. Treba primetiti, međutim, da se značajan vid *de facto* amnestije krije, zapravo, u uvedenom institutu svedoka saradnika.

Uz snažnu podršku međunarodne zajednice usvojen je zakon i osnovane specijalizovane institucije za procesuiranje ratnih zločina⁷³⁸ čime su se stekli osnovni uslovi za ozbiljniji početak procesuiranja ratnih zločina. Značajne zamerke se mogu izneti na položaj tužilaca. Naime, Ustavom 2006. tužilaštvo je praktično postalo deo izvršne vlasti, umesto deo sistema sudske vlasti, kao do tada, a stalnost tužilačke funkcije je ukinuta. Time je značajno

722 Uputstvo o primeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ, Sl. vojni list, br. 10/88., t. 21.

723 Ustav Srbije 1990, *Supra* n. 38., čl. 23.; Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40., čl. 34.

724 Ustav Srbije 1990, *Supra* n. 38., čl. 121.; Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40., čl. 34.

725 Statut MKSJ, *Supra* n. 262., čl. 5. Zločin protiv čovečnosti kako je predviđen Statutom MKSJ vezan je za oružani sukob, za razliku od odredbe novog Krivičnog zakonika Srbije koji preuzimajući definiciju ovog dela iz Statuta MKS, ne predviđa ovaj uslov.

726 KZS, *Supra* n. 284.

727 FHP, Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu, Beograd, maj 2003.

728 HRW, Nedovršen posao – Veće za ratne zločine, jun 2007.

729 Osnovni krivični zakon (OKZ), Sl. list SRJ, br. 35/92, 16/93, 37/93, 24/94, 61/2001, čl.30; KZS, *Supra* n. 284., čl.15

730 OKZ, *Supra* n. 335., čl.22; KZS, *Supra* n. 284., čl.33

731 OKZ, *Supra* n. 335., čl.23; KZS, *Supra* n. 284., čl.34

732 OKZ, *Supra* n. 335., čl.24; KZS, *Supra* n. 284., čl.35

733 OKZ, *Supra* n. 335., čl.26; KZS, *Supra* n. 284., čl.346

734 FHP, I.Rangelov, J.Nićić, Komandna odgovornost: savremeno pravo, 2004.

735 HRW, Nedovršen posao, *Supra*, n. 334.

736 Krivično gonjenje i izvršenje kazne za ratni zločin, genocid i zločin protiv čovečnosti ne zastareva, Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40., čl. 34.

737 Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40., čl. 119., 134., 103. i 138.

738 ZORZ, *Supra* n. 297..

umanjena njihova samostalnost. Dalje, iako je položaj optuženika zadovoljavajuće regulisan, položaj oštećenih u krivičnom postupku nije na zavidnom nivou. U slučaju da se radi o krivičnom delu za koje se goni po službenoj dužnosti i da tužilac nije odustao od krivičnog gonjenja, prava oštećenog su veoma ograničena. Najveći nedostatak je taj što oštećeni ne može da se žali na presudu i što u postupku zavisi od javnog tužioca. Procedura određivanja statusa zaštićenog svedoka ne obezbeđuje potrebnu brzinu postupka, niti garantuje visok stepen bezbednosti svedoku čiji identitet na početku procedure, dakle u jednom delu postupka, nije zaštićen.⁷³⁹

Nakon pada Miloševićevog režima i otvaranjem prostora za vođenje postupaka kako za ratne zločine tako i za organizovani kriminal, u Srbiji je, uz podršku međunarodne zajednice, počeo da se razvija sistem zaštite svedoka, uvedena je institucija svedoka saradnika, zaštićenog svedoka, usvojen program zaštite učesnika u krivičnom postupku,⁷⁴⁰ osnovana Jedinica za zaštitu učesnika u krivičnom postupku.⁷⁴¹ Na ovaj način su u dobroj meri poboljšani uslovi za procesuiranje ratnih zločina, ali je iz razloga što poverenje žrtava u institucije u Srbiji još uvek nije vraćeno, uloga nevladinih organizacije u obezbeđenju prisustva pojedinih svedoka i dalje ključna.

Zvaničnici ovih institucija smatraju da su sredstva kojima raspolažu nedovoljna za adekvatno obavljanje njihovog posla.⁷⁴² Ekspertsom analizom državnog budžeta i izdvajanja za ove institucije utvrđeno je takođe da su u odnosu na celokupan državni budžet sredstva kojima raspolažu ove institucije, ipak, značajna. Naime, u 2005., u odnosu na 2004., kao početnu godinu analize, rast sredstava iznosio je 35%, što je u odnosu na rast rashoda Republike Srbije od 11% najveći rast u odnosu na sve ostale pravosudne organe. Već 2006., u odnosu na 2005., taj rast je još značajniji i iznosi 61%. U 2007. i 2008. taj procenat opada, ali je i dalje znatno veći od rasta ukupnih rashoda Republike Srbije.⁷⁴³ Ono što otežava preciznost analize sredstava kojima raspolažu ove institucije je i nejasno definisan broj zaposlenih koji često varira. Budžet se, naime, računa prema zvaničnoj sistematizaciji radnih mesta, prema kojoj je predviđeno više zaposlenih nego što ih realno ima.⁷⁴⁴

Rezultati studije percepcije zvaničnika i službenika ovih institucija i organizacija pokazuju da više od dve trećine ispitanika navodi da se suočavaju sa različitim i brojnim problemima u svom svakodnevnom radu. Najčešće se navodi problem nedovoljnog broja zaposlenih, stručnog i pomoćnog osoblja te preopterećenost poslovima i nedostatak vremena, zatim nedostatak prostora, sudnica i opreme i uz sve to budžetske restrikcije. Najznačajniji finansijski problemi postoje u oblasti troškova za dolazak i smeštaj žrtava iz država regiona, troškova vezanih za veštačenja, za organizovanje stranih institucija za veštačenja i saradnju sa državama regiona koja, takođe, podrazumeva visoke troškove.⁷⁴⁵ Uredbom o platama lica koje vrše funkciju i obavljaju poslove u tužilaštvu za ratne zločine i posebnim organizacionim jedinicama državnih organa u postupku za ratne zločine uređeno je da zaposleni u ovim institucijama imaju pravo na platu u dvostrukom iznosu u odnosu na plate njihovih kolega na odgovarajućim poslovima u drugim oblastima pravosuđa.⁷⁴⁶ Među zaposlenima u ovim institucijama ne postoji generalno nezadovoljstvo visinom plata koje primaju.⁷⁴⁷

Problem sa kojim smo se suočili tokom istraživanja bio je neadekvatan način organizovanja i neažurirani sistemi zavođenja predmeta i sudske statistike.⁷⁴⁸ Problem resursa, očito, nije rešen na adekvatan način. Vidimo da s jedne strane država izdvaja značajna sredstva, međunarodna zajednica pruža donacije, ali su rezultati samo delimični. Naime, uspešno je eliminisano nekadašnje nezadovoljstvo ličnim materijalnim položajem koje je u ranijem periodu bilo prisutno među zaposlenima u pravosuđu. Međutim, sredstva za rad, prevashodno za sprovođenje istraga, nisu adekvatna ili, što se čini mnogo realnijim, nisu na adekvatan način raspoređena i organizovana. Kada su ljudski resursi u pitanju stiče se utisak da je dosta bilo uloženo u treninge i obuku relevantnih predstavnika pravosuđa.

739 Zasnovano na analizi YUCOM-a, L.Pelić i M.Antonijević

740 Zakon o programu zaštite, *Supra* n. 289., čl. 1.

741 *Ibid*

742 IW, Razgovor sa Brunom Vekarićem, portparolom Tužilaštva za ratne zločine u Srbiji, Č. Lazić, istraživač YIHR angažovan na projektu IW, 12.06.2008.

743 IW, S. Petronijević, Analiza budžeta, Beograd, februar 2008.

744 IW, Razgovor sa B. Vekarićem, *Supra* n. 348.

745 Percepcijska studija, *Supra* n. 222.

746 Uredba o platama lica koje vrše funkciju i obavljaju poslove u tužilaštvu za ratne zločine i posebnim organizacionim jedinicama državnih organa u postupku za ratne zločine, Sl. Glasnik RS br. 97/03 i 67/05, čl. 2. i 3.

747 Percepcijska studija, *Supra* n. 222.

748 Beleške i analiza istražiteljke FHP angažovane na projektu IW B.Vujošević, mart 2006.

Prema rezultatima percepcijske studije preovlađuje zadovoljstvo ostvarenim obukama, ali većina ispitanika veruje da bi im bili potrebni i dodatni treninzi ili ponovljeni treninzi koje su ranije imali.⁷⁴⁹

Ozbiljan problem predstavlja činjenica da su zvaničnici i službenici specijalnih institucija zaduženih za procesuiranje ratnih zločina izloženi permanentnim pritiscima i pretnjama. Tužilaštvo za ratne zločine, i posebno sam tužilac Vukčević, dobijaju preteća pisma, u parlamentu poslanici SRS-a drže vatrene govore protiv tužioca za ratne zločine i iznose informacije o tome gde se nalaze i gde rade bliski članovi njegove porodice. Portparol tužilaštva je zbog ovakve propagande fizički napadnut u tržnom centru.⁷⁵⁰ Pretnjama su izloženi i predstavnici drugih pravosudnih institucija. Prema rezultatima percepcijske studije pritisci i pretnje su ozbiljni, mahom lični, najčešće dolaze od izvršilaca ratnih zločina, njihovih porodica, prijatelja i ljudi koji su sa njima povezani, ali često dolaze i od strane medija. Neki ispitanici navode da su bili izloženi pretnjama od predstavnika izvršne vlasti i članova SRS-a.⁷⁵¹

Nevezano za problem pritisaka, stiče se utisak da se u okviru predmeta koji se otvaraju mogu izdvojiti dva značajna nedostatka: jedan je pitanje rasvetljavanja konteksta događaja i veza sa višim komandnim nivoima pa i samom državom; drugi problem predstavlja što se sledstveno tome, ne otvaraju postupci protiv lica koja su se nalazila na višim nivoima komandnog lanca.

749 Percepcijska studija, *Supra* n. 222.

750 IW razovor sa B. Vekarićem, *Supra* n. 348.

751 Percepcijska studija, *Supra* n. 222.

I. MOGUĆNOST PRUŽANJA MATERIJALNIH REPARACIJA ŽRTVAMA U OKVIRU PRAVNOG SISTEMA SRBIJE*

Republika Srbija, do sada, nije usvojila program reparacija prema žrtvama teških kršenja ljudskih prava koje su izvršili pripadnici srpske vojske i policije na svojoj i na teritorijama susednih republika, niti postoje indicije da se u tom smeru uopšte razmišlja. Problem obeštećenja žrtava nedavnog ratnog sukoba je zapostavljen čak i u okviru civilnog sektora. Nezainteresovanost nevladinih organizacija prema problemu reparacija može se, bar delimično, opravdati trošenjem energije na ostala bazična pitanja procesa suočavanja sa prošlošću. Međutim, ignorantski odnos državnih institucija prema obavezi obeštećenja žrtava je motivisan isključivo političkim razlozima i „državnim interesom“. Ovakav zaključak proizilazi iz činjenice da bi usvajanjem programa reparacija, Srbija, i formalno i suštinski, preuzela odgovornost za teška kršenja ljudskih prava, što je u suprotnosti sa preovlađujućim stavom političke elite koji se reflektuje i na srbijansku javnost, a to je da su sve zločine izvršili pojedinci u izolovanim incidentima, bez znanja i podrške državnih institucija.

I.1. Primenjivi pravni okvir

Pravni sistem Srbije u okviru krivičnog postupka poznaje institut imovinsko-pravnog zahteva koji je nastao usled izvršenja krivičnog dela. Naime, lice koje je oštećeno izvršenjem krivičnog dela ima pravo da u okviru krivičnog postupka postavi imovinsko-pravni zahtev. Imovinsko-pravni zahtev odnosi se na naknadu štete, povraćaj stvari ili poništaj određenog pravnog posla. Pravo na podnošenje ovog zahteva ima lice koje je samo pretrpelo štetu usled izvršenja dela ili pak lice na koje je po nekom osnovu pravo na nadoknadu štete prešlo sa lica koje je samo oštećeno izvršenjem dela. Sudsko veće nije obavezno da raspravlja o imovinsko-pravnom zahtevu ako smatra da će se time sam krivični postupak odugovlačiti. Takođe, ne može svaki imovinsko-pravni zahtev da se postavi u okviru krivičnog postupka. Tako nije moguće u okviru krivičnog postupka postaviti zahtev za iseljenje iz stana. Nije moguće postaviti ni imovinsko-pravne zahteve koji proističu iz ličnopravnih ili porodičnopravnih odnosa. Ukoliko veće krivičnog suda ne raspravlja o imovinsko-pravnom zahtevu, osoba koja je zahtev istakla upućuje se da svoje pravo ostvari u okviru parničnog postupka.⁷⁵²

Postoji, takođe, i institut potraživanja naknade štete. Prema zakonu o obligacionim odnosima, šteta se može potraživati u roku od pet godina od njenog nastanka, odnosno tri godine od saznanja za njen nastanak. Ukoliko je šteta nastala izvršenjem krivičnog dela, na zahtev za potraživanje primenjuju se rokovi zastarelosti koji važe za gonjenje tog krivičnog dela. Naknada se može tražiti kako za materijalno štetu (ovde naknada obuhvata slučajeve smrti prouzrokovane krivičnim delom, slučajeve telesnih povreda i narušenja zdravlja, slučajeve povrede časti i širenja neistinitih navoda) tako i za nematerijalnu⁷⁵³ (u slučajevima pretrpljenih fizičkih bolova, zatim pretrpljenih duševnih bolova zbog smanjenja životne aktivnosti, naruženosti, povrede ugleda, časti, slobode i prava ličnosti; za pretrpljene duševne bolove zbog smrti nekog lica može se dosuditi pravična naknada članovima uže porodice oštećenog lica; za duševne bolove u slučaju naročito teškog invaliditeta; za pretrpljene duševne bolove licu koje je

*Izveštaj i analiza FHP-a, S. Orlović

752 ZKP, čl. 232. – 243.

753 ZOO, čl. 199.-205.

prevarom, prinudom ili zloupotrebom odnosa podređenosti ili zavisnosti navedeno na kažnjivu obljubu ili bludnu radnju kao i za pretrpljeni strah koji je bio intenzivan i trajao je duže).

Srbija, kao i ostale bivše jugoslovenske republike ima veoma razvijen i na zakonu zasnovan sistem materijalne podrške borcima, ratnim vojnim invalidima, članovima porodica palih boraca ili lica koja su umrla od posledica povreda zadobijenih u ratu, civilnim invalidima rata i članovima porodica civilnih žrtava rata⁷⁵⁴. Međutim, zakonska definicija ovih kategorija je takva da iz kruga beneficijara državne pomoći isključuje žrtve za čije su stradanje odgovorni pripadnici srpske vojske i policije, jer priznaju samo žrtve za čije je stradanje odgovoran „neprijatelj“.⁷⁵⁵ Efekat koji ovakve zakonske odredbe proizvode u stvarnom životu najuverljivije ilustruje primer ratnog zločina protiv civilnog stanovništva u Podujevu⁷⁵⁶ koji su izvršili pripadnici jedinice „Škorpioni“ koja je delovala u okviru rezervnog sastava MUP-a Srbije. Petoro dece koja zbog ranjavanja imaju teške posledice po zdravlje i porodice 14 ubijenih albanskih žena i dece, po postojećim zakonskim rešenjima, ne ispunjavaju opisane zakonske kriterijume i ne smatraju se žrtvama.

I.2. Relevantna sudska praksa

U pogledu odgovornosti države za štetu prouzrokovanu vršenjem vojne službe pripadnika JNA u toku oružanih sukoba kao i odgovornosti države za štetu koja je prouzrokovana nezakonitim postupanjem njenih organa, navodimo nekoliko odluka sudova u Republici Srbiji.

U obrazloženju presude okružnog suda u Vranju od 2000. navodi se da Država SRJ nije u obavezi da porodici poginulog pripadnika Vojske Jugoslavije naknadi štetu zbog njegove pogibije za vreme NATO agresije, jer ni jednim pozitivnim propisom nije predviđena obaveza države da naknadi štetu prouzrokovanu za vreme ratnog stanja. U jednoj drugoj presudi iz 1999 Vrhovnog suda Srbije kaže se da „pripadnici JNA, TO i dobrovoljci uključeni u JNA ili TO, bez obzira na sadašnje državljanstvo, imaju pravo da od države SRJ zahtevaju pravičnu naknadu nematerijalne štete koju su pretrpeli u oružanim sukobima i u drugim vojnim aktivnostima sa povećanom opasnošću preduzetih u cilju zaštite SRJ Ustava i zakona, te usled terorističkih akata ili nasilja usmerenih na podiranje jugoslovenskog državnog uređenja u 1991 do 1992 godine, odnosno najkasnije do dana kada se poslednja vojna jedinica povukla u SRJ. Međutim, isto pravo nemaju pripadnici nekadašnje Vojske Srpske Krajine koji su mobilisani pozivom na službu u srpsku vojsku Krajine.

Tokom devedesetih godina bio je podnet veliki broj zahteva za naknadu štete. Ove zahteve podnosili su pripadnici oružanih snaga SFRJ za štete pretrpljene u oružanim sukobima i u uslovima neposredne ratne opasnosti u periodu od 1991 do 22 maja 1992 godine. Osnovno pitanje koje se tada postavilo bilo je pitanje osnova odgovornosti Federacije (SFRJ) kao i oblika te odgovornosti. Prema zakonu o oružanim snagama, koji je tada bio na snazi, za štete nastale u vezi sa vršenjem vojne službe odgovara Federacija, po opštim propisima o naknadi štete. Ti propisi nalaze se u zakonu o obligacionim odnosima prema kome je ustanovljena odgovornost po osnovu krivice i po osnovu pretpostavljene uzročnosti, odnosno odgovornosti za štetu od opasne stvari i opasne delatnosti. Obavljanje vojne službe u uslovima neposredne ratne opasnosti iziskivalo je angažovanje većeg broja pripadnika oružanih snaga. Dolazilo je do oružanog sukoba pa je vršenje vojne službe u takvim okolnostima stvaralo veliki rizik za gubitak života i oštećenje zdravlja pripadnika oružanih snaga SRJ. Upravo ta okolnost čini SRJ objektivno odgovornom za naknadu tako nastale štete. S obzirom da je SRJ nastavila neprekinuti pravni subjektivitet SFRJ, to odgovornost za nastalu štetu leži na njenoj strani.

U pravnom shvatanju građanskog odeljenja Vrhovnog suda Srbije, izraženog na sednici 2001. u pogledu pitanja naknade štete zbog neosnovanog lišenja slobode u slučaju prinudne mobilizacije, utvrđeno je da Republika Srbija

754 Zakoni koji uređuju ovu oblast su: Zakon o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca ((Objavljen u "Sl. listu SRJ", br. 24 od 15. maja 1998, 29/98, 25/2000), Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca, (Objavljen u "Sl. glasniku SRS", br. 54/89; 137/04) Zakon o civilnim žrtvama rata (Objavljen u "Sl. glasniku RS", br. 52/96).

755 Član 2 Zakona o pravima civilnih invalida rata (Objavljen u "Sl. glasniku RS", br. 52/96).

756 Videti Fond za humanitarno pravo „Podujevo 1999 – van svake sumnje“ (Beograd : FHP, 2006).

duguje oštećenom stranom državljaninu – Republike Srpske Krajine pravičnu naknadu za pretrpljene duševne bolove zbog povrede slobode i prava ličnosti prouzrokovane nezakonitim lišenjem slobode i predajom organima druge zemlje RSK. Država neuguje naknadu štete prouzrokovane nakon te predaje. U ovom predmetu, prema činjeničnom stanju koje je utvrđeno u većem broju sudskih odluka u vreme oružanih sukoba u Hrvatskoj i BiH, organi Republike Srbije su bez bilo kakvog sprovedenog postupka i odluke nadležnih organa, na zahtev organa RSK, lišavali slobode njene državljane koji su izbegli na teritoriju Republike Srbije i posle kraćeg vremena predavali ih organima RSK koji su ih potom mobilisali kao vojne obveznike. Mnogi od njih su u toku oružanih sukoba izgubili život a drugi zadobili lake ili teške telesne povrede. Tužioci su u ovom postupku smatrali da je postupak Republike Srbije protivpravan, jer su oštećeni lišeni slobode i predati organima drugih entiteta bez donošenja bilo kakvog rešenja, protivno zakonu o izbeglicama i Konvenciji o izbeglicama koju je SRJ ratifikovala. Iz tih razloga, ova lica su zahtevala od Republike Srbije pravičnu novčanu naknadu za pretrpljene duševne bolove zbog povrede slobode i prava ličnosti. U izmenjenom pravnom shvatanju po istom pitanju, VSS je na svojoj sednici 2001. godine utvrdio da „u sporovima radi naknade štete po tužbi lica koja su prognana sa teritorije Republike Hrvatske i BiH, tužena Republika Srbija odgovara za nezakonit rad organa MUP-a u potpunosti i kada su štetne posledice nastupile na teritoriji Republike Srpske i Republike Srpske Krajine, a ne samo do momenta predaje. Prvostepeni sudovi su u ovim predmetima prvobitno smatrali da je odgovornost Republike Srbije potpuna zbog protivpravnog lišenja slobode i nezakonitog izručenja organima drugih država. Opštinski sud u Zaječaru je smatrao da postoji organizovana odgovornost Republike Srbije priznajući tužiocima naknadu nematerijalne štete zbog neosnovanog lišenja slobode. Ova naknada je bila gotovo simbolična - i to zbog protivpravnog lišenja - od nekoliko dana. Za preostali, veći iznos naknade tužbeni zahtev je odbijen, s obrazloženjem da Republika Srbija nije odgovorna za postupke RSK i RS, odnosno da nije znala niti je morala znati da će tužioci biti mobilisani i uključeni u borbene operacije. Vrhovni sud se po žalbi na ovakve presude izjasnio da odgovornost Republike Srbije ne postoji ako je postupala po međunarodnoj (čak i po faktičkoj) zamolnici o estradiciji RSK i RS. Po usvajanju ovakvog pravnog mišljenja nižestepeni sudovi su počeli obilato da koriste ovaj stav, upravo radi odbijanja tužbenih zahteva, s obrazloženjem da su državni organi MUP-a Republike Srbije postupali zakonito, jer je lišenje izvršeno po faktičkim zamolnicama, čime se isključuje protivpravnost.

U pogledu spornog pitanja, na sednici Vrhovnog suda Srbije pojavila su se tri stanovišta:

- Republika Srbija nije odgovorna za naknadu štete, jer su njeni organi unutrašnjih poslova postupali po faktičkim zamolnicama navedenih entiteta;
- Ne postoji prekid uzročnosti posle predaje, radi se o jedinstvenoj šteti pa tužena odgovara za celokupnu štetu;
- Republika Srbija odgovara za postupke njenih organa samo do momenta predaje pa je zato samo delimično odgovorna za naknadu nematerijalne štete za period zadržavanja tužilaca. Republika Srbija nije odgovorna za posledice koje su se dogodile posle momenta predaje, jer ona nije uputila tužioce u borbena dejstva.

Kako je većinski stav iz tačke 3 usvojen tesnom većinom, smatramo da je VSS opravdano odlučio da usvojeni stav preispita. Osnov odgovornosti ne može se posmatrati samo kroz teorije o uzročnim vezama. Kako se navodi „pravičnost, i težnja da se žrtva obešteti nalaže primenu teorije adekvatne uzročnosti, jer je nesumnjivo da nije bilo protivpravnog lišenja slobode i predaje organima drugog entiteta do štetne posledice ne bi ni došlo“. Drugim rečima, postupci organa MUP Srbije i organa RSK su uzročno povezani. Dalje, u prilog tezi o potpunoj odgovornosti Republike Srbije navodimo još dva argumenta. Prvi, da su povredene odredbe Zakona o izbeglicama. U članu 4 ovog zakona izričito se navodi da izbeglice uživaju međunarodnu pravnu zaštitu na način koji je utvrđen za građane Republike Srbije. Kada se ova odredba dovede u vezu sa ustavnim odredbama o zabrani estradicije državljana Republike Srbije i SRJ, onda ni izbeglice iz po Zakonu o izbeglicama ne bi mogle biti progonjene, odnosno estradirane drugoj državi, odnosno entitetu. Prema stavu suda „pravičnost nalaže da rešenje o izbegličkom statusu deluje ex tunc te da je pokriveno i vreme od prelaska državne granice do trenutka prijave Komeserijatu za izbeglice i dobijanja izbegličke legitimacije“. Drugi argument je primena odredaba o solidarnoj odgovornosti više lica za štetu. Naime, ako su organi MUP-a Republike Srbije hapsili, privodili i predavali izbeglice organima drugih država, odnosno entiteta, i ako su ta lica pretrpela štetu usled toga, onda država odgovara za postupke organa MUP-a koji su po osnovu zamolnica za estradiciju radili zajedno sa organima Republike Srpske i Republike Srpske Krajine, pa se u tom smislu može uzeti da oba učesnika odgovaraju solidarno za štetu koja je tim radnjama prouzrokovana. Pošto nema prekida uzročnosti posle predaje ovih lica drugim entitetima, država bi onda mogla biti odgovorna po dva osnova: Prvi, za štetu koja nastane usled nezakonitog lišenja slobode od strane organa

unutrašnjih poslova Republike Srbije, i drugi, za štetu koja nastane usled nezakonitog i nepravilnog rada njenih organa.

Na kraju, iznosimo i pravno shvatanje građanskog odeljenja VSS utvrđeno na sednici od 10 februara 2004. a koje se odnosi na pitanje zastarelosti potraživanja naknade štete po osnovu odgovornosti države za štetu koju prouzrokuje njen organ nezakonitim lišenjem slobode. Naime, VSS je u svom pravnom shvatanju naveo da odgovornosti države za štetu koju prouzrokuje njen organ u vršenju ili u vezi s vršenjem svojih funkcija proizlazi iz člana 172 Zakona o obligacionim odnosima. Pravo na naknadu štete prema članu 14 stav 8 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama Srbije i Crne Gore ima svako ko je bio nezakonito lišen slobode. Svako ima pravo na ličnu bezbednost i slobodu i niko ne može biti lišen slobode nečijom samovoljom, s obzirom da je lišavanje slobode dozvoljeno samo u slučajevima i na način predviđen zakonom. U sporovima radi naknade štete po tužbama lica izbeglih iz ratom zahvaćenih područja u Hrvatskoj i BiH, koje su tokom 1995. organi MUP Srbije nezakonito lišili slobode i posle zadržavanja od nekoliko dana predali vojnim i policijskim organima Republike Srpske i Republike Srpske Krajine, prema pravnom shvatanju VSS utvrđenom na sednici 25 juna 2001., odgovara Republika Srbija u potpunosti i kad su štetne posledice nastupile na teritoriji RS i RSK, a ne samo do momenta predaje. Nakon što je vrhovni sud usvojio ovakvo pravno shvatanje, kod nižestepenih sudova pojavila se dilema oko roka zastarevanja potraživanja naknade ove štete. Prema opštem propisu iz člana 376 ZOO, potraživanje naknade prouzrokovane štete zastareva za tri godine od dana kada je oštećenik doznao za štetu i lice koje je štetu učinilo. U svakom slučaju ovo potraživanje zastareva u roku od pet godina od kada je šteta nastala. Ukoliko je šteta prouzrokovana izvršenjem krivičnog dela, članom 377 ZOO propisan je duži rok zastarelosti za ostvarivanje potraživanja naknade štete, a to je vreme određeno za zastarelost krivičnog gonjenja. Prema dosadašnjoj sudskoj praksi, o zastarelosti potraživanja naknade štete prouzrokovane krivičnim delom presuđuje se samo u slučajevima kada je pravosnažnom presudom krivičnog suda utvrđeno postojanje krivičnog dela i krivične odgovornosti. Izuzetno, iz razloga pružanja jače zaštite pravu oštećenog na naknadu štete prouzrokovane krivičnim delom, ako su postojale procesne smetnje zbog kojih je bilo apsolutno nemoguće da se protiv učinioca krivičnog dela vodi ili okonča krivični postupak zato što je učinilac umro ili je bio nedostupan organima gonjenja, onda je parnični sud ovlašćen da kao prejudicijelno pritanje utvrdi da li je šteta prouzrokovana radnjom koja u sebi sadrži elemente krivičnog dela. Parnični sud tada ne utvrđuje krivičnu odgovornost, jer to može učiniti samo sud u krivičnom postupku.⁷⁵⁷

2. MATERIJALNE REPARACIJE IZMEĐU DRŽAVA

Postoji nekoliko međunarodnih sporova koji se odnose na ratne sukobe na prostoru SFRJ, koji se vode pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu. BiH je 1993. a Hrvatska 1999. podnela ovom sudu tužbu protiv Srbije i Crne Gore, zahtevajući reparacije na osnovu kršenja Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Obe države su tražile da SCG plati reparacije za štetu nanetu pojedincima, imovini, ekonomiji i životnoj sredini. U Hrvatskoj, Ministarstvo finansija je 1999. godine napravilo procenu ratne štete. Utvrđeni ukupan iznos štete je procenjen na 37,4 milijarde dolara. Oko 240 000 ljudi je izgubilo imovinu, oko 20 000 ljudi je ubijeno i oko 30 000 ljudi su postali invalidi.

Međunarodni sud pravde u Hagu je utvrdio da SCG nije počinila genocid u BiH, učestvovala u zaveri ili bila saučesnik, ali da je prekršila međunarodnu obavezu da spreči genocid i kazni počinioce. Utvrđeno je da je u BiH, tačnije samo u Srebrenici, počinjen genocid nad bošnjačkim stanovništvom, da su ga počinili pripadnici Vojske Republike Srpske kojima je komandovao Ratko Mladić.

Srbija je prekršila Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju genocida samo utoliko što nije sprečila, odnosno kasnije kaznila počinioce. Međutim, Srbija nema obavezu da plati odštetu BiH, a kao obaveza im je dato da moraju bolje sarađivati sa MKSJ.

⁷⁵⁷ FHP, Izveštaj o tranzicionoj pravdi u Srbiji, Crnoj Gori i na Kosovu 1999-2005, Beograd 2006.

U svom ekspozeu, predsednica Higin je, povodom odluke kojom se Srbija oslobađa za učestvovanje, planiranje i pomaganje genocida, rekla da se ona temelji isključivo na članu 9 Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju genocida, a onda se osvrnula na nameru i etničko čišćenje, delo koje je po opisu vrlo slično genocidu. Prihvatajući da etničko čišćenje podrazumeva stvaranje "jednog etnički homogenog područja", ona je istakla da to ne podrazumeva genocid, jer za takvu kvalifikaciju mora biti "pozitivna odrednica", dakle, uništavanje pripadnika jedne grupacije, a nikako negativna, kao što je "uklanjanje nesrpskog stanovništva". U obrazloženju presude stoji tvrdnja da je u pokolju u Srebrenici VRS dobila finansijsku pomoć, plaćani su visoki oficiri, da je dobio pomoć u oružju iz SRJ, ali da nije dokazano saučesništvo. Sud ne spori ni postojanje namere da se poćini genocid, tvrdeći da se one mogu nazreti iz strateških ciljeva rata koje je saćinio Momćilo Krajišnik i "službenih ciljeva" koje je izneo u Skupšćini BiH Radovan Karadžić, ali smatra da namera nije dokazana, osim u slućaju Srebrenice.

Amnestirajući Srbiju od odgovornosti, Sud se poziva na razlaz Beograda i Pala, videći ga kao "dokazanu stvar", ali pri tome zanemaruje ćinjenicu da se u Dejtonu Slobodan Milošević pojavio kao garant Mirovnog sporazuma i to isključivo kao neko ko ima ogroman i presudan uticaj na bosanske Srbe.

Nakon toga Higin navodi da je u cilju odrećivanja mećunarodne odgovornost jedne države, potrebno dokazati umešanost te države u dogaćaje. U ovom slućaju trebalo je dokazati da su to izvršile osobe ili organi Jugoslavije i odlućiti o jugoslovenskoj dvostranoj obavezi da spreći i kazni genocid.

Na pitanje da li je mogla biti odgovorna za delovanje Škorpiona, Sud je zaključio da nije, jer to nije bio "de jure" organ Srbije. Sud je zaključio da nema dokaza o ućešću organa i pojedinaca tućene strane te da nema dokaza o sušćinskoj kontroli poćinioca genocida, to jest Vojske RS na području Srebrenice.

3. SIMBOLIĆNE REPARACIJE

3.1. Javna izvinjenja

Mali broj izjava državnih zvanićnika se moće shvatiti kao zvanićno izvinjenje i priznanje odgovornosti za zloćine poćinjene tokom ratova na prostoru SFRJ. Zvanićne simbolićne reparacije obuhvataju preuzimanje odgovornosti za dela prethodnih vlasti, uz izražavanje žaljenja za bol i patnje ųrtava i spremnost za plaćanje ratne oćštete drugoj državi.

"Izražavam iskrenu ųalost zbog svega što se dogodilo na ovim prostorima. Toponimi, poput Vukovara ili drugih mesta stradanja, oćtaće zauvek upisani u srcima Hrvata", izjava je šefa diplomatije SRJ Gorana Svilanovića, posle susreta sa kolegom Toninom Piculom, decembra 2001.

Predsednik nekadašnje Srbije i Crne Gore Svetozar Marović i predsednik Hrvatske Stjepan Mesić su 10. septembra 2003. u Beogradu uputili u ime graćana svojih zemalja mećusobna izvinjenja za sva zla ili štetu koje su graćani dve zemlje ćinili jedni drugima, naglasivši da krivica za poćinjene zloćine mora biti pojedinaćna.

„Kao predsednik državne zajednice, u ime prošlosti koju ne moćemo zaboraviti, ųelim da se izvinim za sva zla koja je bilo koji graćanin Srbije i Crne Gore ućinio bilo kome u Hrvatskoj“, rekao je Marović.

„Prihvaćam ovu simbolićku ispriku i isprićavam se svima onima kojima su graćani Hrvatske nanijeli bol i štetu, zloupotrebljavajući poziciju ili zakon u bilo koje vrijeme ili bilo kada“, odgovorio je Mesić.

Marović se potom 13. novembra 2003. godine u Sarajevu izvinio „za svako zlo ili nesreću koju je bilo ko u BiH prećpeo zbog SCG“.

Tada je porućio: „Narodi nemaju pravo i ne smeju da trpe krivicu od zla koja su ućinili pojedinci, i zato koristim ovu priliku da se za svako zlo i nesreću koju je bilo ko u BiH trpeo od bilo koga iz Srbije i Crne Gore, izvinim.“

Marović se 16. novembra 2003., zbog kritika javnosti povodom njegovih izvinjenja upućenih „drugima“, izvinio i svim građanima Crne Gore. Tada je rekao: „Spreman sam i želim da se izvinim onima koji nisu oblačili uniformu i koji su bili protiv rata kao i onima koji su oblačili uniformu, ne da bi ubijali, palili, činili zlo drugim ljudima, već duboko verujući da je njihova dužnost da se odazovu da brane zemlju u kojoj su rođeni i za koju su verovali da je njihova.“

Boris Tadić, predsednik Srbije se, na početku svog mandata, tokom posete Sarajevu 2004. godine izvinio svima nad kojima su „zločin počinili pripadnici srpskog naroda“, ali je rekao da očekuje izvinjenje od svih drugih koji su činili zločine nad Srbima, Hrvatima i Bošnjacima. „Izvinjavam se svima protiv kojih je činjen zločin u ime srpskog naroda“, izjavio je Tadić.

Tadić je dodao da zločine zbog kojih se on izvinjava u ime srpskog naroda „nije počinio srpski narod, nego pojedinci, zbog čega je za zločine nemoguće optuživati jedan narod“.

Tadić se u ime srpskog naroda izvinio zato što su „isti zločini vršeni i protiv našeg (srpskog, prim.aut.) naroda, i u tom smislu svi dugujemo jedni drugima izvinjenje“. „Ako treba prvi da počnem, tu sam“, izjavio je. „I sâm sam dete ratne siročadi. Moj deda je ubijen u Drugom svetskom ratu samo zbog toga što je bio Srbin“, i zato „svi mi jedni drugima dugujemo izvinjenje“.

Uprkos tome što predsednik Tadić nije pominjao izvinjenje, njegova namera da prisustvuje obeležavanju desetogodišnjice zločina u Srebrenici, iz raznih krugova, tumačena je skoro kao priznanje Srbije da je odgovorna za genocid.

„Idem u Srebrenicu zato što se tamo desio ratni zločin koji su počinili neki moji sunarodnici u nacionalno ime“, rekao je Tadić. Ipak, 11. jula 2005. samo je položio venac, a govor nije održao.

„Svim građanima Hrvatske i svim pripadnicima hrvatskog naroda koje su učinili nesrećnima pripadnici moga naroda, upućujem izvinjenje i preuzimam za to odgovornost“, izjavio je predsednik Srbije Boras Tadić 24. juna 2007. godine, u specijalnom intervjuu za emisiju „Nedjeljom u dva“ Hrvatske televizije, koju uređuje i vodi novinar Aleksandar Stanković.

Tadašnji predsednik SRJ Vojislav Koštunica (sadašnji premijer Srbije) nije se, međutim, tokom svoje prve posete BiH, u januaru 2001, i kasnije tokom 2002. godine, izvinjavao građanima te zemlje. Koštunica to nije učinio ni kada je bio u Zagrebu povodom samita krajem 2000. godine, ocenivši da jednostrano izvinjenje ne bi ništa značilo.

3.2. Spomenici i memorijali

U Srbiji ne postoji ni jedna institucija koja bi se bavila postavljanjem spomenika ili memorijala za žrtve ratova od 1991 – 1999. Međutim, postoje pojedini slučajevi koji se tiču ove tematike.

3.2.1. Spomenik u Prijepolju

Skupština opštine Prijepolje je 6. maja 2005. formirala Odbor za podizanje spomenika putnicima koji su 1992. bili oti iz voza u stanici Štrpce. Formiranje Odbora jednoglasno su podržale sve stranke koje čine koalicionu većinu u lokalnoj skupštini. Odbor ima 17 članova, predstavnika Skupštine opštine, lokalne uprave i državnih institucija. Ova inicijativa je potekla od rodbine žrtava, koja već 13 godina traga za telima svojih članova porodice, „da podsjeća, da se ne zaboravi zločin“, kako je izjavio brat jedne od žrtava. Prvobitna lokacija koje je predložena za podizanje spomenika žrtvama ovog zločina se nalazi u centru grada Prijepolja, ali su tu inicijativu odbili predstavnici SRS i DSS u Skupštini opštine, tako da je prihvaćena lokacija na ulazu u grad, kod mosta u delu grada koji se zove Šarampov. Na konkurs raspisan za tekst koji će biti napisan na spomeniku pristigao je 141 predlog, od koga su tri ušla u uži izbor. Izabran tekst glasi „Ko u ovoj zemlji zaboravi stanicu Štrpci i 27. februar 1993. odustaje od budućnosti“ i predložio ga je Slavenko Pešić iz Smedereva. Odbor je odlučio da na spomen ploči budu ispisana i imena

svih 19 putnika otetih iz voza, iako su prestvanici DSS u opštinskoj vlasti prvobitno predlagali da se na spomenik upišu samo imena 9 građana Prijepolja.

3.2.2 Komemoracije

11. jul - Dan sećanja u Sandžaku

Predsednik Izvršnog odbora Bošnjačkog nacionalnog veća u Srbiji i Crnoj Gori Esad Džudžević predložio je 5. jula 2005. da 11. jul, godišnjica masakra u Srebrenici, bude proglašen za Dan sećanja u Sandžaku, a predstavnici verskog i političkog života u Sandžaku na to su reagovali različito. Predstavnici Liste za Sandžak Silejmana Ugljanina su pozdravili taj predlog, izjavivši da smatraju da je Srebrenica opomena za buduće generacije.

Ovaj predlog je usvojen 10. jula 2005. na vanrednoj sednici Bošnjačkog nacionalnog veća SCG u Novom Pazaru. Tada je odlučeno da se 11. jul obeležava kao Dan sećanja na bošnjačke žrtve zločina u Srebrenici, otmica u Sjeverinu, Bukovici i Štrpcima u Sandžaku.

Obeležavanje desetogodišnjice zločina u Srebrenici – Komemoracija ubijenim Bošnjacima

Desetogodišnjoj komemoraciji ubijenim Bošnjacima, žrtvama genocida u Srebrenici 1995. godine iz Srbije i Crne Gore prisustvovali su predsednik Srbije Boris Tadić, predsednik Skupštine Crne Gore Ranko Krivokapić i ministar za ljudska i manjinska prava državne zajednice Rasim Ljajić, predsednik Skupštine Vojvodine Bojan Kostreš. Predsednik Srbije Boris Tadić je pre odlaska u Srebrenicu objasnio u saopštenju za javnost razloge svog odlaska na komemoraciju: "Idem da bih kao predsednik Srbije pokazao kako se Srbija odnosi prema ratnim zločinima počinjenim nad bošnjačkim narodom... Drugi razlog su građani Srbije. Mi nismo stajali iza zločina. Moramo pokazati distancu između građana i zločinaca... Idem u Srebrenicu misleći o regionalnoj saradnji i odgovornosti za sve što se desilo na prostoru bivše Jugoslavije." On nije zaboravio da navede da su mnogi zločini počinjeni i nad srpskim narodom, a da je osuda tih zločina nešto što se samo po sebi podrazumeva. "Međutim, vrlina i snaga je osuditi zločin počinjen u naše ime prema drugom narodu."

Odlazak predsednika Tadića u Srebrenicu je izuzetno važan čin za priznavanje istine i preuzimanje odgovornosti za zločne počinjene u sukobima u bivšoj Jugoslaviji, jer je to prvi put da je jedan predstavnik Srbije otišao da oda poštu žrtvama druge etničke grupe, jer mu je "tamo mesto", kako je sam predsednik Srbije izjavio.

Narodna Skupština Republike Srbije je 11. jula 2005., na godišnjicu genocida u Srebrenici, započela redovnu sednicu minutom ćutanja za sve žrtve stradale u Londonu, Srebrenici, Bratuncu i Skelanima. Predsednik Skupštine Predrag Marković pre utvrđivanja kvoruma pozvao je poslanike da minutom ćutanja odaju poštu svim žrtvama ovih zločina. Za vreme održavanja minuta ćutanja u skupštinskoj sali nisu bili poslanici Srpske radikalne stranke.

Povodom komemoracija ubijenim Bošnjacima u Srebrenici i Srbima u Bratuncu, Srpska Pravoslavna Crkva uputila je izraze najdubljeg saučešća nad strašnim stradanjem naroda srebreničkog kraja. Javno se obeležava velika narodna nesreća, na dva mesta u Potočarima i Bratuncu. Oba ova pomena imaju jedan isti karakter i jedinstvenu funkciju – da budu pomen i opomena. Crkva i Patrijarh srpski Pavle izrazili su "molitvu i molbu da se povodom ovoga stradanja više ne podižu opasni politički zidovi koji izazivaju dalje sukobe i osvetu. Da se ne odvajaju, tako ostrašćeno, smrti i stradanja «jedne» i «druge» strane. Patrijarh je povodom 10-godišnjice tragedije u Srebrenici u ime SPC izjavio saučešće porodicama svih postradalih, uz molitvu da se ratna stradanja više nikada ne ponove na ovim prostorima."

Jedina državna institucija u Srbiji pod čijim je krovom održan skup posvećen obeležavanju godišnjice zločina u Srebrenici pod imenom "Srebrenica, od poricanja do priznanja" bila je Skupština Vojvodine. Pokrovitelj ovog skupa bio je predsednik Skupštine Bojan Kostreš. Tom prilikom on je izjavio: "Ono što sam danas video u Potočarima samo me je učvrstilo u odlučnosti i nameri da istrajemo u borbi da svi ratni zločini moraju da budu osuđeni, a da svi organizatori, podstrekivači i izvršioci moraju da budu izvedeni pred lice pravde".

Identifikacija prepreka i ocena političke volje za ostvarivanje prava na reparacije

a) Materijalne reparacije

U Srbiji nije usvojen program pružanja reparacija žrtvama teškog kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava za koja su odgovorni pripadnici srpskih oružanih snaga. Uprkos tome, pravni sistem ostavlja žrtvama izvestan prostor za ostvarivanje prava na materijalne reparacije. Krivično zakonodavstvo predviđa mogućnost isticanja tkz. imovinsko-pravnog zahteva za žrtve krivičnih dela (oštećeni) ili druga lica koja po nekom osnovu steknu pravo da podnesu ovaj zahtev (npr. naslednici žrtve). Žrtvama stoji na raspolaganju i klasična tužba za nadoknadu štete predviđena Zakonom o obligacionim odnosima (ZOO)⁷⁵⁸. U okviru ovog zahteva žrtva ili drugo ovlašćeno lice može tražiti da mu se nadoknadi šteta, vrati oduzeti predmet ili poništi neki pravni posao.⁷⁵⁹ Međutim, o ovom zahtevu sud će raspraviti u okviru krivičnog procesa samo ukoliko to ne bi predstavljalo znazno odugovlačenje.⁷⁶⁰ U suprotnom, žrtva ili drugo ovlašćeno lice, se upućuje na parnicu nakon čega može u roku od šest meseci pokrenuti parnični postupak⁷⁶¹. I ako je ovakav princip sasvim opravdan u smislu racionalizacije standardnog krivičnog postupka, žrtvama ratnih zločina se na ovaj način, inače dug i komplikovan put do ostvarivanja prava još više otežava, a mnoge od njih nisu ili neće doživeti da ih ostvare. To ukazuje na jasnu potrebu postojanja posebnog programa za reparacije koji bi bio prilagođen specifičnim okolnostima ovakvih predmeta. Dodatnu prepreku u ostvarivanju prava na reparaciju predstavlja i činjenica da se u sklopu krivičnog postupka pojedini imovinskopravni zahtevi, poput zahteva za iseljenje iz stana ili bilo kog koji proističe iz ličnopravnih ili porodičnopravnih odnosa, ne mogu postaviti, već se oštećeni automatski upućuje na parnicu. Pozitivna je, naravno, mogućnost da u slučaju kada je okrivljeni oslobođen optužbe u krivičnom postupku ili je postupak iz nekog razoga obustavljen ili se sud oglasio nenadležnim oštećeni može i dalje prijaviti imovinskopravni zahtev u parničnom postupku.⁷⁶² Žrtve imaju na raspolaganju i određenu zaštitu koju pruža ZOO koji predviđa pravo osobe kojoj je pričinjena materijalna ili nematerijalna šteta da u roku od pet godina od nastanka te štete, odnosno tri godine od saznanja za nastupanje pokrene parnicu za nadoknadu⁷⁶³. Ukoliko je šteta naneta izvršenjem krivičnog dela, na pravo na pokretanje parnice primenjuju se rokovi zastarelosti samog krivičnog dela⁷⁶⁴, što bi, kada su u pitanju dela koja su predmet ovog izveštaja, značilo da pravo žrtve da pokrene parnicu za nadoknadu štete ne zastareva. Takođe, u Srbiji su na snazi stari zakoni koji regulišu sistem materijalne podrške ratnim veteranima, invalidima, članovima njihovih porodica i porodica stradalih boraca, zatim civilnim invalidima rata, članovima njihovih porodica i porodica civilnih žrtava rata.⁷⁶⁵ Na žalost, ove odredbe nisu primenjive na žrtve ratova 90.-tih za koje su odgovorne srpske oružane snage, jer je njihova primena ograničena na žrtve za čije je stradanje odgovoran „neprijatelj“.⁷⁶⁶

Pored zakonskih ograničenja, žrtve u ostvarivanju prava na materijalne reparacije nailaze i na brojne prepreke u praksi koje nisu direktno vezane za postojeći pravni okvir. Prema oceni FHP, koji zastupa mnogobrojne žrtve u parnicama za ostvarivanje reparacija, mogu se izdvojiti sledeći problemi sa kojima se žrtve susreću u praksi. Prvi predstavlja sudska praksa kojom su postavljeni visoki kriterijumi za dokazivanje i kvalitet samih dokaza koje žrtve moraju priložiti da bi ostvarile svoje pravo, što je u slučaju teških kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava, koja su se odvijala mahom u okviru oružanih sukoba, teško ostvarivo. Ozbiljan problem predstavlja i praksa koja se primenjuje u odnosu na rokove zastarelosti. Naime, i ako ZOO predviđa da se na štete nastale izvršenjem krivičnih dela primenjuju rokovi zastarelosti za sama dela, odnosno u slučaju predmetnih dela – princip nezastarevanja, VSS je 2004. usvojio pravno shvatanje kojim se odbacuje primena dužih rokova u postupcima u kojima su žrtve kršenja ljudskih prava tužile Srbiju zbog postupaka njene vojske i policije.⁷⁶⁷ Iste godine Međunarodna mreža pomoći (IAN), Beogradski centar za ljudska prava i FHP su podneli inicijativu za izmenu ovog pravnog shvatanja,

758 Zakon o obligacionim odnosima (ZOO), Službeni list SFRJ, br. 29/78, 39/85, 45/89, 57/89, Službeni list SRJ, br. 31/93, 22/99, 23/99.

759 ZKP, *Supra* n. 123., čl. 232. 2.

760 *Ibid.*, čl. 232. 1.

761 KZS, *Supra* n. 284., čl. 93.

762 ZKP, *Supra* n. 123., 237., 3. i 4.

763 ZOO, *Supra* n. 360., čl. 376.

764 *Ibid.*, čl. 377.

765 Zakoni koji uređuju ovu oblast su: Zakon o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca (Objavljen u Sl. listu SRJ, br. 24 od 15. maja 1998, 29/98, 25/2000), Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca, (Objavljen u Sl. glasniku R.Srbije, br. 54/89; 137/04) Zakon o civilnim žrtvama rata (Objavljen u Sl. glasniku R.Srbije, br. 52/96)

766 Član 2 Zakona o pravima civilnih invalida rata (Objavljen u "Sl. glasniku RS", br. 52/96)

767 Pravno shvatanje Građanskog odeljenja Vrhovnog suda Srbije utvrđeno na sednici 10.02.2004.

ali VSS do danas tu inicijativu nije razmatrao.⁷⁶⁸ Prema oceni FHP-a, prepreku u ostvarivanju prava na reparaciju predstavlja nepoverenje i strah od odmazde samih žrtava koje žive u sredinama u kojima su počinili slobodni i često ugledni i moćni građani, policajci i tužioci koji su napredovali u službi. Takođe, i pored besplatne pravne pomoći koju žrtvama pružaju pojedine organizacije za ljudska prava, veliki broj žrtava i dalje nije u mogućnosti da zbog nedostatka finansijskih sredstava pokrene parnicu za nadoknadu štete.⁷⁶⁹ Na osnovu svog dosadašnjeg iskustva sa postupcima ostvarivanja materijalnih reparacija za žrtve, FHP zaključuje da su sudije bile pretežno zaštitnički orjentisane prema državi te da su žrtvama dodeljivale niže iznose za naknadu štete koju bi trebalo da im isplati država nego što je to činjeno u drugim slučajevima.⁷⁷⁰ FHP zamera i Republičkom javnom pravobranilaštvu za neadekvatno i ponižavajuće postupanje prema žrtvama, dok se pravosuđu uopšte zamera neopravdano odugovlačenje ovih postupaka koji prosečno traju po pet godina.

b) Međudržavni sporovi pred MSP

Pred MSP su pokrenuta dva postupka protiv Srbije (SCG/SRJ) za kršenje Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Pored svega što je već ranije rečeno o ovim postupcima treba dodati i to da je Srbija uložila velike napore da prikrije sve ključne dokaze koji bi mogli da dovedu do gubitka procesa⁷⁷¹, ali da ni sam MSP nije pokazao veliku spretnost da od ovog slučaja učini veliki presedan.

c) Parnice pred sudom treće zemlje

Ovakav slučaj zabeležen je samo u dva postupka koja su protiv Radovana Karadžića vođena u SAD prema njihovom specifičnom ATS-u koji omogućava stranom državljaninu da podnese tužbu protiv drugog stranog državljanina, ukoliko se ona optuženom može predati u SAD.⁷⁷²

d) Simbolične reparacije

Kao ni u slučaju materijalnih reparacija, čini se da ni u ovoj oblasti nema, niti je bilo jedinstvenog državnog stava ili plana. I ako su u ovoj oblasti zabeležene pojedine aktivnosti državnih organa, čini se da su u pitanju bili samo akti pojedinaca. Prvo izvinjenje za zločin u Vukovaru i drugim mestima, u Srbiji je, nakon pada Miloševića, izrekao, Ministar inostanih poslova Goran Svilanović posle susreta sa Hrvatskim šefom diplomatije Toninom Puculom krajem 2001.⁷⁷³ Tadašnji predsednik SCG Svezozar Marović i Hrvatski predsednik Stjepan Mesić su septembra 2003. u Beogradu uputili u ime građana svojih zemalja međusobna izvinjenja za sva zla ili štetu koje su građani dve zemlje činili jedni drugima, naglasivši da krivica za počinjene zločine mora biti pojedinačna.⁷⁷⁴ Svetozar Marović se iste godine izvinio i građanima BiH „za svako zlo ili nesreću koju je bilo ko u BiH pretrpeo zbog SCG”.⁷⁷⁵ Zbog mnogobrojnih kritika kojima je bio izložen u zemlji zbog ovih poteza, predsednik Marović se konačno izvinio i svim građanima Crne Gore koji su se protivili ratu i zločinima. Predsednik Srbije Boris Tadić je 2004. u Sarajevu izrekao izvinjenje koje je u odnosu na prethodne bilo znatno ograničenije, uzdržanije i, moglo bi se reći, sa previše rezervi. Izvinjenje je upućeno svima nad kojima su zločine počinili pripadnici srpskog naroda, ali je predsednik Tadić istakao da su za te zločine odgovorni samo pojedinci a ne i narod u celini i dodao da očekuje i izvinjenje onih koji su zločine činili nad pripadnicima Srpskog naroda. Mnogo veći utisak od samog izvinjenja ostavio je odlazak predsednika Tadića na obeležavanje desetogodišnjice od zločina u Srebrenici koji se, i ako bez govora i priznavanja odgovornosti, često tumačio kao svojevrsno priznanje odgovornosti Srbije. Konačno, 2007. u intervjuu Hrvatskoj televiziji, Boris Tadić se izvinio i građanima Hrvatske, ali što je veoma značajni i predstavlja bitan pomak u odnosu na ostala

768 Zasnovano na analizi FHP, S. Orlović, septembar 2008.

769 Ibid.

770 Ibid.

771 K. Del Ponte, Lov, *Supra* n. 142.

772 Doe v. Karadzic; Kadic v. Karadzic, *Supra* n. 277.

773 NIN, Z. Stanivuković, Rečnik bolje budućnosti, G. Svilanović, Strah i zločin, 20.12.2001., br. 2660.

774 BLIC, I.C., Izvinjenja za budućnost, 11.09.2003.

775 GLAS JAVNOSTI, J. Mitić, Visoka cena izvinjenja, 15.11.2003.

dela, preuzeo odgovornost.⁷⁷⁶ Međutim, ni jedno od dosadašnjih izvinjenja nije široko prihvaćeno kao iskreno jer su većina njih predstavljala manifestaciju bez posledica. Kada su komemoracije u pitanju, tu takođe vidimo potpuni izostanak svake inicijative od strane države. Postoje pojedini izolovani slučajevi poput 11. jula – Dana sećanja na bošnjačke žrtve zločina u Srebrenici na inicijativu Bošnjačkog nacionalnog saveta⁷⁷⁷ ili skup posvećen žrtvama Srebrenice koji je održan u Skupštini Vojvodine.⁷⁷⁸

776 BLIC, T. Spaić, Izvinjenja još nisu dobrodošla, 06.08.2008.

777 B92, Malkić: Bez genocida nad Srbima, 04.07.2005., dostupno na veb sajtu B92: < http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2005&mm=07&dd=04&nav_id=171922 >, posećen 03.10.2008.

778 S. Orlović, *Supra* n. 370.

6 GARANCIJE NEPONOVLJIVOSTI ZLOČINA

I. LUSTRACIJA

I.1. Razrešenja u pravosuđu

Nakon oktobarskih promena, tokom prve polovine 2001. razrešeno je oko sto predsednika sudova⁷⁷⁹, ali su mnogi od njih smenjeni nakon isteka mandata.⁷⁸⁰ Skupština Srbije je 14. februara 2001. razrešila predsednike Prvog, Drugog, Trećeg i Četvrtog opštinskog i Okružnog suda u Beogradu⁷⁸¹. Kao razlog njihovog razrešenja navedeno je da su objektivno odgovorni za lošu organizaciju rada sudova. Istog dana razrešeni su i predsednik Vrhovnog suda Balša Govedarica⁷⁸², republički javni tužilac Dragiša Krsmanović⁷⁸³ koji su podneli ostavke, zatim sudije Ustavnog suda Srbije Spasenija Babović i Tefik Lugić⁷⁸⁴ zbog odlaska u penziju kao i jedan broj nosilaca pravosudnih funkcija koji su razrešeni na sopstveni zahtev.⁷⁸⁵ Ovaj postupak se u javnosti često karakterisao kao svojevrсни proces lustracije. Stručna javnost kritikovala je ovaj potez vlasti iz više razloga. Jedan se odnosio na samu proceduru, odnosno na činjenicu da se Opšta sednica Vrhovnog suda Srbije nije izjasnila. Drugi se odnosio na to da smena predsednika sudova nije bila praćena značajnijim sistemskim promenama, te pravo izbora predsednika sudova nije predato njihovim kolegama sudijama, već je zadržano u rukama parlamenta.⁷⁸⁶

Ministar pravde je potom 2. novembra 2001. inicirao pred Vrhovnim sudom postupak razrešenja 118 sudija opšte nadležnosti, od kojih 58 zbog prekrajanja izbornih rezultata, učešća u montiranim političkim procesima i uzimanja više stanova i stambenih kredita a 60 sudija zbog neefikasnosti. Istog dana Ministar je pred Vladom pokrenuo i inicijativu za prestanak sudijske funkcije 69 prekršajnih sudija koji su sudili u procesima vođenim protiv nezavisnih medija primenom restriktivnog Zakona o informisanju⁷⁸⁷, donetog za vreme režima Slobodana Miloševića, na osnovu koga su izrečene mnogobrojne visoke novčane kazne koje su neke od ovih medija finansijski potpuno uništile.⁷⁸⁸ Na konferenciji za štampu održanoj u Vladi Srbije Ministarstvo je objavilo imena svih 187 sudija prema kojima je iniciran postupak razrešenja.⁷⁸⁹ I ako se može reći da je u javnosti u tom trenutku preovladavalo mišljenje da su temeljne reforme unutar pravosuđa neophodne, način na koji je postupilo Ministarstvo bio je oštro kritikovan.⁷⁹⁰ Vrhovni sud je

779 Tadašnji Ustav Srbije predviđao je da predsednike sudova bira neposredno parlament. Razrešeni predsednici sudova zadržavaju sudijsku funkciju, Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije br. 1b/90., str. 1, čl.73.

780 NIN, S: Ikonić, Sudije na proveri, 12. 06.2001.

781 Narodna Skupština RS, Odluka o razrešenju dužnosti predsednika sudova, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 10/01, str. 2.

782 Narodna Skupština RS, Odluka o razrešenju dužnosti predsednika Vrhovnog suda Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 10/01, str. 2.

783 Narodna Skupština RS, Odluka o razrešenju od dužnosti Republičkog javnog tužioca, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 10/01, str. 4.

784 Narodna Skupština RS, Odluka o prestanku sudijske funkcije sudijama Ustavnog suda Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 10/01, str. 2.

785 Narodna Skupština RS, Odluka o razrešenju dužnosti predsednika Opštinskog suda u Kragujevcu, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 10/01, str. 2.

786 HERETICUS, V. Rakić-Vodinić, Neuspešan pokušaj lustracije u Srbiji, br. 2003-2, 10.12.2003., dostupno na veb sajtu časopisa Hereticus koji izdaje Centar za unapređivanje pravnih studija: < <http://www.hereticus.org/arhiva/2003-2/neuspesan-pokusaj-lustracije-u-srbiji.html>>, posećen 04.05.2008.

787 Zakon o javnom informisanju, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 36/98, str. 890.

788 NEZAVISNA SVETLOST, V. Didanović, Sudije na stubu srama, br. 321, 17 - 24. 11. 2001., dostupno na veb sajtu Nezavisne Svetlosti: <<http://www.svetlost.co.yu/arhiva/2001/321/321-2.htm>>, posećen 04.05.2008.

789 ABA/CEELI, Indeks reforme sudstva za Srbiju, maj 2002. str.25. NEZAVISNA SVETLOST (Internet izdanje), V. Didanović, Sudije na stubu srama, 24.11.2001., dostupno na veb sajtu Nezavisne svetlosti: <<http://www.svetlost.co.yu/arhiva/2001/321/321-2.htm>>, posećen 29.04.2008.

790 NEZAVISNA SVETLOST, V. Didanović, Sudije na stubu srama, *Supra*, n.795.

početkom 2002. doneo odluku o razrešenju samo jednog od navedenih sudija, dok je Ministarstvo pravde razrešilo 21 sudiju za prekršaje.⁷⁹¹

1.2. Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (poznat kao Zakon o lustraciji)⁷⁹²

Odmah nakon oktobarskih promena u Srbiji je otvoreno pitanje lustracije o kome su, kao i o mnogim drugim oblicima procesa tranzicije pravde, unutar tzv. demokratskog bloka, postojale velike razlike koje nikada nisu prevaziđene. Snažan otpor sprovođenju lustracije i usvajanju Zakona koji bi regulisao ovaj proces pružila je opozicija⁷⁹³ kao i deo stručne javnosti.⁷⁹⁴

Zakon o lustraciji je Narodnoj Skupštini Srbije podnela poslanička grupa Građanskog saveza Srbije (GSS).⁷⁹⁵ Nacrt zakona GSS je preuzeo od beogradske nevladine organizacije Centar za unapređenje pravnih studija (CUPS).⁷⁹⁶ Usvojen je 30. maja 2003., tri godine nakon pada Miloševićevog režima, po hitnoj proceduri sa 111 glasova za, jednim protiv i 15 uzdržanih. Za usvajanje su glasali poslanici DS-a, DHSS-a, Liberala Srbije, GSS-a, SDU-a, Demokratske alternative, LSV-a, Saveza vojvođanskih Mađara, Reformista Vojvodine – socijaldemokratske partije, Koalicije Vojvodina, SDP, Nove Srbije, Socijalističke Narodne stranke, Laburističke partije Srbije, Lige za Šumadiju, Pokreta za demokratsku Srbiju, G17+, DZVM-a, Seljačke stranke Srbije, Srpskog pokreta otpora, Sandžačke demokratske partije i tri poslanika Demokratskog centra, dok je jedan poslanik Demokratskog centra glasao protiv. Poslanici Socijaldemokratske partije, Socijalističke narodne stranke i jedan nezavisni poslanik bili su uzdržani. Srpska radikalna stranka, Socijalistička partija Srbije i Demokratska stranka Srbije nisu prisustvovala glasanju.⁷⁹⁷

Zakon je stupio je na snagu osam dana od dana objavljivanja, odnosno 7. juna 2003. a obrazovanje organa za njegovu promenu bilo je predviđeno u roku od 60 dana od dana stupanja na snagu. Primena zakona bila je ograničena na 10 godina a njen početak je predviđen tri meseca nakon njegovog stupanju na snagu.⁷⁹⁸

Tadašnji šef poslaničke grupe DSS-a Dejan Mihajlov izjavio je nakon usvajanja Zakona o lustraciji da se poslanici ove stranke o njemu nisu izjašnjavali zato što smatraju da je neprirodno glasati o ovakvom zakonu u trenutku kada se, prema njihovoj oceni, u zatvoru nalaze politički zatvorenici kao što su Aco Tomić i Rade Bulatović.⁷⁹⁹ DSS je optuživao svoje donedavne koalicione partnere da nameravaju da izvrše proveru kršenja ljudskih prava koje je izvršio prethodni režim u trenutku kada i sami krše ljudska prava građana. Posebno je osuđivana akcija „Sablja“ i mere sprovedene u okviru vanrednog stanja proglašenog nakon ubistva premijera Đinđića. Stav DSS-a je, inače, bio da ne bi trebalo donositi poseban zakon o lustraciji jer je moguće nizom drugih zakonskih mera primeniti sankcije na lica koja su kršila ljudska prava. Prema njihovoj oceni, rezultati lustracija koje su sprovedene u zemljama bivšeg istočnog bloka nisu bili pozitivni.⁸⁰⁰

SPS, stranka na čijem se čelu nalazio Slobodan Milošević i čiji su članovi zauzimali visoke državne funkcije u vreme kada su se događala najozbiljnija kršenja ljudskih prava, smatrala je da je Zakon o lustraciji samo vrsta političkog pritiska vlasti na opoziciju i da je suštinski nepotreban jer kršenja ljudskih prava predstavljaju krivična dela koja se na adekvatniji način mogu utvrđivati u regularnim sudskim procesima.⁸⁰¹

791 HERETICUS, V. Rakić-Vodinić, Neuspešan pokušaj lustracije *Supra* n.793.

792 Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (Zakon o lustraciji), Službeni glasnik RS, br. 58/03, str. 1.

793 Posebno Srpska radikalna stranka, Socijalistička partija Srbije i Demokratska stranka Srbije.

794 YIHR, Izveštaj br. 10, Program zaštite ljudskih prava, Vladavina prava - put ka demokratskom razvoju

Primena tranzicionih zakona u Srbiji, str. 15-18., Beograd 10.06.2005.

795 Nataša Mičić, Dragor Hiber, Miloš Lučić, Ljubiša Kesić, Šandor Melank i Sima Radulović.

796 „Nije bilo političke volje za moralno pročišćenje“, Blic.

797 Informacija sadržana u dopisu br. 9-75/08 od 30.08.2008. koji je istraživačima YUCOM-a angažovanim na IW projektu u ime Narodne skupštine Republike Srbije uputila Aleksandra Šašo, lice ovlašćeno za postupanje po zahtevima, kao odgovor na zahtev podnet po osnovu Zakona o Slobodanom pristupu informacijama od javnog značaja.

798 Zakon o lustraciji, čl. 34., *Supra* n. 799.

799 Bivši načelnik Službe bezbednosti VJ Aco Tomić i savetnik za bezbednost predsednika Jugoslavije Vojislava Koštunice Rade Bulatović uhapšeni su 09.04.2003. u okviru istrage o ubistvu premijera Srbije Zorana Đinđića. Vidi: B92, Vesti, Uhapšeni Aco Tomić i Rade Bulatović, 09.04.2003. dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2003&mm=04&dd=09&nav_id=105608>, posećen 26.04.2008.

800 B92, Kažiprst, Lustracija u Srbiji, 09.06.2003. dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/emisije/kaziprst.php?yyyy=2003&mm=06&nav_id=110761>, posećen 26.04.2008.

801 B92, Kažiprst, Lustracija u Srbiji, 09.06.2003.

Zakon definiše odgovornost za kršenje ljudskih prava, odnosno lustraciju kao:

„postupak ispitivanja i utvrđivanja kršenja ljudskih prava određenih ovim zakonom, utvrđivanja pojedinačne odgovornosti za kršenje ljudskih prava i izricanje mera zbog utvrđenih kršenja ljudskih prava.“⁸⁰²

1.2.1. Oblici i vidovi kršenja ljudskih prava predviđeni Zakonom o lustraciji

Ovaj zakon odnosi se na ljudska prava zaštićena Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima⁸⁰³ (PGP), zatim na prava i slobode čoveka i građanina koja su bila zaštićena Ustavom SFRJ iz 1974.⁸⁰⁴, Ustavom SRJ iz 1992.⁸⁰⁵, i Ustavom Srbije iz 1990.⁸⁰⁶ Zakon se primenjuje na sve povrede navedenih ljudskih prava izvršene nakon 23. marta 1976., kada je u SFRJ stupio na snagu PGP,⁸⁰⁷ čime je izbegnut problem retroaktivne primene.⁸⁰⁸ U slučaju eventualne nesaglasnosti PGP-a⁸⁰⁹ i unutrašnjeg prava iz bilo kog perioda na koji se Zakon odnosi, data je prednost primeni odredbi PGP-a.⁸¹⁰ Zakon poznaje opšte i posebne oblike kršenja ljudskih prava.

Opšti oblik kršenja ljudskih prava, u smislu ovog Zakona, postoji ukoliko neka osoba u sklopu vršenja svoje službene dužnosti ili obavljanja zadatka izvrši radnju koja:

- predstavlja krivično delo ili drugo kažnjivo delo koje se goni po službenoj dužnosti, ali su zakonom predviđeni rokovi istekli, tako da ovu osobu za to delo više nije moguće krivično ili na drugi način kazneno goniti. Preduzetom radnjom ova osoba je mogla učestvovati u izvršenju dela bilo kao izvršilac, podstrekalač, saučesnik, pomagač, organizator zločinačkog udruženja ili na neki drugi način, ili pak nije u skladu sa svojim zakonskim ovlašćenjima sprečila izvršenje ovog dela.
- ima za cilj da se neko lice liši prava koje mu po zakonu pripada ili da mu oteža ostvarivanje takvog prava, ili da se nekom licu omogući da stekne neko pravo ili korist koja mu po zakonu ne pripada.
- ima za cilj da vrši uticaj na neki državni organ, organizaciju, preduzeće ili drugo pravno lice da ono donese odluku ili preduzme radnju kojom se građani dovode u neravnotežan položaj, ili da utiče na ishod sudskog ili upravnog postupka.⁸¹¹

Poseban oblik kršenja ljudskih prava u smislu ovog zakona može se izvršiti:

- Vređanjem prava na privatnost – što predstavlja svaku radnju kojom lice na koje se odnosi ovaj zakon vređa pravo na privatnost drugog lica, a koja je preduzeta s ciljem da se dođe do informacija koje se tiču toga lica ili su u njegovom posedu, da bi se te informacije dostavile Bezbednosno-informativnoj agenciji ili drugoj odgovarajućoj službi. Ovakva radnja, ukoliko je suprotna odredbama PGP-a⁸¹², predstavlja kršenje ljudskih prava i kada je izvršena po naređenju pretpostavljenog, ili čak nije ni u suprotnosti sa unutrašnjim propisima.⁸¹³
- Povredom pravne jednakosti – što predstavlja svaku radnju lica na koje se ovaj zakon odnosi kojim ono u sklopu ma kog pravnog postupka, posla ili prometa koji se odvija pred državnim organom ili organizacijom sa javnim ovlašćenjima, kojom se jedno lice neopravdano povlašćuje u odnosu na drugo ili dovodi u neravnotežan položaj, ili kojom se odbija pružanje javne usluge protivno načelu pravne jednakosti, ili se pak ne preduzimaju zakonom propisane mere za obezbeđenje ravnopravnosti.⁸¹⁴

802 Zakon o lustraciji, čl. 2., *Supra*. n. 799.

803 Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Službeni list SFRJ, br. 7/71, str. 73.

804 Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Službeni list SFRJ, br. 9/74, str. 261.

805 Ustav Savezne Republike Jugoslavije, Službeni list SRJ, br. 1/92, str. 1

806 Ustav Republike Srbije, Službeni list RS, br. 1/90, str. 1

807 Zakon o lustraciji, čl. 4., *Supra*. n. 799.

808 Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2003, str. 198., Beograd 2004.

809 Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta, *Supra* n. 810

810 Zakon o lustraciji, čl. 3., *Supra*. n. 799.

811 Zakon o lustraciji, čl. 5. *Supra*. n. 799.

812 Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta, *Supra* n. 810

813 Zakon o lustraciji, čl. 6., *Supra*. n. 799.

814 Zakon o lustraciji, čl. 7., *Supra*. n. 799.

Zakon takođe predviđa postojanje kršenja ljudskih prava ukoliko osoba na koju se zakon odnosi, učestvuje u sudskom ili vansudskom postupku, a zna, ili bi morala da zna, da se postupak vodi isključivo radi primene političkih stavova i merila, koja se bilo otvoreno ili prikriveno prikazuju kao pravna pravila i merila.⁸¹⁵

1.2.2. Lica prema kojima se sprovodi postupak ispitivanja odgovornosti za kršenje ljudskih prava

Prema Zakonu o lustraciji predviđeno je da se ovaj postupak sprovodi prema licima koja obavljaju ili se kandiduju za obavljanje funkcije, odnosno posla:

1. poslanika Narodne i pokrajinske skupštine;
2. predsednika Republike;
3. predsednika i člana republičke vlade i pokrajinskog izvršnog veća;
4. gradonačelnika i predsednika i zamenika predsednika opštine;
5. predsednika i članove izvršnog odbora skupštine jedinice lokalne samouprave;
6. sekretara Narodne i pokrajinske skupštine;
7. starešinu i rukovodećeg radnika u službama Narodne i pokrajinske skupštine;
8. starešinu i rukovodećeg radnika u službama predsednika Republike;
9. zamenika i pomoćnika ministra, funkcionera koji rukovodi republičkim, odnosno pokrajinskim organima i organizacijama i druge starešine organa u republičkim, odnosno pokrajinskim organima i organizacijama i službama, koje postavlja republička vlada, odnosno izvršno veće pokrajine;
10. sekretara skupštine opštine i grada;
11. načelnika okruga;
12. predsednika i sudiju Ustavnog suda Srbije, predsednika i sudiju sudova opšte nadležnosti i posebnih sudova, člana Visokog saveta pravosuđa, javne tužiocice i njihove zamenike, starešinu organa za prekršaje i sudije za prekršaje;
13. direktora i člana upravnog odbora javnog preduzeća čiji je osnivač Republika, pokrajina ili lokalna samouprava;
14. direktora i člana upravnog odbora javne ustanove čiji je osnivač Republika, pokrajina ili lokalna samouprava i to:
 - predsednika i člana saveta univerziteta, rektora univerziteta i dekana fakulteta;
 - predsednika i člana upravnog odbora ili drugog odgovarajućeg organa upravljanja, direktora, zamenika direktora, glavnog urednika, zamenika glavnog urednika i urednika rubrike organizacije koja se bavi javnim informisanjem ili izdavaštvom;
 - direktora, predsednika i člana upravnog odbora organizacije obaveznog socijalnog osiguranja;
15. guvernera i viceguvernera Narodne banke;
16. direktora banke sa većinskim državnim kapitalom;
17. direktora poreske uprave, zamenika direktora poreske uprave, pomoćnika direktora - glavnog inspektora poreske policije, direktora regionalne poreske uprave, načelnika regionalnog odeljenja poreske policije, direktora filijale poreske policije;
18. funkcionera i ovlašćenog službenog lica u Bezbednosno-informativnoj agenciji, odnosno drugoj odgovarajućoj službi;
19. direktora i rukovodećeg radnika u zavodskoj ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija;
20. šefa diplomatske misije u stranoj državi i međunarodnoj organizaciji, odnosno konzula;
21. načelnika generalštaba odnosno načelnika kontraobaveštajne službe.⁸¹⁶

Od odgovornosti za kršenje ljudskih prava, prema ovom Zakonu, isključene su osobe mlađe od 18 godina; osobe koje su radnju koja predstavlja kršenje prava izvršile usled prinude, pretnje, ucene ili drugog nedopuštenog pritiska, kao i osobe koje su ovu radnju izvršili davanjem informacija BIA-i ili drugoj odgovarajućoj službi prilikom saslušanja ili zadržavanja u policiji, zatvoru ili pritvoru.⁸¹⁷

⁸¹⁵ Zakon o lustraciji, čl. 9., *Supra.* n. 799.

⁸¹⁶ Zakon o lustraciji, čl. 10., *Supra.* n. 799.

⁸¹⁷ Zakon o lustraciji, čl. 8., *Supra.* n. 799.

1.2.3. Načela i pravila postupka ispitivanja odgovornosti za kršenje ljudskih prava

Svrha postupka lustracije predviđenog ovim Zakonom jeste ispitivanje odgovornosti fizičkog lica za kršenja ljudskih prava. Ovim postupkom se utvrđuje da su u vreme kršenja ljudskih prava bile ispunjene pretpostavke pojedinačne odgovornosti u skladu sa krivičnim i drugim kaznenim zakonima.

U zakonu je naglašeno da sama pripadnost određenoj političkoj stranci, organizaciji ili grupi, ukoliko nije u pitanju zločinačko udruženje, ne predstavlja dovoljan osnov za lustraciju. Ukoliko se utvrdi da lice protiv koga se vodi postupak nije uračunljivo, ili da postoje osnovi za njegovo lišavanje poslovne sposobnosti, postupak će se obustaviti i o tome će biti obavestene nadležne institucije.⁸¹⁸

Organi zaduženi za sprovođenje postupka lustracije nisu ovlašćeni da primenjuju prinudne mere radi obezbeđenja prisustva lica prema kome se postupak vodi, i dužni su da poštuju dostojanstvo ličnosti i poštovanje drugih prava tog lica. Lice protiv koga se postupak vodi ima sva prava koja ima lice prema kome se vodi krivični postupak, a svaka povreda njegovih procesnih ovlašćenja predstavlja apsolutno bitnu povredu postupka⁸¹⁹.

Postupak lustracije može biti prethodni ili naknadni.

Prethodni postupak pokreće se protiv lica koje se kandiduje za funkciju ili poziciju obuhvaćenu zakonom. Komisija za lustraciju, po službenoj dužnosti, vrši proveru kandidata za poslanika republičke i pokrajinske skupštine, za predsednika Republike, gradonačelnika i predsednika i zamenika predsednika opštine, guvernera i viceguvernera Narodne banke, dok su zahtev za proveru za ostale dužni da podnesu organi, odnosno organizacije, zaduženi za prijem u službu.⁸²⁰

Kada je postupak iniciran, Veće Komisije za ispitivanje odgovornosti ima zadatak da u roku od 60 dana od dana prijema zahteva pokrene postupak i otpočne proveru putem uvida u spise Bezbednosno-informativne agencije ili drugog odgovarajućeg organa. Organi kod kojih se nalaze spisi dužni su da ih pruže na uvid Komisiji. Komisija, na osnovu izvršene provere, u roku od sedam dana, pismeno, o svom nalazu obaveštava organe za koje se kandiduje, kao i samu osobu koja je predmet lustracije.⁸²¹

Osoba koja je bila predmet prethodnog postupka lustracije ima pravo da se u roku od sedam dana od dana prijema obaveštenja o kršenju ljudskih prava upozna sa sadržajem dosijea i dokumenata na osnovu kojih je Komisija za lustraciju to utvrdila. Nakon toga, ima još sedam dana vremena da saopšti veću Komisije da odustaje od kandidature ili da uloži prigovor o kome Komisija za lustraciju na sednici mora odlučiti u roku od tri dana. Ukoliko Komisija za lustraciju odbije, odnosno odbaci prigovor, ostaje još mogućnost podnošenja žalbe Vrhovnom sudu Srbije u roku od sedam dana.⁸²² U ovoj žalbi se, međutim, mogu iznositi samo nove činjenice, one za koje ova osoba nije znala ili nije mogla znati, odnosno dokazi koji su pribavljeni ili nastali tek nakon što je Komisija za lustraciju odbila prigovor.⁸²³

Naknadni postupak se vodi prema licu koje se nalazi na nekoj od funkcija ili položaja obuhvaćenih ovim Zakonom. Ovaj postupak se pokreće po službenoj dužnosti.⁸²⁴ Na postupak se primenjuju identična pravila kao i za prethodni postupak.⁸²⁵ Ovo lice, međutim, ima pravo da zatraži od Komisija za lustraciju da održi usmenu raspravu radi izvođenja dokaza o kršenju ljudskih prava, koju je Komisija za lustraciju, onda, obavezna da održi u roku od 15 dana. Na raspravu se poziva lice prema kome se vodi postupak lustracije i po potrebi Ombudsman, odnosno javni tužilac ili njegov zamenik. Rasprava nije javna, i Komisija za lustraciju treba da upozori sve prisutne da podatke sa rasprave moraju čuvati kao tajnu. Lice prema kome se sprovodi postupak, naravno, ima

818 Zakon o lustraciji, čl. 12., *Supra.* n. 799.

819 Apsolutno bitna povreda postupka predstavlja osnov za ukidanje, odnosno pobijanje odluke donete u tom postupku.

820 Zakon o lustraciji, čl. 14., *Supra.* n. 799.

821 Zakon o lustraciji, čl. 15., *Supra.* n. 799.

822 Zakon o lustraciji, čl. 16., *Supra.* n. 799.

823 Zakon o lustraciji, čl. 17., *Supra.* n. 799.

824 Zakon o lustraciji, čl. 18., *Supra.* n. 799.

825 Zakon o lustraciji, čl. 19., *Supra.* n. 799.

pravo da pismeno zatraži da rasprava bude javna. Za podnošenje žalbe Vrhovnom sudu, važe ista pravila kao u prethodnom postupku.⁸²⁶

I.2.4. Stranke u postupku

Stranka u postupku lustracije je lice čija se odgovornost za kršenje ljudskih prava ispituje.⁸²⁷ Na položaj ovog lica, njegovo pravo na odbranu i na branioca, primenjuju se pravila Zakonika o krivičnom postupku. Ova lica imaju pravo da odmah budu upoznata da sve što izjave može biti upotrebljeno kao dokaz protiv njih; moraju biti obaveštene o kršenju ljudskih prava koje im se stavlja na teret i dokazima na kojima se to zasniva; ne smeju biti primorane da svedoče protiv sebe ili da priznaju odgovornost; moraju imati mogućnost da se izjasne o svim činjenicama i dokazima koji ih terete i da iznesu sve činjenice i dokaze koji im idu u prilog; moraju imati dovoljno vremena i mogućnosti za pripremu odbrane; moraju imati pravo da se brane sami ili uz pomoć stručnog branioca; moraju imati i biti upoznati sa pravom da angažuju branioca; sud ima pravo da im postavi branioca u zakonom propisanim slučajevima.⁸²⁸

Komisija za lustraciju može pozvati Ombudsmana da učestvuje u postupku, ukoliko oceni da je to potrebno radi izvođenja dokaza, a naročito radi uzimanja izjave od lica čije je ljudsko pravo povređeno. Budući da u vreme donošenja zakona Ombudsman još nije počeo sa radom, predviđeno je da se u međuvremenu, u ovakvim slučajevima, umesto Ombudsmana može pozvati i javni tužilac ili zamenik tužioca.⁸²⁹

I.2.5. Komisija za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava (Komisija za lustraciju)

Komisija za lustraciju je samostalan i nezavisan organ, uspostavljen ovim Zakonom, koji je nadležan za vođenje postupka lustracije. Zakonom je predviđeno da će sedište Komisije biti u Beogradu i da će se sredstva za njen rad obezbeđivati u Budžetu Republike.⁸³⁰ Komisija treba da ima devet članova, i to: tri sudije Vrhovnog suda, tri istaknuta pravna stručnjaka, jedan zamenik Republičkog javnog tužioca, i dva narodna poslanika koji moraju biti diplomirani pravnici i izabrani na različitim izbornim listama.

Za predlaganje, izbor i prestanak mandata zadužena je Narodna Skupština Srbije. Sve članove Komisije predlaže predsednik Narodne skupštine, tako što za svako predviđeno mesto predlože po dva kandidata koje onda, tajnim glasanjem, bira skupština.⁸³¹ Mandat članova Komisije iz redova narodnih poslanika traje koliko i njihov mandat u Skupštini, dok se ostali članovi biraju na šest godina i mogu biti ponovo izabrani (mada u slučaju svakog člana, prestankom svojstva na osnovu koga je izabran automatski prestaje i mandat).⁸³² Član Komisije ne može biti član organa neke političke stranke, izuzev narodnog poslanika; ne sme biti osuđivan na zatvorsku kaznu od najmanje šest meseci, kao ni za krivično ili drugo kažnjivo delo koje ga čini nedostojnim javnog poverenja.⁸³³ Ukoliko se tek nakon izbora člana Komisije sazna da su u vreme izbora postojale neke od navedenih smetnji, u roku od 30 dana pokreće se postupak za ispitivanje; tri člana komisije koje imenuje Predsednik podnose izveštaj o nalazima na osnovu koga, ukoliko je potvrđeno postojanje smetnji, Komisija predlaže Skupštini razrešenje člana.⁸³⁴

Kada je u pitanju prestanak mandata pre isteka vremena na koje je izabran član Komisije, odluku o razrešenju, prestanku svojstva člana gubitkom radne sposobnosti ili usvajanju podnete ostavke donosi Skupština.

826 Zakon o lustraciji, čl. 20., *Supra.* n. 799.

827 Zakon o lustraciji, čl. 11., *Supra.* n. 799.

828 *Ibid.*

829 *Ibid.*

830 TOL, čl. 22.

831 Zakon o lustraciji, čl. 23., *Supra.* n. 799.

832 Zakon o lustraciji, čl. 25., *Supra.* n. 799.

833 Zakon o lustraciji, čl. 27., *Supra.* n. 799.

834 Zakon o lustraciji, čl. 27., *Supra.* n. 799.

Na postupak i razloge za razrešenje primenjuju se odgovarajuća pravila za razrešenje sudija.⁸³⁵ Postupak razrešenja pokreće predsednik Komisije, Komisija ili predsednik Narodne skupštine, a sprovodi ga Komisija bez člana čije se razrešenje traži. Komisija utvrđuje obrazloženi predlog o kome potom odlučuje Skupština.⁸³⁶ Na eventualno izuzeće člana komisije primenjuju se pravila o razrešenju sudija i javnih tužilaca, propisana Zakonom o krivičnom postupku.⁸³⁷ Ispunjenje uslova za penziju ne predstavlja razlog za prestanak svojstva člana Komisije.⁸³⁸

Kada nekom članu prevremeno prestane mandat, Skupština je obavezna da u roku od 15 dana predloži novog kandidata i da u roku od 30 dana zakaže sednicu na kojoj će biti izabran novi član. Mandat tako izabranog člana traje do isteka mandata koji je bio predviđen za člana na čije je mesto izabran.⁸³⁹ Skupština, takođe, imenuje jedno lice za Sekretara Komisije.⁸⁴⁰

Izabrani članovi Komisije biraju Predsednika. U okviru Komisije obrazuju se tri veća koja vode postupak lustracije, a kojima predsedava po jedan od sudija Vrhovnog suda iz sastava Komisije. Sednica Komisije saziva se na inicijativu predsednika Komisije ili najmanje tri člana, radi zauzimanja načelnih pravnih stavova, ujednačavanja prakse, odlučivanja o prigovoru, održavanja usmene rasprave i sličnih poslova predviđenih zakonom. Rad Komisije za lustraciju detaljnije se uređuje Poslovníkom koji donosi Komisija.⁸⁴¹

Povodom odluke veća Komisije moguće je uložiti prigovor Komisiji, a protiv odluke Komisije može se uložiti žalba Vrhovnom sudu.⁸⁴²

1.2.6. Mere koje se izriču licima za koja je utvrđeno da su kršila ljudska prava

Ukoliko se lice protiv koga je sproveden postupak lustracije, a Komisija stekla uverenje da je ono kršilo ljudska prava, ne povuče sa položaja, odnosno ne odustane od kandidature u zakonom predviđenom roku,⁸⁴³ Komisija će u Službenom glasniku Republike Srbije obavezno, a po svom izboru i u drugim sredstvima javnog informisanja, objaviti saopštenje sa podacima o kršenju ljudskih prava koje je izvršilo to lice.⁸⁴⁴

Ukoliko se on ili ona u roku od 30 dana nakon objavljivanja saopštenja ne povuče sa položaja, odnosno ne odustane od kandidature, automatski gubi pravo da zauzima taj položaj u narednih pet godina, računajući od dana objavljivanja saopštenja.⁸⁴⁵ Ustavni sud, po službenoj dužnosti, utvrđuje nastupanje uslova za zabranu zauzimanja položaja i odluku o tome, zajedno sa zakonskom zabranom, objavljuje u Službenom glasniku RS.⁸⁴⁶

835 Zakon o lustraciji, čl. 28., *Supra.* n. 799.; Zakonom o sudijama u čl. 54. Predviđeno je da se sudija razrešava kada je:

- osuđen za krivično delo na безусловnu kaznu zatvora od najmanje šest meseci,
- osuđen za kažnjivo delo koje ga čini nedostojnim sudijske dužnosti,
- nesavesno ili nestručno vršio dužnost
- trajno izgubio radnu sposobnost za sudijsku dužnost.

836 Zakon o lustraciji, čl. 28., *Supra.* n. 799.

837 Zakon o lustraciji, čl. 31., *Supra.* n. 799.; ZKP, čl. 39. - 40.

838 Zakon o lustraciji, čl. 26., *Supra.* n. 799.

839 Zakon o lustraciji, čl. 26., *Supra.* n. 799.

840 Zakon o lustraciji, čl. 24., *Supra.* n. 799.

841 Zakon o lustraciji, čl. 24., *Supra.* n. 799.; Poslovnik Komisije za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 110/03, str. 6

842 Zakon o lustraciji, čl. 29., *Supra.* n. 799.

843 Rokovi predviđeni Zakonom o lustraciji, *Supra.* n. 799., čl. 32. iznose:

- sedam dana od dana kada su istekli rokovi u kojima je dotično lice imalo pravo na uvid u spise ako ono nije uložilo prigovor;
- sedam dana od dana prijema odluke o odbijanju prigovora ukoliko ne uložiti žalbu;
- sedam dana od dana prijema odluke Ustavnog suda o odbijanju odnosno odbacivanju žalbe;

844 Zakon o lustraciji, čl. 32., *Supra.* n. 799.

845 Zakon o lustraciji, čl. 33., *Supra.* n. 799.

846 *Ibid.*

Osoba kojoj je izrečena mera zabrane zauzimanja položaja ima pravo da se, ukoliko je moguće, u roku od 15 dana vrati na radno mesto koje je imalo pre zauzimanja položaja ili stiče prava koja pripadaju zaposlenom za čijim je radnom prestala potreba.⁸⁴⁷

I.2.7. Neuspeh primene Zakona o lustraciji

U skladu sa zakonskom procedurom, predsednica skupštine, Nataša Mičić, predložila je 18 kandidata od kojih je trebalo da poslanici izaberu 9 članova Komisije.⁸⁴⁸ Među predloženim kandidatima našli su se: direktorka Instituta za uporedno pravo Prof. Dr. Vesna Rakić-Vodinelić, dekan Fakulteta političkih nauka Prof. Dr. Mijat Damjanović, predsednik Udruženja za uporedno pravo Prof. Dr. Dobrosav Mitrović, bivši sudija Okružnog suda u Subotici Dr. Tamaš Korhec, advokati Vlastimir Janković i Mirjana Jovanović Tomić, sudije Ustavnog suda Vida Petrović-Škero, Sonja Manojlović, Jelena Borovac, Vera Perišić, Vladimir Tomaš i Miroslav Letić, zamenici republičkog javnog tužioca Bogdan Stanković i Maja Stefanović.⁸⁴⁹

Sudija Vrhovnog suda Vida Petrović-Škero odbila je da bude nominovana za članicu Komisije jer je tek putem sredstava javnog informisanja saznala da je predložena, ali i zato što je smatrala da i sam zakon nije dovoljno precizan, da je lustraciju trebalo sprovesti ranije i da sada više nije pravo vreme za to.⁸⁵⁰

Ozbiljan problem u formiranju Komisije nastao je kod izbora članova iz reda narodnih poslanika. Zakon propisuje da to moraju biti poslanici koji su u parlament izabrani sa različitih izbornih lista.⁸⁵¹ Budući da su svi poslanici iz tzv. demokratskog bloka izabrani sa jedinstvene liste „DOS – Vojislav Koštunica“, drugi član je morao biti iz redova opozicionih partija koje su u prošlosti činile sastavni deo autoritarnog režima za koji se vezuju teška kršenja humanitarnog prava i ljudskih prava i koje su se suprotstavljale sprovođenju lustracije, tako da ni jedan od njih nije želeo da uđe u sastav Komisije.⁸⁵² Narodna Skupština je na zasedanju održanom 15. jula 2003. bila u mogućnosti da izabere samo osam članova Komisije za lustraciju i to:

- iz reda sudija Vrhovnog suda:
 - o Sudiju Sonju Manojlović,
 - o Sudiju Veru Pešić,
 - o Sudiju Vladimira Tamaša;
- iz reda zamenika Republičkog javnog tužioca:
 - o Bogdana Stankovića

847 Zakon o lustraciji, čl. 33., *Supra.* n. 799., Prema čl. 174. Zakona o radu (Službeni glasnik RS, br. 24/05, 61/05), zaposleni za čijim je radom privremeno prestala potreba može biti upućen na rad kod drugog poslodavca sa kojim zaključuje ugovor o radu na određeno vreme kojim se zaposlenom ne mogu utvrditi manja prava od onih koja je imao. Slično tome, Prema čl. 81. Zakona o državnim službenicima (Službeni glasnik RS br.79/05, 64/07), državni službenik kome je položaj ukinut usled ukidanja državnog organa ili je deo delokruga jednog preuzeo drugi državni organ, ima pravo da do protoka vremena na koje je bio postavljen bude postavljen na isti ili sličan položaj u drugom državnom organu (organu koji je preuzeo delokrug reorganizovanog ili ukinutog organa), a ako takvog položaja nema, postaje neraspoređen, što prema članu 138. istog zakona znači da u narednih šest meseci, ukoliko u međuvremenu ne bude raspoređen, zadržava pravo na naknadu plate kao i sva druga prava iz radnog odnosa.

848 Zakon o lustraciji, čl. 23., *Supra.* n. 799.

849 B92 (BETA). Vesti, Nataša Mičić predložila članove komisije za lustraciju, 12.07.2003., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?dd=12&mm=7&yyyy=2003&nav_category=12>, posećen 30.04.2008.

850 B92, Vida Petrović Škero odbila članstvo u komisiji za lustraciju, 13.07.2001., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2003&mm=07&dd=13&nav_id=113886>, posećen 30.04.2008.

851 Zakon o lustraciji, čl. 23., *Supra.* n. 799.

852 Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2003 str. 200., Beograd 2004.

- Iz reda istaknutih pravnih stručnjaka:
 - o Prof. Dr. Vesnu Rakić-Vodinelić,
 - o Prof. Dr. Dobrosava M. Mitrovića,
 - o Prof. Dr. Tamaša Korheca;
- iz reda narodnih poslanika:
 - o Simu Radulovića.⁸⁵³

Posle dužih dilema oko pitanja da li je moguće početi sa radom samo sa osam članova, Komisija je ipak konstituisana 20. oktobra 2003,⁸⁵⁴ kada je izabrala veću⁸⁵⁵ i donela Poslovnik o svom radu⁸⁵⁶. Za predsednika Komisije izabran je Sima Radulović. Poslovnikom je predviđeno da postupak lustracije mogu inicirati i građani, nevladine organizacije i razna udruženja, a o mogućnosti pokretanja postupka na osnovu ovih inicijativa odlučuje Veće Komisije sastavljeno od sudija Vrhovnog suda.⁸⁵⁷

Kada su 17. septembra bili raspisani izbori za Predsednika Srbije koji su održani 16. novembra, predstavnici organizacije „Otpor“⁸⁵⁸ zatražili su od Komisije da obavi proveru predsedničkog kandidata SRS Tomislava Nikolića. U obrazloženju je navedeno da je Nikolić bio potpredsednik vlade u vreme kada su pripadnici ove organizacije proganjani i hapšeni. Međutim, ta inicijativa je podneta pre nego što je usvojen Poslovnik, koji propisuje mogućnost da građani iniciraju postupak lustracije, ali je prema izjavi predsednika komisije, najveća prepreka za proveru predsedničkih kandidata u tom trenutku bio nedostatak uslova za rad Komisije.⁸⁵⁹ Komisiji je odmah nakon konstituisanja upućeno još pedesetak inicijativa koje su podnosili građani a koje su se mahom odnosile na nosioce pravosudnih funkcija.⁸⁶⁰

Ubrzo zatim, 13. novembra, doneta je odluka o raspuštanju Skupštine Srbije⁸⁶¹ i zakazani su vanredni parlamentarni izbori za 28. decembar 2003.⁸⁶² Ponovo se očekivalo da će Komisija u skladu sa zakonom, po službenoj dužnosti, izvršiti prethodnu proveru kandidata za ove funkcije.⁸⁶³ Međutim, Komisija za lustraciju nije izvršila proveru predsedničkih kandidata, a Republičku izbornu Komisiju je obavestila da neće biti u mogućnosti da obavi postupak lustracije kandidata za narodne poslanike zbog toga što nisu usklađeni rokovi u Zakonu o odgovornosti za kršenje ljudskih prava i u Zakonu o izboru narodnih poslanika, ali i zato što nema uslova za rad. Naime, parlamentarni izbori su bili raspisani u minimalnom zakonskom roku od 45 dana⁸⁶⁴, dok bi samo prvostepeni postupak lustracije predviđen zakonom, ukoliko bi Komisija i osoba nad kojom se vrši provera iskoristili sve svoje zakonske

853 Narodna skupština Republike Srbije, Odluka o izboru članova Komisije za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava, Službeni glasnik Republike Srbije br. 72/03, str. 11.

854 Beogradski centar za ljudska prava, Izveštaj o stanju ljudskih prava u Srbiji i Crnoj Gori za 2004. godinu, str. 436, Beograd 2005.

855 B92, T. Pupovac, Radulović: "Lustracija je neophodna", 23.11.2003., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/emisije/kaziprst.php?yyyy=2003&mm=11&nav_id=125868>, posećen 01.05.2008.

856 Poslovnik Komisije za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava, Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 110/2003. str. 6.

857 Poslovnik Komisije za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava, Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 110/2003. str. 6.

858 Pokret OTPOR, osnovan je 1998. godine kao studentska organizacija, a zatim je prerastao u masovni pokret mladih protiv režima Slobodana Miloševića. Vidi: FHP, Izveštaj, Otpor u nadležnosti policije, novembar 2001.

859 B92, Radulović, *Supra* n. 863.

860 B92, Radulović, *Supra* n. 863.

861 Odluka o raspuštanju Narodne skupštine Republike Srbije, Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 111/03. str. 1.; 13.11.2003.

862 Odluka o raspisivanju izbora za narodne poslanike u Narodnu skupštinu Republike Srbije, Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 111/03. str. 1.; 13.11.2003.

863 Zakon o lustraciji, čl. 10. i 14., *Supra* n. 799.; B92, Počela s radom lustraciona komisija, *Supra* n. 862

864 Zakon o izboru narodnih poslanika u Narodnu skupštinu Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 35/00, str. 897. čl. 26., Od dana raspisivanja do dana održavanja izbora ne može proteći manje od 45 ni više od 90 dana.

rokove mogao trajati 91 dan.⁸⁶⁵ Iz navedenih razloga, Komisija je smatrala da nema smisla da započinje prethodni postupak za koji je bilo malo verovatno da bi se mogao završiti pre izbora, već je odlučila da će izvršiti naknadnu proveru izabranih narodnih poslanika. Međutim, direktno izabrana lica se u postupku naknadne promere ne mogu primorati da napuste funkciju, ukoliko se utvrdi da su u prošlosti kršili ljudska prava, tako da jedina moguća mera ostaje eventualni pritisak javnosti koja se obaveštava o rezultatima postupka lustracije.⁸⁶⁶ Na prethodnoj proveru insistirala su samo dva člana komisije, njen predsednik Sima Radulović i Vesna Rakić-Vodinić.⁸⁶⁷

Istovremeno, RIK je potvrdila listu SRS za parlamentarne izbore u čijem nazivu se nalazilo ime Vojislava Šešelja, optuženog za ratne zločine pred MKSJ. Postavljalo se pitanje zašto Lustraciona komisija ne reaguje na to. Predsednik Komisije je izjavio da oni ne žele da se mešaju u rad RIK-a, kao i da nije jasno da li Komisija može da stane na stanovište da je osnov za lustraciju sama optužnica i vođenje postupka protiv nekog lica.⁸⁶⁸

Krajem 2003. na vanrednim parlamentarnim izborima, Sima Radulović, predsednik Komisije i jedini član iz redova narodnih poslanika, nije ušao u parlament⁸⁶⁹, a ubrzo zatim ostavku je podnela i Vesna Rakić-Vodinić, te je Komisija ostala bez još dva člana.⁸⁷⁰ Novi članovi nisu naknadno izabrani, a Komisija se više nije sastajala, iako nisu postojale zakonske prepreke da radi u krnjem sastavu.⁸⁷¹

Uprkos zahtevima članova Komisije, Skupština nije obezbedila uslove za njihov rad – nije oformljena stručna služba koja bi im pomagala u radu, nisu im dodeljene prostorije i druga sredstva. Interesantno je, da se u budžetu i dalje svake godine izdvajaju sredstva za rad ove Komisije; nakon 2004. ona su gotovo simbolična i danas iznose oko 5.000 EUR godišnje.⁸⁷²

Nakon parlamentarnih izbora održanih 21. januara 2007.,⁸⁷³ Liberalno demokratska partija je u Skupštini ponovo otvorila pitanje primene Zakona o lustraciji.⁸⁷⁴ Ozbiljna debata u skupštini pokrenuta je spontano na sednici održanoj 30. maja 2007., u trenutku kada je direktor Republičkog sekretarijata za zakonodavstvo Zoran Balinovac (DSS) obrazlagao Predlog izmena Zakona o vladi. Poslanici LDP su zatražili da Vlada povuče odluku da Balinovac bude izvestilac, budući da je on učestvovao u kreiranju niza represivnih zakona⁸⁷⁵ u vreme Miloševićevog režima.⁸⁷⁶ Predsednik Skupštine Oliver Dulić (DS) najavio je 1. juna 2007. da će predložiti kandidate za članove Komisije čime bi se obezbedili uslovi za implementaciju zakona, te da će Vlada u narednih nekoliko dana zauzeti stav oko ove inicijative. Poslanici LDP-a su na istoj sednici istakli da je preduslov za implementaciju zakona, između ostalog, i obezbeđenje sredstava i prostora za rad Komisije, što u prethodne četiri godine nije bilo učinjeno, kao i donošenje Zakona o otvaranju dosijea. Poslanici iz partija koje su predstavljale deo prethodnog režima suprotstavili su

865 Komisija ima pravo da u roku od 60 dana izvrši proveru kandidata, nakon čega je obavezna da njega i instituciju za koju se kandiduje u roku od 7 dana obavesti o svojim nalazima; nakon toga kandidat ima pravo da se upozna sa spisima koje je koristila Komisija, a potom još 7 dana da uloži prigovor o kome Komisija mora odlučiti u naredna 3 dana, posle čega kandidat opet ima pravo da u roku od 7 dana podnese žalbu Vrhovnom sudu koji onda pak nema ograničene rokove u okviru kojih treba da donese odluku. Svi navedeni rokovi iznose ukupno 91 dan, nakon čega hipotetički gledano ostaje neodređen vremenski period za eventualni drugostepeni postupak. Zakon o lustraciji čl. 15. i 16., *Supra*. n. 799.; DANAS, Budući poslanici proći će lustracionu proveru, 27.11.2003.

866 Zakon o lustraciji, čl. 18.-21., *Supra*. n. 799., B92, Radulović, *Supra* n. 863.

867 YIHR, Izveštaj br. 10, *Supra* n. 801.

868 DANAS, Budući poslanici proći će lustracionu proveru, 27.11.2003.

869 RIK, Izveštaj o rezultatima izbora za narodne poslanike u Narodnoj skupštini Republike Srbije održanih 28. decembra 2003. godine, Službeni glasnik Republike Srbije br. 131/03, str. 1.

870 YIHR, Izveštaj br. 10, *Supra* n. 801.

871 HERETICUS, V. Rakić-Vodinić, Neuspešan pokušaj lustracije *Supra* n. 793., YIHR, Izveštaj br. 10, *Supra* n. 801

872 Zakon o budžetu Republike Srbije za 2004. godinu, Službeni glasnik Republike Srbije br. 33/04 i 115/04; Zakon o budžetu Republike Srbije za 2005. godinu, Službeni glasnik Republike Srbije br. 127/04 i 66/05; Zakon o budžetu Republike Srbije za 2006. godinu, Službeni glasnik Republike Srbije br. 106/05 i 108/05; Zakon o budžetu Republike Srbije za 2007. godinu, Službeni glasnik Republike Srbije br. 58/07; Zakon o budžetu Republike Srbije za 2008. godinu, Službeni glasnik Republike Srbije br. 123/07;

873 RIK, Izveštaj o rezultatima izbora za narodne poslanike u Narodnoj skupštini Republike Srbije održanih 21. januara 2007. godine., dostupno na veb sajtu RIK: <http://www.rik.parlament.srgovyu/latinica/propisi_frames.htm>, posećen 01.05.2008.

874 BLIC, Ž.J., Funkcioner JUL obrazlaže zakon, 31.05.2007.

875 Zakon o javnom informisanju, *Supra* n. 794; Integralni tekst Predlog Zakona protiv terorizma koji je 30. juna 2000. Savezna vlada podnela skupštini SRJ, ali nije bio usvojen, dostupan na veb sajtu YU Politika: <<http://yupolitika.tripod.com/tekstovi/zakon.htm>>, posećen 04.05.2008.

876 BLIC, Ž.J., Funkcioner JUL obrazlaže zakon, 31.05.2007.

se ovom predlogu za uspostavljanje uslova za implementaciju ovog zakona.⁸⁷⁷ Međutim, samo pet dana kasnije, gostujući u emisiji „Upitnik“ na RTS-u, Oliver Dulić i jedan od tvoraca Zakona o lustraciji Ivan Andrić (LDP), složili su se u oceni da proces lustracije ne predstavlja prioritet, da su evropske integracije i bolji život građana važniji, kao i da za sprovođenje lustracije ne postoje potrebni uslovi, a pre svega šira politička volja. Andrić je, međutim, istakao da procese koji predstavljaju prioritet mora pratiti i proces stvaranja novih vrednosti koji njegova partija vidi između ostalog i u sprovođenju lustracije i to na osnovu zakona koji već postoji samo se ne primenjuje.⁸⁷⁸ Do zaključenja ovog izveštaja ništa nije učinjeno u pravcu implementacije ovog zakona.

1.3. Lustracione odredbe u pojedinim zakonima

1.3.1. Zakon o univerzitetu⁸⁷⁹

Ovim zakonom bilo je predviđeno preispitivanje postupaka u vezi s izborom nastavnika i saradnika koji su sprovedeni u vreme važenja Zakona o univerzitetu iz vremena Miloševićevog režima 1998.⁸⁸⁰ kojim je bila ukinuta autonomija univerziteta i tokom čije je primene oko 200 nastavnika i saradnika izgubilo posao iz razloga političke nepodobnosti ili neposlušnosti.⁸⁸¹

Postupak preispitivanja mogao se pokrenuti na inicijativu odgovarajuće katedre ili dekana fakulteta. O predlogu je odlučivalo nadležno izborno veće fakulteta. Sastav izbornog veća određivao se prema zvanju koje su članovi imali u vreme stupanja na snagu Zakona iz 1998. Nadležno izborno veće moglo je doneti odluku da se postupak izbora ponovi u celini ili delimično, a ponovljeni postupak se odvijao prema novom Zakonu o univerzitetu. Ukoliko nastavnik ili saradnik u postupku preispitivanja nisu bili izabrani u određena zvanja, imali su pravo da zadrže prethodno stečeno zvanje do isteka izbornog perioda.

Rok za iniciranje i sprovođenje postupaka preispitivanja bio je 60 dana od dana stupanja novog zakona na snagu. Nakon tog perioda, sve odluke o preuzimanju nastavnika, odnosno saradnika sa drugog univerziteta, odnosno fakulteta, donete u vreme važenja Zakona iz 1998. a koje nisu osporene, ostale su na snazi.

Nastavci i saradnici, u čijim slučajevima odluke o preuzimanju nisu potvrđene u postupku preispitivanja, imali su pravo da se vrate u radni odnos u istom statusu u kome su bili na dan preuzimanja na fakultet, odnosno univerzitet sa koga su preuzeti.

Konačno, nastavnici i saradnici, kojima je protiv njihove volje bio prekinut radni odnos u vreme važenja Zakona iz 1998., mogli su u roku od godinu dana od dana stupanja na snagu novog zakona da zasnuju radni odnos na fakultetu, u zvanju u kome su bili do prestanka radnog odnosa na lični zahtev.⁸⁸²

1.3.2. Zakon o sudijama

Zakonom o izmenama i dopunama zakona o sudijama, usvojenim 18. jula 2002.⁸⁸³, uvedena je tzv. „lustraciona odredba“⁸⁸⁴ kojom su kao posebni razlozi za razrešenje sudija navedeni nesavesno vršenje dužnosti, učešće u prekrajanju izborne volje građana, učešće u političkim i montiranim suđenjima i grubo kršenje ljudskih prava.⁸⁸⁵

877 B92, Dulić pokreće lustraciju, 31.05.2007., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=05&dd=31&nav_category=11&nav_id=249279>, posećen 01.05.2008.; B92, Hoće li biti lustracije u Srbiji, 01.06.2007., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=06&dd=01&nav_category=11&nav_id=249349>, posećen 01.05.2008.

878 Vidi: NORTH PRESS, Lustracija nije prioritetan proces, 06.06.2007., dostupno na veb sajtu Reklam Centar: <<http://www.reklamcentar.co.yu/vesti.php?lg=sr&vreme=2007-06-06%2000:55:14>>, posećen 04.05.2008.

879 Zakon o univerzitetu, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 21/02.

880 Zakon o univerzitetu, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 20/98.

881 VREME, S. Ast, Zakon o univerzitetu: Akademska amnezija, br. 590, 25. 04.2002.

882 Zakon o univerzitetu, čl. 141, *Supra* n. 861.

883 Zakon o izmenama i dopunama zakona o sudijama, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 42/02.

884 Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2003 str. 199., Beograd 2004.

885 Zakon o sudijama, čl.79a, *Supra* n.884.

Postupak za razrešenje mogao je inicirati predsednik suda u kome sudija obavlja dužnost, putem podnošenja predloga za utvrđivanje razloga za razrešenje Velikom personalnom veću sa svim potrebnim dokazima. Mogućnost pokretanja postupka razrešenja u skladu sa ovom odredbom bila je ograničena do 1. jula 2003.

Zakon je istovremeno obavezivao predsednika suda da u predviđenom roku pokrene postupak ukoliko mu je poznato da postoje razlozi za to, a ukoliko to ne učini, predsednik neposredno višeg suda bio je obavezan da u narednom roku od šest meseci pokrene postupak za razrešenje dužnosti predsednika suda. O ovakvom predlogu za razrešenje odlučivalo je Veliko personalno veće u roku od šest meseci od podnošenja predloga.

2. VETING

Inicijativa za sistemsko sprovođenje temeljne provere (vetinga) u Srbiji nikada nije pokrenuta na državnom nivou, ali je civilno društvo u više navrata javno zahtevalo sprovođenje vetinga, što je u nekim slučajevima dalo pozitivne rezultate.

2.1. Slučaj Novak Kilibarda

FHP je u pismu, upućenom 4. januara 2006. tadašnjim ministrima spoljnih poslova SCG Vuku Draškoviću i Crne Gore Miodragu Vlahoviću, zatražio opoziv Novaka Kilibarde, političkog savetnika u ambasadi u Sarajevu zbog toga što je dugi niz godina, kao lider ekstermno nacionalističke Narodne stranke, otvoreno podržavao lica optužena za ratne zločine pred MKSJ i podsticao i na mržnju protiv pripadnika drugih naroda. U pismu FHP se navodi da njegovo prisustvo u ambasadi u Sarajevu predstavlja „vređanje žrtava, nipodaštavanje njihovog dostojanstva i priznanje da su u Srbiji i Crnoj Gori na ceni političari koji štite nasleđe Slobodana Miloševića i Radovana Karadžića“.

FHP je podsetio na izjave koje je Kilibarda davao početkom devedesetih gde je u decembru 1991. godine hvalio pripadnike jugoslovenske armije koji su se nalazili na hercegovačkom ratištu tvrdeći da oni „obavljaju poslove koji nisu svršeni ni u Prvom ni u Drugom svjetskom ratu“ i da „(a)ko Bog da i sreća junačka, Srpsku Novu godinu ćemo dočekati na Stradunu“, kao i da je 1996. Momiru Bulatoviću objasnio kako se ponosi ordenom koji je 1994. dobio od Radovana Karadžića.

Niz organizacija za zaštitu ljudskih prava iz BiH je iz istih razloga tražio da se Kilibarda proglasi *personam non grata* u BiH i da napusti Ambasadu.⁸⁸⁶ Međutim, Kilibarda je, nakon toga, demantovao da je ikada prisustvovao sednici bilo kog državnog tela Republike Srpske, kao i da je primio orden od Radovana Karadžića. Kantonalnom sudu podneo je tužbu protiv dopisnika podgoričkog časopisa „Monitor“ Šekija Radončića zato što je isti u sarajevskom listu „Start“, između ostalog, naveo da mu je Karadžić 1994. na sednici skupštine RS dodelio orden.⁸⁸⁷ Suđenje je počelo 4. maja 2006. kada je Radončić priložio dokumenta kojima je nameravao da dokaže svoje tvrdnje⁸⁸⁸, ali je Kilibarda, na sledećem ročištu održanom u 5. jula iste godine, odustao od tužbe pod obrazloženjem da je bio pod velikim pritiskom medija.⁸⁸⁹ U tom trenutku Kilibarda više nije bio na funkciji političkog savetnika u Ambasadi, budući da je u maju 2006. SCG prestala da postoji proglašenjem nezavisnosti Crne Gore.⁸⁹⁰

2.2. Slučaj Slobodan Borisavljević

U emisiji televizije B92 „Insajder“, emitovanoj 16. januara 2006., objavljena su saznanja o tome da je novopostavljeni načelnik Službe za otkrivanje ratnih zločina MUP-a Srbije Slobodan Borisavljević bio na važnim funkcijama u

886 DANAS, Novak Kilibarda nije poželjan u Sarajevu, 09.01.2006.

887 DANAS, V.K. Diplomata tužio novinara, 16.11.2005.

888 DAN on line, I.Č., Novak zaboravio Radovanov orden, 05.05.2006. dostupno na veb sajtu DAN on line: <<http://www.dan.cg.yu/?nivo=3&rubrika=Hronika&datum=2006-05-05&clanak=57091>>, posećen 22.04.2008.

889 DNEVNI AVAZ, FENA, Kilibarda izgubio spor protiv novinara Šekija Radončića, 06.07.2006., str. 10.

890 Odluka o proglašenju nezavisnosti Republike Crne Gore, Službeni list RCG, br. 36/06, usvojena 03.06.2006.

MUP za vreme Miloševića, te da je tako imao saznanja o zločinima koje je ta policija vršila na Kosovu.⁸⁹¹ B92 je podsetio javnost i da je Dragan Karleuša u svom svedočenju pred MKSJ na suđenju Slobodanu Miloševiću 2002. godine izjavio da je Slobodan Borisavljević prisustvovao sastancima na kojima je bila dogovorena tzv. asanacija terena i da je informaciju o hladnjači sa leševima u Dunavu dobio od njega.⁸⁹² FHP je zatim 23. januara 2006. zatražio od predsednika Vlade Srbije Vojislava Koštunice udaljavanje iz MUP-a pukovnika Slobodana Borisavljevića protiv koga je i podneo krivičnu prijavu Tužilaštvu za ratne zločine. U prijavi se navodi da je Borisavljević, kao šef kabineta pomoćnika ministra unutrašnjih poslova Srbije i načelnika Resora javne bezbednosti MUP-a Srbije Vlastimira Đorđevića, u periodu od 1. januara 1999. do 20. juna 1999. pomagao u izvršenju ratnog zločina protiv civilnog stanovništva na Kosovu koji se ogledao u sistematskom ubijanju stotina civila i naknadnom prikrivanju tih zločina, premeštanju i skrivanju tela u masovnim grobnicama Srbiji u kojima je na lokacijama Batajnica, Petrovo selo i Perućac pronađeno je preko 800 leševa ubijenih albanskih civila. Kao dokaz, FHP je podneo Borisavljevićevu pisanu izjavu od 23. maja 2001. u kojoj opisuje kako se došlo do informacija o hladnjači sa leševima koja je nađena u Dunavu, zatim kako su tela prenošena i zakopana u masovnoj grobnici u Batajnici. U pismu se navodi da su radnici koji su prenosili i zakopavali leševe bili plaćeni iz sredstava za posebne namene MUP-a Srbije. U pomenutoj izjavi navodi se da su odluka i plan za uklanjanje tragova ratnih zločina počinjenih na Kosovu doneti u sklopu tri sastanka koji su održani kod tadašnjeg predsednika SRJ Slobodana Miloševića, ministra policije Vojka Jovanića i u zgradi Glavnog odbora SPS-a.

Ovu izjavu Borisavljević je dao na zahtev kapetana Dragana Karleuše, tadašnjeg šefa radne grupe MUP Srbije koja je vodila istragu u vezi sa hladnjačom sa leševima koja je pronađena u Dunavu. Izjava je kao dokument predata tužilaštvu MKSJ i predočena kao dokaz u postupku koji se vodio protiv Slobodana Miloševića.⁸⁹³

Prema izveštajima medija, tužilaštvo MKTJ je takođe postavilo pitanje vlastima u Srbiji zašto je Borisavljević postavljen na tako osetljivu funkciju.⁸⁹⁴

Slobodan Borisavljević je smenjen krajem aprila 2006. a na njegovu funkciju je postavljen dotadašnji inspektor u Službi za istraživanje ratnih zločina Aleksandar Kostić. MUP nije saopštio razloge za njegovu smenu. Borisavljević je premešten u Upravu za zaštitu od požara i spasavanje u sastavu MUP-a.⁸⁹⁵

2.3. Slučaj Danilo Bulatović

FHP je 24. februara 2006. zatražio od Ministra unutrašnjih poslova Republike Srbije Dragana Jočića udaljavanje istražitelja Službe za otkrivanje ratnih zločina Danila Bulatovića iz MUP-a Srbije. Prema podacima FHP-a, Danilo Bulatović zvani Bata se do juna 1999. nalazio na funkciji inspektora SUP-a Peć na Kosovu i učestvovao u premeštanju tela ubijenih albanskih civila u Srbiju. U pismu se navodi da je Bulatović, u skladu sa naredbom dobijenom od tadašnjeg šefa Službe opšteg kriminaliteta Miladina Milojevića, sa još nekolicinom kolega sa groblja u Peći u Srbiju prebacio oko 82 tela, od kojih je većina kasnije pronađena u grobnicama u Batajnici.⁸⁹⁶ Inspektor Bulatović je tokom iste godine penzionisan.⁸⁹⁷

891 B92, Insajder: Ubistva u čije ime?, 16.01.2006., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=01&dd=16&nav_category=64>, posećen 21.04.2008.; B92, I dalje bez reakcije vlasti, 27.01.2006., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=01&dd=27&nav_id=186632>, posećen 21.04.2008.

892 B92, Traži se razrešenje, 20.01.2006., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=01&dd=20&nav_category=11&nav_id=185894>, posećen 21.04.2008.; MKSJ, Transkripti sa suđenja Slobodanu Miloševiću, 22. jul 2002., p. 8296., dostupno na veb sajtu MKSJ: <<http://www.un.org/icty/transe54/020722ED.htm>>, posećen 21.04.2008.

893 FHP, Saopštenje, FHP zatražio udaljavanje iz MUP-a i podneo krivičnu prijavu protiv Slobodana Borisavljevića, 23.01.2006., dostupno na veb sajtu FHP-a: <<http://www.hlc-rdc.org/PravdalReforma/Veting/168.sr.html>>, posećen 21.04.2008.; Transkripti sa suđenja, *Supra* n. 901.

894 B92, Smenjen Slobodan Borisavljević, 22.04.2006., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=04&dd=22&nav_id=195654>, posećen 21.04.2008.

895 GLAS JAVNOSTI, M. Ž. Lazić, Smenjen Slobodan Borisavljević, 21.04.2006.

896 FHP, Saopštenje: Od masovnih grobnica do MUP-a Srbije, 24.02.2006.

897 FHP, Izveštaj: Policijska represija u Sandžaku, Ljudska prava 1991 – 95, str. 123, 1997.

2.4. Slučaj Mile Novaković

FHP je 30. juna 2006. predsedniku Vlade Vojislavu Koštunici uputio zahtev za udaljavanje sa dužnosti pripadnika specijalne jedinice MUP-a Žandarmerija Mileta Novakovića zbog ozbiljnih indicija da je odgovoran za povrede osnovnih ljudski prava.

Prema informacijama kojima FHP raspolaže, Novaković je u februaru 1994., kao načelnik SUP-a Prijepolje, učestvovao u akciji policije u ovoj opštini kada je privedeno preko 100 Bošnjaka koji su batinama primoravani da priznaju da skrivaju oružje. Oko 80 lica je tada zadobilo teške telesne povrede. FHP je intervjuisao žrtve ovog incidenta, od kojih su dvoje naveli da je Novaković lično učestvovao u njihovom prebijanju. Detaljan izveštaj o ovom događaju FHP je 1997. objavio u svom izveštaju o policijskoj represiji u Sandžaku.⁸⁹⁸

U zahtevu se dalje navodi da postoje ozbiljne indicije koje dovode u sumnju adekvatnost Novakovićevog ponašanja i na novoj funkciji u okviru Žandarmerije, budući da je, prema informacijama kojima FHP raspolaže, Novaković 15. juna 2006. u Beogradu na košarkaškoj utakmici između Partizana i Crvene Zvezde, koju je njegova jedinica obezbeđivala, izdao naredbu da se primeni sila prema navijačima. Novaković nije udaljen sa funkcije koju obavlja u MUP-u.⁸⁹⁹

2.5. Slučaj Zoran Simović „Tutinac“

U decembru 2006., LDP je protestovala zbog postavljenja Zorana Simovića zvanog „Tutinac“ na mesto komandanta za bezbednost specijalne jedinice MUP-a Srbije Žandarmerija. U saopštenju za javnost LDP navodi se da je Simović, u vreme građanskih protesta 1996/97 protiv izborne krađe koju je izvršio režim Slobodana Miloševića, bio komandant Specijalne antiterorističke jedinice (SAJ) MUP-a Srbije, čiji su pripadnici su učestvovali u batinanju demonstranta.⁹⁰⁰

Simović je povezan i sa monstruoznim zločinom u Podujevu 1999. kada je ubijeno 14 albanskih civila, od kojih su polovina bila deca. Naime, prema izveštaju Uprave za borbu protiv organizovanog kriminala iz 2001., ozloglašena jedinica „Škorpioni“ se krajem marta 1999., kao deo rezervnog sastava, priključila Specijalnoj antiterorističkoj jedinici MUP-a Srbije (SAJ). Kao tadašnji starešina SAJ-a, Zoran Simović je izjavio da je, uz saglasnost tadašnjeg načelnika Javne bezbednosti, Vlastimira Đorđevića⁹⁰¹, u Prolom Banji 28. marta preuzeo komandu nad ovom jedinicom. „Škorpioni“ su istog dana upućeni u Podujevo, gde su posle samo nekoliko sati boravka izvršili masakr 14 albanskih civila, zbog čega je pripadnik ove jedinice Saša Cvjetan na suđenju u Beogradu osuđen na 20 godina zatvora. Simović je 2002. svedočio u ovom postupku.⁹⁰² Simović je zadržao poziciju u MUP-u Srbije.

3. RASPUŠTANJE I REINTEGRACIJA

Vlasti u Srbiji nisu nikada u potpunosti obelodanile istinu o srpskim jedinicama koje su učestvovala u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije. U dostupnim izvorima stalno se prepliću informacije o aktivnostima različitih paravojnih, policijskih i vojnih formacija i njihovim pripadnicima bez jasnog razgraničenja. Zvanični podaci o njihovom osnivanju i rasformiranju gotovo da ne postoje ili bar nisu dostupni javnosti.

Prema navodima novinara nedeljnika „Vreme“ Filipa Švarma, paravojne formacije u Srbiji na početku ratova nisu bile planski formirane. Prva paravojna organizacija nastala je između avgusta 1990. i 4. marta 1991, kada se uspostavilo da je kninska milicija, tzv. „Martićevci“⁹⁰³ prilično neorganizovana i loše obučena, a naročito posle tzv.

898 FHP, Izveštaj: Policijska represija u Sandžaku, Ljudska prava 1991 – 95, str. 123, 1997.

899 FHP, Godišnji izveštaj o aktivnostima FHP-a januar-decembar 2006., str. 21.

900 LDP o bivšem komandantu SAJ-a, web stranica B-92 (Beograd), 23.12.2006. dostupno na veb sajtu B92:

<www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=12&dd=23&nav_category=418&nav_id=224707>, posećen 22.06.2008.

901 Vlastimir Đorđević je optužen pred MKSJ.

902 POLITIKA, M. Albinović Preko Ledenog do države, 18. 01.2006.; DANAS, J. Bjelica, SAJ jeste umešan, ali nije odgovoran?, 12.09.2005.

903 „Martićevci“ je popularni naziv za kninsku miliciju koji se ustalio u hrvatskim medijima tokom '90-ih.

„plitvičkog incidenta“⁹⁰⁴ kada su kapetan Dragan Vasiljković, Franko Simatović „Frenki“⁹⁰⁵, major Dragan Filipović „Fića“⁹⁰⁶, nekadašnji zamenik komandanta „crvenih beretki“, jedan Britanac i Saša Medaković, koji je bio sa tih područja, osnovali su u bivšem omladinskom naselju „Golubić“ kod Knina jedinicu „Knindže“ koja je, prema Švarmu, predstavljala jezgro budućih paravojnih formacija. Nakon toga je formirana Srpska dobrovoljačka garda Željka Ražnjatovića „Arkana“⁹⁰⁷, tzv. „Tigrovi“. Radovan Stoičić Badža, tadašnji komandant SAJ-a, poslat je u istočnu Slavoniju na mesto komandanta teritorijalne odbrane istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. Stojičić je, kako navodi Švarm, ocenio da mu je potrebna jedna mobilna jedinica, što nije bilo moguće sa jedinicama lokalnog sastava, pa je iz tog razloga doveo Arkana sa njegovom jedinicom u istočnu Slavoniju. Od „Knindži“ je kasnije nastala Jedinica za specijalne operacije (JSO), popularna i kao jedinica „Crvene beretke“. Kapetan Dragan Vasiljković je već u julu 1991. povučen u Srbiju, kada je, prema Švarmovim saznanjima, Franko Simatović, ispred Službe Državne Bezbednosti (SDB) Srbije, preuzeo tu vojnu formaciju koja je, formalno, kao i Arkanova jedinica, bila uključena u krajišku miliciju, dok je stvarno bila pod kontrolom SDB-a Srbije. Prema njegovoj oceni, tako su se iskristalisale dve najznačajnije vojne formacije – „Crvene beretke“ i „Tigrovi“ uz koje su, prema informacijama kojima raspolaže novinar „Vremena“, povremeno nastajale manje paravojne formacije koje su, takođe, bile pod kontrolom SDB-a Srbije. Prema njegovoj oceni, veliki broj tih manjih jedinica, koje se povremeno pojavljuju i deluju tokom sukoba, formiran je ciljano da bi se zamaglila prava slika prema kojoj su stvarne srpske oružane snage bile koncentrisane u pomenute dve jedinice. Jedna od tih manjih ad hoc osnovanih jedinica bili su i „Škoriponi“ koji su osnovani da bi čuvali naftno postrojenje u Đeletovcima.⁹⁰⁸

Kao dokaz teoriji, iznetoj i u njegovom dokumentarnom filmu „Jedinica“, da na ratištima na prostoru bivše Jugoslavije sa srpske strane deluje samo jedna jedinica sa svoja dva osnovna „kraka“ („Crvene beretke“ i „Tigrovi“) i koja je pod direktnom kontrolom SDB-a Srbije, on navodi primer Bihaćke operacije kada su za pokret Fikreta Abdića⁹⁰⁹ ratovala srpske paravojne formacije; tu se istovremeno nalaze „Tigrovi“, „Crvene Beretke“, zatim „Škoripioni“ i druge manje formacije, komanduju Milorad Ulemek „Legija“, Rajo Božović i drugi. To je prema njegovoj oceni sistem ratovanja jedne jedinstvene jedinice koja se, po potrebi, za velike operacije pojavljuje u punom stavu, a zatim se rasklapa na manje formacije.⁹¹⁰

Pored toga postojale su i jedinice dobrovoljaca koje su okupljali Srpska Radikalna Stranka (SRS) i Srpski pokret Obnove (SPO). Prema Švarmovoju proceni, SPO je pokušao da funkcioniše samostalno, mimo DB-a, što im nije uspelo, te su ubrzo rasformirani, a dobrovoljci su se mahom rasuli po drugim jedinicama. Što se dobrovoljaca SRS-a tiče, on smatra da je Šešelj bio svestan situacije i kontrole koju je imao SDB, ali je on koristio svoju sposobnost da regrutuje veliki broj dobrovoljaca koji su, se u skladu sa naredbom koju je država donela krajem 1991. da se svi dobrovoljački odredi potčinjavaju JNA, svi bili okupljeni i naoružavani u Bujanj potoku, odakle su upućivani na ratište. Tako su dobrovoljci SRS-a faktički odlazili u sastav drugih jedinica, ali su bili veoma brojni, svi su bili članovi ili simpatizeri SRS-a i odani Šešelju koji je na taj način imao faktičku moć nad njima.⁹¹¹ Novinar Jovan Dulović takođe potvrđuje da je Šešelj regrutovao veliki broj dobrovoljaca, ali on veruje da ih je na ratište upućivao putem MUP-a dok su neki odlazili samostalno.⁹¹²

Što se vojske tiče, ona nije bila u direktnoj vezi sa ovim jedinicama, ali je bila svesna centralnog uticaja koju je i to vreme u zemlji imala SDB i koji se jaso ogledao i na ratištu, tako da su oni sarađivali sa njima, pružali im pomoć kada je bilo potrebno i delovali koordinisano.⁹¹³

904 Sukob „Martićevaca“ i MUP-a Hrvatske na Plitvičkim jezerima 31. marta 1991. kada su kao prve žrtve sukoba na prostorima bivše Jugoslavije poginuli sa hrvatske strane Josip Jović i sa srpske strane Rajko Vukadinović; Vidi: VJESNIK, M. Barišić, Desetogodišnjica »krvavog Uskrsa«, 01.04.2001, dostupno na veb sajtu Vjesnika: <<http://www.vjesnik.hr/Html/2001/04/01/Clanak.asp?c=2&r=unu>>, posećen 04.05.2008.

905 Franko Simatović zvani „Frenki“ bio je komandant jedinice za specijalne operacije Službe Državne Bezbednosti; Vidi: MKSJ, Podaci o predmetima, Predmet Stanišić i Simatović (IT-03-69), dostupno na veb sajtu MKSJ-a: <<http://www.un.org/icty/bhs/frames/cases.htm>>, posećen 04.05.2008.

906 Dragan Filipović zvani „Fića“, visoki funkcioner Službe Državne Bezbednosti i nekadašnji zamenik komandanta JSO-a.

907 Željko Ražnjatović „Arkan“, komandant paramilitarne jedinice kriminalne prošlosti, kasnije lider Stranke Srpskog Jedinstva, Vidi: VREME, M. Vasić, Dosije Arkan, br. 472, 22.01.2000.

908 Razgovor sa Filipom Švarmom koji je obavio istraživač FHP angažovan na IWV projektu Ivan Stojanović 21. aprila 2008.

909 Razgovor sa Filipom Švarmom, *Supra* n. 909.

910 Razgovor sa Filipom Švarmom, *Supra* n. 909.

911 *Ibid.*

912 Razgovor sa Jovanom Dulovićem koji je obavio istraživač FHP-a angažovan na IWV projektu Ivan Stojanović 24. marta 2008.

913 Razgovor sa Filipom Švarmom, *Supra* n. 909.

Nakon završetka rata 1995., od jedinica pod kontrolom SDB-a, odnosno „Tigrova“ i „Crvenih beretki“, u Kuli je formirana Jedinica za specijalne operacije (JSO) kojom komanduje Milorad Ulemek „Legija“. U periodu između 1998. i 1999. Rade Marković je iz JSO-a isključio ljude koji su bili stariji i lošijeg zdravlja i doveo jedan broj mlađih. Stariji su ostali uglavnom na komandujućim položajima.⁹¹⁴ To je potvrdio i Nenad Milić, nekadašnji zamenik ministra unutrašnjih poslova Srbije.⁹¹⁵ Mnogi od onih koji su tada napustili JSO nastavili su da se bave nekim privatnim biznisom ili da rade za pojedine američke ili britanske kompanije u Iraku, Sudanu i slično. Ostali vojnici nižeg ranga, prema Švarmovim saznanjima, rasuli su se na razne strane. Među njima je bilo kriminalaca, ljudi sa psihičkim problemima, idealista koji su verovali da brane svoj narod ili onih koji nisu mogli da objasne kako su dospeli na ratište i njihove sudbine su potpuno različite.⁹¹⁶ Prema saznanjima Jovana Dulovića većina tih ljudi su osobe bez zanimanja, bez perspektive i žive na ivici siromaštva.⁹¹⁷

Prema informacijama MUP-a Srbije, jedinica „Škorpioni“ formirana je 15. juna 1992. kao obezbeđenje Naftne industrije Krajina koje je imalo zadatak da čuva naftna polja u selu Đeletovci. Broj radnika u toj službi se vremenom povećavao pa je ona prerasla u vojnu jedinicu. Tokom 1994. jedinica je u svom sastavu imala dve čete i tada je dobila neformalni naziv „Škorpioni“. Krajem 1994. i tokom 1995. bila je angažovana na aerodromu Đeljeva kod Bihaća i u selu Podviz kod Velike Kladuše, a zatim je početkom leta 1995. upućena na Jahorinu, a potom smeštena u selo Trnovo. Krajem jula 1995. ova jedinica je vraćena u selo Đeletovce i potom rasformirana 14.06.1996.⁹¹⁸

MUP navodi da jedinica „Škorpioni“ u periodu između 1992. i 1996. nije bila u sastavu MUP-a Republike Srbije, ali da je 23. marta 1999., uz saglasnost tadašnjeg načelnika Resora javne bezbednosti MUP-a Srbija i Štaba MUP-a u Prištini, angažovano 128 ljudi koji su stavljeni na spisak rezervnog sastava SAJ MUP Republike Srbije, među kojima je bio određen broj bivših pripadnika „Škorpiona“. Prema daljim navodima MUP-a, broj pripadnika SAJ-a je tokom 1998. bio znatno smanjen, a istovremeno se pojavila potreba za izvođenjem aktivnosti protiv „šiptarskih terorista“, pa je bilo neophodno povećati sastav SAJ-a određenim brojem rezervista. Rekrutovani rezervisti su dobili uniforme Posebne jedinice policije (PJP) i upućeni na izvršavanje zadataka na Kosovo. Nakon zločina u Podujevu 28. marta 1999., pripadnici rezervnog sastava su povučeni iz Podujeva. Njih 108 ponovo je angažovano 26. aprila 1999. i u sklopu SAJ-a upućeno u Kosovo Polje i uključeno u borbe, gde su bili angažovani do 9. maja 1999., nakon čega su napustili Kosovo.⁹¹⁹ Navodi MUP-a se ovde prilično poklapaju sa procenom Filipa Švarma koji veruje da na Kosovu 1998. i 1999. nije bilo klasičnih paravojnih jedinica, da je tu sve bilo centralizovano i mahom pod kontrolom vlade Nikole Šainovića i policije, te da su pripadnici nekadašnjih paravojnih jedinica u operacije na Kosovu bili uključeni unutar jedinica policije i vojske.⁹²⁰

Jedina zvanična odluka o raspuštanju jedinice doneta je u slučaju JSO-a 25. marta 2003., nakon atentata na premijera Srbije Zorana Đinđića.⁹²¹ Prema rečima Nenada Milića, tadašnjeg zamenika Ministra unutrašnjih poslova, Vlada je nakon atentata donela odluku kojom je rasformirala JSO MUP-a Srbije. Održan je sastanak na kome su prisustvovali general Branko Krga i ministar unutrašnjih poslova Dušan Mihajlović i na kome je definisana odluka. Posle rasformiranja, skoro 80 procenata tadašnjeg aktivnog sastava ove jedinice prešlo je u novoformiranu jedinicu MUP-a Srbije Žandarmerija. Tadašnji Ministar unutrašnjih poslova Srbije Dušan Mihajlović je verovao da te ljude treba asimilovati u drugu jedinicu MUP-a, jer bi bilo opasno imati odjednom veliki broj nezaposlenih ljudi obučanih za rat.⁹²²

914 Razgovor sa Filipom Švarmom, *Supra* n. 909.

915 Razgovor sa Nenadom Milićem koji je obavio istraživač YIHR angažovan na IW projektu Časlav Lazić 21. aprila 2008.

916 Razgovor sa Filipom Švarmom, *Supra* n. 909.

917 Razgovor sa Jovanom Dulovićem, *Supra* n. 913.

918 Republika Srbija, MUP, Direkcija policije, Uprava kriminalističke policije, Služba za otkrivanje ratnih zločina, dopis 03/4-2 broj 230-9179/07 od 23.11.2007. upućen YUCOM-u po osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja koji je uputila istraživač Lena Pelić angažovana na projektu IW.

919 Republika Srbija, MUP, Direkcija policije, Uprava kriminalističke policije, Služba za otkrivanje ratnih zločina, dopis 03/4-2 broj 230-9179/07 od 23.11.2007. upućen YUCOM-u po osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja koji je uputila istraživač Lena Pelić angažovana na projektu IW.

920 Razgovor sa Filipom Švarmom, *Supra* n. 909.

921 Odluka o raspuštanju Jedinice za specijalne operacije Ministarstva unutrašnjih poslova, Službeni glasnik Republike Srbije br. 31/03., 25.03.2003

922 Razgovor sa Nenadom Milićem, *Supra* n. 916.

4. ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA NA DOMAĆEM NIVOU

Srbija je vezana svim značajnim univerzalnim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima, od kojih je većinu potpisala još SFRJ.⁹²³ Posle raspada SFRJ, vlasti SRJ su insistirale na kontinuitetu sa SFRJ, međutim, Savet ministara Evropske ekonomske zajednice (EEZ) [The Council of Ministers of the European Economic Community (EEC)] oformio je 27. avgusta 1991. Arbitražnu komisiju Konferencije o miru u Jugoslaviji [The Arbitration Commission of the Conference on Yugoslavia] poznatiju kao „Badinterova komisija“⁹²⁴, sa zadatkom da za potrebe Konferencije o miru donese zaključke o petnaest najznačajnijih pravnih pitanja vezanih za raspad SFRJ.⁹²⁵ Komisija je, između ostalog, zaključila da se SFRJ dezintegrisala, te da ni jedna od novonastalih država ne može imati ekskluzivni kontinuitet sa nekadašnjom SFRJ.⁹²⁶ SRJ je odbila da prihvati ovaj zaključak, a shodno tome i da zatraži prijem u članstvo u UN-u (smatrajući da, kao pravni naslednik nekadašnje SFRJ, već jeste članica).⁹²⁷ Nakon petooktobarskih promena 2000. godine, nove vlasti su podnele zahtev⁹²⁸ na osnovu koga je SRJ primljena u UN.⁹²⁹ Istovremeno, obnovljeno je i članstvo u OEBS-u⁹³⁰ koje je bilo suspendovano 8. jula 1992., kada je SRJ odbila da primi posmatračke misije OEBS-a koje su imale zadatak da nadgledaju sprovođenje standarda zaštite manjinskih zajednica u zemlji.⁹³¹ SRJ je, zatim, u novembru 2000. podnela zahtev za prijem u Savet Evrope.⁹³² SRJ, odnosno SCG je pristupila Savetu Evrope 3. aprila 2003., nakon čega je usvojeno Mišljenje parlamentarne skupštine broj 239⁹³³. Usledila je razmena pisama između Predsedavajućeg Komiteta ministara i vlasti SCG⁹³⁴ u kojoj je sadržana lista dužnost i obaveza koje je SCG prihvatila stupanjem u Savet Evrope. Komitet ministara je postavio proceduru praćenja postignutog napretka i teškoća sa kojima se susreće kao i primene ciljanih programa nakon pristupanja i saradnje. Praćenje vrši Grupa za izveštavanje.⁹³⁵

Nove vlasti su, takođe, potpisale i ratifikovale i niz međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima i međunarodnoj saradnji u krivičnim stvarima među kojima su najznačajniji:

Rimski Statut Međunarodnog krivičnog suda. (ratifikovan 22. juna 2001.)⁹³⁶

Evropska konvencija o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima sa dodatnim protokolima (ratifikovana 5. novembra 2001.)⁹³⁷

923 Nakon raspada SFRJ, SRJ je u preambuli svog ustava iz 1992. proklamovala neprekinuti subjektivitet Jugoslavije a Savezna skupština je dala izjavu da će poštovati sve međunarodne obaveze koje je prihvatila bivša SFRJ. Vidi: Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Jugoslaviji 2000*, Beograd 2001.

924 Predsednik Arbitražne komisije bio je francuski pravni stručnjak Robert Badinter.

925 MEĐUNARODNI ODNOSI, Vatroslav Vekarić, Prioritetni zadaci spoljne politike i diplomatije SR Jugoslavije u cilju otvaranja procesa integracije u Evropsku Uniju, Beograd, oktobar 2000.

926 Zaključci Arbitražne komisije Konferencije o miru za Jugoslaviju, Zaključak br. I., Vidi: A. Pele, Zaključci Banditerove arbitražne komisije: Drugi dah za samoopredeljenje naroda, *Evropski žurnal za međunarodno pravo*, vol. 3, br. 1, Dodatak: Zaključci Arbitražne komisije (Zaključak br. I), [Pellet, A. (1992). The opinions of the Badinter Arbitration Committee: A second breath for the self-determination of peoples, *European Journal of International Law*, vol. 3, No 1, appendix: Opinions of the arbitration committee (Opinion No. I)], str. 182. - 183.

927 MEĐUNARODNI ODNOSI, Vatroslav Vekarić, Prioritetni zadaci, *Supra* n. 935.

928 Pismo predsednik SRJ Vojislava Koštunice upućeno Generalnom sekretaru UN-a 27.10.2000., dokument: A/55/528-S/2000/1043; Vidi: UNIS/SC/1272, Savet bezbednosti je jugoslovensku aplikaciju za članstvo u UN uputio Komitetu za prijem novih članova [Security Council Refers Yugoslav Application for UN Membership to Committee on Admission of New Members], 01.11.2000.

929 UN, Rezolucija Generalne skupštine, Prijem Savezne Republike Jugoslavije u članstvo Ujedinjenih nacija, [Admission of the Federal Republic of Yugoslavia to membership in the United Nations], UNGA Resolution 55/12.

930 OEBS, Odluka Stalnog sveta br. 380, Savezna Republika Jugoslavija, [OSCE, Permanent Council Decision No. 380., Federal Republic of Yugoslavia], 10.11.2000., dostupno na veb sajtu Saveta Evrope: <http://www.coe.int/t/dc/press/WCD/AllPR_en.asp#>, posećen 07.05.2008.

931 OEBS, Srbija i Crna Gora suspendovana kao zemlja članica. [OSCE, Serbia and Montenegro suspended as a participating State].

932 Savet Evrope, Savezna Republika Jugoslavija zvanično zatražila prijem u članstvo Saveta Evrope. [Council of Europe, Federal Republic of Yugoslavia officially asks for Council of Europe membership] Saopštenje za javnost br. 806a(2000), 09.11.2000.

933 Mišljenje br. 239 (2002), Zahtev Savezne Republike Jugoslavije za članstvo u Savetu Evrope, dostupno na veb sajtu Saveta Evrope: <[http://www.coe.org.rs/REPOSITORY/253_opinion_239\(2002\)_pace_srpski.doc](http://www.coe.org.rs/REPOSITORY/253_opinion_239(2002)_pace_srpski.doc)>, posećen 28.04.2008.

934 Informativni dokumenti, Razmena pisama između predsedavajućeg Komiteta ministara i državnih vlasti Srbije i Crne Gore, CM/Inf(2003)13 24. 03.2003. dostupno na veb sajtu Saveta Evrope: <http://www.coe.org.rs/REPOSITORY/247_razmena_pisama-km_i_srb_srpski.doc>, posećen 28.04.2008.

935 Kancelarija Saveta Evrope u Beogradu, Srbija i Savet Evrope, dostupno na veb sajtu Saveta Evrope: <http://www.coe.org.rs/def/tdoc_sr/serbia_and_coe/?conid=26>, posećen 28.04.2008.

936 Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, Službeni list SRJ, Međunarodni ugovori, br. 5/01, str. 3

937 Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima, sa Dodatnim protokolom, Službeni list SRJ, Međunarodni ugovori, br. 10/01, str. 14.

Evropska konvencija o ekstradiciji (ratifikovana 5. novembra 2001.)⁹³⁸

Evropska konvencija o prenosu postupaka u krivičnim stvarima (ratifikovana 5. novembra 2001.)⁹³⁹

Evropska konvencija o međunarodnoj važnosti krivičnih presuda (ratifikovana 16. decembra 2002.)⁹⁴⁰

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, izmenjena u skladu sa Protokolom I I, i sa ostalim protokolima (ratifikovana 26. decembra 2003.)⁹⁴¹

Evropska konvencija o prevenciji torture i nehumanog ili ponižavajućeg tretiranja i kažnjavanja (ratifikovana 26. decembra 2003.)⁹⁴²

Nakon odvajanja Crne Gore u junu 2006.⁹⁴³, Republika Srbija, kao pravni naslednik Državne zajednice Srbija i Crna Gora, odnosno njene prethodnice SRJ, preuzela je sve ranije stečene međunarodne obaveze koje je imala Državna zajednica SCG, odnosno SRJ.⁹⁴⁴ Međutim, istovremeno je u Srbiji prestala da se primenjuju Ustavna Povelja i Povelja o ljudskim i manjinskim pravima Državne zajednice SCG⁹⁴⁵ te je ostao na snazi Ustav Srbije iz 1990.⁹⁴⁶, usvojen u jednopartijskom sistemu, koji nije poznavao institute zaštite nacionalnih manjina, ustavne žalbe niti ombudsmana i na osnovu koga je više od decenije vladao režim Slobodna Miloševića.⁹⁴⁷ Novi Ustav Srbije usvojen je 30. septembra 2006. i u skladu sa procedurom koju je prethodni Ustav zahtevao, potvrđen na referendumu 28. i 29. oktobra iste godine. Međutim, usvajanju Ustava, koje se odigralo u veoma kratkom roku, nije prethodila javna rasprava niti je data mogućnost da stručna javnost iznese svoje mišljenje.⁹⁴⁸ Referendum koji je usledio karakterisale su mnogobrojne nepravilnosti⁹⁴⁹ U javnosti je oštro kritikovan ovakav način usvajanja Ustava, ali i njegov sadržaj. Novim Ustavnim rešenjem nisu preuzeta prava zagarantovana Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima Državne zajednice SCG koja su se do tada primenjivala u Srbiji i koja je prema oceni Evropske komisije za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija) bila odlična.⁹⁵⁰ Novi ustav predviđa vidljivo manje garancije zaštite ljudskih prava,⁹⁵¹ tako da je između ostalog, izostalo regulisanje prava na pravnu pomoć prinudno raseljenih lica;⁹⁵² nema eksplicitne zabrane dužničkog ropstva;⁹⁵³ nije izričito garantovano pravo na privatni i porodični život;⁹⁵⁴ pravo na pružanje pravne pomoći je ograničeno na advokate i opštinske službe pravne pomoći;⁹⁵⁵ nedostaje odredba kojom je ranijim ustavnim rešenjima bilo garantovano pravo manjina na službeni upotrebu latiničnog pisma.⁹⁵⁶ Prema novom Ustavu, Srbija više nije građanska demokratija, kao u svim prethodnim ustavnim rešenjima, već „Država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive“.⁹⁵⁷ Venecijanska komisija primećuje naglašen etnički karakter države u ovoj odredbi, ali smatra da ona ne može proizvoditi nikakve konkretne negativne pravne

938 Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o ekstradiciji, sa Dodatnim protokolima, Službeni list SRJ, Međunarodni ugovori, br. 10/01, str. 24.

939 Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o prenosu postupka u krivičnim stvarima, Službeni list SRJ, Međunarodni ugovori, br. 10/01, str. 36.

940 Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o međunarodnom važenju krivičnih presuda, sa dodacima, Službeni list SRJ, Međunarodni ugovori, br. 13/02, str. 32.

941 Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Službeni list SCG, Međunarodni ugovori, br. 9/03, str. 16.

942 Zakon o ratifikaciji konvencije o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja, izmenjene i dopunjene Protokolom I i Protokolom 2 uz Konvenciju, Službeni list SCG, Međunarodni ugovori, br. 9/03, str. 7.

943 Odluka o proglašenju nezavisnosti Republike Crne Gore, Službeni list Republike Crne Gore, br. 36/06 od 03.06.2006.

944 Ustavna povelja Državne zajednice Srbija i Crna gora, Službeni list Srbije i Crne Gore, br. 00-1/-014, str. 1., 14.01.2003., čl. 63.; Beogradski centar, *Supra* n. 24., str. 41.

945 Ustavna povelja Državne zajednice Srbija i Crna gora, Službeni list Srbije i Crne Gore, br. 00-1/-014, str. 1., 14.01.2003.

946 Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 1/90.

947 D. Pavlović, Novi Ustav Srbije, Prva ruka, 09.03.2005., str. 3. i 14., dostupno na veb sajtu The International Policy Fellowships (IPF) programa: <http://www.policy.hu/pavlovic/Bibliografija/Ustavna_%20reforma_2005.pdf>, posećen 07.05.2008.

948 Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2007., Beograd 2008., str. 40.-41.

949 Impunity Watch, YIHR; HLC, YUCOM, Helsinški odbor; Analiza nepravilnosti tokom referenduma o potvrđivanju predloga ustava Srbije.

950 Beogradski centar, *Supra* n. 958., str. 40.

951 28 domaćih i stranih nevladinih organizacija potpisalo je Saopštenje pod nazivom Stop snižavanju nivoa zaštite ljudskih prava, u kome se kritikuje zaštita ljudskih prava predviđena novim Ustavom Srbije, 25.10.2006., dostupno na veb sajtu jedne od peticije, YIHR: <http://www.yihr.org/sao.php?id=123&lang=_bhs>, posećen 07.05.2008.

952 Povelja o ljudskim i manjinskim pravima državne zajednice SCG, čl. 38.

953 Povelja o ljudskim i manjinskim pravima državne zajednice SCG, čl. 14.

954 Povelja o ljudskim i manjinskim pravima državne zajednice SCG, čl. 24.; Ustav Republike Srbije, *Supra* n. 956. 1990, čl. 18.

955 Povelja o ljudskim i manjinskim pravima državne zajednice SCG, čl. 67.

956 Ustav 2006, *Supra* n. čl. 10.; Povelja SCG, *Supra* n. , čl. , Ustav 1990, *Supra* n. čl. 8.; Savet Evrope, Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska Komisija), Mišljenje o Ustavu Srbije, Mišljenje br. 405/2006, usvojeno od strane Komisije na 70. plenarnoj sednici, 17-18.03.2007, u Veneciji, Strazbur, 19. mart 2007.

957 Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 1/90.

posledice.⁹⁵⁸ Ustav zahteva da potvrđeni međunarodni dokumenti moraju biti u skladu sa Ustavom,⁹⁵⁹ što pored toga što predstavlja kontraverznu i teško primenjivu odredbu,⁹⁶⁰ predstavlja i bitno odstupanje od statusa koje je međunarodno pravo imalo na osnovu ranije važećih ustavnih rešenja. Odredbe kojima Ustav definiše neposrednu primenu zajemčenih prava⁹⁶¹ i mogućnost ograničenja garantovanih sloboda i prava⁹⁶² prilično je složena, što, kako primećuje Venecijanska komisija, može ostaviti previše prostora za ograničenja.⁹⁶³

5. ZAŠTITNIK GRAĐANA (OMBUDSMAN)

Prvi pokušaji uspostavljanja ombudsmana na ovom prostoru postojali su još iz vremena SFRJ, kada je ustavom iz 1974. uvedena verzija ombudsmana prilagođenog socijalističkom sistemu koji je nazvan „društveni pravobranilac samoupravljanja“ koji je štitio „samoupravna prava radnih ljudi i društvene svojine“ i suštinski nije ispunjavalo funkciju koju bi ombudsman trebalo da ima.⁹⁶⁴ Nakon ukidanja jednpartijskog sistema, institucija ombudsmana uspostavljena je u većini bivših komunističkih zemalja, ali u Srbiji ona nije uvedena ni ustavom Srbije usvojenim 1990.⁹⁶⁵ uoči ukidanja jednpartijskog sistema, niti ustavom SRJ iz 1992.⁹⁶⁶ nakon uspostavljanja višepartijskog sistema, a iščezava čak i institucija približna ombudsmanu iz 1974. Prva Savezna Vlada SRJ koja je izabrana 14. jula 1992. planirala je usvajanje ustavnog amandmana kojim bi se uspostavio ombudsman i u tom cilju je formirana ekspertska grupa koja je trebalo da pripremi ovaj predlog. Već 29. decembra iste godine, na predlog poslanika SRS, Skupština je izglasala nepoverenje premijeru savezne Vlade Milanu Paniću⁹⁶⁷, te je padom ove vlade ugašena i inicijativa za uspostavljanje ombudsmana.⁹⁶⁸

Nakon peto-oktobarskih promena ideja o osnivanju ombudsmana ponovo oživljava, i u okviru planirane reforme javne uprave postaje jedan od osnovnih prioriteta nove vlade, najavljen još u inauguracionom govoru premijera Đinđića u januaru 2001.⁹⁶⁹ Ipak, uspostavljanje institucije ombudsmana u Srbiji odvijalo se postepeno i teško. Najpre je 2002. ustanovljen pokrajinski ombudsman⁹⁷⁰ i otvorena mogućnost za osnivanje lokalnih ombudsmana, zatim je 2005. zakonom osnovan republički ombudsman, da bi godinu dana kasnije institucija ombudsmana konačno bila uvedena i u Ustav Srbije.⁹⁷¹

5.1. Građanski branilac/Zaštitnik građana (lokalni ombudsman)

Usvajanjem Zakona o lokalnoj samoupravi 14. februara 2002.⁹⁷² predviđena je mogućnost uvođenja institucije građanskog branioca u jedinicama lokalne samouprave.⁹⁷³ Novim Zakonom o lokalnoj samoupravi, usvojenim 29. decembra 2007., ova odredba je donekle izmenjena, te je građanski branilac, saglasno republičkom, postao zaštitnik građana.⁹⁷⁴

958 Savet Evrope, Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska Komisija), Mišljenje o Ustavu Srbije, Mišljenje br. 405/2006, usvojeno od strane Komisije na 70. plenarnoj sednici, 17-18.03.2007, u Veneciji, Strazbur, 19. mart 2007.

959 Ustav 2006, *Supra* n. , čl. 16.

960 Mišljenje Venecijanske Komisije, *Supra* n. , st. 15.

961 Ustav 2006, *Supra* n. , čl. 18.

962 Ustav 2006, *Supra* n. , čl. 20.

963 Mišljenje Venecijanske Komisije, *Supra* n. , st. 25. i 28.

964 Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Službeni list SFRJ, br. 9/74, 21. februar 1974., str. 209., čl. 129., 131., 281., 283., 285., 288., 374. i 387.

965 Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije br. 1b/90., str. 1.

966 Ustav Savezne Republike Jugoslavije, Službeni list SRJ, br. 1/92, str. 1.

967 GLAS JAVNOSTI, Hronologija vlada Savezne Republike Jugoslavije - Osam godina agonije, 04.11.2000.

968 EVROPA+, A. Vuković, Ombudsman u Srbiji: Čuvar prava i sloboda, br. 48-50., decembar 2002., dostupno na veb sajtu Evropskog pokreta u Srbiji: <http://www.emins.org/publikacije/evropaplus/serija1/broj48_50/8cuvar.htm>, posećen 07.05.2008.

969 LEX FORUM, Dr. D. Prlja, Donošenje Zakona o ombudsmanu u Srbiji, januar-februar 2005, str. 11.-12.

970 Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 6/02, str. 1., čl. 56; Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, Službeni list Autonomne Pokrajine Vojvodine, br. 23/02 i 5/04.

971 Odbor za ljudsk prava, A. Milijašević, Institucija Ombudsmana/Građanskog branioca u Srbiji – Prvi korak, Valjevo, novembar 2006., dostupno na veb sajtu Odbora za ljudska prava: <<http://www.odbor.org.yu/Institucija%20Ombudsmana.htm>>, posećen 07.05.2008.

972 Zakon o lokalnoj smoupravi, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 9/02

973 Zakon o lokalnoj samoupravi 2002, čl. 126.

974 Zakon o lokalnoj samoupravi, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 129/07, čl. 97.

Potencijalnom građanskom braniocu, odnosno zaštitniku građana, predviđen je zadatak da štiti individualna i kolektivna prava i interese građana na taj način što kontroliše rad uprave i javnih službi. Novi zakon naglašava da se nadležnost lokalnog zaštitnika građana odnosi samo na povrede propisa i opštih akata jedinice lokalne samouprave. O eventualnim povredama prava, građanski branilac upozorava upravu i javne službe, upućuje im kritike i preporuke i obaveštava Skupštinu jedinica lokalne samouprave i javnost. Uprava i javne službe dužne su da građanskom braniocu omoguće pristup potrebnim podacima i informacijama. Građanskog branioca postavlja skupština jedinice lokalne samouprave iz redova uglednih i politički nepristrasnih ličnosti. Novi zakon predviđa i mogućnost da dve ili više jedinica lokalne samouprave mogu doneti odluku o osnivanju zajedničkog zaštitnika građana.⁹⁷⁵ Na teritoriji Srbije postoje 192 opštine odnosno 29 okruga, a do danas je na lokalnom nivou obrazovano ukupno 14 zaštitnika građana.

8. maja 2006., u organizaciji Kancelarije pokrajinskog ombudsmana u Izvršnom veću Autonomne pokrajine Vojvodine, potpisan je Protokol o saradnji građanskih branilaca na teritoriji Republike Srbije. Cilj ovog sporazuma bilo je postizanje potpunije i efikasnije zaštite ljudskih prava i sloboda, ali i razmena iskustava i informacija, čime se postiže harmonizacija stavova.⁹⁷⁶

5.2. Pokrajinski građanski branilac (ombudsman)

Zakonom o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine iz 2002. predviđeno je da organi autonomne pokrajine ustanovljavaju i uređuju funkciju pokrajinskog ombudsmana.⁹⁷⁷ Na osnovu toga je Skupština Vojvodine u decembru 2002. donela Odluku⁹⁷⁸ kojom je ustanovljen Pokrajinski ombudsman, kao nezavisan i samostalan organ koji se stara o zaštiti i unapređenju ljudskih prava i sloboda svake osobe. Pokrajinski ombudsman štiti prava i slobode zagarantovane Ustavom, domaćim zakonima i propisima, ratifikovanim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, a suština njegovog rada je u zaštiti ovih prava od eventualnih povreda učinjenih od strane pokrajinskih organa uprave.⁹⁷⁹ Ombudsman je dužan da deluje na principima zakonitosti, nepristrasnosti, nezavisnosti i pravičnosti.⁹⁸⁰ U aprilu 2004. usvojene su izmene i dopune Odluke o osnivanju ombudsmana kojom su uglavnom usklađene neke odredbe sa činjenicom uspostavljanja Državne zajednice SCG.⁹⁸¹

IZBORNA PROCEDURA, MANDAT I PRESTANAK MANDATA POKRAJINSKOG OMBUDSMANA I ZAMENIKA

Pokrajinskog ombudsmana bira Skupština Vojvodine na predlog najmanje 30 poslanika ili nadležnog skupštinskog odbora. Njegov mandat traje pet godina i jedna osoba može biti birana na ovu funkciju najviše dva puta uzastopno.⁹⁸² Na predlog pokrajinskog ombudsmana, Skupština bira pet njegovih zamenika, od kojih se po jedan bira za oblast prava nacionalnih manjina, prava deteta i ravnopravnost polova. Najmanje po jedan zamenik mora biti iz redova manje zastupljenog pola i pripadnika nacionalnih manjina. Njihov mandat traje šest godina i jedna osoba može biti birana najviše dva puta uzastopno.⁹⁸³

Na funkciju pokrajinskog ombudsmana ili njegovog zamenika može biti izabran državljanin Srbije sa završenim pravnim fakultetom, istaknutih stručnih sposobnosti i visokog moralnog integriteta, sa najmanje sedam

⁹⁷⁵ Zakon o lokalnoj samoupravi 2002, *Supra* n. čl. 126.; Zakon o lokalnoj samoupravi 2007., *Supra* n. , čl. 97.

⁹⁷⁶ Grad Zrenjanin, Potpisan Protokol o saradnji građanskih branilaca – ombudsmana, 09.05.2006., dostupno na veb stranici Grada Zrenjanin: <<http://www.zrenjanin.org.yu/aktuelno/PotpisanProtokolSaradnjiOmbudsmana2006.htm>>, posećen 19.04.2008.

⁹⁷⁷ Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti, *Supra* n. 982, čl. 56.

⁹⁷⁸ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, Službeni list Autonomne Pokrajine Vojvodine, br. 23/02, čl. 1.

⁹⁷⁹ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 1 i 2.

⁹⁸⁰ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 2.

⁹⁸¹ Odluka o izmenama i dopunama Odluke o pokrajinskom ombudsmanu, Službeni list Autonomne Pokrajine Vojvodine, br. 5/04; LEX FORUM, Intervju P. Teofilović, Vojvođanski ombudsman, januar-februar 2005, str. 9.-10.

⁹⁸² Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 5.

⁹⁸³ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 6.

godina iskustva u oblasti ljudskih prava, uprave ili pravosuđa, koji nije osuđivan i protiv koga se ne vodi krivični postupak.⁹⁸⁴ Izuzetno, to može biti i osoba koja nije diplomirani pravnik, ali koja ima visoku školsku spremu, dugogodišnje radno iskustvo u domenu zaštite ljudskih prava i ispunjava sve ostale uslove. Pokrajinski ombudsman ili zamenik ne sme istovremeno obavljati drugu javnu funkciju ili profesionalnu delatnost, ne može biti član političke partije ili organizacije, sindikata, upravnog ili nadzornog odbora preduzeća ili ustanove i ne sme se baviti bilo kojom drugom delatnošću ili poslom koji bi mogao uticati na njegovu samostalnost i nezavisnost. Može se, izuzetno, baviti naučno-istraživačkom i obrazovnom ili umetničkom delatnošću. Takođe, za pokrajinskog ombudsmana ili zamenika ne može biti izabrano lice koje je u prethodnih 12 meseci bilo na nekoj od visokih funkcija u pokrajinskim, gradskim ili opštinskim organima u Vojvodini koje su nabrojane u Odluci.⁹⁸⁵

Pokrajinski ombudsman ili njegov zamenik ne može biti pozvan na odgovornost ili biti kažnjen za mišljenje koje iznese ili za radnje koje preduzme u sklopu obavljanja svoje delatnosti.⁹⁸⁶ Njegov mandat može prestati na lični zahtev, u slučaju smrti, istekom mandata, trajnim gubitkom radne sposobnosti, ili ispunjenjem uslova za penziju, što konstatuje nadležni skupštinski odbor i obaveštava Skupštinu Vojvodine.⁹⁸⁷ Pokrajinski ombudsman ili njegov zamenik se razrešava dužnosti ukoliko je osuđen na izdržavanja zatvorske kazne za neko krivično delo, ukoliko ne obavlja funkciju na stručan, nepristrasan, nezavisan i savestan način ili ukoliko se utvrdi da obavlja neku funkciju ili posao koja je nespojiva sa funkcijom ombudsmana. Postupak za razrešenje može inicirati jedna trećina poslanika ili nadležni odbor Skupštine Vojvodine. Postupak za razrešenje zamenika može inicirati i pokrajinski ombudsman. Nadležni odbor tada obaveštava Skupštinu Vojvodine o razlozima za razrešenje, na osnovu čega Skupština o tome donosi odluku.⁹⁸⁸

Ovlašćenja pokrajinskog ombudsmana:⁹⁸⁹

- prikuplja informacije o primeni zakona i drugih propisa iz oblasti ljudskih prava
- sastavlja godišnji izveštaj o ostvarivanju ljudskih prava
- obaveštava nadležne organe i širu javnost o kršenju ljudskih prava
- prima i ispituje predstavlke koje se odnose na povredu ljudskih prava
- posreduje u mirnom rešavanju sporova vezanih za kršenja ljudskih prava
- inicira pokretanje krivičnih, disciplinskih i drugih postupaka kod nadležnih organa u slučaju kršenja ljudskih prava
- organizuje i učestvuje u organizaciji i pripremama savetovanja o ostvarivanju i poštovanju ljudskih prava
- organizuje i učestvuje u organizaciji i pripremama kampanja za informisanje javnosti o pitanjima značajnim za ostvarivanje i poštovanje ljudskih prava
- inicira i podstiče obrazovanje o ljudskim pravima u svim oblastima života
- sarađuje i razmenjuje iskustva sa drugim ombudsmanima u zemlji i inostranstvu po potrebi obavlja i poslove zamenika ombudsmana
- obavlja druge poslove u skladu sa zakonom i propisima Skupštine

U cilju unapređenja i harmonizacije domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim standardima u oblasti ljudskih prava pokrajinski ombudsman može inicirati postupke pred Ustavnim sudom ili predlagati Skupštini Vojvodine i Izvršnom veću usvajanje novih ili promenu postojećih propisa i drugih relevantnih akata. On daje mišljenje i preporuke o predlozima propisa iz oblasti ljudskih prava, može prisustvovati sednicama Skupštine Vojvodine i njenih odbora i učestvuje u raspravi kada se raspravlja o pitanjima iz njegove nadležnosti.⁹⁹⁰

Visoki funkcioneri u organima uprave u Vojvodini, nabrojani u Odluci, dužni su da najkasnije u roku od 15 dana prime pokrajinskog ombudsmana, ukoliko on uputi takav zahtev.⁹⁹¹

984 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 7.

985 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 7. i 11.

986 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 8. i 11.

987 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 9. i 11.

988 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 9.

989 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 13.

990 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 14.

991 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 18.

Zamenik ombudsmana zadužen za zaštitu prava nacionalnih manjina⁹⁹²

- prati primenu međunarodnih standarda i zakona o pravima nacionalnih manjina,
- prikuplja informacije o primeni zakona i drugih propisa o pravima nacionalnih manjina,
- nadgleda praksu i prati ostvarivanje prava nacionalnih manjina u različitim oblastima društvenog života,
- nadgleda proces donošenja novih ili izmenu važećih propisa u relevantnim oblastima,
- daje savete nadležnim organima u vezi sa donošenjem, izmenama, dopunama i primenom propisa koji se odnose na zaštitu prava nacionalnih manjina,
- sastavlja deo godišnjeg izveštaja ombudsmana o ostvarivanju prava nacionalnih manjina,
- obaveštava nadležne organe i širu javnost o stanju prava nacionalnih manjina i na sopstvenu inicijativu ili na zahtev pojedinca izdaje saopštenja o kršenju prava nacionalnih manjina,
- prima i ispituje predstavke koje se odnose na kršenje prava nacionalnih manjina,
- posreduje u mirnom rešavanju sporova u vezi sa kršenjem prava nacionalnih manjina,
- inicira pokretanje krivičnih, disciplinskih i drugih postupaka kod nadležnih organa u slučaju kršenja prava nacionalnih manjina,
- organizuje i učestvuje u organizaciji i pripremama savetovanja o ostvarivanju i poštovanju prava nacionalnih manjina,
- organizuje i učestvuje u organizaciji i pripremama kampanja za informisanje javnosti o pitanjima značajnim za ostvarivanje prava nacionalnih manjina i problemima u vezi sa ostvarivanjem ovih prava,
- preduzima aktivnosti usmerene ka podizanju svesti kod javnog mnjenja u vezi sa problemima u ostvarivanju prava nacionalnih manjina i načina na koji zaštita ovih prava može biti unapređena,
- Inicira i podstiče obrazovanje za poštovanje prava nacionalnih manjina,
- Sarađuje i razmenjuje iskustva sa drugim ombudsmanima i zamenicima ombudsmana u zemlji i inostranstvu u vezi zaštite nacionalnih manjina,
- Obavlja druge poslove u skladu sa odlukom ombudsmana.

Zamenik ombudsmana zadužen za zaštitu prava deteta⁹⁹³:

- prati primenu međunarodnih standarda i zakona koji uređuju prava deteta,
- prikuplja informacije o primeni zakona i drugih propisa o pravima deteta,
- nadgleda praksu i kontinuirano prati ostvarivanje prava deteta,
- nadgleda proces donošenja novih propisa ili izmene važećih propisa u svim oblastima koje su u vezi sa ostvarivanjem prava deteta,
- daje savete nadležnim organima u vezi sa donošenjem, izmenama i dopunama propisa koji se odnose na zaštitu prava deteta, kao i u vezi sa primenom tih propisa,
- sastavlja deo godišnjeg izveštaja ombudsmana o ostvarivanju prava deteta u kojem posebno obrađuje slučajeve kršenja ovih prava,
- obaveštava nadležne organe i širu javnost o stanju prava deteta,
- na sopstvenu inicijativu ili na zahtev pojedinca daje izjave i saopštenja o kršenju prava deteta,
- prima i ispituje predstavke koje se odnose na kršenje prava dece,
- na sopstvenu inicijativu ili na zahtev pojedinaca izdaje saopštenja o slučajevima kršenja prava dece,
- sarađuje sa nadležnom ustanovom za socijalni rad u mirnom rešavanju sporova nastalih povodom kršenja prava deteta,
- posreduje u mirnom rešavanju sporova u vezi sa kršenjem prava deteta,
- inicira pokretanje krivičnih, disciplinskih i drugih postupaka kod nadležnih organa u slučaju kršenja prava deteta,
- organizuje i učestvuje u organizaciji i pripremama savetovanja o ostvarivanju i poštovanju prava deteta,
- organizuje i učestvuje u organizaciji i pripremama kampanja za informisanje javnosti o pitanjima značajnim za ostvarivanje prava deteta i problemima u vezi s ostvarivanjem tih prava,
- preduzima aktivnosti usmerene ka podizanju svesti kod javnog mnjenja u vezi sa problemima u ostvarivanju prava deteta i načinom na koji zaštita ovih prava može biti unapređena,

992 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 15.

993 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 16.

- inicira i podstiče obrazovanje za poštovanje prava deteta,
- sarađuje i razmenjuje iskustva sa drugim ombudsmanima i zamenicima ombudsmana u zemlji i inostranstvu u vezi sa zaštitom prava deteta,
- obavlja druge poslove u skladu sa odlukom ombudsmana.

Zamenik ombudsmana zadužen za ravnopravnost polova:⁹⁹⁴

- prati primenu međunarodnih standarda o ravnopravnosti polova i zakona o zabrani diskriminacije (o ravnopravnosti polova),
- prikuplja informacije o primeni zakona i drugih propisa o zabrani diskriminacije (o ravnopravnosti polova),
- nadgleda praksu i kontinuirano prati ostvarivanje principa ravnopravnosti polova u različitim oblastima društvenog života,
- daje savete nadležnim organima u vezi sa donošenjem, izmenama i dopunama propisa koji se odnose na ravnopravnost polova, kao i u vezi sa primenom tih propisa,
- sastavlja deo godišnjeg izveštaja ombudsmana o ostvarivanju ravnopravnosti polova u kojem posebno detaljno obrađuje slučajeve kršenja principa ravnopravnosti polova,
- obaveštava nadležne organe i širu javnost, daje izjave i saopštenja o kršenju ravnopravnosti polova,
- prima i ispituje predstavke koje se odnose na direktnu ili indirektnu diskriminaciju s obzirom na pol,
- na sopstvenu inicijativu ili na zahtev pojedinaca izdaje saopštenja o slučajevima kršenja zabrane diskriminacije s obzirom na pol,
- posreduje u mirnom rešavanju sporova u vezi sa neposrednom ili posrednom diskriminacijom s obzirom na pol,
- inicira pokretanje krivičnih, disciplinskih i drugih postupaka kod nadležnih organa u slučaju direktne ili indirektno diskriminacije s obzirom na pol,
- organizuje i učestvuje u organizaciji i pripremama savetovanja o ostvarivanju i poštovanju ravnopravnosti polova i predlaže mere za otklanjanje diskriminacije,
- organizuje i učestvuje u organizaciji i pripremama kampanja za informisanje javnosti o pitanjima značajnim za ostvarivanje ravnopravnosti polova i problemima u vezi sa tim,
- inicira i podstiče obrazovanje za poštovanje ravnopravnosti polova u svim oblastima društvenog života,
- sarađuje i razmenjuje iskustva sa drugim ombudsmanima i zamenicima ombudsmana u zemlji i inostranstvu u vezi sa ravnopravnošću polova,
- inicira i podstiče obrazovanje za poštovanje ravnopravnosti polova u svim oblastima društvenog života,
- obavlja druge poslove u skladu sa odlukom ombudsmana.

Postupak:

Ombudsman postupa po pismenoj predstavi bilo kog lica koje smatra da mu je aktom ili radnjom organa uprave povređeno neko ljudsko pravo kao i staratelja, naslednika ili punomoćnika ili trećeg lica ili organizacije koji poseduju pismeno ovlašćenje ovog lica. Izuzetno, on može postupati i po sopstvenoj inicijativi ukoliko ima saznanja i ako oceni da postoji verovatnoća da je došlo do povrede ljudskih prava od strane organa uprave.⁹⁹⁵ Predstavka se može podneti u roku od godinu dana od učinjena povrede, a pokrajinski ombudsman je dužan da postupa po podnetoj predstavi u roku od 30 dana.⁹⁹⁶ Za podnosioca zahteva ovaj postupak je potpuno besplatan.⁹⁹⁷ Pokrajinski ombudsman će postupak pokrenuti tek kada utvrdi da je, ukoliko postoji, iskorišćeno redovno pravno sredstvo kojim bi se mogla ukloniti povreda. Međutim, ukoliko se ukaže potreba za hitnom zaštitom ljudskih prava, on je ovlašćen da se angažuje na posredovanju, mirenju, ili da pokrene postupak bez obzira na to da li je iskorišćeno redovno pravno sredstvo.⁹⁹⁸

⁹⁹⁴ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n.982., čl. 17.

⁹⁹⁵ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 19., 20., i 23.

⁹⁹⁶ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 21.

⁹⁹⁷ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 22.

⁹⁹⁸ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 24.

Ukoliko Pokrajinski ombudsman utvrdi da:

- predstavka ne sadrži lične podatke podnosioca;
- je predstavka podneta nakon isteka predviđenog roka;
- predstavka ne sadrži sve propisane podatke, a podnosilac je ne dopuni u roku koji ombudsman odredi;
- se predstavka ne odnosi na rad organa uprave;
- okolnosti slučaja i dokazi koji su podneti ne dovode do njegovog uverenja da postoji povreda ljudskih prava, odnosno druga nepravilnost u radu organa uprave;
- je već bila podneta predstavka u istom slučaju, a nisu podneti novi dokazi;
- nisu iscrpljena sva redovna pravna sredstva za otklanjanje povreda;
- je povodom iste stvari ombudsman ranije odlučivao

donosi odluku o odbacivanju predstavke koja je konačna. Obavezan je da, ukoliko predstavka nije anonimna, o tome obavesti podnosioca i da mu eventualno da savet kako da na drugi način ostvari svoja prava.⁹⁹⁹

Pokrajinski ombudsman donosi odluku o pokretanju postupka ako predstavka ispunjava uslove za postupanje ili je pokrenuo postupak na sopstvenu inicijativu i o tome obaveštava podnosioca i organ uprave na koji se predstavka odnosi. Organ uprave je potom dužan da se u roku od 15 dana izjasni o navodima predstavke.¹⁰⁰⁰ U okviru postupka Pokrajinski ombudsman ima pravo da uzima izjave i traži dodatna objašnjenja od svih lica zaposlenih u organu uprave, od podnosioca zahteva, svedoka, veštaka i drugih građana koji poseduju potrebne informacije, a oni su dužni da se odazovu njegovom pozivu. Za neodazivanje ovakvom pozivu zakon predviđa novčane kazne u iznosu od oko 125 – 625 EUR.¹⁰⁰¹ Od organa uprave ombudsman može tražiti uvid u sve podatke, spise i dokumentaciju koja mu može biti potrebna, kao i u rad samog organa, koji je dužan da mu to omogući. Ukoliko pak organ uprave odbije da mu omogući neometano vršenje istrage, Pokrajinski ombudsman o tome obaveštava neposredno viši organ, Skupštinu i Izvršno veće Vojvodine. Zakonom su predviđene i novčane kazne za organ uprave koji ometa istragu u iznosu od oko 125,00 do 625 EUR. Pokrajinski ombudsman ima obavezu da čuva tajnost podataka do kojih dođe u toku istrage.¹⁰⁰²

Pokrenuti postupak može se okončati na sledeće načine:

- Ukoliko organ uprave u toku postupka otkloni povredu ljudskih prava i Pokrajinski ombudsman odluči da obustavi postupak.¹⁰⁰³
- Ukoliko završi istragu i utvrdi da nema povrede ljudskih prava i o svom nalazu obavesti podnosioca zahteva i organ uprave.¹⁰⁰⁴
- Ukoliko završi istragu i utvrdi da je povređeno neko ljudsko pravo o tome obaveštava podnosioca, organ uprave i neposredno viši organ koji mogu u roku od 15 dana da dostave eventualne primedbe.¹⁰⁰⁵ Po isteku tog roka Pokrajinski ombudsman može:
 - ukoliko organ uprave tada otkloni povredu, obustaviti postupak;
 - sačiniti konačno mišljenje, predlog ili preporuku, o čemu obaveštava podnosioca, organ uprave i neposredno viši organ, a organ uprave i neposredno viši organ su dužni da u narednom roku od 15 dana obaveste Pokrajinskog ombudsmana o merama koje su preduzeli. Ukoliko obaveštenje izostane, o tome se obaveštavaju Skupština i Izvršno veće Vojvodine i eventualno javnost.¹⁰⁰⁶

999 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 25.

1000 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 26. i 36.

1001 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 27. i 44.

1002 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 28., 29. i 44.

1003 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 30.

1004 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 31.

1005 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 32.

1006 Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 33. i 34.

Pokrajinski ombudsman može organu uprave za koji se utvrdi da je odgovoran za kršenje ljudskih prava:

- predložiti ponovno sprovođenje postupka u skladu sa zakonom;
- predložiti pravila ponašanja za unapređenje rada i postupanja sa građanima;
- podneti zahtev za privremeno obustavljanje izvršenja konačnog akta;
- inicirati pokretanje disciplinskog postupka protiv službenog lica za koje je istragom utvrdio da je odgovorno za povredu u konkretnom slučaju ili protiv lica koje je ometalo istragu;
- inicirati kod nadležnog javnog tužioca pokretanje krivičnog postupka ili podneti zahtev za pokretanje prekršajnog postupka.¹⁰⁰⁷

Jednom godišnje Pokrajinski ombudsman podnosi redovni izveštaj Skupštini Vojvodine o svojim aktivnostima, stanju ljudskih prava i o pravnoj sigurnosti u Pokrajini, a ukoliko oceni da je potrebno, ili Skupština to zatraži od njega, može podneti i poseban izveštaj.¹⁰⁰⁸

STRUČNA SLUŽBA I SREDSTVA ZA RAD

Za obavljanje administrativno-tehničkih poslova Pokrajinski ombudsman obrazuje Stručnu službu i postavlja i razrešava direktora koji rukovodi njenim radom i odlučuje o zasnivanju u i prestanku radnog odnosa zaposlenih. Pojedini stručnim saradnicima Pokrajinski ombudsman može dati ovlašćenja da obavljaju određene poslove u njegovo ime.¹⁰⁰⁹ Organizaciju i način rada kancelarije uređuje Pokrajinski ombudsman donošenjem poslovnika o radu i drugih potrebnih akata.¹⁰¹⁰

Sredstva za rad Pokrajinskog ombudsmana obezbeđuju se iz budžeta Pokrajine, a njihov obim i strukturu predlaže sam ombudsman.¹⁰¹¹ Ombudsman prima platu koja odgovara plati člana Izvršnog veća Vojvodine, a njegovi zamenici primaju platu koja odgovara plati pomoćnika pokrajinskog sekretara, dok zaposleni u Stručnoj službi primaju plate koje odgovaraju platama lica zaposlenih u pokrajinskim organima.¹⁰¹²

IZBOR POKRAJINSKOG OMBUDSMANA I OSNIVANJE KANCELARIJE

I ako je Odlukom propisano da će ombudsman biti izabran u roku od tri meseca od njenog stupanja na snagu, dr Petar Teofilović izabran je na funkciju Pokrajinskog ombudsmana tek 24. septembra 2003., sa zakašnjenjem od oko pet meseci, a njegova kancelarija je počela sa radom u januaru 2004.¹⁰¹³ Pored pokrajinskog ombudsmana u kancelariji, čije je sedište u Novom Sadu,¹⁰¹⁴ u zgradi Izvršnog veća Vojvodine, radi pet zamenika i još dvanaest službenika. U područnim kancelarijama u Subotici i Pančevu zaposlen je po jedan službenik kancelarije pokrajinskog ombudsmana.¹⁰¹⁵ Službenici koji obavljaju funkcije savetnika i saradnika, osim rada u oblasti zaštite prava i sloboda, obavljaju i opšte poslove neophodne za rad kancelarije, kao što su administrativni poslovi, poslovi vezani za finansije i odnose sa javnošću.¹⁰¹⁶ Pokrajinski ombudsman dr. Teofilović zamerao je pokrajinskim organima nepreduzimanje ili odugovlačenje sa preduzimanjem mera potrebnih za funkcionisanje njegove kancelarije, odnosno mera za tehničko opremanje i definisanje budžeta.¹⁰¹⁷ Budžet Pokrajinskog ombudsmana se postepeno definisao i povećavao, tako je recimo 2006. iznosio

¹⁰⁰⁷ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 35.

¹⁰⁰⁸ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 37. i 38.

¹⁰⁰⁹ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 39.

¹⁰¹⁰ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 40.

¹⁰¹¹ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 41.

¹⁰¹² Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 42.

¹⁰¹³ Republika Srbija, Autonomna Pokrajina Vojvodina, Pokrajinski Ombudsman, zvanična prezentacija, dostupno na veb sajtu Pokrajinskog Ombudsmana: <<http://www.ombudsmanapv.org/onama.html>>, posećen 07.05.2008.

¹⁰¹⁴ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 4.

¹⁰¹⁵ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 982., čl. 4.; Pokrajinski Ombudsman, zvanična prezentacija, *Supra*, n. 1027.

¹⁰¹⁶ Pokrajinski Ombudsman, zvanična prezentacija, *Supra*, n. 1027

¹⁰¹⁷ DANAS, A. Roknić, Izbor ombudsmana na sledećoj sednici parlamenta, 07.06.2007.

oko 400 000 EUR, od čega je, iz objektivnih razloga, potrošeno približno 80%¹⁰¹⁸, dok je za 2008. iznosio oko 500 000 EUR.¹⁰¹⁹

RAD POKRAJINSKOG OMBUDSMANA

Pokrajinski ombudsman dr. Teofilović navodi da je u početnoj fazi njegovog rada jedan od najznačajnijih problema predstavljala činjenica da starešine i zaposleni u organima i službama čiji rad kontroliše nisu bili dovoljno upoznati sa funkcijom i ulogom ombudsmana, ali je vremenom institucija ombudsmana široko prihvaćena, a razumevanje njene suštine produbljeno je, tako da se ona više ne doživljava kao puki mehanizam kontrole i kritike izvršne vlasti, već kao telo koje svojim preporukama i predlozima može doprineti unapređenju rada i jačanju poverenja građana. Sledstveno tome je i saradnja većine pokrajinskih organa sa ombudsmanom zadovoljavajuća.¹⁰²⁰

Uprkos inicijativi i konkretnom predlogu koje je podneo sam ombudsman, ovaj organ nije unet u Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine¹⁰²¹, niti je Poslovnik Skupštine Vojvodine¹⁰²² dopunjen odredbama koje se odnose na postupke vezane za njegov rad.¹⁰²³

5.3. Zaštitnik građana na republičkom nivou („Republički ombudsman“)

Zakon o zaštitniku građana usvojen je, na predlog Vlade, u Narodnoj skupštini 16. septembra 2005.¹⁰²⁴, a zatim izmenjen i dopunjen 13. juna 2007.¹⁰²⁵ Naredne godine, u novi Ustav Srbije unete su i odredbe o zaštitniku građana.¹⁰²⁶

Zaštitnik građana je Ustavom i Zakonom definisan kao nezavisan državni organ koji štiti prava građana i kontroliše rad organa državne uprave, organa nadležnog za pravnu zaštitu imovinskih prava i interesa Republike Srbije, kao i drugih organa i organizacija, preduzeća i ustanova kojima su poverena javna ovlašćenja.¹⁰²⁷

Pod pojmom „građanin“, zakon podrazumeva svako fizičko lice, bilo da je domaći ili strani državljanin, kao i svako domaće ili strano pravno lice o čijim pravima i obavezama odlučuju organi uprave Srbije.¹⁰²⁸

IZBOR, MANDAT I PRESTANAK MANDATA ZAŠTITNIKA GRAĐANA

Ustavom je predviđeno da Narodna skupština bira i razrešava zaštitnika građana i da joj on odgovara za svoj rad.¹⁰²⁹ Narodna skupština, na predlog skupštinskog Odbora za ustavna pitanja, većinom glasova svih narodnih poslanika bira zaštitnika građana na mandat od pet godina. Ista osoba može najviše dva puta uzastopno biti izabrana na ovu funkciju.¹⁰³⁰ Za zaštitnika građana može biti izabran državljanin Republike Srbije, diplomirani pravnik sa najmanje deset godina iskustva na pravnim poslovima koji moraju biti relevantni za obavljanje ove funkcije, sa visokim moralnim i stručnim kvalitetima i zapaženim iskustvom u zaštiti prava građana.¹⁰³¹

1018 Izveštaj pokrajinskog ombudsmana za 2006., str. 10., dostupno na veb stranici Ombudsmana Autonomne pokrajine Vojvodina: < <http://www.ombudsmanapv.org/dokumenti.html>>, posećen 22.04.2008.

1019 Odluka o budžetu Autonomne Pokrajine Vojvodine za 2008, Službeni list Autonomne Pokrajine Vojvodine, br. 03/08.

1020 DANAS, Izbor ombudsmana, *Supra*, n. 1031.

1021 Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine, Službeni list Autonomne Pokrajine Vojvodine, br. 17/91.

1022 Poslovnik Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine, Službeni list Autonomne Pokrajine Vojvodine, br. 23/2002, 30/2004 i 4/2008.

1023 DANAS, Izbor ombudsmana, *Supra*, n. 1031.

1024 Zakon o zaštitniku građana, Službeni list Republike Srbije, br. 79/05, str. 74.

1025 Zakon o zaštitniku građana, Službeni list Republike Srbije, br. 54/07.

1026 Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 83/06.

1027 Ustav Srbije, 2006, *Supra*, n. , čl. 138.; Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1038, čl. 1.

1028 Zakon o zaštitniku građana, Službeni list Republike Srbije, br. 79/05 i 54/07, čl. 1.

1029 Ustav Srbije, 2006., *Supra*, n. , čl. 138.

1030 Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 4.

1031 Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 5.

Funkcija ombudsmana ili zamenika prestaje istekom mandata, smrću, ostavkom, gubitkom državljanstva, ispunjenjem zakonskih uslova za penziju, nastupanjem trajne fizičke ili mentalne nesposobnosti za rad ili razrešenjem.¹⁰³² Zaštitnika građana može razrešiti Narodna skupština, na predlog nadležnog Odbora ili najmanje jedne trećine ukupnog broja narodnih poslanika. Predlog za razrešenje zamenika može podneti i sam ombudsman.¹⁰³³ Razlozi za razrešenje mogu biti nestručno i nesavesno obavljanje funkcije, obavljanje druge funkcije ili delatnosti nespojive sa funkcijom ili drugi razlozi koji predstavljaju sukob interesa, kao i osuda za krivično delo koja ga čini nepodobnim za obavljanje funkcije. Odluku o razrešenju Skupština donosi većinom glasova svih narodnih poslanika.¹⁰³⁴

Narodna skupština može suspendovati zaštitnika građana ako je protiv njega određen pritvor ili je osuđen za krivično delo koje ga čini nepodobnim za obavljanje funkcije, a presuda nije postala pravosnažna. Odluku može doneti većinom glasova narodnih poslanika na sednici, na kojoj je prisutna većina narodnih poslanika. Skupština ukida ovu odluku čim prestanu razlozi za njeno donošenje.¹⁰³⁵

NESPOJIVOST SA DRUGIM FUNKCIJAMA ILI DELATNOSTIMA I IMUNITET ZAŠTITNIKA GRAĐANA

Zaštitnik građana i njegovi zamenici za vreme trajanja mandata ne smeju biti članovi političkih organizacija¹⁰³⁶ niti obavljati druge javne funkcije ili profesionalne delatnosti, druge dužnosti ili poslove koji bi mogli uticati na njihovu samostalnost i nezavisnost.¹⁰³⁷ Takođe, oni ne smeju davati izjave političke prirode.¹⁰³⁸

Zaštitnik građana i njegovi zamenici uživaju imunitet kao narodni poslanici i o njihovom imunitetu odlučuje Narodna skupština.¹⁰³⁹ Ne mogu biti pozvani na odgovornost za izraženo mišljenje ili glasanje u vršenju svoje funkcije. Ukoliko se pozovu na imunitet, ne mogu biti pritvoreni, niti se protiv njih može voditi krivični ili drugi postupak u kome se može izreći zatvorska kazna bez odobrenja Narodne skupštine. Čak i u slučaju da se ne pozovu na imunitet, Narodna skupština ima pravo da uspostavi imunitet. U postupku u kome je uspostavljen imunitet ne teku propisani rokovi. Bez odobrenja Narodne skupštine neko od ovih lica može biti pritvoreno jedino ukoliko je zatečeno u izvršenju krivičnog dela za koje se može izreći kazna zatvora u trajanju dužem od pet godina.¹⁰⁴⁰

Odluku o ukidanju imuniteta ovih lica Narodna Skupština može doneti većinom glasova svih narodnih poslanika.¹⁰⁴¹

OVLAŠĆENJA I ZADACI ZAŠTITNIKA GRAĐANA

Zadatak Zaštitnika građana je da se stara o zaštiti i unapređenju ljudskih sloboda i prava,¹⁰⁴² da kontroliše prava građana, utvrđuje povrede učinjene aktima, radnjama ili nečinjenjem organa uprave, ako se radi o povredi republičkih zakona, drugih propisa i opštih akata. On kontroliše zakonitost i pravilnost rada organa uprave, ali nije ovlašćen da kontroliše rad Narodne skupštine, predsednika Republike, Vlade, Ustavnog suda i drugih sudova i javnih tužilaštava.¹⁰⁴³ U svom radu vezan je Ustavom, zakonima i drugim propisima i opštim aktima, kao i ratifikovanim međunarodnim ugovorima i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava.¹⁰⁴⁴ Zakonom se izričito zabranjuje svaki vid uticaja na njegov rad.¹⁰⁴⁵

¹⁰³² Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 11.

¹⁰³³ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 14.

¹⁰³⁴ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 12.

¹⁰³⁵ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 13.

¹⁰³⁶ Ustav Srbije, 2006., *Supra*, n. , čl. 55.; Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 9.

¹⁰³⁷ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 9.

¹⁰³⁸ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 10a.

¹⁰³⁹ Ustav Srbije, 2006., *Supra*, n. , čl. 138.; Zakon o zaštitniku građana, *Supra* n. 1042, čl. 10.

¹⁰⁴⁰ Ustav Srbije, 2006., *Supra*, n. , čl. 103. i 138.; Zakon o zaštitniku građana, *Supra* n. 1038, čl. 10.

¹⁰⁴¹ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 10.

¹⁰⁴² Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 1.

¹⁰⁴³ Ustav Srbije, 2006., *Supra*, n. , čl. 138.; Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 17.

¹⁰⁴⁴ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 2.

¹⁰⁴⁵ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 2.

Zaštitnik građana nema ovlašćenje da postupi po slučajevima nastalim pre stupanja na snagu zakona o njegovom osnivanju.¹⁰⁴⁶

Ombudsman može Vladi ili Skupštini podneti inicijativu za izmenu ili dopunu zakona i drugih propisa, ako smatra da nedostaci u tim propisima izazivaju povredu prava, kao i da inicira donošenje novih zakona i propisa, ukoliko smatra da je to od značaja za ostvarivanje i zaštitu prava građana. Takođe, zaštitnik građana može predlagati zakone iz svoje nadležnosti. Ove inicijative razmatra Vlada, odnosno nadležni odbor Skupštine. Ombudsman može u postupku pripreme nekog propisa davati mišljenje Vladi ili Skupštini, ukoliko su u pitanju oblasti značajne za zaštitu prava građana.¹⁰⁴⁷ Pored toga, on može pokrenuti i postupak za ocenu ustavnosti i zakonitosti zakona i drugih pravnih akta.¹⁰⁴⁸

Zaštitnik građana ima i tzv. „lustraciono“ ovlašćenje da javno preporuči razrešenje funkcionera za koga ima saznanja da je odgovoran za povredu prava građana ili da inicira pokretanje disciplinskog postupka protiv zaposlenog u organu uprave koji je odgovoran za učinjenu povredu i to ako iz njegovog ponašanja proizilazi namera da odbija saradnju sa ombudsmanom ili ako se utvrdi da je učinjenom povredom građaninu pričinjena materijalna ili druga šteta većih razmera.¹⁰⁴⁹ Ukoliko informacije koje poseduje ukazuju potrebu za tim, on može pokrenuti i krivični ili drugi adekvatan postupak protiv ovih lica.¹⁰⁵⁰

Organi uprave su obavezni da sarađuju sa ombudsmanom i da mu omoguće pristup svim prostorijama i relevantnim podacima. Zaštitnik građana ima pravo i da obavi razgovor sa svakim zaposlenim u upravi. Zaštitnik građana, zamenci i zaposleni u njegovoj stručnoj službi imaju obavezu čuvanja tajnosti podataka do kojih dođu u sklopu obavljanja svog posla.¹⁰⁵¹

POSTUPAK

Zaštitnik građana pokreće postupak na osnovu pritužbi koje podnose građani ili na sopstvenu inicijativu.¹⁰⁵² Pritužbu može podneti svako fizičko ili pravno, domaće ili strano lice, ali ona ne sme biti anonimna. Zaštitnik građana neće pokrenuti postupak ukoliko nisu iscrpljena sva pravna sredstva i, ukoliko je potrebno, uputiće lice koje je podnelo pritužbu na odgovarajući postupak. Pre nego što su iscrpljena sva pravna sredstva, Zaštitnik građana, ukoliko je to neophodno, može u izuzetnim slučajevima pokrenuti postupak da bi se izbeglo nastupanje nenadoknadive štete podnosiocu pritužbe, kao i u slučajevima ako se pritužba odnosi na povredu principa dobre uprave.¹⁰⁵³ Pritužbe se mogu podnositi najkasnije u roku od jedne godine od izvršene povrede prava.¹⁰⁵⁴

Kada pokrene postupak, Zaštitnik građana o tome obaveštava podnosioca pritužbe i organ uprave protiv koga je pritužba podneta. Istovremeno predlaže organu uprave na koji način bi mogao da ukloni taj nedostatak. Zaštitnik građana može, u naročito opravdanim slučajevima, da organu uprave ne otkrije identitet podnosioca pritužbe.¹⁰⁵⁵

Organ uprave može sam otkloniti razlog pritužbe, te ukoliko je podnosilac pritužbe time zadovoljan, Zaštitnik građana će obustaviti postupak.¹⁰⁵⁶

Zaštitnik građana podnosi Skupštini redovan godišnji izveštaj o svojim aktivnostima, o uočenim nedostacima u radu organa uprave i predlozima za poboljšanjem položaja građana u odnosu na organe uprave. Tokom godine, ukoliko se ukaže potreba, Zaštitnik građana može podnositi i posebne izveštaje.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁴⁶ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 43.

¹⁰⁴⁷ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 18., Ustav Srbije, 2006., *Supra*, n. , čl. 107.

¹⁰⁴⁸ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 19.

¹⁰⁴⁹ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 20.

¹⁰⁵⁰ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 19.

¹⁰⁵¹ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 21.

¹⁰⁵² Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 24.

¹⁰⁵³ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 25.

¹⁰⁵⁴ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 26.

¹⁰⁵⁵ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 29.

¹⁰⁵⁶ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 30.

¹⁰⁵⁷ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 33.

ORGANIZACIJA

U obavljanju poslova Zaštitniku građana pomažu četiri zamenika koji funkcionišu u okviru ovlašćenja koja im on prenese, a koje na njegov predlog bira Narodna skupština na mandat od pet godina. Za zamenika, kao i za Zaštitnika građana, isto lice može biti uzastopno izabrano najviše dva puta. Zamenik zaštitnika građana može biti državljanin Republike Srbije koji ima visoku stručnu spremu i najmanje pet godina radnog iskustva u oblasti koja je relevantna za obavljanje ove funkcije, a koji poseduje visoke moralne i stručne kvalitete i ima zapaženo iskustvo u zaštiti prava građana.¹⁰⁵⁸

Za obavljanje administrativnih poslova za potrebe kancelarije Zaštitnika građana obrazuje se stručna služba kojom rukovodi generalni sekretar. Posao generalnog sekretara može obavljati punoletni državljanin Srbije, zdravstveno sposoban, sa završenim pravnim fakultetom, sa najmanje pet godina iskustva, a koji nije osuđivan.¹⁰⁵⁹

Zaštitnik građana donosi Poslovnik stručne službe, na koji saglasnost daje Narodna skupština, i odlučuje o prijemu u radni odnos zaposlenih.¹⁰⁶⁰

SREDSTVA ZA RAD I PRAVO NA PLATU

Zaštitnik građana za svaku narednu godinu dostavlja Vladi Srbije predlog sredstava za njegov rad koja se obezbeđuju u budžeti Republike Srbije. Ta sredstva treba da budu dovoljna da omoguće njegovo delotvorno i efikasno ostvarivanje funkcije, ali da budu i u skladu sa makroekonomskom politikom zemlje.¹⁰⁶¹

Zaštitnik građana ima pravo na platu u visini plate predsednika Ustavnog suda, a zamenici u visini plate sudije Ustavnog suda. Sredstva za njegov rad se obezbeđuju iz budžeta Republike.¹⁰⁶²

ODNOS SA DRUGIM OMBUDSMANIMA

Odnos zaštitnika građana sa pokrajinskim ombudsmanom i ombudsmanima jedinica lokalne samouprave zasniva se na međusobnoj saradnji.¹⁰⁶³

IZBOR ZAŠTITNIKA GRAĐANA I POČETAK RADA KANCELARIJE

Odbor za ustavna pitanja Narodne Skupštine je na sednici održanoj 3. aprila 2006., nakon isteka zakonskog roka za izbor Zaštitnika građana,¹⁰⁶⁴ usvojio jedini izneti predlog, i to predlog poslaničke grupe DSS-a, da kandidat za Zaštitnika građana bude Saša Janković, dotadašnji Nacionalni pravni savetnik u Odeljenju za demokratizaciju Misije OEBS-u SCG.¹⁰⁶⁵ Sednici odbora prisustvovali su samo predstavnici stranaka koalicije na vlasti, buduće da predstavnici SRS-a nisu bili prisutni, dok su poslanici DS-a u tom periodu bojkotovali rad narodne skupštine.¹⁰⁶⁶ Grupa od 15 uglednih nevladinih organizacija koje deluju u Srbiji¹⁰⁶⁷ je narednog dana izdala saopštenje u kome oštro

¹⁰⁵⁸ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 6.

¹⁰⁵⁹ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1038, čl. 38.; Zakon o radnim odnosima u državnim organima, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 48/91, 66/91, 44/98 - dr. zakon*, 49/99 - dr. zakon**, 34/2001. - dr. zakon*** i 39/2002., čl. 6

¹⁰⁶⁰ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 38.

¹⁰⁶¹ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 37.

¹⁰⁶² Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 36.

¹⁰⁶³ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 34.

¹⁰⁶⁴ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 1042, čl. 39.

¹⁰⁶⁵ Narodna Skupština Republike Srbije, Skupštinske aktivnosti, 6. sednica odbora za ustavna pitanja, 03.04.2006., dostupno na veb strani ci Narodne Skupštine Republike Srbije: <http://www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/aktivnosti/skupstinske_detalji.asp?Id=1036&t=A>, posećen 24.04.2008.

¹⁰⁶⁶ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2006, Beograd 2007, str. 40.

¹⁰⁶⁷ Beogradski centar za ljudska prava; Beogradski fond za političku izuzetnost; Centar za mir i razvoj demokratije; Centar za prava deteta; Centar za unapređenje pravnih studija; Evropski pokret za Srbiju; Fond za humanitarno pravo; Helsinški komitet za ljudska prava; Humanitarni centar za integraciju i toleranciju; Građanske inicijative; Grupa 484; Komitet pravnika za ljudska prava; Praxis; Vojvodanski centar za ljudska prava; Žene u crnom.

protestuje što je kandidat za ovu funkciju predložen bez rasprave i šire podrške stručne javnosti, kao i zato što je na sednici Odbora bila kandidovana samo jedna osoba. Nevladine organizacije su izrazile u sumnju u kvalitet samog kandidata.¹⁰⁶⁸ Saša Janković je već narednog dana, zbog ovakve reakcije, odustao od kandidature.¹⁰⁶⁹ Nakon više od godinu dana, 14. juna 2007., DSS je na sednici Odbora za ustavna pitanja, kao i prethodni put, predložila Sašu Jankovića koji je, kao jedini predloženi kandidat, izabran za ovu funkciju.¹⁰⁷⁰

Skupština je 29. juna 2007. izabrala Jankovića koga su podržala 143 poslanika. Položio je zakletvu pred Skupštinom i stupio na dužnost 23. jula 2007.¹⁰⁷¹ Uslovi za rad zaštitnika građana tada nisu bili obezbeđeni i Janković je već tokom prve nedelje uputio zahtev Direkciji za imovinu kako bi utvrdio da li postoji odgovarajući prostor za njegovu kancelariju. Odgovor nije dobio, ali mu je predsednik Skupštine Srbije odobrio privremenu kancelariju u zgradi parlamenta.¹⁰⁷² Administrativni odbor Narodne skupštine je 28. septembra 2007. prihvatio predlog podzakonskih akata koje je podneo Zaštitnik građana (Odluku o obrazovanju i radu Stručne službe Zaštitnika građana i Pravilnik o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji poslova u Stručnoj službi Zaštitnika građana), a 25. oktobra usvojio Rešenje o njegovoj plati,¹⁰⁷³ te je Skupština 17. oktobra 2007. donela Odluku o obrazovanju i radu stručne službe Zaštitnika građana.¹⁰⁷⁴ U periodu do usvajanja ovih akata Zaštitnik građana je raspolagao budžetom od oko 25 miliona dinara koji nije mogao da koristi.¹⁰⁷⁵ Kancelarija Zaštitnika građana zvanično je počela sa radom 24. decembra 2007. kada je dobila stalne prostorije.¹⁰⁷⁶

6. USTAVNI SUD

*Ustav Srbije definiše Ustavni sud kao samostalan i nezavisan državni organ koji štiti ustavnost i zakonitost i ljudska i manjinska prava i slobode čije su odluke konačne, izvršne i opšteobavezujuće.*¹⁰⁷⁷

NADLEŽNOST:

Ustavni sud, između ostalog, ima nadležnost da:

- odlučuje o saglasnosti zakona i drugih opštih akata sa Ustavom, opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima,
- odlučuje o saglasnosti potvrđenih međunarodnih ugovora sa Ustavom,
- odlučuje o saglasnosti opštih akata organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, političkih stranaka, sindikata, udruženja građana i kolektivnih ugovora sa Ustavom i zakonom.
- rešava sukobe nadležnosti
- odlučuje o izbornim sporovima za koje zakonom nije određena nadležnost sudova,
- odlučuje o zabrani rada političke stranke, sindikalne organizacije ili udruženja građana¹⁰⁷⁸.

¹⁰⁶⁸ Grupa NVO, Urušavanje kredibiliteta institucije Zaštitnika građana, 04.04.2006., dostupno na veb sajtu Beogradskog centra za ljudska prava: <<http://www.bgcentar.org.yu/index.php?p=130&search=ombudsmana&nid=125>>, posećen 24.04.2008.; DANAS, M. Torov, N. Bogović, Saša Janković odustao od kandidature, 06.04.2006., str. 1.

¹⁰⁶⁹ DANAS, Janković odustao, *Supra* n.

¹⁰⁷⁰ Narodna Skupština Republike Srbije, Skupštinske aktivnosti, Druga sednica Odbora za ustavna pitanja, 14.06.2007.

¹⁰⁷¹ B92, Ombudsman položio zakletvu, 23.07.2007., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=07&dd=23&nav_id=256505&nav_category=11>, posećen 22.04.2008.

¹⁰⁷² PRONADI PRAVO, Prava zaštitnika prava, 30.07.2007., dostupno na veb sajtu Pronadi pravo: <<http://www.pronadipravo.com/index.php?link=opsirnije&id=317&table=vesti>>, posećen 23.04.2008.

¹⁰⁷³ Narodna Skupština Republike Srbije, Aktivnosti Skupštine, Dvadeseta sednica Administrativnog odbora, 28.09.2007., dostupno na veb sajtu Narodne Skupštine: <http://www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/aktivnosti/skupstinske_detalji.asp?ld=1343&t=A>, posećen 22.04.2008.; Dvadeset treća sednica Administrativnog odbora, 25.10.2007., dostupno na veb sajtu Narodne Skupštine, <http://www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/aktivnosti/skupstinske_detalji.asp?ld=1374&t=A>, posećen 22.04.2008.

¹⁰⁷⁴ Odluka o obrazovanju i radu stručne službe Zaštitnika građana, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 105/07.

¹⁰⁷⁵ B92, Ograničene mogućnosti ombudsmana, 05.10.2007., dostupno na veb sajtu B92, <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=10&dd=05&nav_category=11&nav_id=266472>, posećen 23.04.2008.

¹⁰⁷⁶ BLIC, BETA, Zaštitnik građana zvanično počeo sa radom, 24.12.2007.

¹⁰⁷⁷ Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40, čl. 166.

¹⁰⁷⁸ Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40, čl. 167.

Postupak ocenjivanja ustavnosti i zakonitosti mogu pokrenuti državni organi, organi teritorijalne autonomije ili lokalne samouprave, najmanje 25 narodnih poslanika, kao i sam Ustavni sud odlukom dvotrećinske većine svih sudija.¹⁰⁷⁹ Takođe, svako pravno ili fizičko lice ima pravo na inicijativu za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti i zakonitosti.¹⁰⁸⁰ U toku postupka Ustavni sud nije ograničen zahtevom predlagača, a ukoliko predlagač odustane od predloga, sam sud može nastaviti postupak, ukoliko oceni da je potrebno.¹⁰⁸¹ Ukoliko Sud donese odluku da određeni opšti akt nije u saglasnosti sa ustavom ili zakonom, važnost tog akta prestaje danom objavljivanja ove odluke u Službenom glasniku. Na zahtev najmanje trećine narodnih poslanika, ocenjuje se, u roku od sedam dana, ustavnost ili zakonitost zakona koji je izglasan, ali još nije proglašen. Postupak se može pokrenuti i u roku od šest meseci po prestanku važenja opšteg akta.¹⁰⁸²

USTAVNA ŽALBA

Proglašenjem novog Ustava Srbije 8. novembra 2006.¹⁰⁸³ i usvajanjem Zakona o Ustavnom sudu 24. novembra 2007. po prvi put, odnosno prvi put nakon više od četiri decenije,¹⁰⁸⁴ u pravni sistem Srbije uvedena je ustavna žalba.¹⁰⁸⁵

Ustav predviđa mogućnost izjavljivanja ustavne žalbe protiv pojedinačnih akata ili radnji državnih organa ili organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se povređuju ili uskraćuju ljudska ili manjinska prava i slobode zagarantovana Ustavom. Ustavna žalba se može izjaviti samo ukoliko su iscrpljena ili nisu predviđena druga pravna sredstva za zaštitu ovih prava i sloboda.¹⁰⁸⁶ Izuzetno, Ustav predviđa odstupanje od pomenutog principa supsidijarnosti, ukoliko je podnosiocu žalbe povređeno pravo na suđenje u razumnom roku.¹⁰⁸⁷ Ustavnu žalbu može izjaviti svako lice koje smatra da su mu povređena navedena prava i slobode, lice kome ovo lice izda pismeno ovlašćenje ili državni ili drugi organ nadležan za praćenje i ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava i sloboda.¹⁰⁸⁸

Rok za izjavljivanje ustavne žalbe iznosi 30 dana od dana dostavljanja pojedinačnog akta, odnosno od dana preduzimanja radnje kojom je povređeno ili uskraćeno određeno ljudsko pravo ili sloboda. Ukoliko je rok propušten iz opravdanih razloga, žalba se može izjaviti zajedno sa predlogom za povraćaj u pređašnje stanje u roku od 15 dana od prestanka razloga koji su izazvali propuštanje roka, a najkasnije tri meseca od dana propuštanja.¹⁰⁸⁹

Ustavna žalba ne sprečava primenu pojedinačnog akta ili radnje protiv koga je izjavljena, ali Ustavni sud može, na predlog podnosioca, odložiti izvršenje, ako bi mu ono prouzrokovalo nenadoknadivu štetu, a odlaganje nije suprotno javnom interesu, niti može naneti veću štetu trećem licu.¹⁰⁹⁰

Ukoliko su istim pojedinačnim aktom ili radnjom povređena ili uskraćena prava i slobode više lica, a samo neka od njih izjave žalbu, odluka Ustavnog suda će se odnositi na sve njih ukoliko se nalaze u istoj pravnoj situaciji.¹⁰⁹¹

¹⁰⁷⁹ Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40, čl. 168.; Zakon o Ustavnom sudu Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 109/07., čl. 50.

¹⁰⁸⁰ Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40, čl. 168.

¹⁰⁸¹ Zakon o Ustavnom sudu, *Supra*, n. 1093, čl. 54.

¹⁰⁸² Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40, čl. 169.

¹⁰⁸³ *Ibid.*

¹⁰⁸⁴ Napomena: Vrsta Ustavne žalbe je postojala u Srbiji u periodu od 1963. do 1974. kada je Ustavom Socijalističke Republike Srbije iz 1963., čl. 229. bila predviđena nadležnost Ustavnog suda Srbije da neposredno odlučuje "o zaštiti prava samoupravljanja i drugih osnovnih sloboda i prava utvrđenih ovim ustavom", Službeni glasnik SRS, br. 14/63., str. 257.; na saveznom nivou Ustavna žalba je postojala i od usvajanja Ustava SRJ 27. aprila 1992., Ustav SRJ, Službeni list SRJ, br. 1/92., čl. 124. a zatim i u skladu sa Ustavnom poveljom državne zajednice SCG, međutim ova žalba je u praksi bila potpuno nedelotvoran pravni lek, Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2006, Beograd 2007, str. 38.

¹⁰⁸⁵ Zakon o Ustavnom sudu, *Supra*, n. 1093.

¹⁰⁸⁶ Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40, čl. 170.

¹⁰⁸⁷ Zakon o Ustavnom sudu, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 109/07, čl. 82.

¹⁰⁸⁸ Zakon o Ustavnom sudu, *Supra* n. 1092, čl. 83.

¹⁰⁸⁹ Zakon o Ustavnom sudu, *Supra* n. 1092, čl. 84.

¹⁰⁹⁰ Zakon o Ustavnom sudu, *Supra* n. 1092, čl. 86.

¹⁰⁹¹ Zakon o Ustavnom sudu, *Supra* n. 1092, čl. 87.

Postupak po Ustavnoj žalbi će se obustaviti ako je žalba povučena. Takođe, postupak se može obustaviti uz saglasnost podnosioca žalbe i ukoliko organ koji je doneo sporni pojedinačni akt poništi, ukine ili izmeni ili ako je prestala radnja koja je prouzrokovala povredu ili uskraćivanje prava i sloboda. Konačno, postupak se obustavlja ako prestanu druge procesne pretpostavke za njegovo vođenje.¹⁰⁹²

Ustavni sud svojom odlukom usvaja ili odbija ustavnu žalbu kao neosnovanu. Ukoliko utvrdi da je nečije pravo povređeno ili sloboda uskraćena, poništiće osporeni pojedinačni akt, narediće da se izvrši ili pak zabrani dalje vršenje određene radnje i odrediće rok u kome treba da se uklone štetne posledice.¹⁰⁹³

Odluka Ustavnog suda kojom se usvaja ustavna žalba predstavlja pravni osnov za podnošenje zahteva za naknadu štete ili otklanjanje drugih štetnih posledica, i ona ima pravno dejstvo od dana kada je dostavljena učesnicima u postupku.¹⁰⁹⁴ U tom slučaju podnosilac ustavne žalbe može, radi postizanja sporazuma o visini naknade, da podnese zahtev za naknadu štete Komisiji za naknadu štete¹⁰⁹⁵. Ukoliko Komisija za naknadu štete ne donese odluku o roku od 30 dana, podnosilac zahteva može kod nadležnog suda podneti tužbu za naknadu štete. Tužba se može podneti u vezi jednog dela zahteva ukoliko je u vezi drugog postignut dogovor.¹⁰⁹⁶

Nekoliko meseci po konstituisanju u Ustavnom sudu su u skladu sa usvojenim Poslovnikom formirana tri odbora za ustavne žalbe.¹⁰⁹⁷ Po jedan odbor za krivično, građansko i upravno pravo. Odbori će za svaku ustavnu žalbu pre odlučivanja na sednici Ustavnog suda, razmotriti predlog odluke koju je pripremio sudija izvestilac i priložiti svoje mišljenje o predlogu.¹⁰⁹⁸

Predsednica Ustavnog suda smatra da je za rešavanje ustavnih žalbi značajno da se formira i stručna služba Sudu koju bi činili najeminentniji stručnjaci za pojedine oblasti prava.¹⁰⁹⁹ Naime, Poslovnikom je predviđeno formiranje Stručne službe Ustavnog suda koja bi bila zadužena za stručnu obradu ustavnopravnih pitanja i drugih sa tim povezanih poslova, kao i pravnih, finansijskih, administrativnih i drugih poslova za potrebe suda.¹¹⁰⁰ Stručnu službu čine: a) Služba za poslove iz nadležnosti Ustavnog suda, b) Služba predsednika Ustavnog suda, c) Služba za opšte i finansijske poslove.¹¹⁰¹

Najveći broj ustavnih žalbi koje su u ovom početnom periodu predate Ustavnom sudu, odnose se na akte i radnje redovnih sudova, zatim na akte i radnje fondova penzijsko-invalidskog osiguranja, potom organa uprave i drugih.¹¹⁰²

SASTAV, SUDIJE - IZBOR I IMENOVANJE, IMUNITET, SUKOB INTERESA I PRESTANAK DUŽNOSTI

Ustavni sud čini 15 sudija izabranih i imenovanih na devet godina od kojih:

- pet bira Narodna skupština između 10 kandidata koje predloži predsednik Republike;
- pet imenuje predsednik Republike između 10 kandidata koje predloži Narodna skupština;
- pet bira opšta sednica Vrhovnog kasacionog suda između 10 kandidata koje na zajedničkoj sednici predlože Visoki savet sudstva i Državno veće tužilaca

Ustav predviđa i da jedan od izabranih kandidata sa svake od ove tri liste mora biti sa teritorije autonomnih pokrajina.

¹⁰⁹² Zakon o Ustavnom sudu, *Supra* n. 1092, čl. 88.

¹⁰⁹³ Zakon o Ustavnom sudu, *Supra* n. 1092, čl. 89.

¹⁰⁹⁴ Zakon o Ustavnom sudu, *Supra* n. 1092, čl. 89.

¹⁰⁹⁵ Ministar pravde svojim aktom donosi zakon.

¹⁰⁹⁶ Zakon o Ustavnom sudu, *Supra* n. 1092, čl. 90.

¹⁰⁹⁷ Poslovnik o radu Ustavnog suda, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 24/08, ispravka br. 27/08

¹⁰⁹⁸ Poslovnik Ustavnog suda, *Supra* n. 1111, čl. 37.; TANJUG, Za petnaest dana odlučivanje o ustavnim žalbama, 09.04.2008., dostupno na veb sajtu KRSTARICA – Vesti: <<http://vesti.krstarica.com/?rubrika=aktuelno&lang=0&sifra=1e3d8fad22a9f99a36192e480cbc479e&dan=09&mesec=04&godina=2008>>, posećen 23.04.2008.

¹⁰⁹⁹ TANJUG, Za petnaest dana odlučivanje, *Supra*, n. 1112

¹¹⁰⁰ Poslovnik Ustavnog suda, *Supra* n. 1111, čl. 15.

¹¹⁰¹ Poslovnik Ustavnog suda, *Supra* n. 1111, čl. 16.

¹¹⁰² TANJUG, Za petnaest dana odlučivanje, *Supra*, n. 1112

Za sudiju Ustavnog suda može biti izabran istaknuti pravnik sa najmanje 40 godina života i 15 godina iskustva u pravnoj struci. Jedno lice može najviše dva puta biti birano ili imenovano za sudiju Ustavnog suda.

Izabrane sudije među sobom biraju tajnim glasanjem predsednika čiji mandat traje tri godine.¹¹⁰³

Sudija Ustavnog suda ne sme vršiti drugu javnu ili profesionalnu funkciju niti posao, izuzev profesure na pravnom fakultetu u Republici Srbiji. Uživa imunitet kao narodni poslanik i o njegovom imunitetu odlučuje Ustavni sud.¹¹⁰⁴ Ne može biti pozvan na odgovornost za izraženo mišljenje ili glasanje u vršenju svoje sudijske funkcije. Ukoliko se pozove na imunitet, ne može biti pritvoren, niti se protiv njega može voditi krivični ili drugi postupak u kome se može izreći zatvorska kazna bez odobrenja Ustavnog suda. Čak i u slučaju da se ne pozove na imunitet Ustavni sud ima pravo da uspostavi imunitet. U postupku u kome je uspostavljen imunitet ne teku propisani rokovi. Bez odobrenja Ustavnog suda može biti pritvoren jedino ukoliko je zatečen u izvršenju krivičnog dela za koje se može izreći kazna zatvora u trajanju dužem od pet godina.¹¹⁰⁵

Sudiji Ustavnog suda prestaje dužnost ukoliko istekne vreme na koje je izabran ili imenovan, ukoliko sam to zatraži, kada stekne zakonom propisane uslove za starosnu penziju ili razrešenjem. Može biti razrešen ako povredi zabranu sukoba interesa, trajno izgubi poslovnu sposobnost, bude osuđen na kaznu zatvora ili za delo koje ga čini nedostojnom ove dužnosti. O prestanku dužnosti sudije, na zahtev ovlašćenih predlagača za izbor, odnosno imenovanje za izbor sudije Ustavnog suda, odlučuje Narodna Skupština. Inicijativu za pokretanje postupka razrešenja može podneti Ustavni sud.¹¹⁰⁶

ODLUČIVANJE

Ustavni sud donosi odluke većinom glasova svih sudija. Da bi odlučio da samostalno pokrene postupak za ocenu ustavnosti ili zakonitosti, predlog mora biti podržan dvotrećinskom većinom glasova svih sudija.¹¹⁰⁷

BLOKADA I PONOVO USPOSTAVLJANJE USTAVNOG SUDA SRBIJE

Kada je 10. oktobra 2006. tadašnji predsednik Ustavnog suda Srbije Slobodan Vučetić stekao uslov za penziju, rad ovog suda, koji je do tada već gotovo dve godine radio u sastavu od sedam umesto devet sudija¹¹⁰⁸, bio je praktično blokiran. Postojeći propisi nisu predviđali instituciju zamenika ili vršioca dužnosti predsednika suda u slučaju da njemu iz bilo kog razloga prestane mandat, a sednicu suda može da sazove jedino predsednik.¹¹⁰⁹

Predsednik Srbije, koji je prema tadašnjim propisima trebalo da imenuje sudije Ustavnog suda koje bi izabrala Skupština¹¹¹⁰, izjavio je da ima poteškoća oko imenovanja sudija jer je mali broj stručnjaka bio spreman da na samo nekoliko meseci, do usvajanja novog Ustava, prihvati ovakvu funkciju. Slično mišljenje vladalo je i u Skupštini Srbije.¹¹¹¹ Činjenica da u zemlji nema dovoljno odgovarajućih stručnjaka spremnih da prihvate ovu funkciju i do tada je onemogućavala popunjavanje sastava suda sa jedne strane¹¹¹², dok je sa druge strane Skupština bila nezadovoljna kandidatima koje je predlagao Predsednik Srbije.¹¹¹³

1103 Ustav Srbije 2006, *Supra* n. , čl. 172.

1104 Ustav Srbije 2006, *Supra* n. , čl. 173.

1105 Ustav Srbije, 2006., *Supra*, n. , čl. 103. i 173.

1106 Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40, čl. 174.

1107 Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40, čl. 175.

1108 Ustav Srbije 1990, *Supra* n. 40, čl. 126.

1109 Zakon o postupku pred Ustavnim sudom i pravnom dejstvu njegovih odluka, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 32/91, 67/93 i 101/05, čl. 43.

1110 Ustav Srbije 1990, *Supra* n. 40, čl. 73. i 83.

1111 B92, Povlači se predsednik Ustavnog suda, 13.09.2006., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=09&dd=13&nav_category=12&nav_id=211568&fs=1>, posećen 25.04.2008.

1112 B92, Ravnodušnost prema Ustavnom sudu, 19.09.2006., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=09&dd=19&nav_id=212402&nav_category=111>, posećen 21.04.2008.

1113 B92, Povlači se predsednik Ustavnog suda, *Supra* n.23.

Blokada suda završena je tek nakon više od godinu dana od usvajanja novog Ustava¹¹¹⁴, kada je na sednici Narodne skupštine 24. novembra 2007. usvojen Zakon o Ustavnom sudu¹¹¹⁵ i u skladu sa novom procedurom doneta Odluka od izboru pet sudija¹¹¹⁶, a zatim je predsednik Republike 7. decembra 2007. doneo Odluku o imenovanju još pet sudija,¹¹¹⁷ te je ovih deset sudija 12. decembra 2007. položilo zakletvu i tako stupilo na dužnost.¹¹¹⁸ Za izbor preostalih pet, od predviđenih 15 sudija, još se čeka na formiranje Visokog sveta sudstva, Državnog veća tužilaca i Vrhovnog kasacionog suda.¹¹¹⁹

Sud je u dvotrećinskom sastavu na prvoj sednici održanoj 26. decembra 2007. za predsednicu izabrao sudiju dr. Bosu Nenadić koja na ovoj funkciji treba da ostane naredne tri godine.¹¹²⁰ U stručnoj javnosti bila su podeljena tumačenja oko legitimiteta ovakve odluke. Naime, Ustavni zakon predviđa mogućnost da Vrhovni kasacioni sud ne bude dovoljno brzo formiran te da će Ustavni sud biti konstituisan izborom najmanje dve trećine sudija.¹¹²¹ Ustavni sud odlučuje apsolutnom većinom glasova sudija¹¹²², što znači da je potrebno da za određeni predlog glasa najmanje osam sudija, te prema tome sud može nesmetano donositi odluke i u postojećem sastavu.¹¹²³ Na prvoj sednici Sud je, takođe, obrazovao Komisiju za izradu Poslovnika i razmatrao Informaciju o nerešenim predmetima¹¹²⁴ i vezi s tim konstatovano da se u Sudu nalazi 1074 nerešenih predmeta, od kojih gotovo četvrtinu čine ustavne žalbe. Statističkim proračunima sudu će biti potrebno ukupno oko tri godine samo da reši zaostale predmete.¹¹²⁵ U aprilu 2008. predsednica Ustavnog suda je izjavila da sud ima čak 1500 nerešenih predmeta, od kojih polovinu čine ustavne žalbe.¹¹²⁶

Poslovnik o radu Ustavnog suda usvojen je na trećoj redovnoj sednici 28. februara 2008.¹¹²⁷ Na sledećoj sednici održanoj 1. aprila sud je počeo sa odlučivanjem o predmetima¹¹²⁸, da bi o ustavnoj žalbi, prvu odluku doneo tek na 7. redovnoj sednici 17. aprila 2008.¹¹²⁹

Za 2008 godinu Ustavnom sudu su dodeljena značajno veća sredstva nego prethodnih godina. Ako izuzmemo period tokom 2007. kada sud praktično nije radio, sredstva koja su dodeljena ove godine, gotovo su duplo veća nego što su bila u 2006. godini.¹¹³⁰

- 1114 Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40.
- 1115 Zakon o Ustavnom sudu, *Supra* n. 1092.
- 1116 Odluka o izboru sudija Ustavnog suda, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 108/07.
- 1117 Odluka o imenovanju sudija Ustavnog suda, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 114/07.
- 1118 Ustavni sud Srbije, Vesti, Izabrane i imenovane nove sudije Ustavnog suda, dostupno na veb sajtu Ustavnog suda Srbije: <http://www.ustavni.sud.sr.gov.yu/vesti/lat_vesti_full.php?idvesti=30>, posećen 24.04.2008.
- 1119 TANJUG, Za petnaest dana odlučivanje, *Supra*, n. 1112.
- 1120 Ustavni sud Srbije, Vesti, Izbor predsednika Ustavnog suda, dostupno na veb sajtu Ustavnog suda Srbije: <http://www.ustavni.sud.sr.gov.yu/vesti/lat_vesti_full.php?idvesti=32>, posećen 24.04.2008.
- 1121 Ustavni zakon za sprovođenje Ustava Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98/06, čl. 9.
- 1122 Ustav Srbije 2006, *Supra* n. , čl. 175.
- 1123 DANAS, A. Roknić, Predsednica Ustavnog suda Bosa Nenadić, 27.12.2007.
- 1124 Ustavni sud, Izbor predsednika, *Supra*, n. 1125.
- 1125 B92, Ponovo radi Ustavni sud, 10.01.2008., dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=01&dd=10&nav_category=11&nav_id=27988>, posećen 21.04.2008.
- 1126 TANJUG, Za petnaest dana odlučivanje, *Supra*, n. 1112.
- 1127 Ustavni sud Srbije, Dnevni red 3. Redovne sednice Ustavnog suda, održane 28. februara 2008. godine, dostupno na veb sajtu Ustavnog suda Srbije: <http://www.ustavni.sud.sr.gov.yu/vesti/lat_vesti_full.php?idvesti=41>, posećen 18.04.2008.
- 1128 Ustavni sud Srbije, Saopštenje sa 4. Redovne sednice Ustavnog suda, održane 1. aprila 2008. godine, dostupno na veb sajtu Ustavnog suda Srbije: <http://www.ustavni.sud.sr.gov.yu/vesti/lat_vesti_full.php?idvesti=46>, posećen 18.04.2008.
- 1129 Ustavni sud Srbije, Saopštenje sa 7. Redovne sednice Ustavnog suda, održane 17. aprila 2008. godine, dostupno na veb sajtu Ustavnog suda Srbije: <http://www.ustavni.sud.sr.gov.yu/vesti/lat_vesti_full.php?idvesti=54>, posećen 18.04.2008.
- 1130 Budžet Ustavnog suda za 2006. godinu iznosio je 56.874.000 DIN, dok budžet za 2008. iznosi 104.128.000 DIN. Vidi: Zakon o budžetu Republike Srbije za 2006., *Supra* n. 873; Zakon o budžetu Republike Srbije za 2008., *Supra* n. 873.

7. ZAŠTITA PRAVA NACIONALNIH MANJINA

7.1 Ustavna zaštita

Kao što je već rečeno, novi Ustav Republike Srbije definiše Srbiju kao državu „srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive“.¹¹³¹ Ustav proklamuje da država štiti prava nacionalnih manjina i garantuje im posebnu zaštitu u cilju ostvarivanja potpune ravnopravnosti i očuvanja identiteta.¹¹³² Predviđeno je da se pripadnicima nacionalni manjina, pored prava koja se garantuju svim građanima, jemče i dodatna individualna ili kolektivna prava, te da u cilju ostvarivanja prava na samoupravu u kulturi, obrazovanje i službeni upotrebu jezika i pisma, pripadnici nacionalnih manjina mogu izabrati svoje nacionalne savete.¹¹³³ Kao posebna prava koja se garantuju pripadnicima nacionalnih manjina, Ustav dalje navodi zabranu diskriminacije¹¹³⁴ i nasilne asimilacije¹¹³⁵, ravnopravnost u vođenju javnih poslova¹¹³⁶, pravo na očuvanje posebnosti¹¹³⁷, pravo na udruživanje i na saradnju sa sunarodnicima¹¹³⁸

7.2 Zakonska zaštita

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina¹¹³⁹ (Zakon o zaštiti manjina) usvojen je 26. februara 2002., kao savezni zakon SRJ. Kada je 2003. SRJ prestala da postoji, Ustavnom poveljom tada formirane Državne zajednice SCG bilo je predviđeno da će se do usvajanja novih zakona, zakoni SRJ primenjivati kao zakoni država članica, ukoliko njihove skupštine ne odluče drugačije¹¹⁴⁰. Skupština Srbije odlučila je da će se Zakon o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina primenjivati kao okvirni zakon, a da će se paralelno sa njim nizom posebnih zakona detaljnije regulisati različite oblasti.¹¹⁴¹

Zakon o zaštiti manjina reguliše ostvarivanje individualnih i kolektivnih prava koja su garantovana Ustavom i međunarodnom ugovorima pripadnicima nacionalnih manjina i zaštitu od diskriminacije.¹¹⁴² U tom smislu, zakon zabranjuje svaki oblik diskriminacije na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj, jezičkoj osnovi prema licima koja pripadaju nacionalnim manjinama.¹¹⁴³

Nacionalne manjine, zakon definiše kao svaku grupu „državljana SRJ koja je po brojnosti dovoljno reprezentativna, iako predstavlja manjinu na teritoriji SRJ, da pripada nekoj od grupa stanovništva koje su u dugotrajnoj i čvrstoj vezi sa teritorijom SRJ i poseduje obeležja kao što su jezik, kultura, nacionalna ili etnička pripadnost, poreklo ili veroispovest, po kojima se razlikuje od većine stanovništva, i čiji se pripadnici odlikuju brigom da zajedno održavaju svoj zajednički identitet, uključujući kulturu, tradiciju, jezik ili religiju“.¹¹⁴⁴

Državni organi vlasti imaju zakonom definisan širok spektar mogućnosti preduzimanja mera u cilju obezbeđenja ravnopravnosti između pripadnika nacionalnih manjina i većinske nacije.¹¹⁴⁵ Pripadnicima nacionalnih manjina, garantuje se sloboda nacionalnog opredeljenja i izražavanja ili neizražavanja nacionalne pripadnosti¹¹⁴⁶, zabranjuje se prinudna registracija koja podrazumeva obavezu izjašnjavanja o nacionalnoj pripadnosti i protiv svoje volje,

1131 Ustav Republike Srbije 2006, *Supra*, n. 40, čl. 1.

1132 Ustav Republike Srbije 2006, *Supra*, n. 40, čl. 14.

1133 Ustav Republike Srbije 2006, *Supra*, n. 40, čl. 75.

1134 Ustav Republike Srbije 2006, *Supra*, n. 40, čl. 76.

1135 Ustav Republike Srbije 2006, *Supra*, n. 40, čl. 78.

1136 Ustav Republike Srbije 2006, *Supra*, n. 40, čl. 77.

1137 Ustav Republike Srbije 2006, *Supra*, n. 40, čl. 79.

1138 Ustav Republike Srbije 2006, *Supra*, n. 40, čl. 80.

1139 Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Službeni list SRJ, br. 11/02 i 57/02

1140 Ustavna povelja Državne zajednice SCG, čl. 64.

1141 Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2005, Beograd 2006, str. 213.

1142 Zakon o nacionalnim manjinama, čl. 1.

1143 Zakon o nacionalnim manjinama, čl. 3.

1144 Zakon o nacionalnim manjinama, čl. 2.

1145 Zakon o nacionalnim manjinama, čl. 4.

1146 Zakon o nacionalnim manjinama, čl. 5.

kao i nasilna asimilacija.¹¹⁴⁷ Garantovano je pravo slobodne saradnje sa sunarodnicima u zemlji i inostranstvu kao i mogućnost uživanja određenih olakšica radi njenog ostvarivanja.¹¹⁴⁸ Zaštićeno je i pravo na očuvanje posebnosti koje se ogleda u slobodnom izboru i korišćenju ličnih imena i njihovo upisivanje u sve javne dokumente u skladu sa njihovim maternjim jezikom i pravopisom, zatim pravo na upotrebu maternjeg jezika, kao i mogućnost ravnopravne službene upotrebe jezika i pisma u jedinicama lokalne samouprave gde ova manjina tradicionalno živi. U slučaju da pripadnici jedne manjine na području jedinice lokalne samouprave predstavljaju najmanje 15% ukupnog stanovništva, službena upotreba jezika nacionalne manjine je obavezna, a imena državnih organa, jedinica lokalne samouprave, naseljenih mesta i drugi toponimi se ispisuju i na jeziku dotične nacionalne manjine. Pripadnici manjina, čiji ukupan broj predstavlja najmanje 2% ukupnog stanovništva zemlje, imaju mogućnost da se određenim državnim organima obraćaju i dobijaju odgovore na svom maternjem jeziku, a njihovi predstavnici u Narodnoj skupštini takođe imaju pravo da se obraćaju na svom jeziku.¹¹⁴⁹ Zakon, potom, proklamuje pravo na negovanje kulture i tradicije¹¹⁵⁰, te javno obaveštavanje i školovanje na maternjem jeziku, uz niz obaveza od strane države, u smislu obezbeđenja ovog prava, te mogućnost osnivanja privatnih obrazovnih ustanova uz određene olakšice¹¹⁵¹. Paralelno učenje srpskog jezika je obavezno¹¹⁵². Zajamčeno je i pravo izbora i upotrebe nacionalnih simbola i znamenja koji pak ne smeju biti identični sa simbolima i znamenjem druge države.¹¹⁵³ Korišćenje svih navedenih prava ograničeno je zabranom njihove zloupotrebe i upotrebe prava kojom bi se narušila obaveza poštovanja ustavnog poretka, načela međunarodnog prava i javnog morala.¹¹⁵⁴

Zabranjene su mere koje menjaju odnos stanovništva u oblastima naseljenim nacionalnim manjinama i otežavaju uživanje i ostvarivanje prava pripadnika nacionalnih manjina.¹¹⁵⁵ Zakon takođe nalaže da se prilikom zapošljavanja u javnim službama, uključujući i policiju, vodi računa o nacionalnom sastavu stanovništva, odgovarajućoj zastupljenosti i poznavanju jezika koji se govori na datom području.¹¹⁵⁶

Zakon o lokalnoj samoupravi usvojen je 2007. i njime se uređuju svi aspekti vezani za osnivanje i ostvarivanje prava i dužnosti jedinica lokalne samouprave.¹¹⁵⁷

U nadležnost opštine, kao osnovne teritorijalne jedinice u kojoj se ostvaruje lokalna samouprava, Zakon, između ostalog, stavlja brigu o ostvarivanju, zaštiti i unapređenju ljudskih prava i individualnih i kolektivnih prava pripadnika nacionalnih manjina i etničkih grupa, utvrđivanje jezika i pisma nacionalnih manjina koji su u službenoj upotrebi na teritoriji opštine, obezbeđuje uslove za javno informisanje od lokalnog značaja na srpskom jeziku i jeziku nacionalnih manjina, stara se o izvršenju opštinskih propisa i propisuje prekršaje.¹¹⁵⁸ Ovaj zakon takođe predviđa da se u službenim prostorijama organa jedinice lokalne samouprave, uz državne simbole i simbole jedinice lokalne samouprave, ističu i simboli nacionalnih manjina čiji je jezik na toj teritoriji u službenoj upotrebi.¹¹⁵⁹

Zakon još predviđa da skupština jedinice lokalne samouprave u postupku odlučivanja o nazivima ulica trgova i drugih delova naseljenih mesta pribavlja mišljenje nacionalnog saveta manjine čiji je jezik u službenoj upotrebi na toj teritoriji.¹¹⁶⁰

Program zakonodavne reforme u oblasti ljudskih prava za Republiku Srbiju¹¹⁶¹ usvojen je 19. maja 2006. u okviru projekta Inicijativa podrške Ministarstvu za ljudska i manjinska prava koji je podržalo Ministarstvo

1147 Zakon o nacionalnim manjinama, čl. 5.

1148 Zakon o nacionalnim manjinama, čl. 6.

1149 Zakon o nacionalnim manjinama, čl. 9., 10. i 11.

1150 Zakon o nacionalnim manjinama, čl. 12.

1151 Zakon o nacionalnim manjinama, čl. 13., 14., 15. i 17.

1152 Zakon o nacionalnim manjinama, čl. 13.

1153 Zakon o nacionalnim manjinama, čl. 16.

1154 Zakon o nacionalnim manjinama, čl. 7.

1155 Zakon o zaštiti manjina, čl. 22.

1156 Zakon o zaštiti manjina, čl. 21.

1157 Zakon o lokalnoj samoupravi, čl. 1.

1158 Zakon o lokalnoj samoupravi, čl. 20.

1159 Zakon o lokalnoj samoupravi, čl. 91.

1160 Zakon o lokalnoj samoupravi, čl. 93.

1161 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava državne zajednice Srbija i Crna Gora, Program zakonodavne reforme u oblasti ljudskih prava – Pregled za Republiku Srbiju, 19.05.2006.

spoljnih poslova Danske, a koji su sprovodili Ministarstvo za ljudska i manjinska prava državne zajednice SCG, Danski institut za ljudska prava i Evropski centar za manjinska pitanja. Program sadrži detaljan pregled postojećih zakonodavnih rešenja, primenjivih međunarodnih dokumenata, zatim probleme i praznine u zakonodavstvu, izdvojene putem analize „pravo po pravo“, odnosno upoređivanjem pojedinačnih prava sa Ustavom Republike Srbije, važećim zakonodavstvom i međunarodnim standardima, na osnovu čega su predložena određena rešenja.¹¹⁶²

U oblasti zaštite prava manjina, u domenu slobode izražavanja nacionalnog identiteta, konstatovano je da nisu doneseni zakoni koji su neophodni za dalju primenu Zakona o zaštiti manjina i ujednačavanje statusa nacionalnih saveta, budući da je došlo do neujednačenog prenošenja javnopravnih ovlašćenja na nacionalne savete manjina, a nisu doneti Zakon o nadležnosti nacionalnih saveta i Zakon o izboru nacionalnih saveta, te je preporučeno njihovo usvajanje.¹¹⁶³

Kada je u pitanju zabrana diskriminacije konstatovano je da ne postoji sveobuhvatni Zakon protiv diskriminacije, a da je zemlja obavezna da u okviru procesa stabilizacije i pridruživanja Evropskoj Uniji donese Okvirni antidiskriminacioni akt u skladu sa evropskim standardima sa kojim bi se, potom, harmonizovali ostali zakonski propisi. To praktično znači da bi u Srbiji trebalo izvršiti kodifikaciju i progresivni razvoj antidiskriminacionog zakonodavstva.¹¹⁶⁴

U sklopu prava na očuvanje posebnosti u odnosu na ostvarivanje prava na upotrebu simbola na javnim mestima konstatovano je da nisu usklađeni pravni akti koji regulišu upotrebu simbola nacionalnih manjina, pa je predloženo kasiranje odredbi zakona slabije pravne snage ili usklađivanje odredbi Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina i Zakona o lokalnoj samoupravi. Istaknuto je da ne postoje kaznene odredbe o protivzakonitoj upotrebi simbola i o upravnom nadzoru nad službenom upotrebom simbola nacionalnih manjina pa je predloženo da se ova pitanja uredi kroz izmene i dopune Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina ili Zakona o lokalnoj samoupravi.¹¹⁶⁵

U domenu prava na upotrebu jezika i pisma konstatovano je da nisu usklađeni propisi o službenoj upotrebi jezika i pisma pa je predloženo kasiranje odredbi zakona slabije pravne snage ili usklađivanje odredbi Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina i Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma.¹¹⁶⁶

Budući da mere za olakšavanje podnošenja izbornih lista stranaka ili koalicija nacionalnih manjina na koje se ne primenjuje izborni cenzus nisu predložene, navedeno je da bi u cilju punog ostvarenja prava na određeni broj mandat u republičkoj skupštini trebalo izmeniti Zakon o izboru narodnih poslanika.¹¹⁶⁷

Za prevazilaženje nedostatka mera za unapređenje zastupljenosti pripadnika manjina u javnim službama, radi ostvarivanja ovog prava preporučeno je usvajanje strategije i akcionog plana na osnovu kojih bi se preduzele adekvatne mere.¹¹⁶⁸

Izdvojen je niz problema vezanih za ostvarivanje prava na obrazovanje, kao što su nepotpuna dostupnost obrazovanja romskoj deci, neredovno pohađanje ili napuštanje škole, nedostatak kadrova za izvođenje nastave na jezicima nacionalnih manjina ili izučavanje jezika ili kulture, nedovoljna finansijska sredstva za troškove obrazovanja na jezicima nacionalnih manjina. U cilju njihovog prevazilaženja predloženo je usvajanje novog seta zakona o obrazovanju.¹¹⁶⁹

Radi ostvarivanja prava na udruživanje konstatovano je da bi bilo potrebno smanjiti potreban broj lica koja mogu da obrazuju nevladinu organizaciju ili udruženje građana usvajanjem Zakona o nevladinim organizacijama.¹¹⁷⁰

1162 Program zakonodavne reforme, *Supra* n. 1166, str. 7.

1163 Program zakonodavne reforme, *Supra* n. 1166, str. 120.

1164 Program zakonodavne reforme, *Supra* n. 1166, str. 122.

1165 Program zakonodavne reforme, *Supra* n. 1166, str. 128. i 131.

1166 Program zakonodavne reforme, *Supra* n. 1166, str. 131.

1167 Program zakonodavne reforme, *Supra* n. 1166, str. 130. i 131.

1168 Program zakonodavne reforme, *Supra* n. 1166, str. 130. i 131.

1169 Set zakona o obrazovanju obuhvata: Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja; Zakon o osnovnoj školi; Zakon o srednjoj školi; Zakon o visokom obrazovanju; Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima; Zakon o učeničkom i studentskom standardu.

1170 Program zakonodavne reforme, *Supra* n. 1166, str. 133. i 134.

Konačno, uočeno je da pravo na saradnju sa sunarodnicima u drugim državama nije izričito određeno u prosvetnim zakonima, niti je regulisano Zakonom o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture, te se ostvaruje putem sklapanja bilateralnih sporazuma. Uz izmene u pomenutim zakonima, za ostvarivanje ovog prava istaknuta je i potreba zakonskog regulisanja pravnog statusa nevladinih organizacija.¹¹⁷¹

7.3 Zvanične institucije za zaštitu prava manjina

SLUŽBA ZA LJUDSKA I MANJINSKA PRAVA

Razdruživanjem Državne zajednica SCG, 3. juna 2006. prestalo je da postoji i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava koje je do tada funkcionisalo na nivou Državne zajednice. Na sednici održanoj 8. juna 2006. Vlada Srbije je Uredbom osnovala Službu za ljudska i manjinska prava.¹¹⁷²

Predviđeno je da Služba za ljudska i manjinska prava preuzima od nekadašnjeg Ministarstva potreban broj zaposlenih, kao i prava, obaveze, predmete, opremu, sredstva za rad i arhivu.¹¹⁷³

Kancelarija u Bujanovcu koja je funkcionisala pri Ministarstvu za ljudska i manjinska prava nastavila je sa radom kao unutrašnja jedinica Službe za ljudska i manjinska prava.¹¹⁷⁴

NADLEŽNOST SLUŽBE ZA LJUDSKA I MANJINSKA PRAVA

Služba za ljudska i manjinska prava je služba Vlade Srbije koja obavlja stručne poslove koji se odnose na zaštitu i unapređenje ljudskih i manjinskih prava; učestvuje u pripremi propisa iz ove oblasti; prati usaglašenost domaćih propisa s međunarodnim ugovorima i drugim međunarodnopravnim aktima i, po potrebi, inicira izmene domaćih propisa; zastupa Republiku Srbiju pred Evropskim sudom za ljudska prava; podnosi izveštaje o sprovođenju međunarodnih ugovora o ljudskim i manjinskim pravima ako je to njima predviđeno; odgovara na pojedinačne predstavke međunarodnim telima; bavi se položajem nacionalnih manjina i ostvarivanjem manjinskih prava; bavi se uspostavljanjem veza nacionalnih manjina s matičnim državama, položajem i ostvarivanjem nadležnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina; predlaže Ministarstvu finansija da odobri potrebna budžetska sredstva koja su potrebna za tekuće troškove rada nacionalnih saveta nacionalnih manjina, kao i sredstva koja su potrebna za sprovođenje projekata nacionalnih saveta nacionalnih manjina.¹¹⁷⁵ Za potrebe Vlade priprema akte kojima se nadzire, usmerava i usklađuje rad ministarstva i posebnih organizacija koji usklađuju domaće propise s međunarodnim. Služba za ljudska i manjinska prava, takođe, pruža i stručnu i tehničku podršku Savetu Republike Srbije za nacionalne manjine i obavlja poslove za potrebe Fonda za nacionalne manjine, kao i druge poslove iz ove oblasti koje joj Vlada poveri.¹¹⁷⁶

STRUKTURA SLUŽBE ZA LJUDSKA I MANJINSKA PRAVA

Službom za ljudska i manjinska prava rukovodi direktor koga na predlog predsednika Vlade postavlja Vlada na mandat od pet godina. Direktor Službe za ljudska i manjinska prava je državni službenik odgovoran Vladi i

1171 Program zakonodavne reforme, *Supra* n. 1166, str. 135. i 136.

1172 Odluka o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 55/05 i 71/05–ispravka.

1173 Odluka o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, *Supra* n. , čl. 7.

1174 Odluka o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, *Supra* n. 1178, čl. 7.

1175 Odluka o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, *Supra* n. 1178, čl. 1. i 2.

1176 Odluka o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, *Supra* n. 1178, čl. 2.

predsedniku Vlade. Po položaju on je sekretar Saveta Republike Srbije za nacionalne manjine.¹¹⁷⁷ Donosi Pravilnik o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta u Službi za ljudska i manjinska prava.¹¹⁷⁸

Zamenika direktora Službe za ljudska i manjinska prava, na predlog direktora, postavlja Vlada na mandat od pet godina. U okviru ovlašćenja koja mu odredi sam direktor Službe za ljudska i manjinska prava, on mu pomaže u radu i po potrebi ga zamenjuje. Zamenik direktora Službe za ljudska i manjinska prava je državni službenik. Po položaju on je zastupnik Republike Srbije pred Evropskim sudom za ljudska prava¹¹⁷⁹ i u tom svojstvu on zastupa Republiku Srbiju pred Evropskim sudom za ljudska prava i posreduje u komunikaciji države sa ovim sudom.¹¹⁸⁰ Ima ovlašćenje da, bez obzira na stepen poverljivosti, vrši neposredan uvid u spise upravnih i sudskih predmeta koji su od značaja za zastupanje.¹¹⁸¹

Vlada Srbije, na predlog direktora Službe za ljudska i manjinska prava, postavlja pomoćnike direktora Službe na mandat od pet godina. Pomoćnici direktora Službe za ljudska i manjinska prava su državni službenici. Direktor Službe može po potrebi da ovlastiti pomoćnika da ga zamenjuje.¹¹⁸²

FINANSIRANJE

Služba za ljudska i manjinska prava se finansira iz budžeta Republike Srbije. Za rad u prvoj godini Službi su bila dodeljena veoma skromna sredstva, ali su u budžetu za 2008. ta sredstva skoro četiri puta veća i iznosi 253.741.000 RSD.¹¹⁸³

FORMIRANJE SLUŽBE ZA LJUDSKA I MANJINSKA PRAVA

Za direktore službe postavljen je 22. juna 2006. Petar Lađević koji je do tada obavljao funkciju sekretara Saveta Republike Srbije za nacionalne manjine.¹¹⁸⁴ Na narednoj sednici Vlade, 29. juna, postavljeni su zamenik direktora i tri pomoćnika, uglavnom iz sastava dotadašnjeg Ministarstva za ljudska i manjinska prava.¹¹⁸⁵

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava

Usvajanjem novog Zakona o ministarstvima Republike Srbije 31. jula 2008. osnovano je Ministarstvo za ljudska i manjinska prava. Sastoji se iz pet sektora:

- 1) Sektor za unapređenje i zaštitu prava nacionalnih manjina
- 2) Sektor za unapređenje i zaštitu ljudskih prava
- 3) Sektor za međunarodnu saradnju i integracije
- 4) Sektor za zastupanje Republike Srbije pred Evropskim sudom za ljudska prava
- 5) Sektor za pravne i opšte poslove

Za ministra je izabran Svetozar Čiplić. U sastav ministarstva ulaze još i posebni savetnik, šef kabineta ministra, četiri državna sekretara i pet pomoćnika ministra.¹¹⁸⁶

¹¹⁷⁷ Odluka o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, *Supra* n. 1178, čl. 3.; Uredba o obrazovanju Saveta Republike Srbije za nacionalne manjine, Službeni glasnik Republike Srbije br. 104/04, 49/06

¹¹⁷⁸ Odluka o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, *Supra* n. 1178, čl. 6.

¹¹⁷⁹ Odluka o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, *Supra* n. 1178, čl. 4.

¹¹⁸⁰ Uredba o zastupniku Republike Srbije pred Evropskim sudom za ljudska prava, Službeni glasnik Republike Srbije br. 61/06, čl. 2

¹¹⁸¹ Uredba o zastupniku Republike Srbije pred Evropskim sudom za ljudska prava, *Supra* n. 1186, čl. 3.

¹¹⁸² Odluka o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, *Supra* n. 1178, čl. 4.

¹¹⁸³ Zakon o budžetu republike Srbije 2006, 2007. i 2008., *Supra* n. 873.

¹¹⁸⁴ Vlada Republike Srbije, Kadrovska rešenja, 142. sednica Vlade Republike Srbije, 22. jun 2006. godine, dostupno na veb sajtu Vlade Republike Srbije: <http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/dokumenti_pregled.php?id=43279> , posećen 18.04.2008.

¹¹⁸⁵ Vlada Republike Srbije, Kadrovska rešenja, 143. sednica Vlade Republike Srbije, 29. jun 2006. godine, dostupno na veb sajtu Vlade Republike Srbije: <http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/dokumenti_pregled.php?id=43279> , posećen 18.04.2008.

¹¹⁸⁶ Zvanična prezentacija ministarstva za ljudska i manjinska prava, dostupno na: <http://www.humanrights.gov.yu/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1>

Savet Republike Srbije za nacionalne manjine

Savet Republike Srbije za nacionalne manjine osnovan je u septembru 2004. Uredbom Vlade Srbije koja je u dva navrata, 2005. i 2006., izmenjena i dopunjena.¹¹⁸⁷ Njegovo osnivanje bilo je predviđeno Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina.¹¹⁸⁸ Svrha obrazovanja Saveta za nacionalne manjine je očuvanje, unapređenje i zaštita nacionalnih, etničkih, verskih, jezičkih i kulturnih posebnosti pripadnika nacionalnih manjina¹¹⁸⁹ i nadležan je da:

1. potvrđuje nacionalne simbole, znamenja i praznike nacionalnih manjina, na predlog nacionalnih saveta nacionalnih manjina;
2. razmatra nacрте zakona i drugih propisa značajnih za ostvarivanje prava nacionalnih manjina i o tome daje mišljenje Vladi;
3. prati i razmatra stanje ostvarivanja prava nacionalnih manjina i stanje međunarodnih odnosa u Republici Srbiji;
4. predlaže mere za unapređenje pune i delotvorne ravnopravnosti pripadnika nacionalnih manjina i razmatra mere koje u te svrhe predlože drugi organi i tela;
5. prati ostvarivanje saradnje nacionalnih saveta sa nadležnim republičkim, pokrajinskim, opštinskim i gradskim organima;
6. razmatra uslove za rad nacionalnih saveta nacionalnih manjina;
7. razmatra ostvarivanje međunarodnih obaveza u pogledu ostvarivanja prava pripadnika nacionalnih manjina u Republici Srbiji i međunarodnu saradnju nacionalnih saveta nacionalnih manjina;
8. i vrši druge poslove određene zakonom.¹¹⁹⁰

Savetom predsedava Premijer Vlade Srbije, a u sastav Saveta ulaze još ministar za državnu upravu i lokalnu samoupravu, ministar kulture, ministar prosvete i sporta, ministar vera, ministar pravde, ministar unutrašnjih poslova i predstavnici saveta nacionalnih manjina. Savet Republike Srbije za nacionalne manjine, nadležan je, između ostalog, za praćenje ostvarenja prava i za predlaganje mera za poboljšanje položaja nacionalnih manjina.¹¹⁹¹ Savet ima sekretara.¹¹⁹²

Savet se sastaje po potrebi, najmanje dva puta godišnje, a njegov sastanak se može sazvati na predlog predsednika dve trećine nacionalnih saveta.¹¹⁹³ Sednice priprema sekretar Saveta.¹¹⁹⁴ Odluke se donose većinom glasova svih predstavnika Vlade i većinom glasova svih predsednika nacionalnih saveta.¹¹⁹⁵ Savet donosi poslovnik kojim se uređuje njegov rad.¹¹⁹⁶

Stručnu i administrativno-tehničku podršku radu Saveta pruža Služba za ljudska i manjinska prava, a uslove za rad obezbeđuje Generalni sekretar Vlade.¹¹⁹⁷

Nacionalni saveti nacionalnih manjina Republike Srbije

Zakon o zaštiti manjina predviđa mogućnost da pripadnici nacionalnih manjina osnivaju nacionalne savete radi ostvarivanja svojih prava na samoupravu u oblasti upotrebe jezika i pisma, obrazovanja, informisanja i kulture. Saveti se formiraju kao pravna lica, proporcijalno veličini nacionalne manjine imaju najmanje 15 i najviše 35 članova¹¹⁹⁸ i usvajaju svoj Statut i budžet. Mandat izabranih članova saveta traje četiri godine. Kada odlučuju o

1187 Uredba o obrazovanju Saveta Republike Srbije za nacionalne manjine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 104/04; Uredba o izmeni i dopuni Uredbe o obrazovanju Saveta Republike Srbije za nacionalne manjine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 117/05; Uredba o izmenama Uredbe o obrazovanju Saveta Republike Srbije za nacionalne manjine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 49/06.

1188 Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Službeni list SRJ, br. 11/02.

1189 Uredba o obrazovanju Saveta za nacionalne manjine, *Supra* n. 1193, čl. 1.

1190 Uredba o obrazovanju Saveta za nacionalne manjine, *Supra* n. 1193, čl. 2.

1191 Uredba o obrazovanju Saveta za nacionalne manjine, *Supra* n. 1193, čl. 3.

1192 Uredba o obrazovanju Saveta za nacionalne manjine, *Supra* n. 1193, čl. 6.

1193 Uredba o obrazovanju Saveta za nacionalne manjine, *Supra* n. 1193, čl. 5.

1194 Uredba o obrazovanju Saveta za nacionalne manjine, *Supra* n. 1193, čl. 6.

1195 Uredba o obrazovanju Saveta za nacionalne manjine, *Supra* n. 1193, čl. 4.

1196 Uredba o obrazovanju Saveta za nacionalne manjine, *Supra* n. 1193, čl. 6.

1197 Uredba o obrazovanju Saveta za nacionalne manjine, *Supra* n. 1193, čl. 7.

1198 Pravilnik o načinu rada skupština elektora za izbor saveta nacionalnih manjina, Službeni list SRJ, br. 41/02, čl. 9.

pitanjima vezanim za ostvarivanje prava nacionalnih manjina, relevantni državni organi, na bilo kom nivou vlasti, zatražiće mišljenje od Saveta. Takođe, Savet se može obratiti ovim državnim organima u vezi sa svim pitanjima vezanim za prava i položaj nacionalnih manjina. Državni organi mogu poveriti savetima neka ovlašćenja iz oblasti ostvarivanja prava nacionalnih manjina za koja im država obezbeđuje finansijska sredstva.¹¹⁹⁹ U Srbiji trenutno postoji 14 saveta nacionalnih manjina.¹²⁰⁰

Do usvajanja zakona o izboru i nadležnost nacionalnih saveta nacionalnih manjina, što je predviđeno Zakonom o zaštiti manjina¹²⁰¹, nacionalne savete biraju skupštine elektora nacionalnih manjina. To mogu biti poslanici Narodne skupštine ili poslanici pokrajinskog parlamenta koji su na ove funkcije izabrani zbog svoje pripadnosti nacionalnoj manjini, ili koji se izjašnjavaju kao pripadnici manjine i govore jezik manjine.¹²⁰² Ova procedura uređena je Pravilnikom o načinu rada skupština elektora za izbor saveta nacionalnih manjina koji je 5. jula 2002. doneo savezni ministar za ljudska i manjinska prava.¹²⁰³

Inicijativu za sazivanje elektorske skupštine pismenim zahtevom pokreće od 20 do 50 pripadnika nacionalne manjine sa pravom da budu elektori, u zavisnosti od broja pripadnika nacionalne manjine u zemlji.¹²⁰⁴

Elektori mogu biti narodni poslanici republičke ili pokrajinske skupštine koji su na te funkcije izabrani zbog svoje pripadnosti nacionalnoj manjini, ili koji se izjašnjavaju kao pripadnici manjine i govore jezik manjine, ili pak odbornici koji pripadaju nacionalnoj manjini, a izabrani su u jedinicama lokalne samouprave u kojima je manjinski jezik u službenoj upotrebi.

Pravo da bude elektor ima i svaki građanin koji se izjašnjava kao pripadnik nacionalne manjine i njegovu kandidaturu podržava najmanje 100 pripadnika nacionalne manjine sa biračkim pravom, ili ga kandiduje jedna nacionalna organizacija ili udruženje nacionalne manjine.¹²⁰⁵

Saveti za međunacionalne odnose

Zakon o lokalnoj samoupravi predviđa da se u nacionalno mešovitim jedinicama lokalne samouprave¹²⁰⁶ osnivaju saveti za međunacionalne odnose, kao samostalna radna tela u čiji sastav ulaze predstavnici srpskog naroda i predstavnici nacionalnih manjina koje čine više od 1% stanovništva određene teritorije. Savet je nadležan za razmatranje pitanja ostvarivanja, zaštite i unapređivanja nacionalne ravnopravnosti u skladu sa zakonom i statutom. Sastav, funkcionisanje i delokrug rada saveta za međunarodne odnose uređuje se odlukom skupštine jedinice lokalne samouprave koja se usvaja većinom glasova od ukupnog broja odbornika. Zakon precizira da način predlaganja i izbora članova treba da obezbedi ravnomernu zastupljenost predstavnika srpskog naroda i nacionalnih manjina, odnosno da ni jedni ni drugi ne smeju imati većinu članova. Ukoliko postoje, nacionalni saveti nacionalnih manjina daju predlog za izbor članova saveta iz redova te nacionalne manjine. Saveti za međunacionalne odnose odluke mogu donositi samo konsenzusom. O usvojenim stavovima i predlozima savet za međunacionalne odnose obaveštava skupštinu jedinice lokalne samouprave koja se o njima mora izjasniti najkasnije u roku od 30 dana. Za sve predloge odluka koje se tiču nacionalne ravnopravnosti, skupština i izvršni organi jedinice lokalne samouprave dužni su da pre

¹¹⁹⁹ Zakon o zaštiti manjina, čl. 19.

¹²⁰⁰ Nacionalni savet bošnjačke nacionalne manjine; Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine (zvanični veb sajt: www.mnt.org.yu); Nacionalni savet romske nacionalne manjine (zvanični veb sajt: <http://romskinacionalnisavet.org/index.html>); Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine (veb sajt glasnika saveta: <http://bunjevacke.wordpress.com/about/>); Nacionalni savet makednoske nacionalne manjine (zvanični veb sajt: <http://www.nsmakedonaca.org/>); Nacionalni savet hrvatske nacionalne manjine (zvanični veb sajt: www.hnv.org.yu); Nacionalni savet rusinske nacionalne manjine (zvanični veb sajt: <http://www.nsrnm.org.yu/>); Nacionalni savet vlaške nacionalne manjine; Nacionalni savet rumunske nacionalne manjine; Nacionalni savet ukrajinske nacionalne manjine (zvanični veb sajt: unr@neobee.net); Nacionalni savet nemačke nacionalne manjine; Nacionalni savet bugarske nacionalne manjine; Nacionalni savet slovačke nacionalne manjine (zvanični veb sajt: www.rada.org.yu); Nacionalni savet grčke nacionalne manjine.

¹²⁰¹ Zakon o zaštiti manjina, čl. 19.

¹²⁰² Zakon o zaštiti manjina, čl. 24.

¹²⁰³ Pravilnik o načinu rada skupština elektora za izbor saveta nacionalnih manjina, Službeni list SRJ, br. 41/02.

¹²⁰⁴ Pravilnik o skupštini elektora, *Supra* n. čl. 2.

¹²⁰⁵ Zakon o zaštiti manjina, čl. 24.

¹²⁰⁶ Nacionalno mešovitim jedinicama lokalne samouprave, u smislu čl. 98. Zakona o lokalnoj samoupravi, smatraju se jedinice lokalne samouprave u kojima pripadnici jedne nacionalne manjine čine više od 5% od ukupnog broja stanovnika ili svih nacionalnih manjina koji čine više od 10% od ukupnog broja stanovnika prema poslednjem popisu stanovništva u Republici Srbiji.

donošenja pribave mišljenje saveta za međunarodne odnose. Savet za međunarodne odnose ovlašćen je da pred Ustavnim sudom pokrene postupak za ocenu ustavnosti i zakonitosti odluka i drugih opštih akata skupštine jedinice lokalne samouprave, kao i da pred Vrhovnim sudom Srbije pokrene postupak za ocenu saglasnosti sa statutom.¹²⁰⁷

8. PROSVETA – PERIOD SUKOB I DRUGE TEME VEZANE ZA PITANJA TRANZICIONE PRAVDE U OKVIRU NASTAVNOG PLANA I PROGRAMA

U Srbiji nisu usvojeni posebni propisi kojima se predviđa uvođenje tema sukoba na prostoru bivše Jugoslavije i zločina počinjenih u okviru njih, kao ni tema vezanih za period režima Slobodana Miloševića.¹²⁰⁸ Ministarstvo prosvete je izbeglo da nam pruži precizne informacije o zastupljenosti ovih tema u nastavnom planu i programu,¹²⁰⁹ pa smo stoga pristupili analizi udžbenika koje je Ministarstvo prosvete odobrilo, a koji sadrže značajan broj informacija vezanih za predmetne teme.

U okviru osnovnog i srednjeg obrazovanja koje prema odredbama zakona počinju pohađati deca starosne dobi između šest i po i sedam i po godina¹²¹⁰ i traje od 10 do 12 godina (8 godina osnovno i srednjoškolsko obrazovanje do 4 godine)¹²¹¹. Period novije istorije značajan za ovo istraživanje izučava se u osmom razredu osnovne i trećem, odnosno četvrtom srednje škole.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja predviđa kao ciljeve obrazovanja, između ostalog: razvijanje svesti o državnoj i nacionalnoj pripadnosti, negovanje tradicija i kultura; omogućavanje uključivanja u procese evropskog povezivanja; usvajanje, razumevanje i razvoj osnovnih socijalnih i moralnih vrednosti demokratski uređenog, humanog i tolerantnog društva; uvažavanje pluralizma vrednosti i omogućavanje, podsticanje i izgradnju sopstvenog sistema vrednosti i vrednosnih stavova koji se temelje na načelima različitosti i dobrobiti za sve; poštovanje prava dece, ljudskih i građanskih prava i osnovnih sloboda i razvijanje sposobnosti za život u demokratski uređenom društvu; razvijanje kod dece i učenika etničke i verske tolerancije, jačanje poverenja među decom i učenicima i sprečavanje ponašanja koja narušavaju ostvarivanje prava na različitost.¹²¹² Istim zakonom zabranjeno je ugrožavanje, omalovažavanje ili diskriminacija grupe ili pojedinaca, kao i podsticanje na ove aktivnosti po osnovu rase, nacionalne, jezičke, verske ili polne pripadnosti, fizičke ili psihičke konstitucije, uzrasta, socijalnog i kulturnog porekla, imovnog stanja, odnosno političkog opredeljenja,¹²¹³ a izmenama iz 2002. ova o u odredba je uvedena i u zakone o osnovnoj i srednjoj školi.¹²¹⁴

U Udžbeniku za 8. razred osnovne škole¹²¹⁵, čiju primenu je 2005. odobrio Ministar prosvete i sporta Republike Srbije¹²¹⁶, obrađene su teme raspada SFRJ, ratova na prostoru bivše Jugoslavije tokom devedesetih godina prošlog veka, pad Slobodana Miloševića i formiranje novih država.

¹²⁰⁷ Zakon o lokalnoj samoupravi, *Supra* n. čl. 98.

¹²⁰⁸ Vidi: Doneti zakoni i Ostala akta, dostupno na veb sajtu Narodne Skupštine Srbije: <<http://www.parlament.srb.gov.yu/content/lat/index.asp>>, posećen 27.05.2008. kao i Propisi, dostupno na veb sajtu Ministarstva prosvete i sporta Srbije: <<http://www.mps.srb.gov.yu/code/navigation.php?id=473>>, posećen 17.05.2008.

¹²⁰⁹ Istraživači YUCOM-a angažovani na IWV projektu, Lena Pelić i Milan Antonijević uputili su zahtev za slobodan pristup informacijama Ministarstvu prosvete Republike Srbije u kome su traženi podaci o tome kako i na koji način je u nastavni plan osnovnog i srednjeg obrazovanja uključen period sukoba, političkih represija i teških zločina i povreda međunarodnog prava. Mimo uobičajene procedure, Ministarstvo prosvete je, umesto tražiocu, odgovor uputilo kancelariji Poverenika, u kome je navelo da takve podatke nema. YUCOM nije dobio nikakvo obaveštenje o tome. Poverenik je uputio Ministarstvu prosvete dopis u kome je zahtevao da dostave tražene podatke i još jednom razmotre podneti zahtev jer smatra da je malo verovatno da Ministarstvo prosvete ne sadrži tražene podatke. Kako u zakonskom roku YUCOM nije dobio odgovor na upućen zahtev, upućena je žalba Povereniku nakon čega je Ministarstvo dostavilo samo spisak 117 pravilnika kojima je Ministarstvo uredilo nastavni plan, ali ne i sadržaj samog nastavnog plana i programa, što je bio predmet zahteva.

¹²¹⁰ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 62/03, 64/03, 58/04, čl. 90.; Zakon o osnovnoj školi, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 66/94, 22/02, 62/03., čl. 1.; Zakon o srednjoj školi, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 24/96, 23/02, 25/02, 62/03 i 64/04.

¹²¹¹ Zakon o obrazovanju, *Supra* n. 1216, čl. 86. i 87.

¹²¹² Zakon o obrazovanju, *Supra* n. 1216, čl. 3.

¹²¹³ Zakon o obrazovanju, *Supra* n. 1216, čl. 46.

¹²¹⁴ Zakon o osnovnoj školi, *Supra* n. 1216, čl. 7.; Zakon o srednjoj školi, *Supra* n. 1216, čl. 8.

¹²¹⁵ S. Rajić, K. Nikolić, N. Jovanović, Istorija za 8. razred osnovne škole, Treće izdanje, Zavod za udžbenike Beograd, 2007.

¹²¹⁶ Rešenje Ministra prosvete i sporta republike Srbije br. 650-02-00074/2005, 12.07.2005.

Događaj koji su obeležili raspad SFRJ opisani su kao uvod u ratne sukobe, a kao ključni događaji koji su vodili ka ratovima, navedeno je, bilo je proglašenje nezavisnosti Slovenije i Hrvatske, usvajanje Ustava Hrvatske u kome se „Srbima oduzima status konstitutivnog naroda“, zatim porast međunacionalne mržnje i „jačanje starih strahova“.¹²¹⁷

O ratovima koji su usledili navodi se da je „jedina vojna sila koja je pokušavala da zaštiti teritorijalnu celovitost Jugoslavije bila JNA“, ali da je ona morala da napušta teritoriju zemlje kako je koja republika proglašavala nezavisnost i da su tu nekadašnju „partizansku vojsku“ u svakoj od bivših republika nazivali „četničkom vojskom“. Navodi se da su se, nakon toga, u rat postepeno uključivale različite „novoformirane ili paravojne formacije“ koje su se borile protiv JNA ili joj pružale podršku i pri tome „počinile velike zločine“. Dodaje se i nejasno objašnjenje da je i sama JNA, „tragajući za izgubljenim smislom postojanja i svojom državom“, mahom u nastojanjima da oslobodi vlastite kasarne i vojsku u njima, doprinela „razaranju mnogih gradova i stradanju brojnih civila u njima.“ U opisivanju ratova govori se potpuno neutralno o etničkom i verskom karakteru sukoba, o razaranju gradova, progonu civila i etničkom čišćenju. Jedno se izdvajaju akcije „Bljesak“ i „Oluja“, kojima je okončan rat u Hrvatskoj, gde se navodi da su žrtve bile „više stotina hiljada Srba“ koji su proterani. Navodi se da je, prema rečima tadašnjeg predsednika Hrvatske, cilj ovih akcija bio „da nanese takve udarce da Srbi praktično nestanu s ovih prostora.“¹²¹⁸

O Kosovu u udžbeniku piše da su do pojačanih tenzija dovele „svakodnevne oružane akcije albanskih terorističkih grupa nazvanih ‘Oslobodilačkom vojskom Kosova’, razbojništvo i sukobi sa snagama reda (policijom i vojskom Srbije i SRJ)“, što je dovelo do „stradanja velikog broja civila“. Dalje se navodi da su se u sukob umešale „zapadne države, dajući otvorenu podršku Albancima“. To je dovelo da pregovora u Rambujeu u Francuskoj gde je Srbija odbila da potpiše „ultimativne zahteve o povlačenju vojske i policije sa Kosova“, nakon čega je usledila „agresija NATO“. Naveden je precizan broj poginulih i povređenih civila kao i procena ukupne vrednosti materijalne štete. Kao posledica potpisivanja Kumanovskog sporazuma kojim je ova akcija okončana i sledstvenog povlačenja srpskih snaga i ulaska NATO snaga, navodi se stradanje više stotina srpskih civila, nestanak više od hiljadu ljudi, rušenje „hrišćanskih hramova“ u kom periodu je Kosovo napustilo „preko 200 000 Srba i drugog nealbanskog življa“.¹²¹⁹

O situaciju u samoj Srbiji navodi se da je političku scenu tokom devedesetih godina karakterisalo odsustvo „pune demokratije i političke tolerancije“, progoni i hapšenje političkih protivnika i masovne pljačke građana, što je okončano padom Miloševićevog režima 2000. godine. Za Miloševića se, osim osnovnih biografskih podataka, navodi i to da se nalazi u pritvoru MKSJ (i ako je rukopis predat u štampu novembra 2006., oko osam meseci nakon njegove smrti).¹²²⁰

Srednjoškolski udžbenik za treću, odnosno četvrtu godinu gimnazije¹²²¹, govori o jačanju hrvatskog i albanskog nacionalizma u sedamdesetim i osamdesetim godina prošlog veka,¹²²² i posebno o pritiscima na kosovske Srbe, „atmosfera nesigurnosti i straha“, silovanjima, uništavanju imovine i etnički motivisanim ubistvima koje je trajalo od 1945. i dovelo do iseljavanja srpskog stanovništva sa Kosova.¹²²³ Ovaj udžbenik opisanu situaciju na Kosovu predstavlja kao jedan od osnovnih uzroka ratova koji su usledili tokom devedesetih godina na prostoru bivše Jugoslavije. Dalji opis raspada SFRJ identičan je sa udžbenikom za osmi razred osnovne škole.¹²²⁴

O periodu ratova u udžbeniku se navodi da je početkom devedesetih godina u Hrvatskoj i BiH počeo građanski rat koji je trajao do 1995. Navodi se još i da se u to vreme „hrvatska težnja za samostalnošću i sopstvenom državom“ širila i „van okvira njenih granica“. Etnički i verski karakter rata, u udžbeniku se vezuje za događaje iz Drugog svetskog rata i predstavlja kao svojevrsan nastavak tadašnjih sukoba na ovim prostorima. Objašnjava se samo uopšteno da su posledice ovih ratova bile „katastrofalne za sve stanovnike, bez obzira na nacionalnu i versku

1217 Istorija za 8. razred, *Supra*, n. 1221, str. 184.

1218 Istorija za 8. razred, *Supra*, n. 1221, str. 186.

1219 Istorija za 8. razred, *Supra*, n. 1221, str. 188.

1220 Istorija za 8. razred, *Supra*, n. 1221, str. 188. i 189.

1221 K. Nikolić, N. Žutić, M. Pavlović, Z. Špandijer, Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno jezičkog smera, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2005.

1222 Istorija za III/IV razred gimnazije, *Supra* n. 1227, str. 224. i 227.

1223 Istorija za III/IV razred gimnazije, *Supra* n. 1227, str. 227.

1224 Istorija za III/IV razred gimnazije, *Supra* n. 1227, str. 228.

pripadnost“. Ovaj udžbenik posvećuje više pažnje ulozi međunarodne zajednice u ovom periodu, opisujući da je međunarodna zajednica odbila da prizna tada formiranu SRJ okrivljujući je za rat u BiH, dok je SRJ samo pomagala svoje sunarodnike u BiH, što kao matica ima pravo, i da je ta pomoć bila uglavnom humanitarna jer im međunarodne organizacije nisu pružale takvu pomoć. Uprkos tome, prema navodima udžbenika, međunarodna zajednica je uvela ekonomske i političke sankcije prema SRJ.

O okončanju ovih sukob navodi se da su 1995. izvedene akcije hrvatske vojske „protiv srpskog stanovništva“, nazvane „Bljesak“ i „Oluja“, što je dovelo do „pada Republike srpske Krajine“ i do proterivanja srpskog stanovništva. Prema navodima udžbenika, potpisivanjem Dejtonskog sporazuma, u BiH su stvorena dva entiteta – „Muslimansko-hrvatska federacija“ i „Republika Srpska“.

NEGIRANJE ZLOČINA

Dok se u nemačkom krivičnom zakonu, kao i kod većine drugih zemalja, pod govorom mržnje smatra i odobravanje, negiranje ili umanjivanje genocida, skrnavljenje uspomena na mrtve, dotle u Republici Srbiji nije kažnjivo poricati zločine i povrede prava koje su se dogodile u prošlosti. Tako smo svedoci da se na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu održavaju tribine na kojima se obeležava dan „oslobođenja Srebrenice“ čime se vrši negiranje genocida u Srebrenici, ili akcije Srpske radikalne stranke sa prelepljivanjem table Bulevar Zorana Đinđića plaktima Bulevar Ratka Mladića (prilikom ove akcije neke osobe su prekršajno odgovarale za ugrožavanje javnog reda i mira), kao i najnovije otvaranje hotela u kojoj jedna od soba nosi ime Adolfa Hitlera, a u sobi su istaknute slike Hitlera, sa fašističkim simbolima.

Na 13.-stogodišnjicu genocida u Srebrenici, dnevni list Kurir, u zemlji koja je pred MSP proglašena krivom za kršenje konvencije o genocidu putem nespriječavanja i nekažnjavanja ovog zločina, objavio je tekst u kome, ne samo da se negira sam zločin, već se i komemoracija koja se održava svake godine u Potočarima u BiH naziva „balom vampira“.¹²²⁵

9. ANALIZA GARANCIJA NEPONOVljivOSTI ZLOČINA

A) ANALIZA POSEBNIH MERA GARANCIJA NEPONOVljivOSTI I IDENTIFIKACIJA PREPREKA

(I) Lustracija

U Srbiji je započeto izvođenje lustracije na više načina – usvajanjem opšteg zakona o lustraciji,¹²²⁶ uvođenjem specifičnih lustracionih odredbi u više različitih zakona¹²²⁷ i sprovođenjem niza razrešenja u pravosuđu koja se oslanjaju na postojeće propise.¹²²⁸ Sam Zakon o lustraciji predstavlja korektan zakonski osnov, i ako se mogu izdvojiti neki propusti. Kako to primećuje i Beogradski centar za ljudska prava, nije preciziran autoritarni period na koji se zakon odnosi, tako da je njegova primena konfuzno proširena i na sadašnjost i budućnost, čime se može izgubiti smisao lustracije kao instrumenta za prevazilaženje autoritarne prošlosti.¹²²⁹ Uzimanje datuma usvajanja Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima-a za početak primene otvara problem potrebe razgraničenja perioda nekadašnjeg jednopartijskog sistema i perioda nakon uspostavljanja višepartijskog sistema u okviru koga je postojao još autoritarniji režim.¹²³⁰ Nije precizno određen ni karakter prinude, pretnje ucene i drugih

¹²²⁵ KURIR, D. Perišić, Ne ponovilo se, 11.07.2008.

¹²²⁶ Zakon o lustraciji, *Supra* n. 389.

¹²²⁷ Zakon o univerzitetu, *Supra* n. 392.

¹²²⁸ Odluka o razrešenju predsednika sudova *Supra* n.381; Odluka o razrešenju predsednika Vrhovnog suda, *Supra* n.381; Odluka o razrešenju Republičkog javnog tužioca, *Supra* n. 381.

¹²²⁹ BG Centar, 2003, *Supra* n. 396., str. 198.; YUCOM, Bilten br. 2: „Lustracija“, Januar 2004.

¹²³⁰ YUCOM, „Lustracija“, *Supra* n. 467.

oblika nedopuštenih pritisaka koji predstavljaju osnov za isključenje odgovornosti za kršenje ljudskih prava¹²³¹, čime nije naglašeno da bi trebalo uzeti u obzir samo ozbiljne i srazmerne oblike pritiska. Slično tome, neprecizna je i odredba koja predviđa isključenje odgovornosti osobama koje su informacije dale prilikom saslušanja ili zadržavanja u policiji, zatvoru ili pritvoru, jer postoji mogućnost da lice koje se nađe u nekoj od predviđenih situacija sasvim dobrovoljno, na primer radi postizanja nekog ličnog cilja ili koristi, ponudi BIA-i ili drugoj odgovarajućoj službi informacije kojima narušava nečije pravo na privatnost, što ne bi smelo predstavljati osnov za isključenje odgovornosti.¹²³² U praksi su se kao problematične, izdvojile odredbe ovog zakona kojima se suštinski ne mogu izreći nikakve zamerke. Takva je odredba kojom se propisuje da članovi Komisije za lustraciju iz redova narodnih poslanika moraju biti izabrani u parlament na različitim listama.¹²³³ Ova sasvim ispravna odredba je usled specifičnih okolnosti izbora koji su prethodili formiranju skupštine izazvala blokadu izbora članova Komisije. Drugi problem su istakli sami članovi komisije, a odnosi se na usklađenost rokova procesa lustracije¹²³⁴ sa rokovima predviđenim izbornim zakonima.¹²³⁵ Najozbiljniji problem u smislu zakonskog okvira predstavlja, međutim, zavisnost primenljivosti Zakona o lustraciji od usvajanja zakona o otvaranju dosijea tajnih službi do koga nije došlo, kao ni do punog otvaranja dosijea uopšte, a bez toga Komisija objektivno ne bi mogla da obavlja svoj posao.¹²³⁶

Sa druge strane, nekadašnja tzv. „lustraciona odredba“ u Zakonu o sudijama¹²³⁷ zasnivala se na veoma neprecizno definisanom tekstu i opisu povreda prava,¹²³⁸ dok je Zakon o univerzitetu mnogo precizniji zato što je jasno fokusiran na otklanjanje ili ublažavanje negativnih posledica nastalih dvogodišnjom primenom prethodnog zakona. „Lustraciona odredba“ Zakona o univerzitetu usvojena je posle dugih rasprava u parlamentu u veoma blagoj i, pre svega, neobaveznoj formi koja se prema ocenama nekih stručnjaka ne bi mogla ni definisati kao lustracija.¹²³⁹ Predviđeno je da se lustracija može ali i ne mora sprovesti, i sve to samo u ograničenom vremenskom periodu. Ovakvim rešenjem otklonjene su gotovo sve zamerke upućene ovoj odredbi iznete tokom skupštinske rasprave. Njime su takođe prećutno amnestirani rektori, dekani, upravni odbori koji su dozvolili ili organizovali prisustvo policije i primenu represije nad studentima i profesorima.¹²⁴⁰ Sa druge strane, primena zakona je izazvala mnoge nedoumice i prema izveštavanju medija pokrenute su rasprave da li su cenu lustracije na univerzitetu platili samo pogrešni ljudi.¹²⁴¹ Razrešenja u pravosuđu, koja su u javnosti smatrana lustracijom, nisu se zasnivala na definisanom zakonskom okviru, što evidentno predstavlja značajan propust.

Često je kao najveći problem u odnosu na implementaciju Zakona o lustraciji predstavljen nedostatak sredstava i nedovoljan budžet.¹²⁴² Ovaj problem imao bi mali ili nikakav značaj na preostale vidove lustracije primenjene u Srbiji budući da oni nisu zahtevali značajnija sredstva za implementaciju. Evidentno je da su za rad Komisije izdvojena veoma mala novčana sredstva¹²⁴³, ali ako se uzme u obzir da sve članove Komisije, izuzev istaknutih pravnih stručnjaka predstavljaju lica koja već primaju platu u državnim organima, isti nemaju pravo da primaju i platu za svoje angažovanje u Komisiji, već imaju pravo samo na nadoknade određenih troškova što bi se moglo pokriti i iz postojećeg budžeta. Nejasno je međutim i zašto se svake godine izdvajaju sredstva iz budžeta za rad Komisije koja već godinama ne funkcioniše. Takođe je teško naći opravdanje zašto država nije obezbedila prostorije za rad Komisije, ako se uzme u obzir, recimo, činjenica da se u posedu Republike Srbije danas nalazi veliki broj neiskorišćenih prostorija koje su pripadale nekadašnjim saveznim institucijama, odnosno institucijama Državne zajednice SCG.¹²⁴⁴

¹²³¹ Zakon o lustraciji, *Supra* n. 389., čl. 8.

¹²³² BG Centar, 2003, *Supra* n. 396., str. 389.

¹²³³ Zakon o lustraciji, čl. 23., *Supra* n. 799.

¹²³⁴ *Ibid.*, čl. 15. i 16.

¹²³⁵ Zakon o izboru narodnih poslanika u Narodnu skupštinu Republike Srbije, Sl. glasnik R. Srbije, br. 35/00, čl. 26.

¹²³⁶ YIHR, Izveštaj br. 10, Program zaštite ljudskih prava, Vladavina prava- put ka demokratskom razvoju
Primena tranzicionih zakona u Srbiji, str. 15-18., Beograd 10.06.2005.

¹²³⁷ Zakon o sudijama, *Supra* n. 395., čl. 79a

¹²³⁸ BG Centar, 2003, *Supra* n. 396., str. 200.

¹²³⁹ VREME, S. Ast, Intervju - Prof. dr Vladimir Vodinelić: Neverovatna lakoća zaborava, br. 591., 02.05.2002.

¹²⁴⁰ *Ibid.*

¹²⁴¹ DANAS, Z. Miladinović, Lustracija kao "naša posla", 17.07.2003.

¹²⁴² DANAS, Budući poslanici proći će lustracionu proveru, 27.11.2003.

¹²⁴³ Zakon o budžetu R. Srbije za 2004., Sl. glasnik R. Srbije br.127/04, 2005. Sl. glasnik R. Srbije br.66/05, 2006. Sl. glasnik R. Srbije br. 106/05, 2007. Sl. glasnik R. Srbije br.58/07 i 2008., Sl. glasnik R. Srbije br.123/07

¹²⁴⁴ GLAS JAVNOSTI, S. Jovičić, Zajednica SCG smeštena u 150.000 kvadrata, 05.01.2004.,; POLITIKA, Kakav je to potencijal - "Palata Federacije" / "Palata Srbije" na Novom Beogradu, 06.10.2007.

Jasan problem predstavlja i izostanak izbora članova Komisije iz reda narodnih poslanika, čime se na nedvosmi-slen način demonstrira nedostatak političke volje za primenu zakona. Još prilikom njegovog usvajanja bilo je jasno da postoji polarizacija između partija, na one koje su podržavale sprovođenje procesa lustracije i one koje su se ovom procesu suprotstavljale. Nakon izbora krajem 2003.¹²⁴⁵ većinu u parlamentu dobile su partije koje nisu podržale usvajanje zakona u prethodnom sazivu parlamenta i koje su u svojim javnim izjavama zagovarale odu-stanak od sprovođenja ovog procesa.¹²⁴⁶ Što se same Komisije tiče, ona se, i ako nisu postojale realne prepreke, sastala svega tri puta, od čega su dva sastanka predstavljale konstitutivne sednice.¹²⁴⁷ Nije sproveden ni jedan prethodni postupak uprkos mnogobrojnim predsedničkim, parlamentarnim i drugim izborima koji su u među-vremenu održavani, a za neprimenjivanje zakona od strane organa, organizacija i same Komisije nisu predviđene nikakve sankcije, čime se, kako primećuje YUCOM, umanjuje kako autoritet ovog, tako i autoritet zakona uop-šte.¹²⁴⁸ Unutar Komisije, samo 2 njena člana su zagovarala potrebu da se sprovede prethodni postupak lustracije. Razrešenja u pravosuđu, i ako više nego opravdana, doprinela su, posredno, kompromitovanju ideje lustracije zbog svoje neuređene prirode.¹²⁴⁹ Treba, međutim, uzeti u obzir i činjenicu da su ovim postupkom postignuti minimalni uslovi za funkcionisanje sudova u periodu neposredno nakon pada Miloševićevog režima. Sprovođenja lustracionih odredaba iz posebnih zakona imala su veoma ograničen domet i nisu imala značajnu ulogu ukupnom procesu tranzicije pravde, odnosno u pružanju garancije neponovljivosti zločina.

(2) Veting

Od strane države nije učinjen ni jedan ozbiljan korak u pravcu omogućavanja sprovođenja procesa temeljene provere, odnosno vetinga. Nije usvojen adekvatan zakonski okvir, nisu pružena sredstva, niti je na bilo koji način demonstrirana politička volja za sprovođenje ovog procesa. Pokrenute inicijative i postignuti rezultati predstavljaju izolovane slučajeve i demonstraciju volje civilnog društva da sprovodi procese tranzicije pravde. Spremnost da odgovore na ovakve inicijative organizacija civilnog društva i pritiska javnosti, državne institucije pokazale su samo u slučaju kada su se pritisku pridružile i institucije međunarodne zajednice. Nedostatak angažovanosti države na normativnom uređenju ove oblasti bio bi opravdan da je Zakon o lustraciji zaživeo u praksi. Naime, u tom slučaju bi se moglo reći da se država opredelila za jedan konkretan model, da je procenila da je njegova primena dovoljna i slično. U situaciji u kojoj usvojeni zakon ne funkcioniše, dok sa druge strane građansko društvo svojim angažova-njem nameće drugačiji model pristupa ovom problemu, očekivano bi bilo da država reaguje, iskoristi impuls koji dolazi iz civilnog sektora, eventualno otvori dijalog radi pronalaženja najadekvatnijeg i najfunkcionalnijeg rešenja i pokuša da faktičku situaciju pravno reguliše

B) ANALIZA OPŠTIH MERA GARANCIJA NEPONOVLJIVOSTI I IDENTIFIKACIJA PREPREKA

(I) Analiza institucije ombudsmana u Srbiji

I ako se država još 2002. obavezala da će u roku od godinu dana od pristupanja Savetu Evrope obrazovati insti-tuciju ombudsmana, proces osnivanja je tekao veoma sporo i čini se sa dosta poteškoća koje jedva da su i danas prevaziđene. Vidimo da je i nakon donošenja zakona, koji su, čini se, usvajani obrnutim redom, proces uspostavljanja institucije tekao veoma sporo. Na nedostatak jasne strategije za uvođenje institucije ombudsmana ukazuje činjenica da su do 2007. ombudsmani na sva tri nivoa imali različite nazive, da bi se uvođenjem novog Zakona o lokalnoj samoupravi izjednačili nazivi republičkog i lokalnog ombudsmana (zaštitnik građana), dok je pokrajinski zadržao naziv ombudsman.¹²⁵⁰

¹²⁴⁵ RIK, Izveštaj o rezultatima izbora za narodne poslanike u Narodnoj skupštini R. Srbije održanih 28. decembra 2003. godine, Sl. glasnik R. Srbije br. 131/03.

¹²⁴⁶ DSS, SRS, SPS i SNS, Vidi: DANAS, Vesna RAKIĆ-VODINELIĆ: Čudi me da je to prioritet SRS i DSS, 04.02.2004.

¹²⁴⁷ DANAS, Budući poslanici proći će lustracionu proveru, 27.11.2003.

¹²⁴⁸ YUCOM, „Lustracija“, *Supra* n. 467.

¹²⁴⁹ HERETICUS, V. Rakić-Vodinić, Neuspešan pokušaj lustracije *Supra* n. 383.

¹²⁵⁰ Izveštaj pokrajinskog ombudsmana za 2006., str. 10, Izveštaji pokrajinskog ombudsmana, Autonomna Pokrajina Vojvodina, Ombudsman, Zvanična prezentacija, dostupno na veb stranici Ombudsmana AP Vojvodina: < <http://www.ombudsmanap.org/dokumenti.html>>, posećen 22.04.2008.

Kada je lokalni zaštitnik građana u pitanju, problem predstavlja činjenica da zakon ne obavezuje jedinice lokalne samouprave da uvedu instituciju ombudsmana.¹²⁵¹ Sledeći, čini se mnogo ozbiljniji, problem predstavlja odredba novog Zakona o lokalnoj samoupravi koja sužava nadležnost lokalnog ombudsmana da interveniše samo u slučaju povreda lokalnih propisa, čime uloga ovih organa može biti značajno sužena.¹²⁵² Time ova institucija postaje gotovo beznačajna kao mera garancije neponovljivosti.

Kada je u pitanju pokrajinski ombudsman, njegov izbor a zatim i ostvarivanje uslova za rad premašili su zakonom propisane rokove. Pokrajinski ombudsman u javnosti izražava nezadovoljstvo sredstvima predviđenim dosadašnjim budžetom¹²⁵³, što imajući u vidu veoma ambiciozne i napredne programe ovog organa¹²⁵⁴, čini se odgovara istini, ali ako uzmemo u obzir budžetski okvir u kome ovaj organ funkcioniše, uočljivo je i da su mogućnosti same pokrajine ograničene. Naime budžet pokrajinskog ombudsmana za 2008. odgovara polovini budžeta kojim raspolaže Izvršno veće Vojvodine za isti period.¹²⁵⁵ Zabrinjavajuća je, međutim, činjenica na koju i sam pokrajinski ombudsman često skreće pažnju u javnosti, da ni Statut Vojvodine¹²⁵⁶ niti Poslovnik Skupštine Vojvodine¹²⁵⁷ još uvek nisu dopunjeni odredbama koje se odnose na funkcionisanje pokrajinskog ombudsmana.¹²⁵⁸

Najozbiljniji problemi prilikom uspostavljanja institucije ombudsmana bili su vidljivi pri formiranju republičkog ombudsmana. Kao i pokrajinski, i njegov izbor i uspostavljanje kancelarije odigrali su se izvan zakonom propisanih rokova. Postupak imenovanja republičkog ombudsmana imao je značajne nedostatke.¹²⁵⁹ Predložen je samo jedan kandidat, nije bilo konsultovanja stručne javnosti.¹²⁶⁰ Nakon oštre reakcije nevladinih organizacija za ljudska prava, izbor istog kandidata je praktično samo odložen za godinu dana, a zatim ponovljen na isti način.¹²⁶¹ Kako Venecijanska komisija primećuje, veliki propust Ustavnog rešenja koje se odnosi na instituciju Zaštitnika građana, predstavlja nedovoljan stepen njegove nezavisnosti u odnosu na Narodnu skupštinu.¹²⁶² Republički zakon ne sadrži odredbe, koje sadrži pokrajinski, o tome da određeni broj zamenika treba da se bira iz redova nacionalnih manjina i manje zastupljenog pola.¹²⁶³ Zaštitnik građana nema mogućnost kontrole Skupštine, predsednika Republike, Vlade, Ustavnog suda, sudova i javnih tužilaštava, čime je njegova mogućnost delovanja u pravcu zaštite ljudskih prava i sloboda minimalizovana. Zakon takođe ozbiljno umanjuje mogućnost republičkog zaštitnika građana da ima uvid u sve potrebne podatke i dokumentaciju organa uprave, budući da njima ostavlja mogućnost da odbiju njegov zahtev za uvid u tajne podatke ukoliko je takav zahtev „u suprotnosti sa zakonom“.¹²⁶⁴ Zaštitnik građana može pristupiti zaštiti prava samo ukoliko su iscrpljena sva druga zakonska sredstva, uz ostavljenu mogućnost da samo u izuzetnim slučajevima, prema oceni zaštitnika građana, ispunjenje ovog uslova može izostati.¹²⁶⁵ Republički, kao ni pokrajinski zakon, ne predviđa zaštitu podnosioca predstavke od eventualne kasnije institucionalne odmazde zbog iniciranja postupka.¹²⁶⁶

Veoma pozitivna je odredba da pravo obraćanja zaštitniku građana imaju kako domaći tako i strani državljani i pravna lica, ukoliko se zaštita traži u odnosu na organe Republike Srbije.¹²⁶⁷ Međutim, vremensko ograničenje na povrede koje su nastupile nakon stupanja na snagu ovog zakona¹²⁶⁸ eliminiše mogućnost angažovanja ovog organa

¹²⁵¹ Zakon o lokalnoj samoupravi, *Supra* n. 415.

¹²⁵² *Ibid.*

¹²⁵³ DANAS, A. Roknić, Izbor ombudsmana na sledećoj sednici parlamenta, 07.06.2007

¹²⁵⁴ Izveštaji pokrajinskog ombudsmana, *Supra* n. 488.

¹²⁵⁵ Odluka o budžetu AP Vojvodine za 2008, Sl. list AP Vojvodine, br. 03/08

¹²⁵⁶ Statut AP Vojvodine, Sl. list AP Vojvodine, br. 17/91

¹²⁵⁷ Poslovnik Skupštine AP Vojvodine, Sl. list AP Vojvodine, br. 23/2002, 30/2004 i 4/2008

¹²⁵⁸ DANAS, Izbor ombudsmana, *Supra*, n. 491.

¹²⁵⁹ Grupa NVO, Urušavanje kredibiliteta institucije Zaštitnika građana, 04.04.2006., dostupno na veb sajtu Beogradskog centra za ljudska prava: <<http://www.bgcentar.org.yu/index.php?p=130&search=ombudsmana&nid=125>>, posećen 24.04.2008.

¹²⁶⁰ Skupština Srbije, aktivnosti, 6. sednica odbora za ustavna pitanja.

¹²⁶¹ Skupština Srbije, aktivnosti, Druga sednica Odbora za ustavna pitanja.

¹²⁶² Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), Mišljenje o Ustavu Srbije usvojeno od strane Komisije na 70. plenarnoj sednici, 17.-18. mart 2007. par. 58., str. 13.

¹²⁶³ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 419., čl. 6

¹²⁶⁴ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 422., čl. 21.; YIHR, Izveštaj o primeni tranzicionih zakona, 2006, Beograd

¹²⁶⁵ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 422., čl. 25.; YIHR, Izveštaj 2006, *Supra* n. 502.

¹²⁶⁶ YIHR, Izveštaj 2006, *Supra* n. 502.

¹²⁶⁷ Zakon o zaštitniku, *Supra* n. 422, čl. 1.

¹²⁶⁸ *Ibid.*, čl. 43.

na pitanjima teških povreda ljudskih prava učinjenih u prošlosti. Na kraju treba napomenuti da Izmene i dopune Zakona iz 2007. predstavljaju značajno poboljšanje. Za donošenje svih značajnih odluka predviđenih ovim zakonom propisano je da se donose većinom glasova svih narodnih poslanika, zamenici zaštitnika građana su dobili imunitet jednak onom koji uživa sam zaštitnik; dok je zaštitnik građana dobio pravo predlaganja zakona iz svoje nadležnosti.¹²⁶⁹

(2) Analiza institucije Ustavnog Suda, Ustavne žalbe i identifikacija prepreka

Novim Ustavom Srbije, Ustavni sud je postavljen kao jaka i uticajna institucija sa, kako je ocenila Venecijanska komisija, uravnoteženim sastavom.¹²⁷⁰ Uvođenje u pravni sistem Srbije ustavne žalbe uz mogućnost pojedinca da izjavi ovu žalbu za povrede ljudskih prava je svakako veoma pozitivno.¹²⁷¹ Međutim, iskustvo nekadašnje ustavne žalbe koja je postojala na saveznom nivou, odnosno nivou državne zajednice, kao i niz problema koji prate osnivanje ove institucije u Srbiji, nalažu da se sa dodatnom pažnjom prati dalji razvoj ovog specifičnog pravnog leka za zaštitu ljudskih prava. Sam zakonski okvir koji je ponuđen generalno ostavlja mogućnost ustavnoj žalbi da postane delotvoran pravni lek. Kada je obim prava koji obuhvata u pitanju, donekle je nejasno zašto je u Ustavu navedeno da se ustavna žalba može podneti u slučaju povreda ili uskraćivanja ljudskih ili manjinskih prava i sloboda zajamčenih Ustavom,¹²⁷² ali se ne spominju i ona koja su garantovana međunarodnim pravom. Ustavnu žalbu nije moguće podneti za povrede ljudskih prava opštim aktima, te je u tom slučaju jedina mogućnost pokretanje inicijative za zaštitu zakonitosti koju Ustavni sud nije obavezan da prihvati.¹²⁷³ Od toga da li će ustavna žalba u praksi postati delotvoran pravni lek zavisi i da li će ona, kako je inicijalno zamišljeno, predstavljati svojevrsni „filter“ za predstavke koje se podnose Evropskom sudu za ljudska prava.¹²⁷⁴ Istovremeno, nedelotvoran ili spor Ustavni sud može predstavljati i prepreku za kontrolu ustavnosti i zakonitosti što je ujedno njegova osnovna funkcija.¹²⁷⁵ Venecijanska komisija, takođe, upozorava da pravo Narodne Skupštine da odlučuje o prestanku dužnosti sudije Ustavnog suda, čak i u veoma ograničenim slučajevima, može biti problematično i odredbe o tome bi trebalo da budu preciznije definisane kako bi se otklonila svaka opasnost od eventualnog ugrožavanja nezavisnosti sudstva.¹²⁷⁶

(3) Analiza zaštite prava manjina

Već iz samog uvida u normativni okvir ove oblasti stiče se utisak da država ne pridaje dovoljno pažnje pitanju nacionalnih manjina. Ovo je utoliko teže što je Srbija nedavno izašla iz perioda ratova i vladavine režima koji je svoju politiku zasnivao na nacionalizmu, međunacionalnoj netrpeljivosti i ksenofobiji. Činjenica da uprkos tome, sa jedne strane još uvek nema kodifikovanih normi koje se odnose na zaštitu manjina, dok se sa druge strane, u okviru drugih zakona usvajaju problematična normativna rešenja, poput Zakona o crkvama i verskim zajednicama, koja samo produbljuju problem.¹²⁷⁷

Nakon razdvajanja Srbije i Crne Gore državno telo za zaštitu nacionalnih manjina nije se zadržalo na nivou ministarstva. Danas je u Srbiji ponovo uspostavljeno ministarstvo za ljudska i manjinska prava, ali je njegovo postojanje bilo rezultat velikih pritisaka, pre svega, manjinskih političkih stranaka i civilnog društva.¹²⁷⁸ Izostanak rezultata u ovoj oblasti najbolje ilustruje primer Programa zakonodavne reforme u oblasti ljudskih prava za Republiku Srbiju iz 2006. koji je precizno detektovao normativne propuste u oblasti zaštite manjinskih prava, a od kojih, do danas, gotovo ni jedan nije otklonjen.

¹²⁶⁹ Ibid.

¹²⁷⁰ Mišljenje Venecijanske Komisije, *Supra* n. 499., par. 80. i 83., str. 17. i 18.

¹²⁷¹ Vidi: Mišljenje Venecijanske Komisije, *Supra* n. 500., par. 82., str. 18.

¹²⁷² Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40., čl. 170.

¹²⁷³ Ibid., čl. 168., BG Centar, Ljudska prava 2006, *Supra* n. 435., str. 37.

¹²⁷⁴ Evropska konvencija, *Supra* n.282., čl. 35. predviđa da Sud može uzeti predmet u postupak tek kada se iscrpu svi unutrašnji pravni lekovi.

¹²⁷⁵ TANJUG, Za petnaest dana, *Supra*, n. 430.

¹²⁷⁶ Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40., čl. 174.; Mišljenje Venecijanske Komisije, *Supra* n. 500., p. 84., str. 18.

¹²⁷⁷ Zakon o crkvama i verskim zajednicama, Sl. glasnik R. Srbije br. 36/06

¹²⁷⁸ DANAS, Ministarstvo za manjinska prava ipak u novoj vladi, 03.07.2008.

REZIME

I PRAVO NA ISTINU

1. Veoma rano je shvaćeno, i još uvek postoji izražena svest o tome, da suđenja za ratne zločine, i ako nesporno veoma značajna, nisu dovoljna kada je u pitanju ostvarivanje prava na istinu. Ograničenja koja nalaže rigidni sudski postupak ne predstavljaju adekvatnu platformu za žrtve i ne pružaju adekvatne informacije o zločinima počinjenim u nedavnoj prošlosti društvu kao celini. U svetlu dosadašnjeg razvoja procesa tranzicione pravde u zemlji ali i regionu, čini se da Komisija za istinu, kao komplementarni mehanizam suđenjima već veoma dugo samo figurira, i da se do sada ovom problemu nije pristupilo na dovoljno sistematski i istrajan način. Takođe, kompleksnost sukoba i situacije gde su žrtve, svedoci, počinioци, razmešteni na različitim mestima i državama u regionu ne dozvoljava da se ovom problemu priđe nacionalno, već se regionalni pristup nameće kao jedina mogućnost.
2. Da bi se ostvarilo pravo na istinu potrebno je da se osim glasa žrtava javnosti pruže i informacije koje poseduje država i njene institucije. U tom smislu, vidimo da je neophodno da se otvore i na adekvatan način učine dostupni javnosti dosijei i arhivi, ali i da se obezbedi njihova sigurnost.
3. Budući da je Srbija jedina država na svetu koja je pred MSP-om osuđena za nepoštovanje Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, kao i da se u javnosti vodila veoma oštra debata koja je ostavila otvoreno pitanje značaja skrivenih zapisnika VSO-a – nameće se zaključak da država svojim građanima duguje jasan odgovor na ovo pitanje koji se može dati samo otvaranjem i objavljivanjem sadržaja ovih dokumenata.
4. Takođe, kao značajna i veoma delotvorna izdvađa se institucija Poverenika za slobodan pristup informacijama od javnog značaja, ali je neophodno i njeno dalje osnaživanje.

II PRAVO NA PRAVDU

Kako u Srbiji tako i u regionu, ostvarivanje prava žrtava na pravdu je najvidljivije. Napredak u ovoj oblasti je direktna posledica snažnog angažovanja međunarodne zajednice kako uspostavljanjem ad hoc suda tako i pružanjem snažne podrške u izgradnji nacionalnih kapaciteta za procesuiranje ratnih zločina. U ovoj oblasti postoji najkvalitetniji normativni okvir razvijen po uzoru na međunarodne standarde. Uspostavljene su i funkcionalne institucije, bar na nivou pravosuđa. Ove institucije, i ako i dalje nemaju potpuno zadovoljavajuća sredstva i resurse na raspolaganju, u odnosu na nivo opremljenosti drugih zvaničnih institucija ipak raspolazu značajnim sredstvima, kako onim koja su obezbeđena iz državnog budžeta, tako i mnogobrojnim stranim donacijama.

1. Ono što prvenstveno nedostaje u ovoj oblasti jeste izgradnja što potpunije nezavisnosti pravosudnih institucija. Jasan uticaj države vidi se kroz sistematsko prikrivanje veze između države, oružanih formacija i izvršenih zločina koje se provlači kroz postupke koji se odvijaju pred ovim institucijama. Stavljanje tužilaštva pod kontrolu izvršne vlasti ne govori u prilog postojanju volje da uspostavi nezavisni pravosudni sistem. Na osnovu rezultata istraživanja može se izvući veoma jasan zaključak da su društveni uticaji i javni pritisci na pravosuđe veoma snažni kao i da država i društvo ne preduzimaju delotvorne mere da to spreče. U potpunosti izostaju pokušaji države da postavi mehanizme za suzbijanje ovog problema. Pravosuđe koje procesuirao isključivo direktne izvršioce zločina, ne pokreće istrage protiv viših komandnih nivoa i izbegava dokaze koji povezuju državne institucije sa zločinima, odnosno ukazuju na sistemsku povezanost države sa njima, ne može doprineti na stvaran način suzbijanju nekažnjivosti. Ono ne može dovesti do utvrđivanja pune istine i do postizanje pravde za žrtve. Domaće institucije, u još manjoj meri nego MKSJ vode računa o značaju koji ovi procesi imaju za žrtve. Izraženo je aktivno angažovanje organizacija civilnog društva u ovoj oblasti, čime se ublažava nedostatak državne akcije. Potrebno je, dakle, osnaživanje samostalnosti pravosudnih institucija, ali, pre svega, organa gonjenja da bi se u okviru njihove delatnosti postigao iskorak ka otvaranju najosetljivijih pitanja koja se dotiču dosadašnje tabu teme u domaćem pravosuđu – pitanja srednjih i viših kreatora zločina, naredbodavaca, i najzad uloge države i njenih institucija.

Drugi bitan zaključak odnosi se na dinamiku procesuiranja ratnih zločina na domaćem nivou. Jasno je da se u početku, kada su se po prvi put susreli sa ovako specifičnim procesima i izazovima koje oni nose, oni odvijali sporo. Međutim, čini se da bi u ovom trenutku trebalo potražiti rešenje koje bi, u skladu sa raspoloživim resursima i kapacitetima, dovelo do veće dinamike procesuiranja.

2. Neodvojivo od prethodnog pitanje je pitanje bezbednosti kako zaposlenih u institucijama koje se bave procesuiranjem ratnih zločina tako i svedoka. Čini se da se ovaj problem može rešiti samo odlučnim i sveobuhvatnim merama koje bi uključile kako klasične vidove zaštite tako i niz preventivnih mera koje bi se, pre svega, odnosile na medije i kriminalizovanje govora mržnje.
3. Konačno, vidimo da je potrebno preduzeti korake u pravcu poboljšanja položaja oštećenog i ojačanja njegove uloga u postouku.

III PRAVO NA REPARACIJE

1. Da bi uopšte bilo govora o istinski kvalitetnom pristupu pitanju pružanja reparacija, država bi trebalo da se jasno odredi prema počinjenim zločinima, a takvo određenje bi svakako trebalo moralo da se zasniva na čvrstom i jasnom, širokom prihvatanju utvrđenih činjenica. Ovde opet vidimo potrebu za mehanizmom putem koga bi se na sistematičan način došlo do činjenica koje bi predstavljale zdrav osnov za izgradnju novog odnosa države i društva prema prošlosti.
2. Paralelno sa tim, trebalo bi težiti ka stvaranju memorijala žrtvama ratova na prostoru bivše Jugoslavije kao i memorijala, spomenika i drugih vidova nematerijalnih reparacija žrtvama genocida u Srebrenici za čije je nesprečavanje i nekažnjavanje Srbija osuđena pred MSP-om. Pružanje ovih reparacija država duguje žrtvama genocida, ali i svojim građanima.
3. Konačno, da bi se omogućilo postizanje materijalnih reparacija u praksi u pojedinačnim slučajevima trebalo bi modifikovanjem domaćeg pravnog sistema težiti ka doprinošenju što većoj efikasnosti ovih procesa i njihovoj najširoj primeni.

IV GARANCIJE NEPONOVljivOSTI ZLOČINA

Stepen u kome su jedna država i jedno društvo u tranziciji uspeli da ostvare, odnosno uspostave garancije neponovljivosti zločina govori upravo o tome koliko je sam proces tranzicije pravde odmakao i koliko je uspešan. Naime, da bi društvo bilo svesno da je potrebno da žrtvama pruži ovakve garancije, kao i da sazna na koji način bi one trebalo da budu ostvarene, pretpostavka je da su ostali elementi tranzicije pravde ostvareni.

Prema tome, nedostaci u ovoj oblasti ukazuju na nedostatke u prethodnim fazama procesa. Čini se da putem ostvarivanja prava na pravdu, koje je evidentno najnaprednije u procesu suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji nije učinjeno dovoljno, nisu osvetljene i utvrđene konkretne činjenice. Bez jasno definisane istine, bez svesti u društvu i u političkoj eliti ne može doći ni do jasnih reformi institucija putem procesa lustracije ili vetinga.

1. Da bi država bila spremna da pruži garancije neponovljivosti ona mora, pre svega, da na jasan način izgradi svoj odnos prema prošlosti, što nas ponovo vraća na mehanizam za utvrđivanje i kazivanje istine koji je preko potreban.
2. Garancije neponovljivosti zločina usmerene su, pre svega, prema novim generacijama i u tom smislu bi njima trebalo posvetiti veliku pažnju. Problem koji je ovde jasno izolovan je pitanje udžbenika istorije, u kojima su neophodne adekvatne intervencije, ali je jasno da to predstavlja samo jedan u nizu mnogobrojnih aspekata koji utiču na ovu populaciju.
3. Takođe, uz usmeravanje energije u procesu pružanja garancija neponovljivosti zločina prema mladima, ne sme izostati ni proces pružanja adekvatnog sistema zaštite koji sa sobom nosi i izgradnju jedne naprednije kulture

zaštite ljudskih prava. U tom smislu trebalo bi osnažiti nezavisne institucije u zemlji i postojeće mehanizme za zaštitu ljudskih prava. Velika podrška koja je došla od strane društva i civilnog sektora u pravcu jačanja Poverenika za slobodan pristup informacijama od javnog značaja i snažna i pozitivna uloga koju je ova institucija dobila u sistemu zaštite ljudskih prava i procesu tranzicije pravde u zemlji pokazuju savršen model za dalje razvijanje sistema zaštite.

7 ANALIZA PREPREKA I ZAKLJUČCI

Nakon pada Miloševićevog režima vidimo da postoje različite inicijative u gotovo svim oblastima značajnim za suzbijanje nekažnjivosti – otkrivaju se i ekshumiraju masovne grobnice na teritoriji Srbije, usvaja se zakon o lustraciji i unose specifične lustracione odredbe u druge zakone, pokreću se inicijative za vetting, formira se komisija za istinu i pomirenje, te počinje sistematičnije procesuiranje ratnih zločina. Međutim, i ako inicirane u približno isto vreme, u istom političkom ambijentu, sa relativno ujednačnim raspoloživim resursima i kapacitetima, i mahom nezavisno od kvaliteta normativnog okvira, ove inicijative ne daju ni približno ujednačene rezultate.

Tragajući za razlogom ovakve neujednačenosti, najpre vidimo da se lustracija ne sprovodi i ako postoji zadovoljavajući normativni okvir za to, izdvajaju se određena sredstva ali nije došlo do posebne implementacije posebnog zakona, odnosno lustraciona komisija nije započela sa radom, dok se implementacija lustracionih odredbi svodi samo na marginalne slučajeve bez uticaja na reformu predmetnih institucija u celini.

Inicijative za vetting koje pokreće civilno društvo su malobrojne i većinom ne daju rezultate. Uspeh, mada bez otvorenog priznanja vlasti da je do vetinga zaista i došlo, vidimo recimo u inicijativi za smenu osobe čija je funkcija vezana za procesuiranje, odnosno istragu ratnih zločina (tzv. Slučaj Borisavljević) i koju je snažno podržao MKSJ. U slučaju masovnih grobnica otkrivenih na teritoriji Srbije, gde državne institucije nisu imale potrebna sredstva i kapacitete za ekshumiranje i identifikacije tela, uz podršku MKSJ-a, ICMP-a i OSCE-a, one u veoma kratkom roku uspevaju da se prevaziđu ove prepreke. Ipak, uprkos tome, domaće institucije u jednom broju slučajeva ne utvrđuju uzrok smrti žrtava, što prema oceni HLC-a, koji je aktivno pratio ove procese, predstavlja jasan znak obstruisanja mogućnosti korišćenja nalaza ekshumacija u procesuiranju ratnih zločina.

U slučaju Komisije za istinu i pomirenje SRJ imamo pompezno najavljenju inicijativu države, odnosno njenog predsednika, da se osnuje ovakva komisija, što nailazi na široku podršku i odobravanje međunarodne zajednice. Međutim, imajući u vidu, između ostalog, neadekvatan mandat, odnosno neorijentisanost ka utvrđivanju činjenica o zločinima i događajima tokom sukoba devedesetih godina i pretežnu usmerenost Komisije na istraživanje uzroka sukoba, zatim način osnivanja i izbor članova Komisije za istinu i pomirenje SRJ kao i potpuni nedostatak njene samostalnosti, čini se da je ona bila osnovana samo da bi privremeno amortizovala pritisak međunarodne zajednice na Srbiju da ostvari punu saradnju sa MKSJ-om i druge aktivnosti vezane za suzbijanje nekažnjivosti.

Kada su u pitanju suđenja za ratne zločine, ona inicijalno nailaze na niz ozbiljnih prepreka od kojih su najvidljiviji snažni pritisci i zastrašivanje predstavnika pravosuđa, naročito u manjim gradovima, kao što je to bio slučaj sa Prokupljem, što je praktično onemogućavalo procesuiranje ovih zločina. Bitan preokret dešava se nekoliko godina kasnije kada, uz snažanu podršku međunarodne zajednice, Srbija centralizuje nadležnost za procesuiranje ratnih zločina i osniva posebne istražne i pravosudne institucije za ove posupke. Ove specijalne institucije obuhvataju otkrivanje, krivično gonjenje i suđenje, pritvorske jedinice, javno informisanje i sistem podrške i zaštite žrtava i svedoka.

Veoma je vidljivo da značajan podsticaj u ovoj oblasti, još od svog osnivanja, ima MKSJ. Vođenjem istraga, otkrivanjem i utvrđivanjem činjenica o ratnim zločinima, približavanjem koncepta suđenja za ratne zločine pravosudnim institucijama i javnosti u regionu, ali i fokusiranjem domaće i međunarodne pažnje na ovu oblast otvoren je širok prostor za dalje otkrivanje i gonjenje počinilaca ratnih zločina. Konačno, najveći pomak u procesuiranju ratnih zločina osnivanje specijalnih pravosudnih institucija u Srbiji 2003. godine - zapravo je direktna posledica, tada usvojene, izlazne strategije MKSJ-a koja se orijentisala na jačanje nacionalnih kapaciteta za procesuiranje ratnih zločina koji bi preuzeli odgovornost da nastave sa radom koji je započeo MKSJ.

Može se zaključiti da je uspešnoj realizaciji započetih inicijativa, po pravilu, doprinelo veće angažovanje međunarodne zajednice. Tako recimo, inicijativa za vetting koju pokreće civilno društvo daje rezultate kada je podrži međunarodna institucija, odnosno MKSJ; proces ekshumacija omogućen je brzom tehničkom podrškom međunarodnih organizacija; dok su najveći pomaci vidljivi u sferi procesuiranja ratnih zločina povezani sa velikom pažnjom koju ovoj oblasti pridaje međunarodna zajednica, počev od osnivanja MKSJ i aktivnog angažovanja na obezbeđenju saradnje država u regionu sa ovim telom kao i sprovođenju njegove izlazne strategije. Izuzetak od ovog pravila, naizgled, predstavlja Komisija za istinu i pomirenje SRJ koja, uprkos snažnoj međunarodnoj podršci, nije uspeła da ostvari rezultate. Međutim, i u ovom slučaju u pitanju nije bila stvarna inicijativa za suzbijanje nekažnjivosti, već pokušaj da se skrene pažnja i umanjí pritisak međunarodne zajednice upravo u sferi procesuiranja ratnih zločina, pa ona zbog toga ne predstavlja stvarnu inicijativu za suzbijanje nekažnjivosti u Srbiji.

Sa druge strane, ono što konstantno nedostaje u svim ovim procesima jeste javno iznošenje činjenica, istine o onome što se dogodilo. Takođe, kada su u pitanju zločini, pažnja javnosti u Srbiji je usmerena ka počinioćima, ali ne i prema žrtvama. Konačno, ni država ni društvo nisu se odredili prema zločinima počinjenim u prošlosti i ulozi koju su srpska država i društvo imali u njima. Mehanizmi za utvrđivanje i kazivanje istine nikada nisu uspostavljeni. Procesi koji su se odvijali nisu bili praćeni otvorenim iznošenjem istine. Ekshumacije su u javnosti ostale samo nejasne istražne radnje, dok je afera o hladnjačama, kojima su dovođena tela ubijenih Albanaca sa Kosova i sahranjivana u masovnim grobnicama, u javnosti u Srbiji dobila status neke vrste urbane legende, jer nikada nije naišla na jasno određivanje predstavnika vlasti prema ovim događajima, niti na preuzimanje odgovornosti – posebno policijskih i vojnih organa na čijem posedu su grobnice otkrivene.

Za saradnju sa MKSJ-om srpski državnici često kao da se izvinjavaju javnosti i pravdaju potrebom da se uspostave dobri odnosi sa međunarodnom zajednicom i prevashodno ekonomskim razlozima (kreditima isl.) Predstavnici vlasti javno govore isključivo o različitim vidovima podrške koju državljanima Srbije optuženim pred MKSJ-om i njihovim porodicama pruža država. Žrtve, bilo da su u pitanju državljani Srbije ili susednih zemalja, po pravilu se nikada ne pominju. Mediji objavljuju tekstove, intervju, fotografije optuženika, njihovih porodica i prijatelja. Sa druge strane, imena žrtava se gotovo i ne pominju, njihov glas se ne čuje i ne prenosi, a njihove fotografije i fotografije njihovih članova porodica se ne objavljuju. Svaki iskorak političara ili medija u drugom pravcu nailazi na snažnu javnu osudu.

Suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima se odvijaju izvan fokusa javnosti, a informacije koje se o njima prenose su šture i ne daju potpunu sliku događaja. Medijski prikaz procesuiranja ratnih zločina značajno se razlikuje od prikaza procesuiranja običnih zločina u kojima se žrtvama daje veliki prostor. Sa druge strane, prenošenje suđenja pred MKSJ često je praćeno atmosferom u kojoj se gotovo otvoreno stavlja na stranu, pa čak bodre i hvale uspeši, odbrane optuženih.

Pojedinačni postupci žrtava za ostvarivanje prava na reparacije potpuno su izvan fokusa javnosti, dok ideja da se na globalnom nivou žrtvama omogući pravo na reparacije nailazi na snažan otpor i veliko jedinstvo u okviru državnih struktura i elita u naporima da se istina ne iznese na videlo. U društvu je čak čvrsto usvojeno shvatanje da je legitimo prikriti činjenice, nedozvoliti da se istina sazna da bi se sprećilo da država plaća reparacije žrtvama jer bi to predstavljalo finansijsko opterećenje za građane Srbije. Ovakvo shvatanje bilo je iskristalisano i otvoreno podržano od predstavnika vlasti u završnoj fazi spora koji je prema tužbi BiH vođen protiv Srbije pred MSP-om. Činjenica da je Srbija iz tog spora izašla kao prva država u istoriji optužena za nepoštovanje Konvencije o genocidu predstavljena je kao velika pobeda, jer nije dokazano da je Srbija direktno odgovorna za izvršenje genocida i, što je predstavljeno kao najznačajnije, presudom nije izrećena obaveza države da plati odštetu žrtvama.

Jasno je dakle, da nedostatak javno iznetih i prihvaćenih činjenica o zločinima i određenje države prema njima predstavljaj preduslov za otvaranje pitanja pružanja reparacija žrtvama, te bez ovog prethodnog koraka, osim u retkim izolovanim slučajevima, nije moguće ostvariti ovo pravo žrtava.

Nedostatak utvrđene, javno iznete i prihvaćene istine o zločinima snažno se odražava na ostvarivanje garancija da se zločini neće ponoviti. Sa izbegavanjem osvetljavanja istine, izostaju i naponi da se suzbiju nacionalne, etničke predrasude, netrpeljivost i ksenofobija na kojima je Miloševićev režim održavao svoju moć. U pitanju je slika prema kojoj su Srbi samo nevine žrtve, nepravedno optužene, dok su zločini samo isfabrikovani produkti zavere

protiv Srbije koji se nikada nisu dogodili ili koji su se dogodili slučajno ili opravdano. Bez iznošenja istine o stvarnoj ulozi Srbije u zločinima ovakvo većinsko shvatanje teško se može značajno izmeniti. Pored generacija koje su bile izložene Miloševićевой propagandi, slična shvatanja prenose se i na nove generacije koje izvan medija, porodice i društva nemaju jasne informacije o događajima, a ponajmanje o zločinima koji su se dogodili tokom sukoba na prostoru bivše Jugoslavije tokom devedesetih. Osnovno i srednje obrazovanje pruža samo šture i nepotpune informacije o ovim ratovima koje uz to mogu predstavljati i dobru osnovu za dalje poricanje da su se zločini dogodili ili da je Srbija ima bilo kakvu odgovornost za mnoge njih.

Istovremeno, materijalnih dokaza koji bi svedočili o događajima i ratnim operacijama iz devedesetih i ulozi države u njima deo su arhivske građe koja može biti otvorena najranije po isteku 30 godina od njenog kreiranja. Sa druge strane, pripadnici režima su veliki deo ove građe nesmetano uništavali – deo dokumentacije službe državne bezbednosti je u kratkom periodu nakon pada režima uništen, a vojne arhive su koristili pripadnici vojske bliski Miloševiću za potrebe njegove odbrane i za lične potrebe. Neizvesno je gde se tačno nalazi preostala dokumentacija, koliko je bezbedna, kao i koliko je dokumentacije uništeno ili falsifikovano do sada. U takvoj situaciji svedočenja žrtava i činjenice utvrđene u sudskim postupcima od neprocenjivog su značaja jer predstavljaju gotovo jedine potencijalne istorijske izvore.

Dalje, raspoloživi sistemi za zaštitu ljudskih i manjinskih prava i suzbijanje širenja nacionalne, rasne i drugih vidova netrpeljivosti i govora mržnje, i ako brojni, nisu harmonizovani, propisi nisu kodifikovani, tako da ceo sistem nije dovoljno funkcionalan. U takvoj atmosferi, sa nefunkcionalnim sistemima zaštite, neuspelim pokušajima reforme institucija, i potpunim izostankom javnog govora usmerenog ka suzbijanju nacionalnih, etničkih netrpeljivosti i ksenofobije, nije moguće povratiti poverenje svih građana u institucije države, pogotovo ne poverenje pripadnika manjinskih zajednica.

Međutim, ovi problemi ne utiču samo na sprečavanje ostvarivanja garancija neponovljivosti zločina. Izostanak suprotstavljanja predrasudama, netrpeljivosti i negiranju zločina koje je kreirao još prethodni režim povratno utiču na mogućnost nesmetanog ostvarivanja prava na pravdu, odnosno procesuiranja ratnih zločina. Naime, u ovakvoj društvenoj atmosferi, svi akteri uključeni u proces otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja za ratne zločine – policija, pravosuđe, žrtve, svedoci, zaštitnici ljudskih prava - izloženi su snažnim pritiscima i pretnjama. Dakle, u društvu nemaju potrebnu podršku, druge državne institucije im takođe ne pružaju potrebnu podršku – bilo da to ne predstavlja deo njihove političke orijentacije, bilo što ne žele da rizikuju gubitak političke podrške birača, što je opet sve direktno uzrokovano nepromenjenom svešću i izostankom suočavanja sa zločinima iz prošlosti širokog kruga građana. U nereformisanoj policiji, teško je očekivati da će jedinica za istraživanje ratnih zločina moći lako, nesmetano i oslobođena svih pritisaka da prikuplja dokaze o zločinima u koje su umešani drugi, pa i visoko rangirani sadašnji ili bivši pripadnici ministarstva unutrašnjih poslova. Tužilaštvo, koje nosi najveći teret i možda najznačajniju ulogu u pokretanju postupaka, ima nerešen status i umanjenu samostalnost. U takvim okolnostima, policija i pravosuđe ili podležu pritiscima ili pribegavaju samocenzuri, što se odražava na kvalitet postupaka. Kao rezultat vidimo da su iz predmeta skoro potpuno izdvojeni elementi koji mogu voditi ka utvrđivanju šireg konteksta u kome su se zločini odvijali, šireg komandnog lanca i linije odgovornosti. Zbog društvene stigmatizacije osoba koje učestvuju u procesuiranju ratnih zločina, zainteresovanost učesnika u njima za javno iznošenje činjenica utvrđenih u okviru njih je veoma mala, te izuzev zaštitnika ljudskih prava o njima gotovo niko i ne govori.

Neiznošenje informacija o sudskim procesima u javnost, zbog straha od javne osude, kao i nespremnost državnika da preuzmu obavezu da iznesu istinu i prihvate odgovornost u ime države, zbog straha od gubitka političke podrške glasača, zatvara krug u kome se ne čine odlučni koraci da se otvore bolna pitanja istine i time utiče na izmenu svesti i preovlađujućih stavova u društvu, upravo iz straha od osude ili gubitka podrške samog društva.

Napori međunarodne zajednice, čini se, pretežno su orijentisani na podršku u otkrivanju i gonjenju učinilaca ratnih zločina, ali ne u istoj meri i na otkrivanje, javno iznošenje i prihvatanje istine o ovim zločinima, što se potom vraća kao direktna prepreka u samom procesuiranju zločina.

Ovde, dakle, prepozajemo konstantno delovanje dva elementa koja smo izolovali – pozitivan uticaj pritisaka i podrške međunarodne zajednice i negativan uticaj nedostatka opštedruštvenog obznanjivanja činjenica o zločinima počinjenim u prošlosti kojim se stigmatizuju osobe koje se bave ovom problematikom i izlažu pritiscima najšireg

spektra. Tako vidimo da se, gotovo u svim oblastima, ponavlja isti model, isti ciklus u kome se uz podršku ili pritisak međunarodne zajednice usvoji zakon neophodan za određeni korak u suzbijanju nekažnjivosti, kao recimo Zakon o lustraciji ili Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, ali se onda ne usvoje prateći zakoni neophodni za njegovu potpunu primenu ili se ona na drugi način blokira.

Sličan model se ponavlja i sa uspostavljanjem nezavisnih institucija za zaštitu ljudskih prava kojima se nakon osnivanja uskraćuje podrška i izostaje donošenje pratećih zakona, kao što je slučaj sa Ombudsmanima na različitim nivoima ili kancelarijom Poverenika za slobodan pristup informacijama od javnog značaja.

Međutim, upravo u ovoj sferi jasno se uočava delovanje i trećeg, možda donekle slabijeg, ali izuzetno značajnog faktora uticaja. U pitanju je uticaj organizacija civilnog društva koje su, svojim aktivnim angažovanjem u različitim oblastima, uspele da omoguće primenu Zakona i ojačaju institucije Poverenika za slobodan pristup informacijama od javnog značaja. Ovakav uspešan model saradnje i pozitivnog uticaja ponavlja se i sa Ombudsmanom. Pritisak organizacija civilnog društva utiče da se izmeni odluka da u sastav vlade ne uđe ministarstvo za ljudska i manjinska prava. Uspostavljano ministarstvo potom obavlja snažnu ulogu, podržano snažnom kampanjom civilnog društva u uvođenju Antidiskriminacionog zakona u skupštinsku proceduru i njegovo usvajanje posle dugotrajne i istrajne kampanje.

Ako se vratimo unazad, na početke procesuiranja suđenja za ratne zločine videćemo da je i tu uloga organizacija civilnog društva, pre svega FHP-a, izrazito značajna, naročito u sferi ohrabrenja žrtava svedoka i pružanja sveobuhvatne podrške, ali i ranije u jačanju kapaciteta policije i pravosuđa kroz organizovanje inicijalnih treninga o međunarodnom humanitarnom pravu i tehnikama otkrivanja, istraživanja, gonjenja i suđenja za ratne zločine.

Na ovim primerima vidimo da upravo ta sprega, odnosno podrška organizacija civilnog društva nezavisnim državnim institucijama za zaštitu ljudskih prava, predstavlja uticaj koji je neophodan da se umani negativan uticaj nedostatka zvanično prihvaćene istine o zločinima u prošlosti. Čini se da bi to mogao biti model kojim bi se prevazišla naizgled bezizlazna situacija međuuticaja društva i državnih institucija. Da li je taj model ostvariv, odgovor će verovatno dati razvoj REKOM inicijative koja može uspeti samo ako se ovakav model i ovakva saradnja ostvari, ako civilno društvo uspe da odigra ulogu pokretača zvaničnih procesa i stimulansa kako za državne institucije tako i za društvo u celini.

8 PREPORUKE

I DRŽAVNIM ORGANIMA U SRBIJI

1. Da pokrenu parlamentarnu debatu i razmotre uslove za formiranje REKOM-a i time doprinesu kreiranju jasnog odnosa prema zločinima počinjenim u prošlosti i omoguće početak uspostavljanja stabilnog mira i demokratske vladavine prava u zemlji i regionu.
2. Da omoguće punu dostupnost dokumenata i arhiva, otvaranje dosijea, kao i otkrivanje sadržine spornih zapisnika sa satanaka VSO-a i time povrate poverenje svih građana u zvanične institucije.
3. Da spreče dalje uništavanje i falsifikovanje arhiva i da obezbede njihovo uređenje, klasifikaciju i obezbeđenje.
4. Da usvoje pravni okvir koji bi omogućio adekvatno pružanje reparacija žrtvama teških zločina prema međunarodnom pravu.
5. Da uspostave memorijale, dane sećanja i pruže druge oblike nematerijalnih reparacija žrtvama zločina počinjenih tokom '90-ih.
6. Da jačaju samostalnost i nezavisnost pravosudnih institucija kao i nezavisnih mehanizama za zaštitu ljudskih i manjinskih prava.
7. Da stvore uslove za veću sigurnost žrtava, svedoka, predstavnika pravosuđa, organizacija za zaštitu ljudskih prava i drugih lica uključenih u procese procesuiranja ratnih zločina i utvrđivanja i otkrivanja činjenica i da dosledno primenjuju međunarodne dokumente o braniocima ljudskih prava
8. Da ostvare punu saradnju sa MKSJ i uhapsi i izruče preostale optuženike.
9. Da se založe za širu informisanost mladih o teškim zločinima prema međunarodnom pravu počinjenim u nedavnoj prošlosti, njihovom jasnom određenju prema njima i razvijanju svesti i sistema vrednosti zasnovanog na univerzalnom poštovanju demokratske vladavine prava i ljudskih prava, te da u skladu sa tim sprovedu reformu obrazovnog sistema.
10. Da se zalažu za vraćanje poverenja svih građana u zvanične institucije

II MEĐUNARODNOJ ZAJEDNICI

1. Da podrži inicijativu za osnivanje REKOM-a i time doprinese kreiranju jasnog odnosa Srbije i drugih država u regionu prema zločinima počinjenim u prošlosti i omoguće početak uspostavljanja stabilnog mira i demokratske vladavine prava.
2. Da podrži napore organizacija civilnog društva u cilju ostvarivanja pune dostupnosti dokumenata i arhiva, otvaranja dosijea; zagovaranju sprečavanja daljeg uništavanja i falsifikovanja arhiva i njihovog uređenja, klasifikacije i obezbeđenja; zagovaranju usvajanja pravnog okvira koji bi omogućio adekvatno pružanje reparacija

žrtvama teških zločina prema međunarodnom pravu; zagovaranju uspostavljanja memorijala, dana sećanja i pružanja drugih oblika nematerijalnih reparacija žrtvama; zagovaranja jačanja samostalnosti i nezavisnosti pravosudnih institucija kao i nezavisnih mehanizama za zaštitu ljudskih i manjinskih prava; postizanja većeg stepena sigurnosti žrtava, svedoka, predstavnika pravosuđa, organizacija za zaštitu ljudskih prava i drugih lica uključenih u procese procesuiranja ratnih zločina i utvrđivanja i otkrivanja činjenica kao i primene međunarodnih dokumenata o braniocima ljudskih prava.

3. Da insistira na punoj saradnji Srbije sa MKSJ-om , hapšenju i izručenju preostalih optuženika.
4. Da podrži organizacije civilnog društva u zagovaranju postizanja šire informisanosti mladih o teškim zločinima prema međunarodnom pravu počinjenih u nedavnoj prošlosti, njihovom jasnom određenju prema njima i razvijanju svesti i sistema vrednosti zasnovanog na univerzalnom poštovanju demokratske vladavine prava i ljudskih prava, i sprovođenja reforme obrazovnog sistema u skladu sa tim.
5. Da podrži organizacije civilnog društva u nastanjima da vrate poverenje svih građana u zvanične institucije

III ORGANIZACIJAMA CIVILNOG DRUŠTVA

1. Da se angažuju na zagovaranju osnivanja REKOM-a i da razvijaju svoje kapacitete i strategije za zagovaranje kao i za konstruktivno učešće u kreiranju REKOM-a. Jačanje spostevnih kapaciteta je neophodno i radi mogućnosti da se na snažniji i kvalitetniji način generalno utiče na kreiranje državne politike u oblasit zaštite ljudskih prava.
2. Da zagovaraju punu dostupnost dokumenata, arhiva, otvaranje dosijea, njihovu kvalitetnu klasifikaciju i uređenje kao i otkrivanje sadržine spornih zapisnika sa satanaka VSO-a. Istovremeno je neophodno i da zagovaraju i njihovo obezbeđenje i sprečavanje daljeg uništavanja i falsifikovanja.
3. Da zagovaraju da REKOM bude obavezna da ponudi program pružanja reparacija žrtvama teških zločina prema međunarodnom pravu.
4. Da zagovaraju uvođenja memorijala, dana sećanja i drugih oblika nematerijalnih reparacija.
5. Da zagovaraju što adekvatnije rešenja za punu bezbednost i dostupnost arhiva MKSJ, odnosno njihovih kopija, zemljama u regionu.
6. Da prate procese usvajanja, izmena i primene zakona relevantnih za proces suzbijanja nekažnjivosti.
7. Da zagovaraju povećanja dinamike procesuiranja ratnih zločina pred domaćim pravosuđem kao i pridavanje veće pažnje specifičnosti ovih predmeta u smislu otkrivanja komandnih i organizacionih mreža u okviru koji su zločini planirani, organizovani, izvršeni i prikrivani, kao i dosledno procesuiranje lica svih nivoa odgovornosti.
8. Da zagovaraju obezbeđenje veće sigurnosti žrtava, svedoka, predstavnika pravosuđa, organizacija za zaštitu ljudskih prava i drugih lica uključenih u procese procesuiranja ratnih zločina i utvrđivanja i otkrivanja činjenica, i doslednu primenu međunarodnih dokumenata o braniocima ljudskih prava.
9. Da zagovaraju punu saradnje sa MKSJ-om i hapšenje i izručenje preostalih optuženika.
10. Da istraže stepen informisanosti mladih o teškim zločinima prema međunarodnom pravu počinjenih u nedavnoj prošlosti i događajima vezanim za njih. U skladu sa tim saznanjima da zagovaraju reformu celokupnog obrazovnih sistema.
11. Da zagovaraju vraćanje poverenja svih građana u zvanične institucije i stvaranje garancija neponovljivosti zločina različitim metodama, među kojima je i izrada analitičkog preseka lica koja su bila na ključnim pozicijama u društvu u periodu sukoba.

Aneks I

SKRAĆENICE

ATS - Statut o deliktima stranaca [The Alien Torts Statute]
BIA – Bezbednosno informativna agencija
BiH – Bosna i Hercegovina
CESID - Centr za slobodne izbore i demokratiju
DNK - Dezoksiribonukleinska kiselina
DOS - Demokratska opozicija Srbije
DS – Demokratska stranka
DSS – Demokratska stranka Srbije
EU – Evropska Unija
EZ – Evropska Zajednica
FHP – Fond za humanitarno pravo
GSS – Građanski savez Srbije
HOS – Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji
HRW – Human Rights Watch
IAN - Međunarodna mreža pomoći [International Aid Network]
ICMP - Međunarodna komisija za nestala lica [International Commission on Missing Persons]
ICNL - Međunarodni centar za neprofitno pravo [International Center for Not-for-Profit Law]
ICTJ – Međunarodni institut za pravdu u tranziciji [The International Center for Transitional Justice]
IDC – Istraživačko-dokumentacioni centar
IW - Impunity Watch
JNA - Jugoslovenska narodna armija
JSO – Jedinica za specijalne operacije
KOS - Kontra-obaveštajna služba
KZS – Krivični zakonik Srbije
LDP – Liperano demokratska partija
MKCK – Međunarodni komitet Crvenog krsta
MKS – Međunarodni krivični sud
MKSJ – Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
MKSR - Međunarodni krivični sud za Ruandu
MO – Ministarstvo odbrane
MSP – Međunarodni sud pravde
MUP – Ministarstvo unutrašnjih poslova
NATO – Severnoatlantski savez [The North Atlantic Treaty Organization]
NBS – Narodna banka Srbije
OEBS – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
OMPF - Kancelarija za nestala lica i sudsku medicinu [Office on missing persons and forensics]
OVK - Oslobodilačka vojska Kosova
RDB - Resor državne bezbednosti
REKOM – Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima
RIK – Republička izborna komisija
RS – Republika Srpska
SAD – Sjedinjene Američke Države
SB – Savet Bezbednosti
SCG – Srbija i Crna Gora
SFRJ - Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SPO – Srpski pokret obnove
SPS – Socijalistička partija Srbije
SRJ – Savezna Republika Jugoslavija
SRS - Srpska radikalna stranka
SZUP - Služba za zaštitu ustavnog poretka

UN – Ujedinjene nacije
UNMIK - Privremena administrativna misija Ujedinjenih nacija na Kosovu [United Nations Interim Administration Mission in Kosovo]
VBA - Vojno bezbednosna agencija
VCG – Vojska Crne Gore
VJ – Vojska Jugoslavije
VMA – Vojnomedicinska akademija
VOA - Vojno-obaveštajna agencija
VS – Vojska Srbije
VSO – Vrhovni savet odbrane
VSS – Vrhovni sud Srbije
YIHR – Inicijativa mladih za ljudska prava [The Youth Initiative for Human Rights]
YUCOM – Komitet pravnika za ljudska prava
ZKP – Zakonik o krivičnom postupku
ZOO – Zakon o obligacionim odnosima
ZORZ - Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine

BIBLIOGRAFIJA

Knjige

- Aleks Borejn, Zemlja zderane maske [Alex Boraine, A Country Unmasked], Samizdat FREEB92, 2001.
- Dajana F. Orentliher, Sužavanje prostora za poricanje: Uticak MKSJ na Srbiju, [Diane F.Orentlicher Shrinking the Space for Denial: The Imoact of the ICTY in Serbia], Centar za tranzicione procese, Beograd, maj 2008.
- Dragan Bujošević i Ivan Radovanović, 5. oktobar – Dvadeset četiri sata prevrata, Medija centar, Beograd 2001.
- Florans Artman, Mir i kazna, [Florence Hartmann, Paix et Chatiment], Bybook, Sarajevo, 2007.
- Karla Del Ponte, Lov – Ja i ratni zločinci [Carla Del Ponte, La Caccia – Io e i criminali di guerra] Milano, Feltrinelli 2008.

Dokumenta

- Amandmani IX do XLIX na ustav Socijalističke R. Srbije, Službeni glasnik SR Srbije br. 11/89, str. 585.
- Ažurirani Set Principa za zaštitu i promociju ljudskih prava kroz suzbijanje nekažnjivosti [Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights Through Action to Combat Impunity] E/CN.4/2005/102/Add.1
- Baza podataka Centra za razvoj neprofitnog sektora – CRNPS
- Depeša Načelnika Resora državne bezbednosti Radomira Markovića broj 3210
- Dopis br. 9-75/08 od 30.08.2008. koji je istraživačima YUCOM-a angažovanim na IW projektu u ime Narodne skupštine R. Srbije uputila Aleksandra Šašo, lice ovlašćeno za postupanje po zahtevima, kao odgovor na zahtev podnet po osnovu Zakona o Slobodanom pristupu informacijama od javnog značaja.
- Dopis Ministarstva kulture Srbije upućen istraživačima YIHR angažovanim na IW projektu po zahtevu o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja
- Dopis Republičkog javnog tužilaštva upućen istraživačima YUCOM-a angažovanim na IW projektu Leni Pelić i Milanu Antonijeviću
- Dopisi Vojnog arhiva upućen YIHR po zahtevu o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja
- Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), Mišljenje o Ustavu Srbije usvojeno od strane Komisije na 70. plenarnoj sednici, 17.-18. mart 2007.
- Izveštaj o radu Poverenika za informacije od javnog značaja za 2007.
- Izveštaj Republičke izborne komisije, Sl. glasnik R.Srbije br 013-2586/08
- Izveštaj Republičke izborne komisije, Sl. glasnik R.Srbije br. 131/03.
- Izveštaj Republičke izborne komisije, Sl. glasnik R.Srbije br. 16/07.
- Izveštaj Republičke izborne komisije, Službeni glasnik R. Srbije, br. 2/01.
- izveštaj Republičke izborne komisije, Službeni glasnik R. Srbije, br. 2/01.
- Izveštaj Republičke izborne komisije, Službeni glasniku Republike Srbije, 02 Broj: 013-2586/08, 20.05.2008.
- Izveštaji o smrti lica: 2BA/002, 2BA/004, 2BA/018, 2BA/026, 2BA/062, 2BA/077, 2BA/082, 2BA/098, 2BA/110, 2BA/114, 2BA/118, 2BA/128, 2BA/132, 2BA/138, 2BA/161, 2BA/167, 2BA/171, 2BA/184, 2BA/200, 2BA/211, 2BA/212, 2BA/216, 2BA/221, 2BA/229, 2BA/233, 2BA/241, 2BA/242, 2BA/243, 2BA/247, 2BA/248, 2BA/251, 2BA/254
- Izveštaji pokrajinskog ombudsmana, AP Vojvodina
- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948), Sl. list SFRJ, Međ. ugovori, br. 56/50 i 69/50
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava državne zajednice Srbija i Crna Gora, Program zakonodavne reforme u oblasti ljudskih prava – Pregled za Republiku Srbiju, 19.05.2006.
- MKSJ, Predmet br. IT-02-54 "Kosovo, Hrvatska i BiH", Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Transkripti, svedočenje Vilijama Fultona [William Fulton], istražitelja MKSJ, 28.05.2002.
- MKSJ, Predmet br. IT-02-54 "Kosovo, Hrvatska i Bosna i Hercegovina", Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Transkripti, 26.06.2003. svedočenje Pitera Gelbrajta [Peter Galbraith]
- MKSJ, Predmet br. IT-02-54 „Kosovo, Hrvatska i BiH“, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Transkripti, str. 8367., 8373., 8395. i 8396.
- MKSJ, Predmet br. IT-02-54, „Kosovo, Hrvatska i BiH“, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Transkripti, 28.05.2002. svedočenje Berni Kelija [Barney Kelly]

- MKSJ, Predmet br. IT-03-69 Tužilac protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića, Optužnica, 01.05.2003. (09.07.2008.)
- MKSJ, Predmet br. IT-03-72-I, Tužilac protiv Milana Babića, Izjava o činjenicama, 27.01.2004
- MKSJ, Predmet br. IT-94-I "Prijeđor", Tužilac protiv Duška Tadića, Presuda, 07.05.1997.
- MKSJ, Predmet br. IT-95-13/1, "Vukovarska bolnica", Tužilac protiv Mileta Mrkšića, Miroslava Radića i Veselina Šljivančanina, Presuda, 27.09.2007.
- MKSJ, Predmet br. IT-98-33, „Srebrenica“, Tužilac protiv Radislava Krstića, Presuda, 19.04.2004.
- MSP, Presuda, BiH protiv SCG, Spor koji se odnosi na primenu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, 26.02.2007.
- Naredba Predsedništva SFRJ od 10. novembra 1991. o angažovanju dobrovoljaca u oružanim snagama SFRJ za vreme neposredne ratne opasnosti
- Narodna Skupština R. Srbije, Odluka o prestanku funkcije nosiocima javnotužilačke funkcije, Sl. glasnik R. Srbije, br. 10/01, str. 4.
- Narodna Skupština R. Srbije, Odluka o razrešenju dužnosti predsednika Opštinskog suda u Kragujevcu, Sl. glasnik R. Srbije, br. 10/01, str. 2.;
- Narodna Skupština R. Srbije, Odluka o razrešenju od sudijske dužnosti sudija Opštinskog suda u Nišu i Opštinskog suda u Preševu, Sl. glasnik R. Srbije, br. 10/01
- Narodna Skupština RS, Odluka o razrešenju dužnosti predsednika sudova, Sl. glasnik R. Srbije, br. 10/01, str. 2.;
- Narodna Skupština RS, Odluka o razrešenju dužnosti predsednika Vrhovnog suda Srbije, Sl. glasnik R. Srbije, br. 10/01
- Narodna Skupština RS, Odluka o razrešenju od dužnosti Republičkog javnog tužioca, Sl. glasnik R. Srbije, br. 10/01, str. 4.
- Narodna Skupština Republike Srbije, aktivnosti, Izveštaj sa 6. sednice odbora za ustavna pitanja
- Narodna Skupština Republike Srbije, aktivnosti, Izveštaj sa druge sednice Odbora za ustavna pitanja
- Odluka o budžetu AP Vojvodine za 2008, Sl. list AP Vojvodine, br. 03/08
- Odluka o izboru Poverenik za informacije od javnog značaja, Sl. glasnik R. Srbije br. 137/04, str. 5.
- Odluka o izboru tužioca za ratne zločine, RS broj 33 doneta na sednici Trinaestog vanrednog zasedanja u 2003., održanoj 22.07.2003.
- Odluka o izmenama Odluke o obrazovanju Komisije Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica, Sl. list SRJ, br. 55/97
- Odluka o izmenama Odluke o obrazovanju Komisije Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica, Sl. list SRJ, br. 47/98
- Odluka o obrazovanju Državne komisije za prikupljanje podataka radi utvrđivanja zločina genocida i drugih zločina protiv čovečnosti i međunarodnog prava koji su počinjeni nad stanovništvom srpske i druge nacionalnosti u vreme oružanih sukoba u Hrvatskoj i drugim delovima zemlje, Sl. list SFRJ, br. 18/92., str. 273.
- Odluka o obrazovanju Komisije Saveta ministara za nestala lica, Sl. list SCG, br. 50/03
- Odluka o obrazovanju Komisije Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica, Sl. list SRJ, br. 83/94
- Odluka o obrazovanju Komisije za nestala lica, Sl. glasnik R. Srbije broj 49/06, 73/06, i 116/06
- Odluka o obrazovanju Nacionalnog saveta za saradnju sa MKSJ, Sl. list SRJ br. 23/04., str. 217.
- Odluka o obrazovanju Službe komiteta o prikupljanju podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Sl. list SRJ, br. 68/93.
- Odluka o osnivanju Komisije za istinu i pomirenje, Sl. list SRJ, br. 15/2001
- Odluka o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, Sl. glasnik R. Srbije, br. 55/05 i 71/05–ispravka
- Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, Sl. list AP Vojvodine, br. 23/02 i 5/04
- Odluka o proglašenju nezavisnosti Republike Crne Gore, Sl. list Republike Crne Gore, br. 36/06
- Odluka o raspuštanju Jedinice za specijalne operacije MUP-a, Sl. glasnik R. Srbije br. 31/03.
- OHR, Opšti okvirni sporazum za mir u BiH [The General Framework Agreement for Peace in BiH], 14.12.1995.
- Osnovni programski dokument Komisije za istinu i pomirenje SRJ
- Poslovnik Narodne skupštine Republike Srbije, Sl. glasnik RS br. 53/05.
- Poslovnik Skupštine AP Vojvodine, Sl. list AP Vojvodine, br. 23/02, 30/04 i 4/08
- Pravilnik o načinu rada skupština elektora za izbor saveta nacionalnih manjina, Sl. list SRJ, br. 41/02, čl. 9.
- Pravno shvatanje Građanskog odeljenja Vrhovnog suda Srbije utvrđeno na sednici 10.02.2004.
- Vlada Republike Srbije Predlog Zakona o udruženjima, 2007.

- Protokol o regionalnoj saradnji na istraživanju i dokumentovanju ratnih zločina u zemljama bivše Jugoslavije između IDC-a, Sarajevo, Centra za istraživanje i dokumentaciju, Zagreb i FHP-a, Beograd, 06.04.2004.
- Protokol o saradnji između Komisije Vlade SRJ za humanitarna pitanja i nestala lica i Komisije Vlade Hrvatske za zatočene i nestale osobe koji je potpisan u Zagrebu 17.04.1996.
- R. Srbija, Komisija za nestala lica, dopis br. 021-01-I/2007-58 od 20.06.2007. koji je predsednik Komisije za nestala lica Veljko Odalović uputio FHP-u po osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja
- R. Srbija, Komisija za nestala lica, dopis br. 021-01-I/2007-59 od 20.06.2007. koji je predsednik Komisije za nestala lica Veljko Odalović uputio FHP-u po osnovu zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja.
- Republika Srbija, MUP, Direkcija policije, Uprava kriminalističke policije, Služba za otkrivanje ratnih zločina, dopis 03/4-2 broj 230-9179/07 od 23.11.2007. upućen YUCOM-u po osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja koji je uputila istraživač Lena Pelić angažovana na projektu IW
- Rešenje o imenovanju predsednika i članova Komisije Saveta ministara za nestala lica, Sl. list SCG, br. 50/03, str. 2.
- Rezolucija 1244 Savet bezbednosti UN-a, (S/RES/1244 (1999))
- Rezolucijom 827 Saveta bezbednosti UN-a (S/RES/827 (1993))
- Rezolucijom 955 Saveta bezbednosti UN-a (S/RES/955 (1994))
- RIK, Izveštaj o rezultatima izbora za narodne poslanike u Narodnoj skupštini R. Srbije održanih 28. decembra 2003. godine, Sl. glasnik R. Srbije br. 131/03
- Set Principa za zaštitu i promociju ljudskih prava kroz suzbijanje nekažnjivosti [Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights Through Action to Combat Impunity], E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev/I
- Skupna deklaracija (Brionska deklaracija), Službeni list R. Slovenije, br. 9/91-I – Međunarodni ugovori, [Uradni list RS, št. 9/91-I – međunarodne pogodbe]
- Sporazuma o saradnji i traženju nestalih lica sa Hrvatskom koji je potpisan na nivou ministara inostranih poslova u Dejtonu 17.11.1995.
- Statut AP Vojvodine, Sl. list AP Vojvodine, br. 17/91
- Transkripti svedočenja Čedomira Jovanovića i Vladimira Popovića na suđenju optuženima za atentat na premijera, objavljeni u S. Popović, Nedovršen proces, HOS, Beograd 2007.
- Trial Watch, Informacija o predmetu Djurdj Kusljic
- Trial Watch, Informacija o predmetu Elvir Javor
- Trial Watch, Informacija o predmetu Maksim Sokolovic
- Trial Watch, Informacija o predmetu Nikola Jorgic
- Trial Watch, Informacija o predmetu Novislav Djajic
- Trial Watch, Informacija o predmetu Sinisa Jazic
- UN Savet bezbednosti, 3069. sastanak, Rezolucija br. S/RES/752 [Security Council 3069th Meeting Resolution S/RES/752], 15.05.1992.
- Uputstvo o primeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ, Sl. vojni list, br. 10/88., t. 21.
- Uputstvo za objavljivanje informatora o radu državnog organa, Sl. glasnik R. Srbije, br. 57/05
- Uredba o načinu evidentiranja, obrade, čuvanja, korišćenja, zaštite i dostavljanja drugim nadležnim državnim organima informacija i dokumenata o poslovima iz nadležnosti BIA, Sl. glasnik RS, br. 68/02, čl. 8.
- Uredba o izmenama Uredbe o obrazovanju Saveta R. Srbije za nacionalne manjine, Sl. glasnik R. Srbije, br. 49/06.
- Uredba o izmeni i dopuni Uredbe o obrazovanju Saveta Republike Srbije za nacionalne manjine, Sl. glasnik R. Srbije, br. 117/05
- Uredba o Komitetu za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Sl. list SRJ, br. 37/93., str. 824.; Uredba o dopunama Uredbe o Komitetu za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Sl. list SRJ, br. 29/99
- Uredba o obrazovanju Saveta Republike Srbije za nacionalne manjine, Sl. glasnik R. Srbije, br. 104/04
- Uredba o platama lica koje vrše funkciju i obavljaju poslove u tužilaštvu za ratne zločine i posebnim organizacionim jedinicama državnih organa u postupku za ratne zločine, Sl. Glasnik RS br. 97/03 i 67/05, čl. 2. i 3.
- Uredba Vlade R. Srbije o upisu dobrovoljaca u Teritorijalnu odbranu od 23.08.1991.
- Ustav R. Srbije, Sl. glasnik R. Srbije br. 16/90.

- Ustav R. Srbije, Sl. glasnik R. Srbije, br. 83/06.
- Ustav SFRJ, Službeni list SFRJ br. 9/1974
- Ustav SR Srbije, Sl. glasnik Socijalističke R.Srbije br. 8/74.
- Ustavna povelja Državne zajednice Srbija i Crna gora, Sl. list SCG, br. 00-1/-014
- Vlada R. Srbije, Kadrovska rešenja, izveštaj sa 142. sednice Vlade, 22.06.2006.
- Vojno-tehnički sporazum između Međunarodnih bezbednosnih snaga ("KFOR") i vlada Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srbije, Kumanovo, 09.06.1999.
- Zakon o arhivskoj građi SRJ, Sl. list SRJ br. 12/98, čl. 5.
- Zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji, Sl. glasnik R. Srbije, br. 42/02
- Zakon o civilnim žrtvama rata, Sl. glasnik R.Srbije, br. 52/96
- Zakon o crkvama i verskim zajednicama, Sl. glasnik R. Srbije br. 36/06
- Zakon o izboru narodnih poslanika u Narodnu skupštinu Republike Srbije, Sl. glasnik R. Srbije, br. 35/00
- Zakon o izmenama i dopunama zakona o sudijama, Sl. glasnik R. Srbije, br. 42/02
- Zakon o javnom informisanju, Sl. glasnik R. Srbije, br. 36/98
- Zakon o krivičnom postupku, Sl. glasnik R. Srbije, br. 46/06, čl. 507.
- Zakon o lokalnoj samoupravi, Sl. glasnik R. Srbije, br. 129/07, čl. 97
- Zakon o lokalnoj samoupravi, Sl. glasnik R. Srbije, br. 9/02; 129/07
- Zakon o obligacionim odnosima, Službeni list SFRJ, br. 29/78, 39/85, 45/89, 57/89, Službeni list SRJ, br. 31/93, 22/99, 23/99
- Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (Zakon o lustraciji), Sl. glasnik RS, br. 58/03
- Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina, Sl. glasnik R. Srbije, br. 67/03, 135/04, 61/05 i 101/07, čl. 8.
- Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, Sl. glasnik R. Srbije, br. 116/07
- Zakon o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca, Sl. list SRJ, br. 24 od 15. maja 1998, 29/98, 25/2000
- Zakon o postupku pred Ustavnim sudom i pravnom dejstvu njegovih odluka, Sl. glasnik R. Srbije, br. 32/91, 67/93 i 101/05, čl. 43.
- Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o ekstradiciji, sa Dodatnim protokolima, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 10/01
- Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o međunarodnom važenju krivičnih presuda, sa dodacima, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 13/02
- Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima, sa Dodatnim protokolom, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 10/01
- Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o prenosu postupka u krivičnim stvarima, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 10/01
- Zakon o potvrđivanju Opšteg mirovnog sporazuma za mir u BiH, Sl. list SRJ, Međunarodni ugovori, br. 12/02, str. 3. i Aneks 7, čl. V
- Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta MKS, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 5/01
- Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca, Sl. glasnik SRSrbije, br. 54/89; 137/04
- Zakon o prikupljanju i dostavljanju podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Sl. list SRJ br. 37/93 i 44/99
- Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, Sl. glasnik RS, br. 85/05
- Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Sl. list SCG, Međ. ugovori, br. 9/03
- Zakon o ratifikaciji konvencije o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja, izmenjene i dopunjene Protokolom 1 i Protokolom 2 uz Konvenciju, Sl. list SCG, Međ. ugovori, br. 9/03
- Zakon o saradnji SRJ sa MKSJ, Sl. list SRJ br. 18/2002. i Sl. list SCG br. 16/2003
- Zakon o saveznom budžetu za 2001., Sl. list SRJ, br. 73/2000, 3/2001 - ispr., 21/2001, 53/2001 i 69/2001
- Zakon o saveznom budžetu za 2002., Sl. list SRJ, br. 3/2002 i 68/2002;
- Zakon o saveznom budžetu za 2003., Sl. list SRJ, 86/2002 i 35/2003;
- Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja., Sl. glasnik R. Srbije br. 120/04
- Zakon o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju za teritoriju SFRJ, Službeni list SFRJ, br. 42/90 i Službeni list SRJ br. 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i 73/00
- Zakon o univerzitetu, Sl. glasnik R. Srbije, br. 20/98

- Zakon o univerzitetu, Sl. glasnik R. Srbije, br. 21/02
- Zakon o uređenju sudova, Sl. glasnik R. Srbije, br. 63/2001, 42/2002, 27/2003, 29/04, 101/05, 46/06
- Zakon o Ustavnom sudu Srbije, Sl. glasnik R. Srbije, br. 109/07.,
- Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine, Sl. glasnik R. Srbije, br. 6/02, str. I., čl. 56.
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Sl. list SRJ, br. 11/02 i 57/02
- Zakon o zaštitniku građana, Sl. list R. Srbije, br. 54/07
- Zakon o zaštitniku građana, Sl. list R. Srbije, br. 79/05
- Zakona o pravima civilnih invalida rata, Sl. glasniku R.Srbije br. 52/96
- Zakona o sudijama, Sl. glasnik R.Srbije, br.63/01, 42/02, 27/03, 29/04, 44/04, 61/05 i 101/05
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Sl. glasnik R.Srbije, br. 17/92, 26/92, 50/92, 52/93, 53/93, 67/93, 48/94, 25/96 i 18/02, čl. 219.
- Zakonik o krivičnom postupku, Sl. list SRJ br. 70/01, 68/02, Sl. glasnik RS br. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07

Izveštaji i analize

- ABA/CEELI, Indeks reforme sudstva za Srbiju, Beograd, maj 2002.
- BG Centar, Ljudska prava u Jugoslaviji 2000, Beograd 2001
- BG Centar, Ljudska prava u Jugoslaviji 2001., Beograd 2002
- BG Centar, Ljudska prava u SCG 2005, Beograd 2006,
- BG Centar, Ljudska prava u Srbiji 2006, Beograd 2007,
- BG Centar, Ljudska prava u Srbiji 2007, Beograd 2008.
- BG Centar, Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2003., Beograd 2004.
- FHP, Izveštaj o tranzicionoj pravdi 1999-2005, Beograd 2006.
- FHP, Izveštaj, Regionalne konsultacije o mehanizmima utvrđivanja i kazivanja istine, Beograd 2008.
- FHP, Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu, Beograd, maj 2003.
- FHP, Pravno psihološka podrška svedocima/žrtvama, Beograd 2008.
- FHP, Sandra Orlović, Izveštaj i analiza – reparacije
- Grupa NVO, Urušavanje kredibiliteta institucije Zaštitnika građana, 04.04.2006.
- HOS, Godišnji izveštaj za 2006, Beograd, 2007.
- HOS, Samoizolacija: realnost ili cilj, Beograd 2008.
- HRW, Nedovršen posao – Veće za ratne zločine, jun 2007.
- HRW, Po naređenju – Ratni zločini na Kosovu, Samizdat B92, oktobar 2001
- ICMP, Izveštaj o forenzičkom monitoringu u vezi s iskopavanjem i prikupljanjem ljudskih posmrtnih ostataka sa nekoliko povezanih lokacija u Batajnici, SCG, avgust - decembar 2002. i april 2004.
- ICTJ, Đorđe Đorđević, Sažeti izveštaj o lokalnim, regionalnim i međunarodnim dokumentacijama o ratnim zločinima i povredama ljudskih prava [Summary Report regarding Local, Regional and International Documentation of War Crimes and Human Rights Violations in the former Yugoslavia], April 2002.,
- ICTJ, Srbija i Crna Gora – Odabrani događaji u okviru procesa tranzicione pravde [Serbia and Montenegro – Selected developments in transitional justice], oktobar 2004
- IW i Centar za Evroatlantske studije, Jelena Milić, Analizu slučajeva stradalih vojnika
- IW i HLC, Bojana Vujošević, Analiza sistemi zavođenja predmeta i sudske statistike, Beograd 2006.
- IW i HOS, Sonja Biserko i Stipe Sikavica, Analiza vojske, Beograd 2007.
- IW i HOS, Stipe Sikavica, Politička slika, 17.10.2007.
- IW i YUCOM, Lena Pelić i Milan Antonijević, Analiza pravnog okvira za zaštitu svedoka, Beograd 2007.
- IW i YUCOM, Milan Antonijević, Izveštaj i analiza – MUP Srbije i bezbednosne službe, Beograd 2008.
- IW i YUCOM, Milan Antonijević, Studija slučaja na osnovu iskustva nevladine organizacije, Beograd, jul 2007.
- IW i YUCOM, Biljana Kovačević-Vučo, Lena Pelić i Milan Antonijević, Organizacije građanskog društva, Beograd 2007.
- IW, Dejan Anastasijević, Duhovi devedesetih, Beograd 2008.
- IW, Slobodan Pejčinović, Analiza budžeta državnih institucijama zaduženim za procesuiranje ratnih zločina, Beograd 2007.
- IW, YIHR; HLC, YUCOM, Helsinški odbor, Analiza nepravilnosti tokom referenduma o potvrđivanju predloga ustava Srbije, Beograd 2006.

- Izveštaji Komiteta za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava 01–10
- Međunarodna mreža pomoći [International Aid Network] (IAN), Ž. Špirić, G. Knežević, V. Jović, G. Opačić, Tortura u ratu, posledice i rehabilitacija: Jugoslovensko iskustvo, B. Radović, Jugoslovenski ratovi 1991–1999 i neke od njihovih društvenih posledica, IAN, Beograd, 2004.
- MKSJ, Izveštaj veštaka Filipa Koa, Kancelarija Tužioca, Vojno analitički izveštaj: Snage SRJ i Srbije na Kosovu. I deo: Narativ, Kosovske operacije; [ICTY, EXPERT REPORT OF PHILLIP COO, OTP Military Analysis Report: Forces of the FRY and Serbia in Kosovo. Part II: Kosovo Operations Narrative];
- MKSJ, Izveštaj veštaka Rejnoda Tunensa, Oružane snage SFRJ i sukob u Hrvatskoj – Aktivnosti JNA u BiH i podrška JNA (VJ) snagama bosanskih Srba, [ICTY, EXPERT REPORT OF REYNAUD THEUNENS The SFRY Armed Forces and the Conflict in Croatia - JNA Activity in BiH and JNA (VJ) Support to Bosnian-Serb Forces], 16.12.2003
- Percepcijska studija Zvaničnici i službenici institucija koje su nosioci procesa suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji, koju je prema projektu koji je IW razvio u saradnji sa Misijom OEBS-a u Srbiji realizovala agencija Argument a realizaciju podržali FOS i OEBS.
- YIHR i CUPS, Otvoreno pismo narodnim poslanicima povodom člana 5. Predloga Ustavnog Zakona
- YIHR, Izveštaj br. 10, Program zaštite ljudskih prava, Vladavina prava - put ka demokratskom razvoju
- YIHR, Izveštaj o primeni tranzicionih zakona u Srbiji, Beograd 2005.
- YIHR, Izveštaj o primeni tranzicionih zakona u Srbiji, Beograd 2006.
- YUCOM, Bilten br. 2: „Lustracija“, Beograd, januar 2004.

Članci, izlaganja i mediji

- MKSJ, Saopštenje za javnost P1050-T, Slobodan Milošević nađen mrtav u svojoj ćeliji u pritvorskoj jedinici, 11.03.2006.
- MKSJ, Saopštenje za javnosti P1056-T, Novo obaveštenje predsednika suda u vezi sa smrću Slobodana Miloševića, 17.03.2006.
- Ana Krajnc i Emilija Marinkov, Komisija za istinu i pomirenje, Zbornik studentskih radova, Beograd 2005.
- B92, arhiva vesti, Konferencija “Pomirenja: Kako to rade drugi”, 28.04.2000.
- B92, Bez dokaza o masovnoj grobnici, 08.06.2007.
- B92, DB uništio preko 35.000 stranica, 17. 11. 2004.
- B92, Malkić: Bez genocida nad Srbima, 04.07.2005.
- B92, Ombudsman položio zakletvu, 23.07.2007.
- B92, Perišić: Dosjei BIA još nedostupni, 21. 11. 2007.
- B92, Politički vrh znao za Mladića, 28. 11. 2006.
- B92, Transkript emisije Insajder, Kosovo: Kako je pokrenuto ludilo, 12.06.2006.
- B92, Transkript emisije Kažiprst, Lustracija u Srbiji, 09.06.2003.
- B92, Transkript emisije, Insajder, Rukopisi ne gore, I. deo, 15. 11. 2004.
- B92, Transkripti sa konferencije „Istina, odgovornost, pomirenje“, Ulcinj, 2000.
- B92, Vesti, Zasedanje skupštine Srbije, 14.02.2001.
- B92, ZES povukao sporni amandman, 02.07.2008.
- BETA, Milošević koristi poverljive arhive, 26. 02. 2005.
- BLIC, I.C., Izvinjenja za budućnost, 11.09.2003.
- BLIC, M. Graf, Pronađen i najstariji spis, 29.08.2008.
- BLIC, M. Ivanović, Ž. Jevtić - V. Z. Cvijić, General Delić dostavljao vojna dokumenta Tribunalu, 09.05.2008.
- BLIC, M. Ivanović, Ž. Jevtić - V. Z. Cvijić, General Delić dostavljao vojna dokumenta Tribunalu, 09.05.2008.
- BLIC, M. Maleš, T. N. Đaković, Radikali godinama bili servis službe bezbednosti, 05.10.2008.
- BLIC, N.J.B., Sporan broj ubijenih u Srebrenici, 12. 06. 2002.
- BLIC, Nova vlada za brži put u Evropu, 08.07.2008.
- BLIC, Plata direktora BIA 150 hiljada dinara, 04.10.2008.,
- BLIC, T. Spaić, Izvinjenja još nisu dobrodošla, 06.08.2008.
- BLIC, Tanjug, Vrhovni sud sutra razmatra žalbe na presudu za ubistvo premijera, 07.09.2008.
- D. Pavlović, Novi Ustav Srbije, Prva ruka, 09.03.2005.
- DANAS, A. Roknić, Izbor ombudsmana na sledećoj sednici parlamenta, 07.06.2007

- DANAS, Broj prisluškivanih u Srbiji ostaje tajna, 06.10.2008.
- DANAS, Budući poslanici proći će lustracionu proveru, 27.11.2003.
- DANAS, Budući poslanici proći će lustracionu proveru, 27.11.2003.
- DANAS, I.P., BIA ignoriše Vrhovni sud, 31.05.2006.
- DANAS, Izbor ombudsmana, Supra, n. 1031.
- DANAS, J. Tomašević, Saša Vukadinović novi direktor BIA, 18.07.2008.
- DANAS, Ministarstvo za manjinska prava ipak u novoj vladi, 03.07.2008.
- DANAS, S. Sikavica, KOS pod kontrolom civilne vlasti, 19. - 20. 04. 2003.
- DANAS, S. Sikavica, U procepu kosovske retorike, 8. - 9. 9. 2007.
- DANAS, Ukupno 50 zemalja priznalo Kosovo, 10.10.2008.
- DANAS, Vesna RAKIĆ-VODINELIĆ: Čudi me da je to prioritet SRS i DSS, 04.02.2004.
- DANAS, Z. Miladinović, Lustracija kao "naša posla", 17.07.2003., str.
- E-NOVINE, B. Tončić, Intervju: Azem Vlasi, Srbija zagorčava život Kosovu, 30.08.2008.
- FHP, I.Rangelov, J.Nićić, Komandna odgovornost: savremeno pravo, 2004.
- GLAS JAVNOSTI, Honorari za penzionisane generale, 14.04.2003.
- GLAS JAVNOSTI, J. Mitić, Visoka cena izvinjenja, 15.11.2003.
- GLAS JAVNOSTI, M. Cvejić, Zatvara se savezni Komitet za zločine protiv čovečnosti - Uzrok smrti ne pominjati, 15.02.2003.
- GLAS JAVNOSTI, Predao se Milošević, 01.04.2001.
- GLAS JAVNOSTI, S. Jovičić, Zajednica SCG smeštena u 150.000 kvadrata, 05.01.2004.
- Grupa osam nevladinih organizacija (CZKD, HOS, FHP, YUCOM, YIHR, ŽUC, Građanske inicijative, Beogradski krug, Saopštenje za javnost, Vlasti u Srbiji podstiču kampanju protiv nevladinih organizacija koje se bave suočavanjem sa prošlošću, Beograd, 29.07.2005.
- HERETICUS, V. Rakić-Vodinelić, Neuspešan pokušaj lustracije u Srbiji, br. 2003-2, 10.12.2003., dostupno na veb sajtu časopisa Hereticus koji izdaje Centar za unapređivanje pravnih studija
- ICNL, Omogućavanje razvoja organizacija [Enabling Organizational Development]
- M. Veler, Konferencija u Rambueju o Kosovu, Kraljevski institut međunarodnih poslova [M. Weller, The Rambouillet Conference on Kosovo, Royal Institute of International Affairs], 1999.
- MKSJ, Saopštenje za javnost PR-597-T, Slobodan Milošević je prebačen na Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, 29.06.2001.
- MKSJ, Saopštenje za javnost, Obraćanje tužioca Brammertza Savetu bezbednosti UN-a, 04.06.2008.
- MKSJ, Saopštenje za javnosti, Obraćanje tužiteljke Karle Del Ponte Savezu bezbednosti UN-a, 30.10.2002.
- NATO Revija, R.C: Hendrikson, Istorija prelaska Rubikona, [NATO Review, R. C. Hendrickson, History Crossing the Rubicon], 1995.
- NATO, Saopštenje za javnost br. (2006)150, Deklaracija Samita u Rigi koju su izdali Poglavari država i vlade učesnice sastanka Severoatlantskog saveza u Rigi 29. novembra 2006.[Press Release no. (2006)150 Riga Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Riga on 29 November 2006], 29. 11. 2006.,
- NEZAVISNA SVETLOST, V. Didanović, Sudije na stubu srama, br. 321, 17 - 24. 11. 2001.
- NIN, S. Ikonić, Sudije na proveru, 12. 06.2001.
- NIN, Z. Stanivuković, Rečnik bolje budućnosti, G. Svilanović, Strah i zločin, 20.12.2001., br. 2660.
- Odbor za ljudska prava, A. Milijašević, Institucija Ombudsmana/Građanskog branioca u Srbiji – Prvi korak, Valjevo, novembar 2006., dostupno na veb sajtu Odbora za ljudska prava:<<http://www.odbor.org.yu/Institucija%20Ombudsmana.htm>>, posećen 07.05.2008.
- ODBRANA, Redakcijski tekst, Srbija u Partnerstvu za mir, br. 29., 1. 12. 2006., str. 3.
- POLITIKA, M. Dugalić Provera podataka o masovnoj grobnici u kamenolomu, 06.06.2007.
- PRIZMA, Centar za liberalno-demokratske studije, M. Vasović, Pobornici „Zvanične verzije“, Beograd, jun 2002.
- Radio Slobodna Evropa, Ljajić nezadovoljan Brammertzovim izveštajem, 04.06.2008.
- REČ, Dejan Ilić, Jugoslovenska Komisija za istinu i pomirenje 2001-?, br. 73.19/2005.
- Stipe Sikavica, Novi početak Srpske vojske, Helsinška povelja br. 95–96, 2006.
- TANJUG, Za petnaest dana odlučivanje, Supra, n. 1112.
- Transkript izlaganja Dr Jadranke Jelinčić, izvršne direktorke FOD-a, Uvodna reč, Koalicija za slobodu pristupa informacijama, 05.06.2005.
- Transkript izlaganja Dragana Popovića, YIHR, FHP - Rasprava o budućnosti haške arhive, Beograd 2008.

- Transkript izlaganja Florans Artman [Florence Hartmann] na Konferenciji za štampu Upravnog odbora FHP-a, Sudbina nestalih i budućnost Haške arhive, 17.06.2008.
- Transkript izlaganja Gorana Markovića, Služba za otkrivanje ratnih zločina MUP-a Srbije, FHP - Rasprava o budućnosti haške arhive, Beograd 2008.
- Transkript izlaganja Matiasa Hellmana, Predstavnik sekretarijata MKSJ u Beogradu, FHP - Rasprava o budućnosti haške arhive, Beograd 2008.
- Transkript izlaganja Miroslava Alimpića, Istražnog sudije Okružnog suda u Novom Sadu, FHP - Rasprava o budućnosti haške arhive, Beograd 2008.
- Transkript izlaganja Nataše Kandić prilikom promocije izveštaja D. Orentliher, Beograd, jul 2008.
- Transkript izlaganja Nataše Kandić, izvršne direktorke FHP-a na skupu Rasprava o budućnosti arhive Haškog tribunala koji je organizovao FHP 21.03.2008., snimak dostupan na veb sajtu You Tube: <<http://youtube.com/watch?v=ISX7dj2IC0s>>, posećen 17.05.2008.
- Transkript izlaganja Rodoljuba Šabića, poverenika za informacije od javnog značaja, FHP - Rasprava o budućnosti haške arhive, Beograd 2008.
- Transkript izlaganja Silvije Panović-Đurić, Pravni savetnika Kancelarije Saveta Evrope u Beogradu, FHP - Rasprava o budućnosti haške arhive, Beograd 2008.
- Vladimir Goati, Politicke elite, građanski rat i raspad SFRJ, Ogledi, Republika br. 147., I.-15. septembar 1996.
- VREME, Intervju - Prof. dr V. Vodinelić, Supra n. 127., .
- VREME, Biljana Vasić i Tamara Skrozza, Povodom ideje da se formira Komisija za istinu - Drmanje tihe većine, br. 519., 23.11.2000.
- VREME, Dejan Anastasijević, Tajne službe: Špijuni i kontrolori, br. 884, 13.12.2007.
- VREME, Nenad Lj. Stefanović, Ukidanje vojne komisije za saradnju sa Tribunalom: Topčiderski Hag, br. 641, 17.04.2003.
- VREME, P. Karanović, Tajna tereta u Majdanu, br. 852, 3. maj 2007.
- VREME, S. Ast, Intervju - Prof. dr Vladimir Vodinelić: Neverovatna lakoća zaborava, br. 591., 02.05.2002.
- VREME, S. Ast, Zakon o univerzitetu: Akademska amnezija, br. 590, 25. 04.2002.
- YIHR, D.Popović, A.Nosov, Pravda za Kosovo – šansa za Srbiju, Beograd, februar 2008.

Intervjui

- IW, Razgovor sa Anom Kron, stručnjak za pitanja nestalih lica
- IW, Razgovor sa Brankom Prpom, direktorka Arhiva Beograda
- IW, Razgovor sa Brunom Vekarićem, portparol tužilaštva za ratne zločine
- IW, Razgovor sa Dragoljubom Todorovićem, advokat
- IW, Razgovor sa Dušanom Dunjićem, Institut za sudsku medicinu u Beogradu
- IW, Razgovor sa Filipom Švarmom, novinar
- IW, Razgovor sa Gordanom Ristić, bivša sekretarka Komisije za istinu i pomirenje SRJ
- IW, Razgovor sa Jovanom Dulovićem, novinar
- IW, Razgovor sa Latinkom Perović, istoričar
- IW, Razgovor sa Ljubodragom Dimićem, bivši član Komisije za istinu i pomirenje SRJ
- IW, Razgovor sa Milanom St. Protićem, bivši ambasador SCG u SAD
- IW, Razgovor sa Milošem Vasićem, novinar
- IW, Razgovor sa Nenadom Milićem, bivši zamenik Ministra unutrašnjih poslova Vlade Srbije
- IW, Razgovor sa Oliverom Stojković, Institut za sudsku medicinu u Beogradu
- IW, Razgovor sa Rajkom Danilovićem, advokat
- IW, Razgovor sa Slavoljubom Đukićem, bivši član Komisije za istinu i pomirenje SRJ
- IW, Razgovor sa sveštenikom Radovanom Bigovićem, bivši član Komisije za istinu i pomirenje SRJ
- IW, Razgovor sa Vesnom Rakić-Vodinelić, dekan pravnog fakulteta Union
- IW, Razgovor sa Vladanom Batićem, bivši Ministrom pravde
- IW, Razgovor sa Vladimirom Cvetkovićem, bivši istraživač Komisije za istinu i pomirenje SRJ
- IW, Razgovor sa Vladimirom Popovićem, bivši načelnik Biroa za komunikacije Vlade Srbije
- IW, Razgovor sa Vojinom Dimitrijevićem, profesor međunarodnog prava
- Razgovor sa Matiasom Hellmanom, predstavnik sekretarijata MKSJ u Srbiji

Humanitarian Law
Center

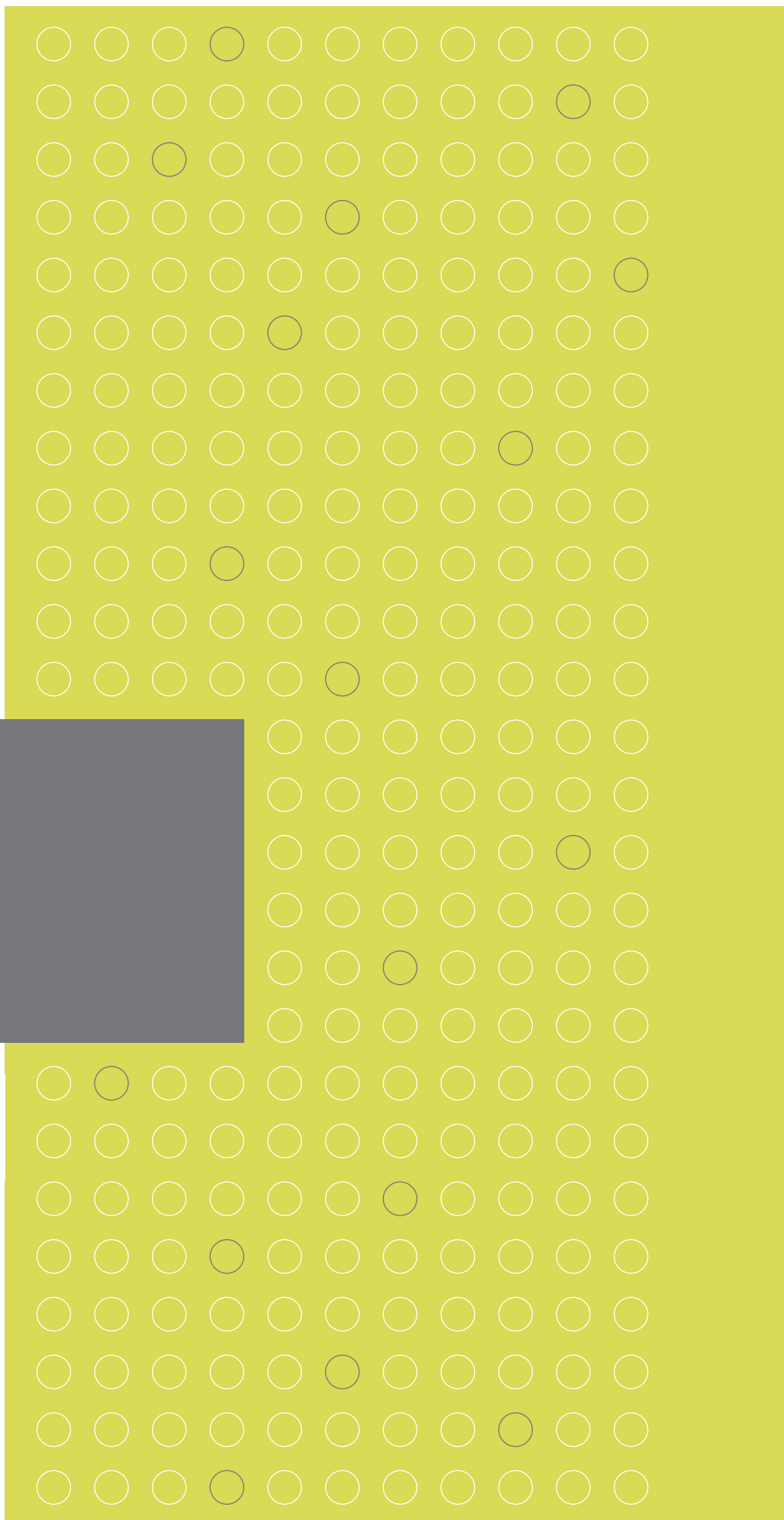
Lawyers' Committee for
Human Rights - YUCOM

Helsinki Committee for
Human Rights in Serbia

Youth Initiative for
Human Rights

Financial support:

Solidaridad

FOND ZA OTVORENO DRUŠTVO - SRBIJA
FUND FOR AN OPEN SOCIETY - SERBIA

people
unlimited
Hivos

Cordaid

Misija u Srbiji

oebs
ORGANIZACIJA ZA EVROPSKU
BEZBEDNOST I SARADNJU

Impunity Watch

't Goylaan 15

3525 AA Utrecht

The Netherlands

www.impunitywatch.org